

DEN OFFENTLIGE MENING

Ole Hasselbalch

**Det erhvervsretlige Institut
Handelshøjskolen i Århus**

056091

ISBN 87-89695-00-3

Indholdsfortegnelse

Forord

<u>Kapitel 1. Pressen - pop eller påvirkning?</u>	1
- Illusion og virkelighed	1
- Nogle tal	5
- Pressen i arbejde	6
- Populærsynspunkternes fremmarch	17
- Hvor står vi?	22
<u>Kapitel 2. Samfundets tilbøjeligheder</u>	38
- Gasset: Det forkælede menneske	38
- Boorstin: Illusionen som virkelighed	42
- Skabelontænkningen og den snævre horisont	43
- Selvdestruktionen	44
- Pressen og fiktionen	46
<u>Kapitel 3. Eksempel: Opinionsmanipulation i</u>	
<u>international politik</u>	51
- En ekspansiv ideologi	51
- Fredstidskrigens elementer	58
- Generelt om påvirkningsoperationer	64
- KGB's "aktive forholdsregler"	69
- Apparatet	76
- Aktioner	88
- Rekrutteringen	99
- Handlingsplanen	102
<u>Kapitel 4. Påvirkningens teknik</u>	129
- Psykologiske processer	130
- Grupper, masse og samfund	135
- Påvirkning	138
- Sprog og argumentation	148
- Propagandateknik og påvirkningsoperationer	159

-	Eksempler på propagandateknikker	175
---	--	-----

Kapitel 5. Værnet for loyaliteten i

	<u>meningsdannelsen</u>	195
-	Et psykologisk forsvar	195
-	Reglerne om pressens brug	200
-	Biblioteker, skoler mv.	216

	<u>Efterskrift</u>	221
--	---------------------------------	-----

	<u>Litteraturliste</u>	222
--	-------------------------------------	-----

Forord

Arbejdet med denne bog begyndte som et studium af de presseretlige ansvarsregler.

Et studium af retsreglerne på et bestemt livsområde må nødvendigvis bygge på en undersøgelse af den aktivitet, som udfolder sig dér. Når det drejer sig om pressens forhold, vil man altså starte med at undersøge pressens rolle som formidler af mening og information.

Der pibled så meget andet ud af det materiale, som i forbindelse med denne undersøgelse samlede sig på forfatterens skrivebord, at hele fremstillingens indretning blev ændret.

Bogen beskæftiger sig herefter med det, som bredt kan kaldes den offentlige meningsdannelse. Herved forstås den vanskeligt håndgribelige sum af personlige meninger, som i et folkestyre udgør drivkraften bag samfundets udvikling.

I kapitel 1 behandles pressens rolle. Kapitel 2 berører de alméne tilbøjeligheder mht. meningsdannelsens retning, som samfundet rummer. Kapitel 3 viser i et eksempel, hvordan opinionsmanipulation er blevet brugt som bevidst middel i international politik. Kapitel 4 behandler de psykologiske m.fl. processer i forbindelse med påvirkningsforsøg, altså meningspåvirkningens teknik, og kapitel 5 indeholder endelig en gennemgang af relevante retsregler samt en diskussion af indretningen af de retlige rammer omkring opinionsdannelsesapparatet.

Bogen vil utvivlsomt ægge til modsigelse. Dette så meget mere eftersom den beskæftiger sig med emner, vi plejer at omgås med blufærdighed. Forfatteren føler imidlertid ikke noget behov for at behage specielle opinionsdannere eller for at gøre sig særlig præsentabel blandt disse. Læseren må bære de ubehageligheder, dette kan påføre ham under læsningen, og trøste sig med, at alt jo både kan forklares og bortforklares, og at det destillat, bogen udvinder af mængden af foreliggende viden og indtrufne begivenheder, ikke behøver at være det eneste mulige.

De væsentligste kilder er refereret i noterne og i litteraturfortegnelsen. Af hensyn til bogens anvendelighed er der dog i hovedsagen kun henvist til danske og engelsksprogede fremstillinger. Referencerne er i øvrigt af hensyn til mit biblioteks arbejdsbyrde ikke dobbeltkontrolleret.

Læseren må have overbærenhed med de mangler og den primitivitet i skildringen, der skyldes nødvendigheden af, at den trykte fremstilling holdes inden for overskuelige rammer, og ønsket om, at bogen skal kunne læses også af dem, der savner specielle forudsætninger på de behandlede områder. Ligeledes må han have forståelse for de vanskeligheder, der har mødt en forfatter, som bevæger sig på videnskabsområder uden for sit eget - socialpsykologi, historie, pædagogik, sociologi, pressevidenskab, samfundsfilosofi mv.

Der ydes en varm tak til de mange, som har bidraget med oplysninger, råd og dåd - ingen nævnt, ingen glemt. For et stort og utrætteligt arbejde i forbindelse med renskrivningen føler jeg dog at burde yde en særlig tak til sekretærerne Mona Nørgaard og Hanne Christensen.

Humblebæk i oktober 1990

Kapitel 1. Pressen - pop eller påvirkning?

Illusion og virkelighed

Da Dronning Elisabeth af England i 1972 kom på statsbesøg i Frankrig, undersøgte en eks-redaktør fra en fransk populæravis, hvor mange opdigtede historier denne del af den franske presse havde bragt om dronningen siden et tilsvarende besøg 14 år tidligere. Ifølge opgørelsen havde hun været svanger 92 gange, haft 9 aborter, besluttet at abdicere 63 gange, villet skilles fra prins Philip 112 gange, ligget for døden 29 gange og været ude for sammenstød og andre ulykker 149 gange.¹

En sådan opstilling ægger naturligvis til trækninger i smilebåndet. Men hvad udsættes danske læsere for?

Husker De f.eks., kære læser, historien om dronning Margrethes dårlige mave: Under et statsbesøg i Frankrig i slutningen af 1987 var hun gæst ved en middag givet af det danske udenrigsministerium. Her måtte en dansk sundhedsminister ud og trække frisk luft midt i oksefileten, en journalist fik et mindre ildebefindende, og dagen efter var Dronningen på toilettet. De mulige overskrifter giver næsten sig selv. Ekstrabladet var da også ude med nyheden: "Margrethe syg af Uffes mad". Forgiftning af den kongelige familie og ministeriet. I Folketinget blev der stillet spørgsmål om, hvis ærinde udenrigsministeren gik, da han forsøgte at forgive andre medlemmer af regeringen og Dronningen.²

Naturligvis var historien en avisand. En uskyldig underholdning af den art, som for en kort stund fylder læsernes hoveder, Ekstrabladets kasse og Folketingets tid. Tilsigtede eller utilsigtede "ænder" forekommer jævnligt.³ Den omstændighed, at misforståelser og fejl ikke kan undgås, giver vel også pressen en ekstra margin, når publikum skal underholdes.

Ikke alle muntre historier er imidlertid muntre for de implicerede. Omkring samme tidspunkt, hvor udenrigsministeren måtte svare for, hvad der foregik i hans køkken, blev Gitte Stallone udlagt som lesbisk. Den slags kan give anledning til en injuriersag. Men som hun selv udtrykte det i TV-avisen 30/11 1987: "Hvis man skal følge alt det, der skrives, op med sagsanlæg, kan man ikke bestille andet".

For alle andre end de direkte involverede er det som regel ligegyldigt, om nogen for underholdningens skyld præsenteres som giftblandere eller seksuelle afvigere. De endeløse mængder af lavtløbende nonsens, som fylder populæravisers og ugeblade, vil som regel heller ikke påkalde sig interesse hos andre end læserne og de pågældende blades aktionærer.

Men er dette nonsens nu så ligegyldigt endda?

Pressen som givenhedsskaber

Kortsynet journalistik efter de metoder, som er begyndt at dominere dele af den danske presse, indebærer en nedprioritering af samfundets langsigtede interesser. Sådant er ikke ligegyldigt. Journalistik af denne art antages f.eks. at have medvirket til at muliggøre kuppet mod den lovlige Allende-regering i Chile. Den

chilenske presse hæftede sig nemlig konstant ved det, der gik galt for Allende, og forbigik det, der lykkedes for ham. Der rapporteredes således fortrinsvis om kriseforhold, skandaler, mislykkede projekter, korrupte personer osv.⁴

Journalisten kan også virke mere åbenlyst destruktivt. Ifølge amerikanske historikere var der f.eks. i sin tid næppe blevet nogen spansk/amerikansk krig overhovedet, hvis ikke de to pressemagnater Hearst og Pulitzer havde udnyttet nationalisme og krigsophidselse som redskaber til at forøge oplagstallene.⁵

Koldt tænkende forretningsfolk har da også forlængst opdaget, hvad der kan opnås ved en hensigtsmæssig pressedækning. En sådan kan udnyttes ikke blot til at støtte salget af ferierejser gennem bestemte bureauer. Den tyske rustningskoncern Krupp, som ejede sin egen forsvarsvenlige presse i Tyskland, skal f.eks. i tiden omkring århundredskiftet have ydet tilskud til nogle af de mest antityske franske aviser. Formålet var at forøge spændingen mellem de to lande for dermed at fremme forretningerne.⁶

De mere uhensigtsmæssige konsekvenser af journalistiske aktiviteter er iøvrigt også velkendte af kriminologer. Det er f.eks. velkendt, hvorledes visse pyromaner har tilbøjelighed til at afpasse aktiviteterne efter den interesse, pressen viser deres udfoldelser. Jo mere dramatiske reportager, desto flere ildpåsættelser. Beboerne i de ramte kvarterer kan blot håbe på, at der indtræffer en anden type af opsigtsvækkende begivenhed, som kan tiltrække sig reporterens opmærksomhed. Det antages f.eks. også af visse psykologer, at TV-vold kan påvirke seerne i retning af en følelsesmæssig afstumpethed over for voldsanvendelse og en større tilbøjelighed til at sætte egne interesser igennem med vold.⁷

Noget af det mest problematiske i pressens virksomhed er utvivlsomt dens mulighed for selv at skabe begivenhederne. Dette gælder ikke mindst når disse har en voldelig karakter. For at tage blot nogle få yderligere eksempler:

Mange vil erindre det filmklip, som gik verden rundt, og som viste Saigons politichef nedskyde en fange. Politichefen havde omhyggeligt ventet med nedskydningen, indtil TV var nået frem. Uden filmholdets tilstedeværelse var der antagelig slet ikke foregået nogen henrettelse. Mulige eksempler lader sig også hente fra Danmarks Radio og TV. For et par år siden bragtes f.eks. et TV-stykke, hvis hovedidé var, at nogle mennesker forsøgte at afpresse regeringen et større beløb under trussel om bombesprængninger forskellige steder. Nogle måneder efter søgte naive personer at praktisere denne fremgangsmåde, og der blev sprængt en "prøve"-bombe i et københavnsk hospital. Da TV-serien "strømmer" rullede over skærmen, bl.a. med vilde biljagter, så politiet rystende til. I perioden derefter var det moderne blandt unge mennesker under den kriminelle lavalder at stjæle biler og køre rundt som sindssyge i de københavnske gader. Efter at en TV-udsendelse havde lanceret begrebet "Grønjakker" fik en række tvivlsomme personer i kvarteret omkring Studsgårdsgade i København pludselig en identitet. I den rolle, de havde fået tillagt af TV, gav de nu politiet anledning til ustandselige besværligheder. En politiinspektør udtalte, at uden udsendelsen var der ikke opstået noget problem.⁸

Særligt betænkeligt er det naturligvis, når vold begås med direkte sigte på at opnå pressens bevågenhed. Dette problem blev åbenbart, da den internationale

terrorisme tog fat i 70-erne, idet der her kunne registreres en klar sammenhæng mellem aktionernes form og mulighederne for derigennem at få et budskab ud i medierne. Som det siges meget ligefremt af aktivisten Peter Elsass i "Grundbog for Aktivister": "Man skal altid prøve at invitere journalister til de aktioner, man laver".⁹ Behovet for at få lydhørhed i medierne kan netop føre til en skærpelse af aktionsformerne, hvis pressen er ukritisk over for udnyttelsen. En iagttagelse af de såkaldte græsrodsbevægelser konstaterer: "For at overskride barrierer, som massemedierne opstiller gennem deres nyhedskriterier, må græsrodsbevægelserne opfinde nye, mere fantasifulde aktionsformer".^{10,11}

Den politiske skadeforvoldelse

Vold og voldsbetonede handlinger er imidlertid kun én form for skadeforvoldelse - og for samfundet som sådant for øjeblikket næppe den mest ødelæggende.

Industrirådets direktør, Ove Munch, bemærkede f.eks. i begyndelsen af 1988, at en af årsagerne til, at det ikke er muligt at gribe effektivt ind til løsning af Danmarks politiske problemer, er, at befolkningen gennem TV-mediet dagligt indpodes med en fornærmet holdning over for alle, der mener, at livskvalitet kræver penge og dermed industriel vækst. Der er, siger Ove Munch, tale om en undervægtning af udsendelserne om de mere kedelige økonomiske sammenhænge og en overvægtning af dem, der handler om de goder, den uudtømmelige statskasse skal levere.¹²

Et andet eksempel på skadeforvoldelse mod samfundet er de "kampagner" imod politikere, der som bekendt jævnligt forekommer. Mange vil f.eks. huske, hvordan fhv. skatteminister Karl Hjørtnæs i 1979 blev beskyldt for at have haft rod i sine selvangivelser. Historien kørte som føljeton over en længere periode og førte enddog til en forespørgselsdebat i Folketinget. Venstres tidligere næstformand Hanne Severinsen var udsat for en tilsvarende behandling. Forfølgelsen af hende ophørte først, da statsadvokaten frafaldt en tidligere rejst sigtelse mod hende for medvirken til grov skattesvig. Sådanne kampagner påvirker selvsagt ikke blot politikeren, men også den førte politik. Hvad fører det til, at en minister, der i sit embede træffer en upopulær beslutning, risikerer en kampagne - vel at mærke uden mulighed for at opnå frifindelse ved en domstol? Det vil som bekendt i reglen ikke kunne sandsynliggøres, at den upopulære og udskældte beslutning var den rigtige - tværtimod vil de politiske modstandere ofte med begejstring støtte kampagnemagerne.

Forvriddning af virkelighedsopfattelsen

Til dette kommer så den mulige - herunder indirekte politiske - skade, som forvoldes gennem forvriddning af befolkningens billede af den verden, de lever i. Hvad med de mange små tilpasninger i reportagen, som foregår på redaktionerne ud fra deres respektive tilhørighed et bestemt sted i det politiske spektrum? Jørgen Vedel-Petersen¹³ refererer f.eks. i en bog avisernes håndtering af en reportage fra et "besat" hus.

Berlingske Tidende skriver:

"Børn i grufuld narkotikalejr

Det var et forfærdende miljø, politiet afdækkede, da det i går morges ryddede den

besatte ejendom, Hudegården, i Dannebrogsgade på Vesterbro i København. Opium, hash og piller har været dagligdagen i de smudsige, dunkle lokaler i den kondemnerede ejendom, og blandt de 51 anholdte var adskillige piger på 13-15 år".

BT skriver:

"Chock over mængder af nye narkotika i slumkollektiv, men politiet kan ikke finde ejerne.....Civilpolitiet fandt narkotika i chokerende store mængder, da kollektivet "Hudegården" i Dannebrogsgade i København i går morges blev ryddet af politiet, men kun én blev sigtet efter narkotikaloven - for hash - selv om der blev fundet masser af stærke narkotika".

Politiken skriver (i en underrubrik):

"Stort narkotikalager fundet i huset".

Ifølge Vedel-Petersen var alt, hvad der blev fundet blandt de 100 unge, 83 gram hash. Hvis dette er rigtigt, har de pågældende aviser gjort sig skyldige i løgn over for læserne og forvredet politikernes opfattelse af situationen.

Magten til at udvælge

Men hvad er løgn i en reportage? Kan begivenheder ikke udmærket skildres således, at de opfattes på en anden måde, end de fortjener, selv om der ikke siges et eneste usandt ord?

Et hold sociologer undersøgte f.eks., hvad der foregik omkring en TV-transmission af en parade til ære for general MacArthur 26/4 1951 Chicago.¹⁴ 31 observatører var udposteret forskellige steder med sigte på at vurdere begivenheden og senere sammenholde den med det billede, TV-transmissionen tegnede. Ifølge observatørerne var der tale om en temmelig mat affære. TV-transmissionen gav imidlertid nærmest indtryk af, at gaderne var fyldt med begejstrede og højt brølende menneskemasser. Kamerafolkene havde nemlig valgt at fokusere på de "livlige" optrin. Disse syntes i øvrigt ofte at være fremkaldt mere af fjernsynets tilstedeværelse end af generalen. Jørgen Vedel-Petersen beskriver også i sin bog "Den forvrængede Virkelighed", hvorledes det med en tilsvarende metode lykkedes at skildre en Vietnamdemonstration i England som højst ufredelig, selv om den i det store og hele forløb ganske roligt.

En stor del af pressens magt ligger netop i magten til at udvælge. Er der intet at udvælge, er der ingen nyhed. Det, der er sket, eksisterer for så vidt så slet ikke. Er der f.eks. ingen egnet billeddækning, er der ingen TV-nyhed. Og kan et synspunkt ikke dækkes med billeder, kommer det kun vanskeligt til orde i TV. Efter Vietnam-krigen - som populært sagt blev tabt i de amerikanske lænestole foran TV-skærmen - lærte mange regeringer sig denne sandhed. Sydafrika lukkede af for TV-reportager i 1986. Iran og Irak lukkede hurtigt TV ude fra deres fælles krig. Cuba og de andre kommunistiske lande lærte sig det også: Der var stort set kun den TV-dækning, som styret selv tillod og kunne styre.¹⁵

Hvad fører dette til? Hvem bestemmer, hvad pressen skal foretage sig? Ud fra hvilke motiver og hvordan?

Lad os imidlertid inden vi går videre til disse spørgsmål skyde nogle taloplys-

ninger ind.

Nogle tal

En række undersøgelser belyser forbruget af pressens produkter. Sigurd Bennikes bog "Avisen og Danskeren" indeholder f.eks. en analyse ledsaget af kommentarer. Tilsvarende gælder samme "Befolkningens Forbrug af Kommunikation". I "Madsen og Medierne." (red. Paul Hammerich og Bent A. Kock) har fremtrædende personer med tilknytning til pressen kommenteret en omfattende statistisk undersøgelse af dennes forhold. Herudover udgives der medieanalyser af "Dansk Mediaindex".

Blandt hovedresultaterne kan f.eks. fremhæves følgende:

Ca. 90% af befolkningen læser hverdagsaviser og mange (ca. 1/3 af de voksne) læser mere end én avis. Ca. 80% læser ugeblade og magasiner. Halvdelen af befolkningen ser TV-avisen, medens 80% har kontakt med radioavisen.¹⁶ I begyndelsen af 80-erne så gennemsnitsdanske fjernsyn 1½ time pr. dag.¹⁷ Socialforskningsinstituttets og Dansk Mediakomité's undersøgelser viser, at læserne bruger ca. 20-30 minutter dagligt på læsning af deres avis - lidt mere om søndagen.¹⁸ En stigende del af befolkningen læser dog overhovedet ikke søndagsavis. En svensk undersøgelse viser, at hvis 50% af læserne begynder på en artikel, er der kun 10% af dem, som læser den færdig.¹⁹ Avisen når på en hverdag ud til 87% af den voksne befolkning, radioen 81%, TV-avisen 48-64% (tiåret 1970-80).²⁰ 90% af husstandene har TV og 95% af befolkningen ser TV i løbet af ugen. De midaldrende og ældre ser mere TV end de unge, de socialt ringere stillede ser mere TV end de bedrestillede og de lavt uddannede mere end de højtuddannede. Mellem 85 og 90% af befolkningen lytter til radio hver dag (dog 60-70% i weekenden). Den daglige gennemsnitslyttetid er 2-2½ time, med med udsving efter social- og uddannelsesstatus svarende til, hvad der er tilfældet i relation til TV.²¹ De lytter i gennemsnit 2 timer til DR og noget over ½ time til nærradioer hver dag.²² Gennemsnitsdanske bruger 2 til 3 timer på massekommunikationsmidler hver dag.²³

Danske aviser har et oplag, der rækker fra ca. 250.000 til 5.000.²⁴

Selvstændige, funktionærer (især højere) og faglærte arbejdere læser mest, landboerne mindre, unge mindre, ufaglærte arbejdere endnu mindre. Mænd læser mere avis end kvinder. De store landsdækkende københavnske aviser finder halvdelen af deres læsere i hovedstadsområdet. Formiddagsbladene har bedst tag i de yngre mænd i byerne- og tilsyneladende bedre jo lavere skolemæssige forudsætninger.²⁵ Kernelæserne af en avis har opmærksomheden koncentreret om lokalstoffet og indenrigsstoffet, i noget mindre grad om udenrigsstof og debatstof.²⁶ Mænd er mere interesserede i udenrigsstof end kvinder, højt uddannede mere end lavtuddannede. Højtuddannede - og byboere - er også mere interesserede i indenrigspolitik end lavtuddannede og landboere, medens interessen for lokalpolitik er noget mere jævnt fordelt.²⁷ I det hele taget stiger interessen for nyheder med alderen.²⁸

De fleste avislæsere er abonnenter, der har holdt deres avis i 10-15 år (for den vigtigste avis' vedkommende). Formiddagsaviserne fordeles dog i løssalg og kan mønstre en læseranciennitet på gennemsnitlig 7½ år. 10% af læserne har ikke

selv købt avisen. 11% af læserne har avishold fælles med andre. Læserne synes at være vanemennesker. 70% af avislæserne finder, at deres avis er "nyttig" for dem - dog kun 50% af formiddagsbladene læsere. 87% finder deres avis let at forstå - og her synes der ikke at være forskel efter avistype. Formiddagsbladene anses som underholdende af 63% af læserne - de øvrige aviser kun af 38-41%. Formiddagsaviserne betragtes til gengæld som mindre menneskelige. Kun 13% finder formiddagsbladene pålidelige, medens den tilsvarende vurdering for hhv. de landsdækkende morgenaviser og provinsaviserne ligger på hhv. 49 og 37%.²⁹ Radio og TV har en klart større troværdighed end bladene.³⁰

Indholdsmæssigt har emner som politik, økonomi, kunst, videnskab og forskning klart en bedre dækning i morgenaviserne end i formiddagsbladene, medens det rene underholdningsstof, ulykker, katastrofer, forbrydelser og retssager, ligger klart højest i sidstnævnte.³¹ Morgenaviserne rubriceres klart af brugerne som bedst egnede til at bringe nyheder - dog overgået af radio og fjernsyn.³² Samme fordeling gør sig gældende mht. brugernes syn på, hvilke medier der er mest velegnede til at give politisk orientering - dog vurderes TV her som mest velegnet.³³

Pressen i arbejde

Idealbilledet

Ajourføringen af befolkningens viden om omgivelserne foregår fortrinsvis gennem pressen. Det store flertal opfatter formentlig også selv deres avis, radio og TV som det naturlige redskab til at få at vide, hvad der foregår.³⁴ Alibiet for kundeforholdet til disse medier - ud over det som ligger i deres rent underholdende islæt - er, at man igennem dem holder sig orienteret om verdens gang i almindelighed og begivenhederne inden for sit eget interesseområde i særdeleshed. Gennem denne orientering, antages det, opnår den gode samfundsborger f.eks. at kunne tage kvalificeret stilling til, hvor han skal sætte krydset ved næste folketingsvalg, og hvad han skal svare, når han bliver spurgt ved en gallupundersøgelse. Den folkelige opfattelse er også nok, at danske journalister er rastløst optaget af at finde sandheden bag begivenhederne og at bringe denne sandhed videre til deres kunder, altså læserne, seerne og lytterne.

Pressefriheden i den form, vi kender den, er skabt ud fra forudsætningen om, at tingene stort set også forholder sig på denne måde. Denne friheds historisk/ideologiske grundlag i de vestlige liberale samfund er således forestillingen om, at mennesker bliver lykkeligere af at få sandheden at vide, at de omsætter denne viden i relevant politisk handling, og at de i øvrigt styres af regeringer, som iagttagelse sandhedens love. Der ligger derfor en opgave i at udbrede sandheden, og denne opgave varetages af pressen. For at pressen kan løse opgaven, må den imidlertid være fri og uafhængig af regeringen. Kontrollen må udøves af læserne, og dette sker under en fri presse på den måde, at de medier, der hylder sandhedens princip, sælger bedst.

Dette ser meget smukt ud. Men spørgsmålet er naturligvis, om idealbilledet kan stå for en nærmere efterprøvelse. Hvad er overhovedet sandheden, hvordan og i hvilken skikkelse kommer den frem gennem pressen?

Allerede en ret overfladisk overvejelse og undersøgelse fører til den konklusion, at idealbilledet næppe lader sig realisere i virkelighedens verden. Ofte søges det end ikke realiseret.

Hvad med sandheden?

Sådanne afsporinger kan skyldes de oprindelige kilder, som måske har en interesse i, at de virkelige forhold ikke kommer frem, eller som selv er utilstrækkeligt informeret. Men det kan også skyldes fejl i videregivelsen af stoffet. Presset for at komme først med nyhederne fører f.eks. undertiden til, at oplysninger ikke kontrolleres således, som de burde. Ifølge Reuter og Associated Press forhandlede Dag Hammerskjöld og Katangas præsident Moise Tshombe f.eks. den 17/9 1961 i Ndola. Reporterne havde ventet på flyvepladsen og i tussmørket set en mand, der lignede Hammerskjöld, stige ud af en maskine. Herefter var de løbet til telefonerne. I virkeligheden var Hammerskjöld styrtet ned, da meldingen blev sendt.³⁵

Det kan også i mange tilfælde være vanskeligt at sige, hvordan en begivenhed skal skildres, for at beskrivelsen er korrekt. Reportage påvirkes naturligvis af reporterens personlige fornemmelser og holdninger. Hvilket bifald fik en politiker eller en stor skuespiller f.eks. ved en bestemt lejlighed? En reporter står også altid over for et valg, eftersom han jo ikke kan gengive alle dele af begivenheden. Og hvad den ene vurderer som interessant, kan den anden meget vel opfatte som aldeles ligegyldigt. Særligt interessante historier holdes måske også tilbage af redaktionen, fordi de menes at stride mod reglerne om god presseskik eller mod nationale interesser. Eller en reportage får en farve, der ikke var tilsigtet af reporteren, når hans artikel sættes op af redaktionen og suppleres med overskrifter og billedstof.

Endelig kan det forekomme, at redaktionen bevidst forfalsker stoffet for at opnå større salg. F.eks. slog New York Sun den 28/8 1835 verdensrekorden i antallet af solgte eksemplarer. Midlet var ganske enkelt en historie om, at en sydafrikansk astronom havde set mennesker med englevinger, bygninger og andet interessant på månen. Først ugevis efter, da posten var nået frem og tilbage til Sydafrika, faldt historien fra hinanden. Og da havde bladet allerede skaffet sig en solid fortjeneste på opfølgende historier.³⁶

Tilpasningen til kunderne: "Nyheds"værdien

Et af de væsentligste problemer ligger dog i, at stoffet søges tilpasset efter kunderne. Det oplysende stof, populært kaldet "nyhederne", er et råmateriale, der skal sælges. Og for at kunne sælges skal det være salgbart. Derfor er der en naturlig tilbøjelighed til at "dreje" stoffet med salg for øje.

Spørgsmålet om, hvad der sælger, er søgt besvaret af mange presseforskere. En af dem, der hyppigst citeres i denne forbindelse er nordmanden Einar Østgaard, som i sin bog "Nyheter til salgs" beskæftiger sig med netop dette problem.³⁷

Mediernes funktion, siger han, er både at informere, opdrage og underholde.³⁸ Opfattelsen af, hvad der er det vigtigste, er imidlertid næppe den samme hos hhv. publikum, redaktion og samfundet som sådant. Når pressen drives på privat,

merkantilt grundlag, vil der dog være en tilbøjelighed til, at interessen mellem de to førstnævnte grupper er sammenfaldende. Publikum vil lægge vægten på den informative og den underholdende funktion, og det vil redaktionerne derfor også. Samfundets interesser tilsiger derimod, at der også - og måske fortrinsvis - lægges vægt på det rent opdragende. Men dette er ikke afgørende for redaktionens stofvalg. Det stof, der lettest accepteres som viderebringelsesværdigt, er det, som virker både underholdende og informerende. Selv om en information ikke opfylder kravet om underholdningsværdi, vil den dog alligevel kunne vurderes som viderebringelsesværdig. Dette gælder således, såfremt publikum har en direkte nytte af den, fordi de kan bruge den som grundlag for handling. Selv kedeligt børstoff vil på denne måde kunne blive attraktivt nyhedsstof, nemlig for børsspekulanter.

Disse rummelige udsagn udgør selvsagt ikke nogen facitliste, som muliggør en matematisk sikker udvælgelse af det stof, der er mest attraktivt.

Publikums identitet vil således, fortsætter Østgaard, spille en betydelig rolle. Det skyldes bl.a., at det er afgørende, om publikum mener at forstå det, der bringes. Forståelsesproblemet kan i sig selv føre til, at de nyheder, der bringes i de bredt dækkende medier, må tilpasses og forenkles for at muliggøre, at flest muligt kan tilegne sig dem. Forståelsesproblemet fører også til, at "nyhedsværdien" øges, såfremt stoffet drejer sig om forhold, som pågældende publikum har et vist forhåndskendskab til. Derfor vil det ofte være attraktivt at behandle emner, som ligger i forlængelse af noget, medierne allerede har taget op før. Publikums nærmere identitet betyder imidlertid også noget, idet det kan være, at et bestemt publikum forventer en bestemt holdningsmæssig servering. I så fald øges "nyhedsværdien", såfremt de nøgne kendsgerninger suppleres med passende kommenterende stof.

Men under alle omstændigheder øges stoffets attraktion, såfremt publikum er i stand til at "identificere" sig med de oplevelser, genstande eller holdninger, der omtales. Bedst er det, såfremt stoffet kan personificeres. Attraktionen øges også, såfremt det, publikum får at vide, bekræfter det, som publikum i forvejen mener eller véd. Bl.a. fordi de fleste bevidst eller ubevidst stræber opad på den sociale rangstige, vil nyhedsværdien endvidere øges, såfremt kilden placerer sig højere på denne stige end publikum selv. Også af denne grund vil i øvrigt nyhedsinteressen med hensyn til det, der foregår i magtfulde lande, være større end med hensyn til det, der foregår i mindre og betydningsløse.

Disse forhold fører til, at stoffets attraktion kommer til at afhænge af den fysiske, kulturelle og politiske afstand mellem publikum og det skildrede. Desto længere væk, desto besværligere bliver det jo nemlig at overvinde publikums mangel på forudsætninger for at forstå de forhold, hvorunder den skildrede begivenhed har udspillet sig. Der opstår således vanskeligheder, hvis den overhovedet kun kan forstås efter fortjeneste, såfremt den ledsages af redegørelser vedrørende de for publikum ukendte kulturelle og politiske forhold. "Nyheden" må så være mere massiv for at blive registreret som viderebringelsesværdig. Omvendt vil den lettere blive attraktiv, såfremt den hidrører fra kulturelt nærtbeslægtede områder, eller dog områder hvor problemstillinger og livsvilkår er identiske med publikums.

Endvidere vil stof, der har "sensations"præg, være attraktivt som nyhedsstof, siger Østgaard. Han tænker hermed på stof, der bl.a. karakteriseres af, at det påvirker følelserne - skaber glæde eller sorg, bifald eller forargelse osv. Også den omstændighed, at stoffet for modtageren virker usædvanligt, giver sensationsværdi. Dog må det selvsagt ikke være så usædvanligt, at publikum savner mulighed for at identificere sig med begivenheden eller for at forstå den. Endvidere vil en begivenhed lettere kvalificere sig som sensationel, hvis den repræsenterer noget uventet, eller hvis udfaldet af det, der foregår, er uvist. Jo større aktivitet desto større er også sensationsværdien. Fremdeles vil sensationsværdien vokse, jo hurtigere begivenhederne udspiller sig, og jo nyere de er. Endelig er det hævdet, at negative meldinger som regel har større sensationsværdi end positive.

Hvis Østgaard har ret, er det let at se, at det stof, pressen vil være mest tilbøjelig til at bringe, ikke lever op til de ideelle forestillinger om, hvad der bør bringes. Som presseforskeren Niels Thomsen siger det: "Pressens skødesynder betinger implicit skævheder i pressens forvaltning af samfundsdebatten".³⁹

Denne skævhed er, som påvist af David L. Altheide, også til stede i relation til TV. Begivenheder bliver til "nyheder" i TV ikke på grund af deres objektive fremtrædelsesformer, men gennem omdannelse i "nyhedsperspektivet", siger han. Med dette tænkes på TV's tilbøjelighed til af praktiske grunde at præsentere begivenhederne summarisk som en fortællende beretning. Brugen af denne journalistiske form fremmes iøvrig gennem sanktioner (job-sikkerhed, kollegial påskønnelse eller det modsatte mv.). Den måde, TV-journalistikken af praktiske grunde organiseres på, slører således de begivenheder, der præsenteres som nyheder for seeren. Tommelfingerregler, præsentationsteknikker, brugen af temaer og vinklinger og endda selve det at skrive "historien", så den passer ind i de andre historier for at få præsentationen til at "glide", ændrer (billedet af) verden, når denne præsenteres som nyheder. Fremgangsmåden ved præsentationen af TV-nyheder kan således i betydelig grad ændre billedet af en begivenhed i forhold til dennes virkelige indhold ved enten at foruddefinere, hvad der er vigtigst ved den, eller ved efterfølgende at knytte den til andre begivenheder.⁴⁰

Det samme gælder i relation til radio. Som det er sagt om moderne radiojournalistik: Man er blevet mere og mere tilbøjelig til at betragte journalistik i de elektroniske medier som en slags virkelighedsteater - hvis formidlingsprocessen skal lykkes, må den følge en række dramaturgiske love.⁴¹

"Bureau"stoffet

Et væsentligt problem ligger endvidere i den omstændighed, at det er de færreste medier, der er i stand til selv at dække alle begivenheder ind med egne journalister. De er derfor afhængige af de professionelle nyhedsbureauer. Dette gælder ikke mindst, når det drejer sig om udenrigsstof. Bureauet kommer derved til at optræde som en slags filter. Samtidig vil mediet naturligvis selv filtrere en yderligere del fra. Presseforskeren Erik Lund⁴² nævner, at udnyttelsesgraden af "bureaustoffet" ligger helt nede på 15%. Altså en meget beskednen del af et stof, som i forvejen er undergået en voldsom sortering.⁴³

Kildernes magt

Et andet problem ligger i forholdet til kilderne. I sin bog "Presse og magt" beskriver journalisten Lars Møller-Rasmussen, hvordan vejene til fordrejning af stoffet så at sige er bygget ind i journalistens situation, arbejdsmetoder og arbejdsvilkår, og hvordan netop journalistens forhold til kilderne kan påvirke det, han skriver. Han slutter med at beklage, at så mange journalister tilsyneladende end ikke er sig bevidst, hvorledes de manipuleres af kilderne.

Møller-Rasmussen nævner de direkte manipulerende metoder, f.eks. "køb" af positiv omtale gennem ydelse af fordele af økonomisk og anden art. Som eksempel henvises til journalisten, der får en ny bil til "prøvekørsel" i længere tid end nødvendigt. Han refererer også Henrik Cavling for at have beskrevet den franske presses påvirkelighed for penge i tiden omkring århundredeskiftet. Bestiklinger fra udenlandske ambassadører skal have været almindelige.⁴⁴ På samme måde synes betydningsfulde dele af den franske presse før 2. verdenskrig at være købt af tyske og italienske penge.⁴⁵ Også dele af dansk presse har i nyere tid været mere eller mindre "købt", nemlig af interesseorganisationer og politiske partier.⁴⁶

Det fremhæves i øvrigt af Møller-Rasmussen, hvordan kilderne undertiden går til værks på raffineret vis f.eks. gennem appeller til den menneskelige - journalistens - forfængelighed. Metoden er f.eks., at den, der ønsker at påvirke journalisten, hjælper til at øge dennes professionelle anseelse - hvis journalisten altså er føjelig i sin reportage.

Møller Rasmussen påviser, hvorledes journalisten også helt generelt kan være afhængig af sine kilder og af venskabet med disse. Er journalisten for kritisk, vil informationsstrømmen let stoppe. Og personkilder er som bekendt meget langt journalistens råstof. Hvis journalistens produkt omvendt er tilfredsstillende for kilden, sikres leverancerne af råstof for fremtiden, og de udvides måske oven i købet. Det samlede resultat bliver let nedslående: *"De journalister, der klarer sig bedst inden for pressen, vil langtfra altid være de bedst egnede, hvilket vil sige de mest uafhængige, mindst påvirkelige og mest kritiske. De, der overlever, vil ofte snarere være de fedeste - dem, der er mest villige til at lukke deres egne og læsernes øjne for ubehagelige kendsgerninger".*⁴⁷

Det udenrigspolitiske stof

Det udenrigspolitiske stof udgør et særligt problem.⁴⁸ Her er fejkilderne særligt mange. Selv uden ond vilje kan der opstå fordrejninger, fordi stof af denne art overføres over flere led og passerer sprog- og kulturgrænser med deraf følgende mulighed for fejltolkning. Muligheden for, at den oprindelige kilde - f.eks. en journalist - bevidste sympati med den ene part i en skildret konflikt opdages af efterfølgende led i kæden, er også mindre. Og helt galt kan det gå, hvis de to parter i en sådan fjern konflikt producerer nyhedsmængder, der ikke er lige store. En sådan skævhed i udbuddet vil oven i købet ofte forstærkes i den efterfølgende viderefordelingsproces. Eller den oprindelige kilde var måske mest fortrolig med den ene part, hvis synspunkter derfor lettest videregives. Eventuelle forvanskninger opdages iøvrigt vanskeligere, end når det drejer sig om hjemlige begivenheder, der har fået en skæv pressedækning, og hvor der dog vil være folk i landet, der har bemærket forholdet.⁴⁹

Til dette kommer så de rigelige muligheder for fremmede magter, som berøres af reportagen, til at påvirke denne. Sådanne påvirkninger foregår tilsyneladende temmelig ubluferdigt over for gæstende journalister: *"I stedet for at gå til bladene går de fremmede interesser nu oftere direkte til udenrigsjournalisterne. På grund af de direkte bestikkers bortfald har disse fået større frihed til at skrive, hvad de vil. Derfor er de nu også mere værd at øve indflydelse på. Det, der lokkes med, er ikke længere rede penge, men i første række muligheder for at gøre karriere, dernæst muligheder for at tilfredsstille honette ambitioner. Forskellige tjenesteydelser har overtaget kontanternes rolle som på så mange andre punkter, hvor korruptionen er blevet mere forfinet. De fremmede magter, der har noget at skjule eller ønsker rosende omtale, har fundet mange nye måder at narre den frie presses læsere på".*⁵⁰

Fremgangsmåden i en sådan påvirkningsbestræbelse er bl.a. beskrevet af en afhoppet oberstløjtnant fra KGB, Dzhevikov:⁵¹ *"Vores opgave hvad angik fremmede besøgende, det være sig diplomater eller journalister, bestod i følgende. For det første rådede vi naturligvis over detaljerede oplysninger over enhver udlænding, der kom til Sovjetunionen. Vi fik disse oplysninger fra arkivmateriale og fra agenter i udlandet. Vi var altså interesseret i en besøgende journalists forid og nutid, hans synspunkter, hans hobbyer, relationerne til familien og til kvinder, vin, penge osv., dvs. alt som kunne bruges på ham under opholdet (i USSR). Jeg arbejdede selv med udenlandske journalisterVort vigtigste mål var at få klarhed over, hvad der kunne gøres med journalisten. Først og fremmest forsøgte vi naturligvis at rekruttere ham, men det havde vi ikke altid held til. Vort sekundære mål var derfor at etablere tilforladelige, gode relationer til ham for at kunne bruge ham til vore formål for Sovjetunionen - disinformation og andre aktive forholdsregler. Endvidere, hvis vi vidste, at en journalist havde anti-sovjetiske tilbøjeligheder og negative holdninger over for sovjetisk politik prøvede vi at kompromittere ham. Til det formål brugte vi vore agenter - journalister så vel som ikke-journalister.*

Den sovjetiske ledelse er udmærket klar over, at journalister er folk som er meningsdannende i Vesten og som er egnede som indflydelsesagenter - ikke direkte men på en eller anden indirekte måde. For der er to typer indflydelsesagenter. Den første er når en journalist, forretningsmand eller politisk personlighed rekrutteres. Den anden er, når han bliver brugt uden at vide det, når de leverer ham materiale eller information, som er fordelagtig for Sovjetunionen. Jeg siger dette helt ærligt, for jeg har selv leveret sådan information til amerikanske, franske eller tyske journalister, og de brugte det med held til fordel for sovjetiske propagandaformål..."

For udenlandske journalister i specielt Sovjet har afhængigheden traditionelt været enorm. De har ikke engang haft en almindelig, udtømmende telefonbog til rådighed. De oversættere, sekretærer osv., som har kunnet skaffes, var alle kontrollerede af KGB. Før eller siden ville journalisten også føle behovet for "fortrolige kontakter" - og også disse skaffedes så.⁵²

Møller-Rasmussen beretter også, hvorledes nogle regeringer hyrer professionelle PR-bureauer til at tegne det rigtige billede og investerer i invitationsrejser for pressens repræsentanter "med alt betalt". En af de tilsyneladende mest vellykkede bestræbelser af denne art skal være udfoldet af den nu afdøde diktator Salazar i Portugal. Han opnåede på denne måde en række rosende artikler - som også blev brugt til at indbilde portugiserne selv, at deres regime nød stor international anseelse.⁵³ Det lykkedes f.eks. de portugisiske værter at forsyne de besøgende journalister med færdige omend usignerede artikler, som de så kunne anvende

efter eget forgodtbefindende. Hvad kombinationen af dovenskab og stofmangel førte til i denne forbindelse, er ikke svært at forestille sig.

Der er imidlertid også andre metoder til at bringe passende materiale i cirkulation. Den lige omtalte Dzshirkvelov fortæller f.eks., hvorledes materiale evt. blev overgivet journalisten under omstændigheder, hvor denne fik indtryk af at have med en særlig værdifuld "kilde" at gøre. En anden metode er at give materialet præg af at være mere eller mindre fortrolig orientering til en snæver kreds af "insidere".⁵⁴ Det er jo nemlig selvsagt fristende for en journalist at bygge på noget, der i forvejen kun synes at have en begrænset udbredelse. Også stof, der leveres ganske frit, kan dog glide ind. Radio Free Europe, der igennem mange år er blevet drevet af den amerikanske efterretningstjeneste, havde således også en dokumentationsafdeling. Denne udsendte hver uge en skriftlig baggrundsorientering til journalister med Østeuropa som arbejdsfelt. Disse orienteringsskrivelser har tilsyneladende haft en ikke helt ringe indflydelse på den vestlige presse-dækning - og endog på venstrefløjsjournalisterne.⁵⁵ I dag synes United States Information Agency (USIS) at spille en tilsvarende rolle.⁵⁶

Også de rent praktiske vanskeligheder, der opstår på vanskeligt tilgængelige geografiske lokaliteter, kan der imidlertid spilles på. Hvis f.eks. en journalist kun er på kortere visit i et land, har han som oftest et stort behov for effektiv udnyttelse af arbejdstiden. Vanskeligheden ved at opdyrke svært tilgængelige kilder under disse omstændigheder vil let føre ham i favnen på pågældende regerings propagandatjeneste.⁵⁷ Anvender han de lokale officielle kilder, vil det måske også gøre det lettere overhovedet at få det indsamlede materiale gennem en evt. censur. Og er journalisten fast udstationeret, kan en føjelig holdning medvirke til at hindre udvisning.

Selv om journalisten imidlertid får adgang til andre kilder end de officielle, kan det være tvivlsomt, hvad det er, han får fat i. Det fortælles f.eks., hvorledes et amerikansk TV-hold på et tidspunkt lavede et interview med nogle sydvietnamesiske landsbyledere. Dette blev anset som så godt, at det endog opnåede udbredelse som undervisningsmateriale. Materialet faldt imidlertid sammen for en senere vietnamesisksproget undersøgelse. Tolken, journalisterne havde brugt, havde simpelthen instrueret de interviewede landsbyledere om at tælle til ti på vietnamesisk og samtidig anlægge en eftertænksom mine. Han havde så selv givet journalisten de passende svar. Nyt eksempel: Under den nigerianske borgerkrig spillede den Biafranske regering meget målrettet på den offentlige stemning i Vesteuropa. Vestlige journalister fik f.eks. systematisk forevist rædsler. Efterfølgende har det imidlertid vist sig, at det ikke altid var ganske sikkert, hvis rædsler det egentlig var, der blev forevist. Men kampagnen havde stor gennemslagskraft i pressen.⁵⁸

Selv om et relevant materiale måtte komme igennem fra den store verden, er det ikke sikkert at det bliver bragt. Det kan nemlig være, at det strander i redaktionen, hvor der måske udøves en journalistisk "vejledning" over for rapportøren.⁵⁹ Den, der sidder i redaktørkontoret, er selvsagt ikke lige så påvirkelig for de faktiske forhold dér, hvor artiklen skrives fra, som reporteren på stedet er. Redaktøren lader lettere andre overvejelser få en højere prioritet. Det kan være ideologiske hensyn, forudindtagethed eller andet. Redaktøren kan også være bange for, at konkurrenterne bringer mere farverige historier, hvorfor han måske

tvinger korrespondenten til mere farvelægning, end der er dækning for.⁶⁰ Redaktionen magt kan endog række ud over det pågældende organs eget område. F.eks. har Berlingske Tidende sikret sig monopol herhjemme på udenrigsstoffet fra flere af de fremragende udenlandske blade.⁶¹

Der er af alle disse grunde ikke ret mange med indblik i pressens forhold, der nærer store illusioner hvad angår dybden i den dækning, som finder sted af udenrigspolitiske forhold. I en radioudsendelse på radioens program 2 den 23/7 1971 mellem chefredaktørerne på hhv. Politiken og Berlingske Tidende (Herbert Pundik og Aage Deuleran) forekom da f.eks. også følgende replikskifte: Pundik: *"Vi laver et varehus, når vi laver et stort dagblad ... Det eneste råd, jeg kan give, er det råd, jeg selv følger og som gælder alle udenrigspolitisk interesserede, og det er: Selvfølgelig må man ikke nøjes med det, som står i den danske presse. Det er i og for sig bare toppen af bjergkæden ... Man må supplere det man læser i Politiken og Berlingeren med læsning af udenlandske aviser ... Det nytter ikke man kommer til os og siger, at man 'ikke er tilstrækkeligt orienteret når man har læst jeres aviser'. Nej. Vi leverer tilstrækkelige appetitvækkere til, at folk, der virkelig er dybt engageret, må søge supplement i udenlandspressen".* Ordstyreren, Henrik Stangerup: *"Vil det ikke være en tilfredsstillelse at lave en dansk avis, der gør, at det ikke er nødvendigt at læse den udenlandske presse?"* (Latter fra de to redaktører). Pundik: *"Det ville være vidunderligt!"* Deuleran: *"Så eksisterede avisen jo ikke ret længe!"*⁶²

Pressen set indefra

Det er vanskeligt for den, der ikke selv har været på en redaktion, at skaffe sig et indlevet indblik i, hvorledes arbejdet foregår⁶³, og hvilke mekanismer og tanke-mønstre der driver det. De, der véd mest, nemlig pressens egne folk, lever af den og er derfor tilsyneladende ikke voldsomt motiverede til at fortælle om skyggesiderne. Der findes imidlertid sprækker gennem hvilke det er muligt at få et kik.⁶⁴

For nogen år siden tilbragte den engelske forfatter Arnold Wesker således nogle måneder på The Sunday Times. Formålet var at skaffe sig den nødvendige baggrundsviden til at skrive et skuespil "The Journalists". Opholdet førte til, at han skrev en bog om sine oplevelser. Denne udkom - overraskende nok - omend efter megen turbulens og med fem års forsinkelse.⁶⁵ Bogen kan anbefales enhver presseinteresseret.

På det hjemlige plan har journalisten Lars Møller Rasmussen i sin bog "Presse og Magt" åbnet en luge til redaktionernes dagligdag. Denne dækker oven i købet et meget centralt område nemlig nyhedsbureauernes virksomhed og deres valg af materiale. Møller Rasmussen arbejdede nemlig i en periode for et sådant bureau (AP). Han fortæller f.eks. følgende:

"Når man har arbejdet et sted i nogle år, udvikler man en vis næse for, hvad der skal til, og hvad der er overflødig. En AP-medarbejder med en vis erfaring kan nogenlunde nøjagtigt vide, hvornår han kan håbe på at få en konvolut med udklip sendt fra London eller New York, og hvornår han kun skriver for nogle få af bureauets udenlandske abonnenter eller medlemmer. Mere væsentlige ting som politik og økonomi i et lille, roligt land som Danmark interesserer erfaringsmæssigt kun de halvstore internationale kvalitetsaviser. De største har i forvejen deres egne Køben-

havnskorrespondenter, hvis stof de foretrækker fremfor bureauernes. Mindre væsentlige ting som porno, kongestof og petithistorier af typen 'mand bider hund' går derimod som varmt brød i aviser fra Melbourne til Marseille".⁶⁶

Møller Rasmussen bemærker meget logisk, at der næppe er grund til at tro, at det udvalg, danske aviser viderebringer til publikum fra andre "små" lande, er fundet frem ud fra andre udvælgelseskriterier. Han beskæftiger sig også med disse kriterier:

"... historierne kunne opdeles i tre kategorier: de sikre vindere, de lige så sikre dødssejlere og den bløde mellemvare, hvis skæbne var usikker.

De på forhånd dødsdømte historier drejede sig i første række om mere udviklede emner, især begivenheder med ringe ydre dramatik såsom ministermøder og handelsforhandlinger. Værst gik det telegrammerne om Fællesmarkedet, som yderst sjældent så dagens lys i de aviser, der abonnerede på AP's nyhedstjeneste.....

Selv dramatiske historier om uro og voldsomheder kunne have svært ved at komme på tryk, hvis ikke meningen med galskaben faldt ind i kendte rammer, og hvis der ikke var udsigt til en net og forståelig afslutning inden for en overskuelig fremtid".⁶⁷.....

"Nogle gange kan bureauerne have kronede dage, hvor de er sikre på at få deres historier trykt. I Danmark drejer det sig om nyheder, som danske redaktører ser på med samme øjne, som udenlandske redaktører på historien som sex-messen. Det er de historier, der opererer med kendte størrelser. Omverdenen må gøres let fattelig for læserne, når man har forsømt at sætte dem ind i baggrunden for, hvad der egentlig foregår rundt omkring.

Bortset fra de umiddelbart fængende dramatiske nyheder er petit-historierne de bedste. De skal helst handle om sex, dyr, børn, penge eller berømte personer. Den slags historier, der egentlig kunne være hændt hvor som helst, er ironisk nok ofte dem, der når videst omkring i verden.....

Eventuelle samvittighedskvaler ved at belemre avislæserne med noget, der lugtede langt væk af and, blev kompensert med den til det komiske grænsende usvigelige sikkerhed, hvormed bladene viderebragte rygter. Desuden lå vi under for den almindelige korrespondent-neurose: historien kunne jo være sand denne gang, og hvordan skulle vi så forklare, at vi ikke havde udsendt den? Redaktøren har altid ret, især når han også er kunde.

Generelt kan det siges, at nyheder, der bekræfter redaktørers og læseres formodede fordomme, er sikre på at blive trykt uanset sandhedsindholdet.⁶⁸.....

Nyhedsdækning ved hjælp af tankeskabeloner har med Lieblings ord den fordel, at formler fjerner besværet med at finde ud af, hvad der egentlig sker, hvilket et antal urostifere plejede at sige var en del af et blads funktion. De sparer også penge.

Klicheerne er uvurderlige, når pressen skal have læserne til at organisere indtrykkene af virkeligheden, og når den samtidig af de grunde, der er omtalt ovenfor, ikke er indstillet på at gå i dybden, så indtrykkene kunne gøres lidt mere virkelighedsnære".⁶⁹

Også bogen "Ikke et ord om ytringsfrihed" (Eigil Andersen m.fl.) giver et udmærket og detaljeret indtryk af, hvad der foregår på en avis. Den dækker nogle journalistelevers erfaringer fra deres praktikophold på forskellige redaktioner. Man kan læse f.eks. hvorledes det lader sig gøre at referere møder uden at deltage i dem⁷⁰ og hvorledes der udsorteres fra den indgåede telegrammængde

for at få det typografiske regnestykke til at gå op.⁷¹ Man hører om redaktørideraler: En aktiv, progressiv journalistik, der hviler på journalistens initiativ og frækhed til at trylle nyheder ud af munden på intetanende folk samt på hans ufejlbarlige næse for det ildelugtende.⁷² Man læser også om, hvordan eleven bliver bragt ind i de rette rammer: *"Jeg blev chikaneret - fik at vide, at jeg var totalt uduelig, hvis jeg ikke fulgte de kriterier, de som borgerlige journalister gik ind for. Jeg blev tvunget ind under deres journalistik gennem direktiver fra redaktøren, psykisk pres, latterliggørelse. Aldrig med politiske begrundelser, som det i virkeligheden ofte drejede sig om. Jeg fik tit en opgave i sidste øjeblik, selv om journalisten i flere timer havde vidst, den skulle skrives. De vidste, at jo hurtigere en historie skrives, jo lettere tyr man til de traditionelle, lette kilder Hvis jeg skulle finde mine egne historier og dyrke dem, ville det kræve en masse overarbejde oven i problemerne med at få dem godkendt. Så det opgav jeg. Jeg vidste på forhånd, at alt skulle skrives 100 procent på deres præmisser. Efter at jeg havde indset det, havde jeg flere timer daglig til at læse aviser og følge med i redaktionens arbejde."*⁷³ Ligeledes læses, hvorledes der er kilder, som ikke bruges - også ved en erklæret uafhængig, liberal avis: *"Principielt - uofficielt naturligvis - bruges VS og DKP ikke som kilder. Heller ikke Fremskridtspartiet bruges meget. Oplysninger fra for eksempel VS, som ville være en god historie på forsiden af andre aviser, ville for det meste slet ikke blive omtalt."*⁷⁴

Bogens forfattere sammenfatter vejene til censurering og tilpasning af journalisterens arbejde således:

- *Journalisten får at vide, hvilke retningslinjer han skal følge - og gør det ...*
- *En ældre journalist bliver sat til at gennemlæse alle de artikler, som den yngre journalist skriver fra det pågældende stofområde ...*
- *Chefredaktøren kan kræve, at alle artikler fra den pågældende journalist skal lægges ind på redaktørens bord til gennemsyn inden de bliver trykt, hvis redaktionssekretæren skønner, at de pågældende artikler er blot den mindste smule kontroversielle ...*
- *Journalisten kan blive sat til at skrive på et helt andet stofområde ..."*⁷⁵

Hertil kommer så naturligvis den indirekte censur, der ligger i det gruppepres, som opstår, "normalitetspresset".⁷⁶ Eksistensen af disse censurmuligheder fører til, at journalisten, såfremt han bliver på redaktionen, indpasser sig i dennes almindelige linie. Den åbenlyse censur bliver unødvendig.

Redaktionens orientering om, hvorledes censurmuligheden skal forvaltes, hentes, hedder det i bogen, ikke blot fra dens erklærede politiske linie. Man er også nødt til at orientere sig, således at man ikke sætter sine kilder over styr.⁷⁷ Ejheller må annoncørerne sættes over styr.⁷⁸ Der kan i det hele taget være så meget, som ikke må sættes over styr.⁷⁹

En af pressens stærkeste kritikere, H.R. Brøcker, illustrerer på udmærket måde netop sidstnævnte problem. Han refererer således f.eks. et Pariserblads beskrivelse af Napoleons flugt fra Elba, således som denne blev bragt med dags mellemrum:

"Den korsikanske Ulv er landet i Bugten ved St. Juan".

"Tigern er kommet til Gast".

"Kæltringen har overmattet i Grenoble".

"Tyrannen er ankommet til Lyon".

"Usurpatoren staar 50 Mil fra Paris".

"Bonaparte trænger frem med stor Hastighed, men vil aldrig sætte sine Ben indenfor Paris' Mure".

"Napoleon vil i Morgen være foran vore Porte".

"Kejseren er ankommet til Fontainebleau".

"Hans Majestæt er igaar ankommet til Paris, omgivet af sine tro Undersaatter".⁸⁰

Samme forfatter bemærker også et andet interessant eksempel: I året 1923 sad i bestyrelsen for Berlingske Tidende en række personer, hvoraf flertallet blev straffet med bøder i sagen om Landmandsbankens krak (ansvar som hhv. direktører og bestyrelsesmedlemmer i samme bank). Yderligere dele af bestyrelsen havde nær tilknytning til banken. Kunne det på den baggrund forlanges, spørger Brøcker, at de berlingske blade ligefrem skulle bidrage til den kampagne, som blev iværksat af professor dr. polit. L.V.Birck for at få undersøgt sagen til bunds?⁸¹ Brøcker nævner endvidere historien om etatsråd H.N.Andersens ydelse af bestikkelse til en direktør i et konkurrerende firma - der oven i købet blev verificeret ved en injuriersag - men som ikke just blev forsidehistorie i alle bladene.⁸²

Hvad får vi?

Der er altså ganske meget, publikum ikke får. Situationen sammenfattes træffende af Jørgen Vedel-Petersen:

"99% af det, der sker i verden bliver slet ikke opdaget.

99% af det, der opdages, bliver ikke meddelt videre.

99% af det, der bliver meddelt videre, bliver ikke sendt ud til os af radio eller TV.

.....
Vi kan også sige det på en anden måde:

Vi hører meget lidt om det gode, der sker i verden - det der tilfredsstillter mennesker og som lykkes.

Vi hører meget lidt til den store befolkning, der lever i verden, men hører til gengæld meget om de få, der tilhører eliten.

Vi hører meget til, hvad disse få personer foretager sig, men meget lidt til de virkelige bevæggrunde og de afgørende samfundsprocesser, som er afgørende for de mange anonymes liv.

Det hører med til systemet, at det, som vi skulle være tilfredse med, ikke meddeles os.

Det hører med til systemet, at almindelige mennesker kun interesserer nyhedsfolkene, når de er i flok.

Det hører med til systemet, at det, der sker pludseligt og er usædvanligt, er meget interessant, mens det, der udvikler sig, ingen interesse har.

Det hører med til systemet, at kriser er spændende - fred er kedsommelig.

Det hører med til systemet, at de forhold, der er afgørende, ofte ikke opdages, før det er for sent.⁸³

Det kunne tilføjes, at pressen jo altså også selv bestemmer, hvordan vi skal vurdere pressen. Især af denne grund har udenforståendes spredte forsøg på at sætte fingrene på ømme steder som regel ikke ført til ret meget. Som H.R.Brøcker siger:⁸⁴ "En bladudgiver har respekt for 3 lømler i lange støvler og med indskrumpede hjerner, der trænger ind og splintrer en rotationspresse, men ingen

respekt for en mand, der dokumenterer, at bladets politik er svindel, for ham kan man bare fortie."

Populærsynspunkternes fremmarch

Formidling eller forretning?

I sin bog "Massemediernes" har den engelske kulturkritiker Raymond Williams foretaget en statusopgørelse over pressens stilling i sit hjemland. Han konstaterer, at stadig flere påvirkes af stadig færre. Overalt finder man personer, der er villige til at udnytte befolkningens behov for underholdning. Medierne forvaltes som private kilder til fortjeneste for fortjenestens skyld *"Den gamle bladejertype, der ønskede kontrol, så han kunne propagandere for sine synspunkter, er ved at blive afløst af en ejertype, der hævder, at han ikke er interesseret i meninger, men ganske simpelt i at sælge så mange aviser han kan. Hvad der engang var et middel til at udbrede en eller anden ny politik, er i mange tilfælde blevet selve målet. Massemediernes er således ikke organiseret for at blive brugt, men for at kaste penge af sig, og vi synes at have passeret det stadium, hvor man behøver foregive, at det står anderledes til".*⁸⁵ Han konstaterer i forlængelse heraf, at udviklingen præges af en stadig tættere forbindelse mellem reklamens indhold og metoder og det redaktionelle stof.

Beskrivelsen er fsv. også dækkende for det, der er sket i Danmark og i de senere år. Populærpressens fremmarch har som bekendt fået andre blade, radio og TV til at ændre kurs og godskrive sig opskriften på, hvordan mediestof "sælger".

Recepten

Denne recept er ingenlunde ny. Den er i sin mest ekstreme form forfattet i visse af de store udenlandske bladhuse. Det kriterium vi anlagde, skriver Cecil H. King, manden bag en af de største engelske publikumssuccesser, *Daily Mirror*, var: Er en artikel eller en overskrift af interesse for eller forståelig for en buschaufførs kone i Sheffield. Hvis ikke skal den ikke trykkes. En populæravis sorterer under underholdningsindustrien. Folk køber ikke *Mirror* for at læse dagens nyheder, men for at blive underholdt på vejen til arbejdet og ved frokosttid.⁸⁶ En redaktør for en anden succesfuld populæravis, *News Chronicle*, udtrykte det på denne måde: Journalister skal frembringe noget, som kan interessere et publikum, der mentalt set aldrig er blevet voksent.⁸⁷

Hvad er det da, som interesserer buschaufførens kone? Ja, ifølge de erfaringer, som ligger til grund for de udenlandske bladsuccesser, er det i hvert fald ikke politik, det være sig hjemlig eller udenlandsk, det er ikke kultur, ej heller sociale spørgsmål endsige økonomiske sammenhænge. Sådan sammenfattes de af Hakon Stangerup.⁸⁸ Suppleret med Stangerups beskrivelse af populærpressens aktiviteter kan det siges, at stoffet skal koges sammen af følgende bestanddele for at finde det bredest mulige publikum: Sladder, sex, sensationer, afsløringer, skandaler, vold, personjagter. Og det hele skal serveres i kortfattede artikler med store overskrifter og med rigelig tilsætning af billeder. Som det forfærdet udtryktes af en mere seriøs konkurrent til et sådant organ: Alt det, der appellerer til de mere elementære følelser i en lastbilchauffør og til den lastbilchauffør, der gemmer sig i os alle.⁸⁹ Eller som en medarbejder ved en populæravis ræsonnerede: Hvorfor

skal vi forurolige læserne med ligegyldige revolutioner i Bolivia, når de ikke kan sove om natten på grund af fordøjelsesbesvær?⁹⁰

Der var heller ikke tvivl om, hvilke holdninger der passede bedst ind i denne linie. En karakteristik af dem er blevet sammenfattet således: Det instinktive kriterium er ikke, om en sag er god eller slet, men hvad flertallet mener om den.⁹¹

Dansk populærjournalistik

Den danske presse var længe om for alvor at godskrive sig erfaringerne for, hvorledes en avis drives som forretning. Det, vi kalder formiddagsbladene, har eksisteret i mange år. Men den journalistiske linie, som i dag præger disse blade, er af nyere dato. I århundredets begyndelse blomstrede ganske vist en såkaldt "smudspressen", som koncentrerede sig om personlige angreb på det københavnske borgerskab og "afsløringer" af erotiske og økonomiske skandaler, rufferannoncer mv. Disse blade måtte imidlertid give op, bl.a. fordi der blev startet en regulær kampagne mod dem. Der blev endog oprettet en "Foreningen mod Smudspressen" som organiserede en boycott. Herefter var der stille indtil midten af 60'erne, hvor Ekstrabladet tog tråden op påny og kom til at danne forbillede for den øvrige presse.

Tom Høyem har fremhævet de træk, der karakteriserer populærviserne i Norden således: *"Generelt opbygger aviserne en særlig verden med fiktionsskarakter. Her opvurderes pseudoværdier som fart, størrelse og magt, mens der sker en nedvurdering af grundværdier som kontakt, rodfasthed, selvrealisering og mådehold. Kanaliseringen af vor opmærksomhed har et gigantisk stofomfang. En avisårgang har vel samme mængde stof som et godt klosterbibliotek i middelalderen. Men bredden i synspunkter og stofvariationen står ikke i rimeligt forhold til sideantallet. Mest gennemgående er appellen til den sociale kløe, stimuleringen af mistillid, magtvilje og aggression. Dog med specielle særpræg for hver avis. Disse særpræg er chefredaktøren i sidste instans ansvarlig for. En hvilken som helst af de fem her behandlede avisers chefredaktører har større samfundsindflydelse end f.eks. en universitetsrektor".*⁹² På mere generelt plan, kan det siges, at det for denne del af pressen ikke er ønsket om at formidle viden, der står i forgrunden. Det er underholdningsmomentet og det, som er kaldt socialterapi og legitimationshjælp. Hovedvægten ligger på præsentationen mere end på realindholdet. Alt kan bruges, når blot det tilfredsstillende et eller andet behov hos læseren, det være sig nok så primitivt.

I "Madsen og Medierne" skriver det i populærjournalistikken toneangivende organ, Ekstrabladets tidligere chefredaktør om formiddagsavisens rolle. Han noterer,⁹³ at BT og Ekstrabladet er præget af, hvad man bredt kan kalde kampagner, og han ser de to organer som redskaber gennem hvilke, manden på gulvet kan "tale opad" (til autoriteterne). Han kommer kun ganske kort ind på den oplagsfremgang, som indtrådte netop for Ekstrabladet i midten af 60'erne, men nævner dog, at bladet jo er aggressivt og "frækt".⁹⁴ Han ser her en modsætning til BT, der lægger mere vægt på at beskrive de positive sider af samfundet.

Han kunne passende have refereret Ekstrabladets redaktionelle program, der ser ud som følger:

"Det redaktionelle grundlag.

Den redaktionelle udformning af Ekstra Bladet hviler på koncernens idegrundlag, der er blevet udmøntet i følgende rammer for stofvalget og udformningen af bladets indhold:

at fremstå som beskytter af det enkelte menneske over for social usikkerhed og magtmisbrug fra det offentlige og private erhvervsliv.

Ekstrabladet har følgende målgruppe:

at henvende sig til hele befolkningen.

Redaktionelle mål.

Det redaktionelle program består af følgende sideordnede mål:

at dække læsernes behov for underholdning gennem en engagerende journalistik, bl.a. ved at lægge vægt på at bringe og skabe (forf.: sic!) sensationelle, overraskende nyheder;

at søge at fastholde et image, der er karakteriseret ved, at læserne har følgende opfattelse af bladet:

- tør men, uden at lade sig skræmme af personer, positioner eller partier,
- tør handle ved at afsløre uretfærdighed, uduelighed og tåbelighed,
- tør skrive om det, der ellers bliver glemt, tuset eller tiet ihjel.

at tilstræbe, at bladets valg, fremstilling og præsentation af det redaktionelle indhold svarer til at Ekstra Bladets målgruppe er hele befolkningen;

at give bladet en lay-out og typografi, der er differentieret i forhold til hovedkonkurrentens".⁹²

Princippet om at bladet "tør hvor andre tier" har dog tilsyneladende i praksis sin begrænsning. Det med at "turde" er underordnet det afgørende mål, der ligger i at tjene penge. Ekstrabladet kørte f.eks. for nogle år siden med stor succes en såkaldt "bolighaj"-kampagne. Den rettede sig mod de ulovligheder, som fandt sted på boligmarkedet. Det var i øvrigt en udbredt opfattelse, at den bidrog stærkt til socialistisk Folkepartis store stemmefremgang i København.⁹⁶ Journalisterne bag kampagnen søgte imidlertid på et tidspunkt at udstrække kampagnen til de mange lovlige fiduser især inden for skattesystemet, som var forudsætningen for, at der overhovedet fandt en boligspekulation sted. Men dette stødte på modstand hos Ekstrabladets ledelse. Anledningen var efter sigende, at forrettningen Politikens Hus selv betjente sig af hullerne i skattelovgivningen.⁹⁷ Det er altså ikke alt, man "tør". Samme blads ledelse var f.eks. heller ikke særlig meddelsomt i spalterne, da det afsløredes, at bladet havde betalt vidner i Jan Bonde Nielsen-sagen, og at en af de journalister, bladet havde sat på denne, samtidig drev aktieforretninger på forløbet, som han altså selv til dels kunne styre gennem sine artikler.⁹⁸ Bladet er heller ikke bange for at tie, hvis det kan gavne forretningen på længere sigt. Bladet sikrede f.eks., at den såkaldte Bæksgaardssag kunne rulle, ved at tie med oplysninger om politiets udnyttelse af Bæksgaards kone som lokkedue.⁹⁹

Specielt Ekstrabladets linie er beskrevet af Tom Høyem i Pressens årbog 1976.¹⁰⁰ Han indleder med at citere bladets opfattelse af sig selv:

"Selv er EB ikke det mindste i tvivl om sin Robin Hood rolle. Ja, bladets selvhøjtidelighed står i stærk kontrast til uhøjtidelighed over for alle andre. Selvrosen kan blive kvalmende. Et eksempel fra en leder 25.9.75: 'Ekstra Bladet vil altid opleve kraftig kritik. Sådan må det nødvendigvis være, når en avis søger at afdække magtmisbrug,

forlorenhed og falskhed ud fra det selvfølgelige grundsyn, at pressefriheden er til for at blive brugt. Udnyttes friheden ikke, så dør den ganske enkelt ... EB sætter en ære i at opfatte pressefriheden som en udfordring - som en mulighed for at kontrollere enhver magtkoncentration - at holde et kritisk øje med de stærke for at beskytte de svage. Vi vil aldrig være at finde blandt pressens emsige og forgyldte ordensbrødre, for hvem frihed og tavshed er det samme'. Det er stærk selvbevidsthed, der ligger bag EBs hver dag trykte: 'tør - hvor andre tier'. Men det hører med til billedet, at EBs frihedsleder blev skrævet, fordi man havde vundet en sag mod Scientology-kirken. Den organisation har EB bekæmpet i fire år med fanatisk energi og masser af spaltepals. Men hvem andre end netop EB har nogensinde taget den organisation alvorligt? Netop EBs kampagne har givet Scientology en medieplacering, som denne lilleput ellers aldrig ville have afstedkommet.

Den taktik er typisk: Selv puster EB en bagatel op og slår sig til ridder på bekæmpelsen af sin selvskabte kæmpe."

Høyem gennemgår herefter bladets forskellige elementer. På ledersiden findes f.eks. hver dag kommentarer til andre blades stof:

"Teknikken er den, at EB først giver et tendensiøst referat af, hvad den anden avis har skrevet, og derefter gør disse synspunkter til grin. ... Netop sprogligt mod eller frækhed ('Hartling ender på røven', 'Hun boller sig gennem livet') kombineret med foragt for alt og alle og med grundfæstet mistillid kan lade EB skabe sensationer, som det må æde i sig igen. 10.10.75 hedder det efter nogle dages skrappé artikler og fantasifuldt injurierende overskrifter om en advokat i Næstved: 'EB erkender, at der ikke har været grundlag for at anvende disse udtryk og beklager, at de er bragt'. Når man så tit og så gerne springer op som en løve, så må man af og til falde ned som et lam. Men, det er ikke altid nemt at fremtvinge berigtigelsen."

Det noteres endvidere, hvorledes bladet kører sin egen kulturline: Væk med det etablerede. Seksualitet er bladets speciale. "Det hævdes, at Aftonbladets journalister hver dag vædder om, hvor mange kvindebryster man kan finde i dagens EB. Gennemsnit for denne måned er 18 (x 2). Hver tirsdag har EB en kærlighedskarrusel, dvs. en samling af seksuelle kontaktannoncer. Blandt de egentlige annoncer findes Danmarks største antal for massageklinikker, liveshows, samlejeremedier o.lign. Den - i øvrigt fremragende og aktuelle lægebrevkasse - afbrydes af og til af en brevkasse om 'sex og samliv'. Stof om prostituerede prioriteres højt og altid med klar sympati for disse mod politiet. 'Politiets luderjagt er ulovlig'. I sproglæden, sexinteressen og selvberuselsen finder man EBs positive vurderinger".

Bortset herfra karakteriserer Høyem bladet som ualmindeligt humørforladt og mavesurt. Brevkassen ... Klag til Ekstrabladet er et karakteristisk udtryk herfor. "Verden uden for EBs redaktionslokaler er befolket af mennesker med ond vilje. Derfor kan man roligt starte en angrebsfløjten næsten hvor som helst. Det skal nok vise sig, at man finder et eller andet fordækt, mener EB".

Kriminalstoffet indtager en fremtrædende placering, men også her finder Høyem sig hensat til en fiktionsverden. Bevidst billedbrug er et af bladets stærke sider. Som helhed forekommer bladet Høyem virkelighedsfjernt. Men han erkender, at det er formiddagspressens konge. "Det var symptomatisk for EBs niveau, at 25 fremtrædende danskere med Anker Jørgensen i spidsen for et års tid siden nægtede at

skrive i eller udtale sig til EB. Men det er lige så symptomatisk for EBs magt og indflydelse, at de alle har forladt det standpunkt". Blandt de 25 var f.eks. også den tidligere LO-formand Thomas Nielsen.

Den gyldne formel, som den danske presse personificeret i formiddagsbladene genopfandt i 60'erne, er således ikke meget forskellig fra den, der kendes i det store udland. Måske med den nuance som i særlig grad appellerer til et dansk publikum: Appeller til gnomen, som findes på bunden af ethvert menneske, til småligheden.

Men det er desværre ikke alle, der har samme mod som Tom Høyem til at tale denne linie imod. I "BT p.t." - jubilæumsskriftet i anledning af BTs 50-årsdag - bemærker tidligere udenrigsminister Per Hækkerup f.eks. med glæde, at dette blad har forstået den opgave, der ligger i at supplere udenrigstelegrammerne om det internationale stof med kommenterende og baggrundsskabende stof.¹⁰¹ Hækkerup siger dog, *"at det for den sobre oplysningsvirksomheds skyld er vigtigt at undgå sammenblandingen af reportage og kommentar"*. Han skynder sig at tilføje, at bemærkningen på ingen måde er sigtet mod jubilaren. En minister lægger sig selvsagt ikke ud med populærpressen. I dagens anledning uddyber han derfor heller ikke, hvordan de to indbyrdes modstridende udtalelser skal forstås.

Ofrets observationer

Ekstrabladets journalistiske stil er behandlet udførligt af Tom Høyem, fordi den som sagt har dannet skole for andre blade, radio og TV. Det er altså også en journalistik, man er nødt til at tage højde for. Hvad journalistik efter disse retningslinier kan føre til i det lange løb, vil blive beskrevet senere. Men forinden er det på sin plads at give ordet til en af dem, der har følt den på sit eget skind, og som samtidig har haft styrken til at bide fra sig, nemlig den tidligere B&W-direktør Jan Bonde Nielsen.

Om "den redigerede virkelighed" skriver han i sin bog "Dømt".¹⁰² En sådan bog kan naturligvis tages som udtryk for forfatterens naturlige trang til at renvaske sig selv. Fremstillingen fremtræder imidlertid alt for overbevisende og veldokumenteret til blot at kunne bortfejles på denne måde.

Bonde Nielsen fortæller, hvordan han som almindelig mand, der overtog et skibsværft, opfyldte alle betingelserne for at påkalde sig pressens opmærksomhed. Dette skete da også i Politiken i 1978, hvor mangelen på historie dag for dag blev brugt til at skabe ny historie om ham. Han fortæller således, hvorledes Politikens første artikel blev citeret i andre blade. Da det var umuligt at få bekræftet oplysningerne, skabte pressen sin egen bekræftelse: Journalisten ringer f.eks. til en overordnet politiembedsmand og spørger, hvad han mener om "sagen" - som han kun kunne kende fra avisen. Embedsmanden svarer meget naturligt, at politiet selvfølgelig er interesseret. Dette kan der så brygges videre på i nye artikler. Under anvendelse af samme teknik lykkes det efterhånden at skrive historier om, at også regeringen er interesseret i "sagen".

Bonde Nielsen opsummerer mekanismen: De dramatiske elementer i Politikens første historie gjorde, at alle måtte skrive om den. Erhvervsredaktionerne på de andre blade skulle jo nemlig nu stå til regnskab for, hvorfor de ikke havde

historien. Eventuelle indvendinger om, at sagen var for svag, og at der måske slet ikke var nogen historie, affejes - den pågældende journalist vil evt. få at vide, at man jo kan lade en anden skrive de nødvendige artikler. På denne måde gejler redaktionerne efterhånden hinanden op i et gensidigt hysteri. Kampen for ikke at komme "bagud" driver dem fremad. Bonde Nielsen fortæller, hvorledes flere journalister faktisk blev forflyttet til andre stofområdet, fordi de ikke leverede tilstrækkeligt spændende beretninger.

"Den systematiserede holdningsløshed og udbredte dobbeltmoral blandt danske bladudgivere er en konsekvens af, at tidligere tiders ideale mål i dag er udskiftet. Der er kun én ting, der tæller: Oplag. Af forskellige markedsføringsmæssige årsager har bladene ganske vist stadig nogle enkelte begrænsninger i det journalistiske anarki, men de er få.

Det dobbeltmoraliske miljø, som de færdes i til daglig, indbyder ikke til store og væsentlige diskussioner om etik og holdning. Mange af pressens medarbejdere har selv været tvunget til at gå på kompromis, og det ønsker de ikke at få revet i næsen i en eventuel diskussion.

Den idealistisk indstillede rødstrømpe på formiddagsavisen finder sig i den kommercielle udnyttelse af nøgne piger i bladet, 'fordi avisen på andre områder har gennemført væsentlige kampagner'.

Den socialistisk indstillede journalist accepterer vilkårene på det borgerlige blad, 'fordi jeg kan få lov at skrive miljø- og forbrugerstof uden indblanding'. I øvrigt lønner de så dårligt på Land og Folk og Socialistisk Dagblad.

En lang række journalister har simpelthen problemer med at overleve både menneskeligt og jobmæssigt. Det kollegiale pres og redaktionens krav om gode historier hviler altid over journalisten.

Redaktionschefens krav om at 'stramme' historien er også svært at komme uden om. En dygtig journalist er i dag ikke nødvendigvis en, der er god til at finde historier. Morgendagens emner bliver alligevel i vid udstrækning bestemt på redaktionsmøder, hvor opgaverne fordeles til medarbejderne.

Medarbejdere, der kan forsyne en nyhed, der er fælles for hele pressen, med 'en ny vinkel' eller 'en interessant drejning', er højt i kurs hos redaktionscheferne".¹⁰³

Hvor står vi?

Den omstændighed, at opmærksomheden i det foregående har været samlet om journalistikkens skyggesider, kunne give indtryk af en omfattende elendighed. Dette ville dog være en uretfærdig dom. Der produceres også - heldigvis - virkelig god journalistik herhjemme. Til eftertanke for dem, der i det daglige forbruger pressens produkter uden at tænke nærmere over, hvad det er for en vare de får, er det imidlertid på sin plads at gøre opmærksom på, at alt ikke er så rosenrødt, som man helst ville tro.

Men det problematiske i pressen virksomhed behandles imidlertid af naturlige grunde ikke særlig meget af pressen selv. Der er nærmest et skærende mis-

forhold mellem på den ene side pressens manglende lyst til at rette på iøjne-faldende skævheder - ja overhovedet at tale om dem - og på den anden side den betydning, pressen har som fundament for beslutningsprocesserne i det danske folkestyre.¹⁰⁴ Derfor er en "statusopgørelse" på sin plads.

Pressefrihedens idé

Rabalderjournalistikken og dennes negative virkninger har kunnet udvikle sig i ly af en betydelig frihed for pressen til at finde sine egne veje.

Den ideologiske begrundelse for, at pressen fik denne frihed, var imidlertid selvsagt ikke at sikre råderum for udskejelser af den art, som er beskrevet i det foregående. Begrundelsen var derimod ønsket om at sikre, at alle oplysninger kan komme frem og danne grundlag for beslutningerne om statens styre, (jfr. det allerede foran nævnte).

I et demokrati må alle relevante oplysninger jo nemlig nødvendigvis ud til alle dem, der deltager i disse beslutninger, dvs. alle borgere. Oplysninger må følgelig kunne indsamlet og fordeles frit, herunder således at enkelte interessegrupper ikke i realiteten kan overtage roret ved at lægge falske lodder i vægtskålen. Det er denne tilstand af frihed i indsamlingen og fordelingen af information, der karakteriseres som pressefrihed. Den er uløseligt forbundet med friheden til at ytre sig vurderende om de udvekslede informationer. Netop slibningen af de på sikre og seriøse informationer støttede argumenter imod hinanden i pressen, således at debatparterne og tilskuerne derudaf kan udvinde deres endelige opfattelse, udgør en af demokratiets væsentligste forudsætninger. Den antagelse, hvorpå pressefriheden hviler i demokratiske samfund, er kort sagt, at de vigtigste og rimeligste beslutninger udspringer af en fri informations- og meningsudveksling. Som det er sagt: Lad sandhed og løgn kæmpe; hvem tror, at sandheden skulle komme galt afsted i en fri og åben kamp?¹⁰⁵

Når pressen ikke desto mindre i et vist omfang kan komme til at fungere anderledes end tilsigtet, skyldes det, at idealtilstanden kun kan realiseres, hvis en række næsten uopfyldelige forudsætninger er opfyldt.

F.eks. vil det være en forudsætning, at pressen er selvstændig, dvs. uafhængig af regering, øvrighed, private pressionsgrupper osv. I al fald er det en forudsætning, at pressen repræsenterer et alsidigt udbud af meninger og information, således at alt, hvad der rører sig i samfundet, kommer frem.¹⁰⁶

Pressen er imidlertid rent faktisk afhængig af dem, der finansierer den. Traditionelt har man i denne sammenhæng fremhævet annoncørerne. Vigtigere er dog som vist ovenfor nok abonnenterne og dermed disses behov. Og disses dominerende behov er altså ikke behovet for at få informationer til brug i de offentlige beslutningsprocesser. Det er derimod behovet for at få serveret underholdende stof, der ikke er for kontroversielt eller ligger alt for langt fra den tilvante forestillingsverden.¹⁰⁷ Stoffet vrides derfor så at sige med en naturløvs kraft i en anden retning, end hvad der er mest ønskeligt ud fra behovet for at få demokratiet til at fungere på den bedst mulige måde. Denne vridning begunstiges ydermere af tendensen til, at kun organer med et stort publikum klarer sig. Og det er ikke muligt at nå et stort publikum ved blot at bringe det, som helst skulle

bringes i lyset af pressens rolle som fundament for folkestyret. Det er derfor "Sex, crime og conflict", kampagner, afsløring af skandaler og i det hele det, der er blevet kaldt "aktiv journalistik" er kommet på mode langt ud over sin berettigelse - meget langt ovenikøbet på bekostning af det seriøse stof.¹⁰⁸

Også alsidighedskravet synes det at være næsten umuligt at opfylde i praksis. Antagelsen er her, at alsidighed opnås ved fri konkurrence i sig selv mellem de forskellige medier og mellem forskellige repræsentanter for enkelte sådanne (f.eks. flere aviser).

Netop tendensen til forøgelsen af bedriftsstørrelserne på bekostning af bedrifternes antal har imidlertid indebåret en monopoliseringstendens i medieverdenen. Men rent bortset herfra er det jo selv under fri konkurrence ikke sikkert, at alle de oplysninger og meninger, der bringes frem et eller andet sted, tilbydes alle samfundsborgere. De færreste mennesker benytter et bredt spekter af informationskilder, f.eks. aviser. De fleste får altså kun det uddrag, som er skabt fra én eller få sider. Der kan endog aflæses en tendens til, at stoffet i stigende grad sorteres af redaktionerne, opdeles i grupper og holdes adskilt på en måde, som i særlig grad er egnet til at nå selektive målgrupper.¹⁰⁹

Pop eller påvirkning?

Det naturlige spørgsmål er herefter: Er det uden betydning, at de ideale mål ikke opfyldes? Eller kan det omvendt endog tænkes, at pressen i ly af friheden til at løse opgaven som forsyningsled i folkestyrets beslutningsprocesser i realiteten virker til opløsning af samme folkestyre?

Nogle vil opfatte dette spørgsmål som irrelevant. Det er således en udbredt opfattelse, at pressens mulighed for at påvirke befolkningen er beskeden. Grundlaget for denne opfattelse synes at være de socialpsykologiske undersøgelser, som peger på, at påvirkningsprocesserne fortrinsvis foregår i smågrupper og at medierne kun har en direkte indflydelse på "opinionsdannerne" i disse grupper, (se herom nedenfor kap. 4).

At der er en betydelig træghed både i pressens håndtering af nyhedsstoffet og i befolkningens registrering af det, pressen bruger, synes da også at være utvivlsomt. Dette er konstateret af f.eks. presseforskeren Erik Lund.¹¹⁰ Ifølge denne tager det verdensbillede, som formidles gennem massemedierne, sig ud, som det altid har gjort. I sin bog "Hvorfra ved vi det" fra 1973 noterer han således at både det materiale, nyhedsstrømmen til Danmark bringer frem, og det, der aflejres undervejs, forbavsende længe har været uændret i strukturernes grundtræk. Avisdøden og den borgerlige presses næsten monopolagtige stilling på avisområdet har som bekendt heller ikke kæntret vælgermassens holdninger til fordel for de borgerlige partier.¹¹¹

Befolkningen er imidlertid næppe upåvirkelig - selv om den er træg.

For det første er det en psykologisk kendsgerning, at en påvirkning, som udøves gennem tilstrækkelig lang tid, har gode udsigter til også at få effekt (jfr. kap. 4). Man kan herved citere Harold Lasky: "Pressens reelle magt beror på den virkning, det har fortløbende at repetere en indstilling, som baseres på kendsger-

ninger, som læserne ikke har nogen chance for at kontrollere, eller ved dens evne til at garnere disse kendsgerninger med en række antagelser og formodninger, som halvt ubevidst påvirker læserens indstilling og skaber hans præmisser, uden at han bliver klar over det eller opdager, at de er partiske".¹¹²

For det andet er det jo altså meget langt pressen, der bestemmer, hvad der overhovedet tales om, og altså hvad det er muligt at tale om. Holdninger kan selvsagt også skabes i kraft af den måde, oplysninger, der på overfladen fremtræder som neutrale og objektive, tilrettelægges på, og i det hele gennem det blotte udvalg af stof til diskussion. Når der fokuseres på de for hovedparten af læserne, seerne og lytterne mest underholdende aspekter af samfundslivet, kan man f.eks. meget vel risikere en undergravelse af den almindelige fornemmelse af, hvad samfundets langsigtede behov kræver. En sådan fokusering vil også kunne gøre det vanskeligere at opnå befolkningens accept af nødvendige men ubehagelige indgreb fra statsmagtens side. Endvidere vil den kunne lamme beslutningsprocesserne ved at lamme offentlige nøglepersoner. Man skal herved huske, at underholdningsjournalistikken jo i særlig grad rammer disse personer.¹¹³

For det tredje kan pressen påvirke de politiske beslutningsprocesser ved at tegne et falsk billede af, hvad "den offentlige mening" kræver. Pressen tiltager sig som bekendt i rigt mål retten til ikke bare at formidle, men også at repræsentere denne mening. Men hvem er det, pressen repræsenterer? Er de erfaringer og den forestillingsverden, der behersker redaktionslokalerne, repræsentative for samfundet i øvrigt? Svaret herpå er f.eks. givet af Jørgen Vedel-Petersen: "*De folk, der kommer i radio og TV, er de højtplacerede personer, og det er deres meninger, vi får serveret. Det er også de velbjærgede personer, hvis økonomiske status er baseret på det nuværende samfund, og det er de velformulerede personer, der virkelig kan argumentere for deres synspunkter. Det er de medieprivilegerede personer. Hvis man regnede gennemsnitsindtægten ud for dem, der optræder og inviteres til at optræde med deres meninger i radio og TV, ville man nå til et meget højt gennemsnit. Man ville også opdage, at deres aldersgennemsnit ligger højt. Det er ikke dem under uddannelse f.eks. Det er heller ikke dem, der er boligsøgende i dag. Det er i endnu mindre grad dem, der står med arbejdsløshedsrisikoen eller allerede er ramt af arbejdsløshed.*"

Den gruppe mennesker, der på denne vis udgør den offentlige mening i Danmark, er ikke større, end at den kunne samles i Forum i København. (Tænk, hvis Forum så sprang i luften en gang til, så havde vi ingen offentlig mening!)"¹¹⁴

Den manipulerende journalistik

Hvis man anerkender, at pressen har en endda meget væsentlig betydning for meningsdannelsen, må man også nære en ganske særlig bekymring ved den påvirkning, som er resultatet af en bevidst ensidig påvirkningsbestræbelse. Og der er faktisk opfundet en hel strategi til fremme af en marxistisk samfundsudvikling gennem medierne. Den kan læses af enhver bl.a. i bogen "Ikke et ord om ytringsfrihed",¹¹⁵ som er skrevet af en gruppe journalistelever og lærere. Heri aftegnes det strategiske grundlag for den forvrængelse af begrebet "kritisk journalistik" og det misbrug af "gatekeeper"-rollen, som har præget en hel generation af yngre journalister.

Det fremgår af denne bog, at samfundsændringen skal skabes gennem behændig dokumentation og perspektivering af stoffet.

Hvad det førstnævnte angår gælder det om, "at journalistens analytiske øje slår ned på hverdagsplanet og fremdrager eksempler på, hvordan den kapitalistiske samfunds-struktur griber ind og bestemmer hverdagslivet. Journalistikken skal være helt konkret og altså ikke bestå af lange analyser eller af agitation, slagord og paroler. Meningen er, at journalisten ud fra en socialistisk grundholdning gennem sine artikler helt konkret dokumenterer de centrale menneske-fjendske og fornuftsstridige sider af det kapitalistiske samfund. Det, journalisten altså gør, er med andre ord at levere dokumentation for, at kapitalismen som samfunds-system bør bekæmpes".

Perspektiveringens funktion går dog videre, idet den, som det siges, skal være handlingsorienteret:

"Det vil sige, at journalistikkens konkrete indhold skal være formuleret sådan, at den muliggør en erkendelse af, at forholdene i samfundet er skabt af mennesker, og derfor også kan ændres gennem organiseret menneskelig handling.

Denne journalistiske form kan naturligvis i første række tage sigte på de grundlæggende træk ved det kapitalistiske samfund, eller måske rettere på ophævelsen af disse grundlæggende træk, det vil sige udbygningen, lønarbejdet, arbejdsdelingen, vare- og markedstyranniet osv. Men den kan også tage fat på de mere underordnede modsætningsforhold, hvor der ligger et antikapitalistisk perspektiv. For eksempel kampen mod forringede daginstitutioner, kampen mod miljøforureningen, kampen mod monopoliseringen af detailhandelen, kampen mod giften i madvarerne, osv.

Perspektiveringen kan i hovedtrækkene antage to former: den ene består i at give eksempler på handlinger, der viser, at det rent faktisk er muligt for folk på egen hånd - det vil sige uden om de etablerede organisationer - at organisere sig for at realisere krav, der nummer hvad man kan kalde system-overskridende behov.

Den anden form består i at antyde, hvordan sådan noget kunne gøres i forbindelse med forhold, hvor det endnu ikke er sket. Perspektiveringsfunktionen er altså ikke blot 'handlings-orienteret', fordi den beskæftiger sig med grupper, der handler anti-kapitalistisk, den er tillige 'handlings-anvisende', fordi den åbner op for konkrete handlings-muligheder på områder, hvor der endnu ikke har fundet handling sted.

Foruden at anvis konkrete handlings-muligheder har perspektiveringen i øvrigt en sideordnet funktion. Ved at behandle, det vil sige omtale, citere og dermed indirekte 'reklamere' for grupper, som fører en eller anden anti-kapitalistisk kamp, kan perspektiveringen samtidig være, hvad man kunne kalde en 'legitimerings-hjælp' over for de mennesker, der er involveret i kampen. Med legitimerings-hjælp mener vi groft sagt, at en medie-mæssig opbakning omkring disse aktiviteter, kan være medvirkende til, at de mennesker, der deltager, føler sig opmuntret til at fortsætte, føler, at deres kamp har en mening. Sagen er jo nemlig den, at når man normalt citerer personer i bladene, er det fordi deres meninger eller oplysninger anses for vigtige. Almindelige mennesker - det vil sige dem uden for de traditionelle samfunds-centre - citeres aldrig, simpelt hen fordi deres meninger ikke anses for vigtige. Det at give positiv omtale af 'menige' menneskers handlinger og meninger er altså samtidig at tillægge dem betydning.

.....

Ser man de to funktioner under eet, kan man også sige, at journalistens rolle er igangsætterens. Eller katalysatorens. Han eller hun fremmer via journalistikkens konkrete indhold opbygningen af en kritisk bevidsthed hos læseren.

.....

Ideelt set, vil en socialistisk journalistik vise, at alle dele af samfundslivet hænger sammen og i sidste ende er bestemt af samfunds-systemets grundlæggende, undertrykkende natur.

.....

Efter vores opfattelse kan journalisten nå længst, inden for det, vi har kaldt 'dokumentations-funktionen'. For at opfylde denne funktion vil journalisten oftest blive nødt til at arbejde inden for genrer som reportager, baggrunds-artikler, features o.l. Det kan han eller hun gøre uden nødvendigvis at bryde rammerne for den traditionelle, borgerlige journalistik.

Lad os vende tilbage til et eksempel, vi tidligere har nævnt i dette afsnit: statens nedskæringer på daginstitutionerne.

Her vil det typiske være, at journalisten finder en eller flere familier, som på forskellig måde er blevet ramt af nedskæringerne. For eksempel ved at den hjemmegående husmor er blevet afskåret fra at tage et job, hun ellers var blevet lovet, fordi familien ikke kunne få børnene i vuggestue eller børnehave.

I reportage- og interviewform kan journalisten beskrive familiens ulykkelige situation og i den forbindelse også pointere den åbenlyse sammenhæng mellem statens politik og familiernes dagligliv. Det er ikke så vanskeligt at få igennem et redaktionssekretariat. Journalisten behøver - bør - ikke direkte skrive, at det er de dumme svin til politikeres asociale politik, der har bragt familien i fedtefadet. Sammenhængen vil være tydelig nok endda, selv om den er indbygget i artiklen".

Det er interessant i bogen at notere, hvilken opfattelse, den "socialistiske" - der menes marxistiske - journalist forventes at have af det "borgerlige" (dvs. objektivitetssøgende) nyhedsbegreb. Således er det, siger forfatterne, "karakteristisk for den socialistiske journalist, at han eller hun ned-prioriterer det traditionelle, borgerlige nyhedsbegreb. Socialisten må nødvendigvis mene, at nyhedsbegrebet, som det forvaltes i den borgerlige presse, er udtryk for en fejlagtig opfattelse af, hvad der er væsentligt at informere borgerne - og specielt arbejderne - om. Den socialistiske journalist må derfor undlade at lægge vægt på de traditionelle nyheder inden for de forskellige stofområder".

Særligt interessant er det lys, bogens forfattere mener at se forude:

"Grunden er i al sin simpelhed, at grænserne for den acceptable borgerlige journalistik kan flyttes - eller rettere: gøres flydende. Vi mener, det er vigtigt at holde øje med, at der netop i disse år - ironisk nok i den borgerlige presses eget og mest succesrige afkom, formiddagspressen - er tydelige tegn på, at de traditionelle normer for journalistik er under nedbrydning.

Formiddagspressen - først og fremmest Ekstra Bladet - har radikalt frigjort sig fra de traditionelle forpligtelser til 'objektivitet', 'neutralitet', 'upartiskhed' o.l., en frigørelse, der på få år gjorde bladet til landets største dagblad. På samme måde har formiddagspressen gjort op med den stivnede opdeling af journalistisk arbejde i nøje afgrænsede genrer. Referat, reportage, kommentar, anmeldelse og feature kan uden

vanskeligheder findes i ét og samme journalistiske produkt i Ekstra Bladet. Endelig har formiddagspressen sagt farvel til den 'seriøse' journalistik, der i næsten bogstavelig forstand er stavnsbundet til det officielle politiske og kulturelle liv - til de 'samfundsproblemer', den politiske og kulturelle elite finder det for godt at sætte på dagsordenen. Hvad man end vil mene om den måde, det bliver gjort på, så har formiddagspressen fundet et helt nyt spektrum af journalistisk relevante emner: fra sex over sociale aggressioner hos 'folk på gulvet' til de hyssky kulisser bag politikernes og pampemes offentlige illusionsnumre.

Denne nedbrydnings-proces af de traditionelle normer for journalistik kan socialistisk orienterede journalister være med til at fremme - vel at mærke, samtidig med at de forsøger at kanalisere den ind i socialistiske baner. Formmæssigt kan frigørelsen fra de stivnede journalistiske genrer åbne muligheder for at gøre det journalistiske arbejde mere analyserende, forklarende, sammenhængs-skabende - altsammen noget, en socialistisk journalistik ikke kan være foruden, men som den traditionelle borgerlige journalistik med sine strenge genre-krav gør det vanskeligt at praktisere. Tilsvarende kan en socialistisk orienteret journalistik også indholdsmæssigt hente inspiration i den "gule" formiddagspressens brud med de gængse normer - først og fremmest derved, at den socialistisk orienterede journalistik lærer at tage udgangspunkt i det konkrete, sociale liv, som det leves og opleves af de mennesker, journalistikken er henvendt til. Socialistiske journalister må lære, at abstrakte og generelle sandheder om det kapitalistiske samfund kun er interessante, journalistisk set, hvis de kan udledes af konkrete historier. Og de må lære, at sensations-pressens eksistensgrundlag - undertrykte seksuelle og sociale behov - langtfra er et banalt faktum, men et forhold, der bør tages alvorligt, bruges som udgangspunkt også for en socialistisk journalistik og sættes i samfundsmæssigt perspektiv.

Når vi mener, at der i alt dette findes en farbar vej for socialistisk indstillede journalister på de borgerlige aviser, så skyldes det, at det jo er oplagt for enhver - selv for de mest bornerte af de borgerlige chefredaktører - at formiddags-pressens aggressive, partiske og meget virkeligheds-nære journalistik sælger langt bedre end den hæderlige, påpasselige, stuerene og såkaldt objektive provins-journalistik. De økonomiske motiver til at 'give los' skulle altså ikke være så vanskelige at mane frem i chefredaktionens kontorer - og måske slet ikke i disse år, hvor skriften på væggen skriver "blad-død". Derimod er der både politiske og ideologiske grunde, som taler imod, at man i den traditionelle borgerlige dagspresse skulle sige farvel til en hel æra af saglig, forsvarlig og sober journalistik for at give sig kommercialismen i vold. Derfor vil opgøret ikke blive åbent erklæret og udbasuneret i utvetydige vendinger fra chefredaktionerne - men sætte igennem trægt, næsten umærkeligt.

Og offeret for denne udvikling bliver altså den traditionelle borgerlige journalistik, som vi har forsøgt at give en forestilling om i denne bog. Det er derfor nødvendigt, at socialistisk indstillede journalister lige som gør sig rede til i deres journalistik at 'udnytte' de samme kræfter og behov, som den gennem-kommercialiserede presse lever af, til et socialistisk formål. I sidste ende for at demonstrere, at det kapitalistiske samfund med dets tilbagevendende kriser ikke er i stand til at tilfredsstille de grundlæggende menneskelige behov for socialt liv".

Perspektivet i denne handlingsplan synes ikke at være set af ret mange af dem, der i sin tid anmeldte bogen. Anmeldelserne holdt sig således i hovedsagen på snakke-uden-om planet.¹¹⁶ Bogens perspektiv er imidlertid uhyre tankevækken-

de. Hvis man skal tage dens anbefalinger seriøst, er der jo nemlig tale om et anslag mod hele grundlaget for den rolle, pressen er tildelt i det danske folkestyre. Dette kan jo nemlig kun fungere, såfremt pressen har både evne og vilje til at formidle rimeligt objektiv information.

To af bogens forfattere var lærere - Frands Mortensen var lektor ved Århus Universitet, Erik Nordahl Svendsen amanuensis ved Journalisthøjskolen. Forfatterne er iøvrigt ifølge håndbogen "Danske Journalister", 1990, placeret som følger: Eigil Andersen i Danmarks Radio (DR), Ulla Bechsgaard i DR, Lars Hørby på EkstraBladet, Klaus Laursen i DR, Lars Schelde i DR, Kurt Simonsen på EkstraBladet, Jens-Erik Sinnbeck på Midtjyllands Avis, Jens Stubkjær i DR og Niels Westberg på EkstraBladet. Er disse mennesker i dag i færd med at realisere deres "plan"? I bekræftende fald er det lykkedes de fleste af dem at placere sig godt med dette formål for øje!

Et program for omkalfatring af sandhedskravet i pressen er iøvrigt også opstillet et så centralt sted som i Danmarks Radio. Her foreligger således en analyse, som tydeligvis er ment som legitimation for indførelsen af et helt nyt objektivitetsbegreb: "Objektivitet - virkelighed - beskrivelse - formidling" (1978, Gunnar Noren, Pertti Hemánus, Olga Linne, Dan Lundberg, Erik Nordahl Svendsen og Kjeld Veirup).

Heri finder man f.eks. følgende udtalelser: *"Det afgørende er, at (formålene med virkelighedsbeskrivelsen, forf. indføjelser) kan være mere eller mindre rimelige eller legitime i forhold til stoffet og modtagerne. Et formåls rimelighed eller legitimitet afhænger af værdien af de konsekvenser som følger, hvis formålet realiseres. Hvis konsekvenserne af en realisering af et formål vurderes højere, end hvis formålet ikke realiseres, er formålet legitimt. Ellers ikke. ... der findes ... visse forskelle mellem videnskab og journalistik, forskelle som gør, at vi i alle tilfælde ikke rent mekanisk kan overføre ideer om videnskabelig objektivitet til at gælde journalistisk virksomhed. Den i denne sammenhæng måske vigtigste forskel er, at journalistikken er eller bør være i særlig grad modtagerorienteret. Journalistens formeste opgave er at hjælpe modtageren til at orientere sig i sin tilværelse".* Programvirksomheden i radio og fjernsyn skal have som mål at formidle "et realistisk syn på tilværelsen" hedder det herefter. Summa summarum: Journalistens skøn bliver afgørende for, hvad og hvordan der formidles, og en marxistisk orienteret journalist kan legitimt anlægge det skøn, som er i overensstemmelse med hans politiske holdning!¹¹⁷

Det problem, som alt dette antyder, forøges i kraft af den omstændighed, at journalister, der er specialiserede i kontroversielle emneområder (modsat f.eks. sports eller "society"-journalister), synes at være mere tilbøjelige til at se avisen som et påvirkningsredskab end som et redskab blot til formidling af information.¹¹⁸ Det forøges også af, at den holdning, som aflæses i de citerede skrifter, næppe kan anskues som tilfældige tilbøjeligheder hos en beskedent del af journaliststanden. Der er nemlig en besynderlig tendens i den politiske placering af eleverne ved Journalisthøjskolen: Ved prøvevalg på skolen har det således vist sig, at ca. 2/3 af de studerende lægger sig til venstre for socialdemokratiet.¹¹⁹ Dette er markant anderledes end for andre studerende. Tendensen er fastholdt ved et prøvevalg i foråret 1988.¹²⁰ Det kan herefter ikke overraske, at Journalistforbundets formandspost i 1980 blev overtaget af venstrefløjen.

Efter marxismens sammenbrud i Østeuropa må konstateringen af disse forhold for mange læsere afføde samme fornemmelser, som det ville give at gå ind i en meget gammel biograf og se en meget gammel film. Men hvilken betydning har den udskridning hos en generation af journalister haft, som kan aflæses heri?

Måske ingen - og måske stor betydning. Hvem kan sige, hvilken betydning det vil have, at den massive del af denne generations journalister sidder fastlåsedes til holdninger og attityder, som har bevist deres fuldstændige utilstrækkelighed. Opgiver mennesker sædvanligvis deres tankemæssige arvegods, blot fordi dette spiller fallit? Bliver de ikke snarere med gnomagtig forkrampethed ved med at klamre sig til deres holdninger? Vil disse vildfarne journalister følgelig igennem hele deres levetid stædigt fortsætte med at sabotere udbredelsen af de sandheder om verdens indretning, uden hvilken danske vælgere er afskåret fra at tage relevant stilling?

1. Refereret efter Hakon Stangerup, "Avisens Historie", bind 3 s. 200.
2. Jyllandsposten 29/11 1987
3. Se f.eks. også Weekendavisen 8-14/1 1988 om det af TV konstruerede falske Tjernoby i England 1957.
4. Jørgen Vedel-Petersen, "Den forvrængede virkelighed", s. 15 f.
5. Hakon Stangerup, "Henrik Cavling" s. 29. Se også Upton Sinclair, "The Brass Check" s. 255.
6. Lars Møller-Rasmussen, "Presse og magt" s. 20, Henrik Cavling, "Paris", s. 162, Upton Sinclair, "The Brass Check" s. 250 ff.
7. Se f.eks. om en undersøgelse blandt børn Jørgen Vedel-Petersen, "Den forvrængede virkelighed", s. 164 ff og Annelise Bom, "Småbørn og Medier s. 171 ff. samt Aktuelt 26/7 1988 om BUPL's ønske om at få flyttet TV-avisen, således at mindre børn ikke forstyrres af det, der vises. Se dog også Jørgen Vedel-Petersen, "Folk og Medier" s. 26 ff samt Det kriminalpræventive Råds "Rapport fra arbejdsgruppen for Analyse af Voldsfilmers Virkninger mv." (notat nr. 17. januar 1987) med yderligere henvisninger, Dennis Howitt, "Mass Media and Social Problems" s. 85 ff samt Robert Muccigrosso, "Television and the Urban Crisis", i Frank Coppa, "Screen and Society" s. 31 ff. Se i øvrigt mere generelt om mediernes påvirkning David L. Alt-heide, "Media Power".
8. Jyllandsposten 25/10 1987. Se yderligere eksempler på, hvordan pressen fremkalder begivenhederne, f.eks. Jørgen Vedel-Petersen, "Den forvrængede virkelighed" s. 220 f og Dennis Howitt, "Mass Media and Social Problems" s. 46.
9. "Grundbog for Aktivister", s. 75.
10. Peter Gundelach i "Protest og oprør" (red. Flemming Mikkelsen) s. 247.
11. Se iøvrigt Alex P. Schmid og Janny de Graaf, "Violence as Communication".
12. Jyllandsposten 7/1 1988.
13. "Den forvrængede Virkelighed" s. 115 f.
14. Daniel J. Boorstin, "Den syntetiske Verden" s. 37 f.
15. Se Jyllandsposten 21/2 1988.
16. Bennike, "Avisen og danskeren" (Bennike I) s. 11, 18, 25, 26, 30, "Madsen og Medierne" s. 137 ff. Se dog også Bennike "Befolkningens Forbrug af Kommunikation (Bennike II) s. 101.
17. Bennike I s. 15.

18. Bennike I s. 16 og 18, sml. "Madsen og Medierne" s. 146.
19. Kaj Asmussen og Mogens Meilby, "Før Deadline" s. 43.
20. Bennike I, "Avisen og danskeren" s. 17.
21. Mogens Hansen og Ole Ravn, "Massekommunikation. Film video, radio og TV" s. 61 og 68 ff.
22. Erik Farmann m.fl. "Radio", s. 110.
23. Bennike I s. 122, sml. "Madsen og Medierne" s. 144 f.
24. Bennike I s. 17.
25. Samme I s. 30 ff, 81 ff, "Madsen og Medierne" s. 139 og 187.
26. Bennike I s. 65 ff sml. "Madsen og Medierne" s. 151.
27. Bennike I s. 82 ff sml., "Madsen og Medierne" s. 151.
28. Bennike I s. 99.
29. Bennike I s. 101 f.
30. "Madsen og Medierne" s. 177.
31. "Madsen og Medierne" s. 164 ff.
32. "Madsen og Medierne" s. 172.
33. "Madsen og Medierne" s. 175.
34. Se om en undersøgelse af boglæsningsvaner i "Læste Bøger" v./ B.V. Elberting og Inger Bruhns samt Gunnar Boalt, "Masskommunikation", s. 23 ff. I øvrigt "Bogens Fremtid", red. Fromberg og Hertel.
35. Einar Østgaard, "Nyheter til salgs" s. 14 f.
36. Einar Østgaard, "Nyheter til salgs", s. 13.
37. Se også f.eks. Dennis Howitt, "Mass Media and Social Problems" s. 48 ff.
38. "Nyheter til salgs" s. 26 ff.
39. Niels Thomsen i artiklen "Pressens Skødesynder" i Pressens årbog 1988. De journalistiske kvalitetskriterier er, siger han, nyhedsværdien (sensationsværdien), nyligheden (aktualitetsværdien), nærheden til publikums egen verden (lokalbindingen), personificeringen, dvs. tilknytningen til konkrete, kendte eller farverige personer (spændingsmomentet), konfliktmomentet, konkretiseringen gennem eksempler, forenklingen og visualiseringen. Se også Gunnar Sand "Nyheter på godt og vondt" s. 145 ff og Jørgen Øllgaard i Politikens kronik 16/1 1990.

40. Se David L. Altheide "Creating Reality".
41. Erik Farmann m.fl. "Radio" s. 5. Se også "Mediekultur 3" om sammenblandingen af virkelighed og fiktion, og Gunnar Sand "Nyheter på godt og vondt" s. 161 ff om nyheder som show.
42. "Hvorfra ved vi det?" s. 31.
43. Kilderne til det udlandsstof, der bringes i den danske presse, prioriteringen og præsentationen af dette stof er gennemgået i flere sammenhænge. Især kan henvises til Erik Lunds "Hvorfra ved vi det?" Det lader i øvrigt til, at massemedierne også i deres egen opsøgende virksomhed, som drives i supplement til de egentlige nyhedsbureauer, søger samme kilder, som disse bureauer selv, se således Lars Furhoff "Makten över Medierna" s. 55 ff. Se i øvrigt Yoel Cohen "Media Diplomacy" s. 37 ff.
44. Lars Møller-Rasmussen s. 20; Henrik Cavling "Paris" s. 162.
45. Nic. Blædel, "Forbrydelse og Dumhed" s. 545.
46. Se f.eks. Erik Rasmussen, "Komparativ Politik" 1 s. 161.
47. Lars Møller-Rasmussen, "Presse og Magt" s. 37.
48. Se også William A. Lederer, "A Nation of Sheep" og Yoel Cohen, "Media Diplomacy" s. 40 ff.
49. Se f.eks. sammenfatningsvis Erik Lund, "Hvorfra ved vi det?" s. 33 f.
50. "Presse og Magt" s. 22.
51. Refereret i "A Report on Active Measures and Propaganda", 1986-87.
52. S. Levchenko i "Political Communication and Persuasion" Vol. 4 s. 45 ff.
53. "Presse og Magt" s. 39 ff.
54. Lars Møller-Rasmussen, "Presse og Magt", s. 54 ff.
55. Frank Osvald, "Radio Free Europe og den kolde propagandakrig", Information 26/3 1971.
56. "Journalisten" nr. 7 af 20/4 1989.
57. Lars Møller-Rasmussen, "Presse og Magt" s. 66 ff.
58. Lars Møller-Rasmussen, "Presse og Magt" s. 90 f.
59. Lars Møller-Rasmussen, "Presse og Magt" s. 102 ff.
60. Sammesteds s. 112 ff.
61. Lars Møller-Rasmussen, "Presse og Magt" s. 134.

62. Refereret efter Nils Ufer, "Pressens Pris" s. 63.
63. Journalistens arbejde og fremgangsmåden, når det skal udføres ordentligt er beskrevet i flere værker. Som eksempel kan nævnes Kai Asmussen og Mogens Meilby "Før Deadline", der i let forståelig form introducerer læserne i det, der foregår på en redaktion. Om nyhedsformidlingen se i øvrigt f.eks. introduktionen i Jacob Graves Sørensens bog af samme navn.
64. Se iøvrigt mere generelt Stephan Leshner. "Media Unbound".
65. Arnold Wesker, "Journey into Journalism".
66. S. 124 f.
67. S. 125.
68. S. 127 f.
69. S. 129 f.
70. S. 19.
71. S. 20.
72. S. 22.
73. S. 27 f.
74. S. 28.
75. S. 44.
76. S. 97 f.
77. S. 101 f.
78. S. 116.
79. S. 99: "For den socialdemokratiske lokalredaktør var hensynet til virksomhedens økonomi og omdømme altså væsentligere end hensynet til, at adskillige arbejdere i Kommunen eventuelt fik deres lunger ødelagt".
80. Dagspressen s. 45.
81. S. 202.
82. Se H.R. Brøcker, "Dagspressen" s. 117.
83. "Den forvrængede Virkelighed" s. 130.
84. "Dagspressen" s. 331.
85. S. 33.

86. Refereret efter Hakon Stangerup, *Avisens Historie*, bd. 3, s. 268.
87. Smsts. s. 18.
88. Smsts. s. 195.
89. Smsts. s. 67.
90. Smsts. s. 47.
91. Smsts. s. 18.
92. *Pressens årbog 1976* s. 151, "Tabloidteknik i Norden".
93. S. 48.
94. S. 51.
95. Refereret efter Jacob Graves Sørensen, "Nyhedsformidling" s. 43 f.
96. Nils Ufer, "Pressens Pris", s. 23.
97. Smsts. s. 23.
98. Jan Bonde Nielsen, "Frikendt" s. 431 ff.
99. Smsts. s. 450.
100. S. 161 f. Se dog som supplement EkstraBladets tidligere top-reporter Bent Juhl, "Bladet fra Munden", (1990).
101. S. 184 f.
102. S. 277 ff.
103. S. 294. Eksemplerne på, hvorledes samfundet manipuleres af kampagnejournalistikken, er efterhånden mangfoldige. Som et andet større eksempel kan nævnes sagen om karlit-lofterne. Se Erik Riiskjær, "Når lofterne drysser i kommunen" 1988 og Ole P. Kristensen i *Jyllandsposten* 20/5 1988. Se iøvrigt også de "case-stories", som er offentliggjort i "Er det virkelig sandt" (red. Ole Malmqvist).
104. Der er ingen anledning til at sætte denne overvejelse ind i en større pressehistorisk referenceramme. Om pressens udviklingsfaser kan der f.eks. hentes kortfattet information i Eigil Andersen m.fl., "Ikke et Ord om Ytringsfrihed" og - meget kortfattet - i Kaj Asmussen og Mogens Meilby, "Før Deadline".
105. John Milton i "Areopagitica", 1644.
106. Se også Lars Furhoff, "Makten över Medierna", s. 195 ff.
107. Se også J.L. Aranguren, "Det kommunikerende Menneske" i "Avisens spejl" s. 44.

108. Se i øvrigt f.eks. Lars Furhoff, "Makten över Medierna" s. 37 ff.
109. Se også Raymond Williams i "Massemedierne".
110. "Hvorfra ved vi det?" s. 28 f.
111. Om partipressens favorisering af bestemte politiske partier se f.eks. Niels Thomsen "Partipressen". Undersøgelser har i øvrigt vist, at hovedparten af det, der præsenteres for folk på TVs nyhedsudsendelser, ikke registreres hos seerne. Dette gælder især alt, hvad der ikke har en mere direkte betydning for de pågældende, se Jørgen Vedel-Petersen, "Den forvrængede Virkelighed" s. 180.
112. Refereret efter Jørgen Vedel-Petersen, "Den forvrængede Virkelighed", s. 16, jfr. også R. Williams, "Massemedierne", s. 37: Man vænner sig til bestemte aviser og programmer og efter nogen tids forløb tager man deres faste indhold for givet. Samtidig er der en fare for, at man glemmer, at det trods alt kun er én af mange holdninger.
113. Jfr. også Lars Furhoff ("Makten över medierna" s. 60) som bemærker, at mediernes "samfundskritiske" funktion som regel udøves efter "tips" fra offentligheden, og at den i kraft af reglerne om ret til indseende i offentlige myndigheders forretninger og om ret til anonymitet for anmelderne typisk rammer offentlige myndigheder hårdere end den rammer private foretagender og organisationer.
114. "Den forvrængede virkelighed" s. 214 f.
115. Eigil Andersen m.fl. s. 193 ff.
116. Et enkelt indlæg siger dog tingene lige ud. Således udtaler professor Niels Thomsen i Berlingske Tidende 17/12 77: *"Set i dette perspektiv er ...rapporternes tilblivelse ikke nogen sommerspøg, men tværtimod et logisk led i et program for journalisthøjskoleelevers fremtidige virksomhed. Det er en simpel variant af det ret åbenlyse politisk motiverede embedsmisbrug, som er blevet udbredt på danske kultur-, uddannelses- og medieinstitutioner i de senere år. Frem dine egne synspunkter med alle midler og ved hver en given lejlighed! For tilhængere af en autoritær samfundsopfattelse er dette jo indlysende. Hvis man er parat til at tilsidesætte parlamentarismen og retsstaten - hvorfor skulle man så respektere embedsforpligtelser og indgåede aftaler? Ja hvorfor skulle man ikke kræve retten til politisk embedsmisbrug i demokratiets og ytringsfrihedens navn? Bogen lever kort sagt op til sin mærkelige negative titel: Den handler ikke om ytringsfrihed, men om troendes ret og pligt til at misbruge andres tillid".*

Det er vel i øvrigt på sin plads at minde om Goebbels udtalelser: *"Medens borgerlige organer lader sig nøje med at formidle mere eller mindre tendensløse informationer, har den nationalsocialistiske presse derudover en meget større og mere afgørende opgave. Den drager politiske konsekvenser af informationerne, den overlader ikke til læseren at danne sig disse efter egen smag".* (Refereret

efter Elin Fredsted m.fl., "Fascistisk Ideologi og Propaganda", s. 204).

117. Om den marxistiske presseopfattelses grundlag, se f.eks. J. Herbert Altschull "Agents of Power" s. 85 ff. En hovedhjørneste heri er tanken om, at pressen i det kapitalistiske samfund tjener til opretholdelse af magthavernes positioner. Den marxistiske journalists opgave er derfor at få proletariatet til at forstå, at det bliver udnyttet og "fremmedgjort". Objektivitet er ikke målet. Målet er derimod at hidføre en samfundsforandring. Lenin sammenfattede pressens opgave i ordene: Kollektiv propaganda, kollektiv agitation og kollektiv organisation. Grundlæggende opfattes pressen som et redskab til påvirkning af den offentlige mening og til at opmuntre offentligheden til handling.

Om objektivitetsbegrebet se iøvrigt f.eks. Gunnar Sand "Nyheter på godt og vondt", s. 127 ff.

Om pressen som propagandaredskab i Vesten se Peter Golding m.fk.(red.) "Communicating Politics" s. 171 ff.

118. Jfr. G.E. Swanson "Agitation through the Press: A Study of Personalities of Publicists", i "Public Opinion Quarterly" 1956.
119. Jfr. således undersøgelse refereret af skolens tidligere rektor Arne Ejbye-Ernst i "Pressens Årbog" i 1981-82 s. 189 ff. Ved et prøvevalg i 1990 var lidt under halvdelen af journalisteleverne placeret til venstre for Socialdemokratiet.
120. "Pressen og Meningsdannelsen" i "Er det virkelig sandt", note 20 om de mulige årsager til skævheden.

Kapitel 2. Samfundets tilbøjeligheder

Målet for den påvirkning, pressen udøver, er mennesker. Men hvilke egenskaber har da dette det menneskelige råmateriale, i hvilket pressen sætter sine fingeraftryk? Hvad er klangbunden for pressens udfoldelser?

Hvis mennesket var et i bund og grund rationelt væsen, der ved sammenlægningen af a og b nødvendigvis fik ab, ville dette spørgsmål være overflødig. Mennesket er imidlertid ikke rationelt. Gang på gang vil man se, at menneskers sammenregning af faktorerne a og b giver abc, a igen eller andet, som er ganske ude af trit med de logiske realiteter. Man kan derfor naturligvis ej heller forvente nogen rationalitet af den sum af mennesker, vi kalder samfundet. Spørgsmålet er imidlertid, om der er nogen generelle tendenser i indretningen af vort samfunds irrationalitet. Eller sagt mere jævnt: Hvilke tendenser og tilbøjeligheder behersker den sum af individer, som vi kalder samfundet?

Desværre er det ikke let at besvare dette spørgsmål. Psykologer kan meget langt forklare, hvorledes det enkelte menneskes sind er indrettet. Og sociologer kan fortælle, hvorledes mennesker handler, når de er i flok.¹ Men ingen af dem kan tilsyneladende sige ret meget om samfundets samlede tilbøjeligheder, aversioner osv. Vi bevæger os i så henseende i det område, hvor gætterier og hypoteser har frit spil, og som derfor i det væsentligste er forbeholdt filosoffer og pseudo-filosoffer, blandt hvilke enhver jo kan vælge sin yndling efter behag.²

Mange - ikke mindst blandt dem, der er afhængige af det brede publikums gunst - har en tendens til at hengive sig til optimistiske betragtninger over "folkets" fundamentalt sunde karakteregenskaber samt dets rationelle og kritiske natur. Blandt tænkere, der ikke er afhængige af, om deres konklusioner irriterer, finder man imidlertid ofte en anden opfattelse.

Gasset: Det forkælede menneske

En af dem, der har beskæftiget sig meget med vor tids massebevægelser og de drivkræfter, der påvirker de moderne vestlige industrisamfund, er den fremstående spanske kulturfilosof José Ortega y Gasset. Han måtte betale herfor med landflygtighed i Franco-årene og er illusionsløs.³

Det faktum der på godt og ondt er det vigtigste i vore dages Europa, siger han, er det, at "masserne" har overtaget magten. De har installeret sig på samfundets bedste pladser, og der eksisterer ikke længere hovedroller, kun kor. Vi er således vidne til hyperdemokratiets triumf, hvor "masserne" ved at udøve materielt tryk påtvinger samfundet som sådant sine ønsker og sin smag.

Men hvem er da denne "masse"? Ja det er ansamlinger af gennemsnitsmennesker, siger Gasset. *"Øjeblikket karakteriseres ved, at gennemsnitsmennesket, i klar bevidsthed om sin egen vulgaritet, har den frækhed at kræve det vulgæres ret og tvinge den igennem. ... Det er uanstændigt at være anderledes end andre. Massen nedtromler alt, hvad der adskiller sig, alt hvad der er formet, individuelt værdifuldt og eksklusivt".*

Massemennesket er også et menneske, som aldrig før har haft så let ved at løse

sine økonomiske problemer, mener Gasset. Hvad der tidligere var en skæbnens nåde opfattes af masse mennesket som en ret, noget man ikke takker for, men som man simpelthen har krav på. For masse mennesket har let adgang til fordelene ved komfort og ved et velordnet samfund. Livet glider bekvemt som på skinner for dette menneske, og der er ringe udsigt til, at det vil blive udsat for farer eller voldsomme rystelser. Ej heller er det begrænset af sociale skranker.

En sådan tilværelse, siger Gasset, må nødvendigvis føre til, at der på bunden af (gennemsnits)menneskets sjæl aflejrer sig en livsopfattelse, der kan sammenfattes i ordene: Gør hvad du har lyst til. Den verden, vi fødes i, pålægger jo ingen bånd eller forbud, og den prædiker ikke mådehold. Snarere ægger den vort begær - som i princippet kan vokse ubegrænset. Masse menneskene har derfor også en indbygget forestilling om, at morgendagen bliver endnu bedre, rigere og mere alsidig. De tror ligeledes, at den socialt og teknisk fuldkomne verden, de selv lever i, er et naturgivent værk, og de skænker derfor aldrig de geniale kræfter, højtbevagede personer har lagt i at skabe den, en tanke.

På dette grundlag, bemærker Gasset, rummer menneskets psykologiske diagram to karakteristiske træk: 1) en tro på den fri ekspansionsmulighed for dets vitale ønsker og 2) en total mangel på taknemmelighed over for alt, hvad der har bidraget til at behageliggøre tilværelsen. Begge træk er velkendte fra det forkælede barns psykologi. Men karakteristisk for forkælelse er, at man ikke pålægger sig selv nogen som helst begrænsninger af hensyn til andre menneskers ønsker og behov. Forkælelse indebærer også, at man mener at kunne tillade sig alt uden at have nogen forpligtelser i den anledning til gengæld. Da nu alt tryk udefra er fjernet fra vort forkælede nutids masse menneske, bilder dette sig til sidst ind, at der slet ikke eksisterer andre mennesker. Det vænner sig i al fald til ikke at regne med dem og til at tro, at ingen kan være det selv overlegen.

Der er altså, siger Gasset, en betydelig forskel til tidligere tider, hvor verden var så ubehjælpsomt organiseret, at der ofte indtraf katastrofer, og hvor tryk, rigelighed og stabilitet var ukendt. I dag står et sikkerhedsnet til fri rådighed uden at der kræves nogen modydelse.

Kun i kraft af, at masserne betragter deres fordele som naturgivne, og ikke som et resultat af organisation, kan man beskrive den absurde sjælstilstand, hvori de befinder sig, siger Gasset. Det eneste, der interesserer dem, er jo nemlig deres egen velfærd. Og samtidig er de uden interesse i andres velfærd. Masserne ser ikke vor civilisations velsignelser som den geniale opfindelse og sindrige konstruktion, den egentlig er, og ej heller som noget man altså skal omgås med stor varsomhed, og som man må sætte ind på at bevare. Tværtimod tror de, at deres rolle indskrænker sig til at insistere i deres krav på at nyde disse velsignelser, som om det var medfødte rettigheder.

Med andre ord: Medens den gamle traditions ord var: "At leve er at føle sin begrænsning, og vi må derfor regne med det, som begrænser vor tilværelse", lyder den nye parole: "Livet kender ingen grænser, og man kan derfor roligt følge sit eget hoved. Praktisk talt er intet umuligt, intet er farligt, og principielt er det ene menneske lige så godt som det andet".

(Gennemsnits)mennesket er kort sagt tilfreds med sig selv, som det er, konsta-

terer Gasset. Og som det naturligste af verden vil det naivt bifalde og søge at fremme alt, hvad det selv har i sig af meninger, drifter, sympatier og ønsker. Disse mennesker i flok er derfor uimodtagelige for opdragelse. De har den medfødte fejl, at de ikke kan tage hensyn til noget, der ligger uden for deres egen snævre horisont, det være sig fakta eller personer. *"Vi står altså overfor den samme forskel, der fra tidernes morgen har eksisteret mellem dåren og den klarsynede; sidstnævnte véd altid med sig selv, at han går på dårskabens rand, og derfor anstrenger han sig for at undgå at falde i dens afgrund; men netop i denne anstrengelse ligger hans intelligens. Dåren, derimod, tvivler ikke på sig selv: han tror, at han har slugt alverdens visdom, og derfor slår dumrianen sig med misundelsesværdig selvfølgelighed til ro med sin egen åndelige uformuenhed. Der findes visse insekter, som man ikke på nogen mulig måde kan få drevet ud af de huller, de har boret sig ind i; på samme måde har dåren boret sig ind i sin dårskab og lader sig ikke fordrive derfra. Det er umuligt, bare for en kort stund, at åbne øjnene på ham, så at han kunne blive slået af kontrasten mellem hans egne, nærsynede anskuelser og andre, mere skarpsindige synspunkter. Dumhed er kronisk og håbløs. Derfor siger Anatole France, at dumhed er meget værre end ondskab. Ondskaben tager sig af og til en pause, det gør dumheden aldrig.*

Hermed være ikke sagt, at masse mennesket er dumt, tværtimod, det moderne masse menneske er mere opvakt og har større intellektuel kapacitet end i nogen tidligere periode. Men det har ingen nytte af sin duellighed. Fornemmelsen af at have evner får det snarere til at slutte sig endnu mere inde i sig selv, mens det undlader at gøre brug af dem. Det har en gang for alle anerkendt de banale sandheder, fordomme, idéstumper, eller simpelthen tomme fraser, som det har samlet sig hist og her, og dem udslynger det overalt med en dristighed, der kun kan undskyldes med naivitet. Det er dette, jeg kaldte det karakteristiske ved vor tidsalder: ikke at gennemsnitsmennesket anser sig for at være mere fremragende og ud over gennemsnittet, men at det kræver og hævder det vulgæres ret, eller det at være vulgær som en ret.....

Det offentlige liv beherskes i dag af en intellektuel middelmådighed, en helt ny faktor i vor tid, og muligvis den det er vanskeligst at finde sidestykke til i ældre tider..... gennemsnitsmennesket har sine uforgribelige 'meninger' om alt, hvad der sker, og hvad der bør ske i universet. Derved har det mistet evnen til at lytte. Hvorfor skal man høre efter, når man i forvejen ved alt, hvad man behøver at vide? Nu er det ikke tid til at lytte, men til at bedømme, træffe kendelser og afgørelser. Der findes ingen spørgsmål i samfundslivet, som gennemsnitsmennesket ikke blander sig i, døv og blind som det er, og gør sine 'meninger' gældende".

Gasset er ikke optimistisk mht., hvad dette kan føre til: *"Den politiske form, der repræsenterer den højeste grad af vilje til fællesskab, er det liberale demokrati. Den har vedtaget beslutningen om at tage hensyn til andre og er prototypen på den 'indirekte aktion'. Liberalisme er det politiske retsprincip, ifølge hvilket den offentlige magt begrænser sig selv, skønt den er almægtig, og søger, til og med på egen bekostning, at give spillerum for anderledes tænkende i den stat, den styrer; dvs., den anerkender dem, der ikke slutter sig til majoriteten. Liberalismen er - det kan være på sin plads at tænke på det i dag -, den højeste grad af ædelmodighed: Den er den ret, majoriteten indrømmer minoriteterne, og er derfor den ædleste røst, som har lydt på vor klode. Den proklamerer sin beslutning om at leve i fællesskab med modstanderen og, hvad mere er, med den svage modstander. Det forekommer usandsynligt, at*

menneskeslægten skulle være nået til et så skønt mål, så paradoksalt, så ædelt, så akrobatisk og - så helt imod dens natur. Det bør derfor heller ikke undre en, om denne samme menneskeslægt hastigst beslutter sig til atter at forlade det. Det er en alt for svær og vanskelig opgave, til at den kan rodfæste sig".⁴

Mange vil antagelig foretrække at være uenig med Gasset. Det er han også selv klar over. Men som han siger: Det paradoksale er, at selv om hans meninger til syvende og sidst måtte vise sig fejlagtige, så vil det dog altid være et faktum, at mange af dem, der er uenige med ham, ikke har ofret så meget som fem minutter på at tænke problemet igennem. "*Ved at tro, at de har ret til at have en mening om en sag, uden først at have haft besværet med at danne sig den, manifesterer de sig som mønstergyldige eksemplarer af den absurde mennesketype ...*". Den type, der lider af intellektuel forstoppelse og som ingen længsler har efter noget, der ligger uden for den selv, og som indretter sig definitivt med det forhåndenværende lager.

I dette lager findes naturligvis også alle de indsigelser, som kan rejses over for en syntese, der som Gassets er skabt på grundlag af viden og antagelser indenfor så vidt forskellige områder, at det overhovedet kun vanskeligt kan rummes i ét enkelt menneske. Der findes selvsagt også den indsigelse, at Gassets syntese ikke kan verificeres på en måde, der giver den videnskabelig gyldighed.

Man bør imidlertid være opmærksom på, at Gassets betragtninger mht. menneskets fundamentalt primitive natur ikke ligger så fjernt fra visse psykologers opfattelse. F.eks. kan henvises til Konrad Lorenz, der noterer, at menneskehedens tekniske og farmakologiske landvindinger har befordret en øget intolerance imod alt, hvad der vækker den ringeste ulyst.⁵ Og ligeledes Wilhelm Reich, der har beskæftiget sig med fascismens massepsykologi i en bog af samme navn. Udgangspunktet for analysen her er den opfattelse, at psyken består af flere lag: På overfladen er mennesket reserveret, høfligt, medlevende, ansvarsbevidst og samvittighedsfuldt. I et andet, dybereliggende lag af den menneskelige karakter, finder man imidlertid grusomme, begærlige, grådige og misundelige impulser. Og endnu længere inde befinder sig endelig en kerne af ærlighed, arbejdssomhed, samarbejdsvilje, kærlighed og - men kun om nødvendigt - rationelt had. Hvis den kulturelt skabte karaktermaske falder, er det derfor det perverterede og sadistiske mellemlag i karakteren, der kommer frem først, ikke kernen. Reich noterer i forlængelse heraf, at de forskellige politiske og ideologiske grupperinger i de menneskelige samfund svarer til de forskellige lag i den menneskelige karakterstruktur. Fascismen repræsenterer f.eks. mellemlaget af sekundære drifter og er, som Reich konstaterer, "*kun det organiserede udtryk for almindelige menneskers karakterstruktur, en struktur, der hverken kan begrænses til bestemte racer og nationaliteter eller bestemte politiske partier..Fascismen er ... et internationalt fænomen, der gennemtrænger samtlige organer og institutioner i alle nationers menneskelige samfund*". Der findes ikke "*et levende menneske, der ikke har elementer af fascistiske følelser og tanker i dets karakterstruktur*". "*Det er altid det fascistiske oprør, der stikker hovedet frem dér, hvor en revolutionær følelse af angst for sandheden fordrejes til en illusion...Den fascistiske mentalitet er 'den lille mands' mentalitet. Det er mentaliteten hos den underkuede, autoritetshungrende, og samtidig rebelske lille mand*".⁶ Det kan ikke undre, at Reichs bog blev fordømt af bl.a. det danske kommunistiske partis ledelse for at være "kontrarevolutionær".⁷

Boorstin: Illusionen som virkelighed

Facetter af de mekanismer, Gasset beskæftiger sig med, er iøvrigt behandlet af den amerikanske historieprofessor Daniel J. Boorstin. Han dokumenterer især menneskenes tilbøjelighed til at skjule virkeligheden for sig selv og til at opbygge en indbildt verden i kontrast til den virkelige. Han fortæller f.eks. med eksempler fra det offentlige liv, hvorledes journalister har skabt fiktive begivenheder, pseudobegivenheder, som han kalder det, til imødekommelse af det menneskelige behov for selvbedrag.⁸

Den dybereliggende begrundelse for denne drift imod selvbedraget, skriver Boorstin, er vore umådeholdne fordringer, altså at vi stiller krav ganske ud over fornuftens og mådeholdets grænser: *"Når vi åbner vores avis om morgenen, venter vi - ja kræver ligefrem - at denne beretter om vigtige nyheder fra det sidste døgn. Vi åbner for bilradioen, når vi kører på arbejde, idet vi forventer, at der er 'sket noget nyt', siden morgenavisen gik i trykken. Når vi vender hjem om aftenen, venter vi ikke blot, at vort hus skal skærme os, holde os varme om vinteren og svalde om sommeren, men også at vi kan bruge det til at slappe af i, at vi kan fylde det med sød musik og anvende det som hobby-rum, teater eller bar. Vi kræver, at vores fjortendages sommerferie skal være romantisk, eksotisk, billig og komfortabel. Vi kræver en fremmedartet atmosfære, selv om vi ikke rejser langt væk; og vi kræver, at alt skal være behageligt, propert og amerikaniseret, hvis rejsemålet er fjern. Vi kræver nye helte hver sæson, et litterært mesterværk hver måned, et udstyrsstykke hver uge, en enestående sensation hver aften. Vi ønsker, at alle skal have ret til frit at kunne protestere, og dog ønsker vi, at alle skal være loyale og optræde solidarisk. Vi ønsker, at enhver skal kunne gå op i sin religion, men vi kræver samtidig, at den religiøse ikke må se ned på andre, hvis de ikke tror. Vi ønsker, at vor nation skal være stærk og stor og mægtig og mangeartet og rede til at møde en hvilken som helst udfordring; og dog venter vi, at vor 'nationale målsætning' skal være klar og enkel - at den skal kunne angive bestemte retningslinier for næsten to hundrede millioner menneskers livsførelse, og at den skal kunne købes i billigudgave henne på hjørnet for en dollar.*

Vi kræver alt mellem himmel og jord. Vi kræver det selvmodsigende og det umulige. Vi kræver, at små vogne skal være rummelige, at luksusbiler skal være økonomiske. Vi ønsker at være rige og godgørende, stærke og barmhjertige, foretagssomme og eftertænsomme, næstekærlige og konkurrencedygtige. Vi kræver inspiration af middelmådige idealer, litterær dannelse fra illiterært hold. Vi kræver, at vi kan mæske os og holde den slanke linie, bestandig være på farten og dog opholde os i vante omgivelser, vælge vor egen kirke og dog føle dens styrende kraft over os, ære Gud og selv være guder.

Aldrig har mennesket haft så megen magt over sine omgivelser. Og aldrig har et folk følt sig så skuffet og bedraget. For aldrig har et folk forlangt så meget mere, end verden nogen sinde kan give det".²

Ved stadig at give efter for vore umådeholdne fordringer om, hvad verden kan give os, og med hensyn til vor magt til at omskabe verden, fortsætter Boorstin, skaber vi behovet for de illusioner, vi bedrager os selv med. Og vi betaler andre for at få dem til at bedrage os, nemlig PR- og reklameindustrien samt politikkerne. Og hvad værre er: *"Vi har i den grad vænnet os til vore illusioner, at vi tror, de er identiske med virkeligheden. De er blevet nødvendige for os. Og vi forlanger, at*

de stadig skal vokse i antal og omfang, gøres bedre og mere levende".¹⁰

"Den amerikanske borger lever ... i en verden, hvor skinbilledet er mere virkeligt end virkeligheden, hvor reproduktionen står i højere kurs end originalen. Vi vover ikke at se vore egne problemer i øjnene, for vor flertydige erfaringsverden er så behageligt afvekslende og mangeartet, og det behag, hvormed vi finder os til rette i vor syntetiske virkelighed, er der ikke noget uægte ved. Det er os selv, der med forkærlighed fremmaner tidens store problemer. De problemer, vi så ivrigt forskaffer os selv.

Ifølge selve deres natur er pseudobegivenhederne i reglen mere interessante og tiltrækkende end de spontane begivenheder. Derfor er pseudo-begivenhederne i nutiden ved at fortrænge alle andre begivenheder fra vor bevidsthed, eller i det mindste ved at overskygge dem. Selv mere tænksomme og velunderrettede amerikanere lægger sjældent mærke til, at pseudo-begivenhederne trænger ind i deres erfaringsverden og holder de virkelige begivenheder ude. Og jo mere de arbejder på at 'øge informationsmængden', des mere vil de forøge deres egne problemer".¹¹

Skabelontænkningen og den snævre horisont

Hvis man sammenholder den af Gasset fremhævede bekvemmelighedstrang hos det moderne menneske med Boorstins antagelser om dets trang til at opbygge illusioner, er det ikke svært at se, at resultatet bliver en tilbøjelighed hos dette menneske til at indpasse sin forestillingsverden i et sæt af passende skabeloner. Denne tilbøjelighed er da også observeret af både psykologer,¹² presseforskere og andre.

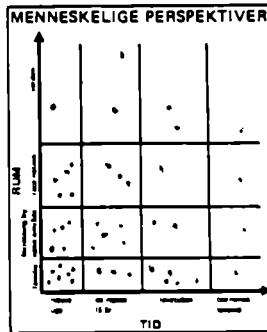
De politiske ideologier, som formår at forløse en række menneskelige følelser i et på overfladen rationelt ordnet tankesystem, udgør netop sådanne skabeloner. Denne omstændighed er da også blevet anført som en af begrundelserne for, at det lykkedes stalinisterne i 30-erne og 40-erne at samle sympati hos store grupper af vestlige intellektuelle. Stalinismen fungerede som en slags erstatningsreligion, og denne religions styrke bestod i, at den formåede at indpasse livets brogede mangfoldighed i et skema for rationalitet, i hvilket verdens tilskikkelser lod sig håndtere på en - i teorien - forståelig måde, og således at der herudfra kunne opstilles rationelle og moralske forbilleder for menneskelig aktivitet.¹³

Der kan herved også henvises til Walter Lippmann, som i sit værk "Public Opinion" hæfter sig netop ved publikums tendens til at kvalificere omgivelserne inden for rammerne af forenkledte og skabelonagtige forestillinger,¹⁴ baseret på pågældende publikums kulturbaggrund og tidligere oplevelser. Han skelner mellem verden uden for og billederne inden i vore hovedet. De virkelige omgivelser er for store, for komplekse, for uoverskuelige at rumme, siger han. Vi evner ikke at håndtere så mange variationer og kombinationer. Vi generaliserer derfor, omformer billederne af omgivelserne og indpasser dem i et mere forenklet billede med udgangspunkt i de dele af det set, som er genkendelige for os og indpasselige i vor forestillingsverden. Dette billede inde i vort hovede udformes helst som et logisk hele - gerne i overensstemmelse med de billeder, samfundets tænkere og politiske ideologer tilbyder. Skabelonerne kan dog også være ganske simple. Som eksempler på simple forestillinger eller billeder - stereotyper - båret af begreber eller betegnelser, nævner han ordene "fremmed" og "sydeuropæer". Disse ord tillægges hos de fleste mennesker et samlet indhold,

uagtet de grupper, sådanne betegnelser dækker, jo visse er både store og uensartede.

Lippmann betragter tendensen til skabelontænkning som en hjælp til at finde sammenhæng i tingene og som en forsvarsmekanisme, der omformer vort verdensbillede til billedet af en verden, det ud fra vore forudsætninger og muligheder er muligt at leve i. Den gør vore erfaringer overkommelige og bidrager til at omforme de forvirrede indtryk af den ydre verden til klare og helstøbte - og dermed håndterlige - anskuelser.¹⁵ Derfor indsnævrer de ikke blot vor horisont - de bidrager også til at opretholde vore fordomme.

Tilsvarende synes de fleste menneskers tankeverden at være koncentreret omkring det nære. Det er de mere kortsigtede perspektiver og det, der angår den nærmeste familie og omgangskreds, som fortrinsvis har interesse. I "Grænser for Vækst" (D.H. Meadows m.fl.) er den menneskelige bekymring i rum og tid i overensstemmelse hermed illustreret grafisk i en model som følger:

Desværre lader disse forhold sig selvsagt udnytte i indoktrineringens og ensretningens tjeneste, dvs. til en forsimpning af menneskenes opfattelse af den omgivende verden. Dette gælder ikke mindst i de moderne industrisamfunds menneskemasser, hvor der er rig mulighed for at akkumulere effekter bygget på de skitserede mekanismer, samt en perfektionering af de tekniske midler til påvirkning af den "offentlige mening". I disse samfund synes der således - paradoksalt nok snarere at være en forøget risiko for indsnævring af mennesket horisont end det modsatte.¹⁶

Selvdestruktionen

De skitserede mekanismer er ikke ligegyldige. De kan nemlig meget vel føre til vort samfunds sammenbrud.

Et af de mærkeligste fænomener i den menneskelige civilisations udvikling er den omstændighed, at civilisationer - selv blomstrende - altid bryder sammen på et eller andet tidspunkt. Lederne eller den herskende klasse mister tilsyneladende

evnen til at lede, og de formelle organisationer falder herefter fra hinanden.¹⁷

Der er søgt giver mange forklaringer på dette fænomen. George Homans ser det f.eks. i sin bog "Menneskegruppen" som en konsekvens af den omstændighed, at der efterhånden bliver for langt mellem samfundets bund og top, således at samfundets ledere lidt efter lidt mister muligheden for at se faresignalerne, der jo som regel altid føles først i samfundets bund.¹⁸ Forfatteren Eduardo Farah er inde på samme tanker, men forklarer det tillige med henvisning til en indbygget menneskelig trang til selvødelæggelse, som er en slags naturens eget værn imod ubalancer, og som iøvrigt også har en sådan indretning, at medlemmerne af pågældende civilisation selv mister evnen til at se, hvad der er ved at ske.¹⁹ Der udvikles, siger han, en slags selvforblændelse. Han påviser iøvrigt gennem eksempler de fælles træk, som har båret sådanne sammenbrud gennem historien, og trækker parallellen til nutidens danske samfund, hvor han identificerer dele af denne forblændelse som fælles ideologisk tankegodt for venstreorienterede og såkaldt frisindede liberale - det han kalder "dødens alliance".

Historikeren Barbara Tuchmann har den opfattelse, at fænomenet skyldes de naturlige menneskelige fortrængninger, som gør sig gældende også hos politiske ledere. Hun bemærker:²⁰ *"Et bemærkelsesværdigt fænomen hele vejen op gennem historien uafhængig af tid og sted er regeringers tendens til at lægge en politik, der er i modstrid med deres egne interesser. Det forkommer, som om menneskeheden er dårligere til at regere end den er i henseende til næsten alle andre menneskelige aktiviteter. På dette område er visdom, dvs. dømmekraft hvilende på erfaring, sund fornuft og tilgængelig information, en mindre operativ drivkraft end den burde være. Hvorfor handler indehavere af høje embeder så ofte anderledes end fornuft og oplyst egeninteresse tilsiger? Hvorfor fungerer intelligensprocesserne så ofte ikke?"* Hun besvarer spørgsmålet med den betydelige rolle, det, hun kalder "træhovedhed", spiller. Herved forstår hun det selvbedrag, som består i, at alle situationer vurderes ud fra egen forudindtagthed, medens alle tegn som peger i anden retning undertrykkes. Træhovedhed, siger hun, indebærer en fornægtelse af al tidligere erfaring. Og magten fører netop ofte til denne træhovedhed: Magten til at bestemme fører til svigtende eftertanke og magtens ansvarlighed svinder ofte hen i takt med, at magten selv øges.

En væsentlig årsag til selvdestruktionen er givetvis ganske rigtigt menneskets grundliggende irrationalitet. Og hvad værre er med henblik på vor egen situation. Denne irrationalitet er selvsagt vanskeligere at beherske hos større grupper af mennesker end hos enkelte individer. Derfor udgør den en enorm trussel i demokratier.

Svagheden specielt ved demokratier er observeret gang på gang. F.eks. skrev den engelske professor Alexander Tyler allerede for 200 år siden: *"Et demokrati kan ikke eksistere som permanent styreform. Det kan kun eksistere indtil det tidspunkt, da vælgerne opdager, at de kan stemme sig til velgørenhed fra statskassen. Fra da af stemmer flertallet altid for de kandidater, som lover dem de største ydelser af offentlige midler, med det triste resultat, at demokratiet bryder sammen som følge af letsindig fiskal politik og derefter følges af diktatur. Den gennemsnitlige levealder for verdens store civilisationer har været 200 år. Disse civilisationer har gennemløbet følgende stadier: Fra trældom til åndelig tro, fra tro til mod, fra mod til frihed, fra frihed til velstand, fra velstand til egoisme, fra egoisme til selvtilfredshed, fra selvtil-*

fredshed til apati, fra apati til afhængighed og fra afhængighed til trældom igen".

Demokratiernes problem er også berørt af Melvin J. Lasky, redaktør af det litterære og politiske magasin Encounter, forfatter, historiker og samfundskritiker, i et interview i Berlingske Tidende: *"Nogenlunde komfortable frie samfund har kun stærke forsæt og mål i farens stund. Der er ingen fællesnævner ellers. En mand pløjer, en anden fisker, en tredje drikker sig fuld, man søger individuel selvrealisering på hver sin måde, og at man kan det, er jo netop et af formålene med et sådant samfund. Men det er risikabelt, hvis der etableres en ligegyldighed overfor det, der sker, og man mister sansen for, hvornår der er fare på færde. Hvis en stormagt f.eks. går klogt og listigt frem (over for et demokrati, red.), kan den slippe af sted med meget, uden at faresignalet vækker folk".*

En tildels parallel prognose mht. demokratiernes overlevelseskraft er offentliggjort af den franske venstrefløjsforfatter JeanFrancois Revel i bogen "Hvordan demokratierne går til grunde". Det kan være, skriver han, at demokratiet kun er en tilfældighed i historien, en parentes, der lukker sig for øjnene af os. Det kan være, at vore efterkommere i al overskuelig fremtid, ganske som det har været tilfældet bagud i historien, bortset fra de sidste par hundrede år, vil komme til at leve under sådanne begrænsninger for den individuelle frihed, at deres tilværelse ikke vil have megen lighed med den, vi har kendt. Demokratiet er ikke noget naturgivent - selv i dag er det forbeholdt et fåtal af jordens befolkning. Det eksisterer alene, fordi dette fåtal har haft indsigt, vilje og evne nok til at skabe det. Og det vil ikke eksistere længere, end der er indsigt, vilje og evne til at forsvare det.

Revel er ikke meget overbevist om, at disse egenskaber længere er til stede i det nødvendige omfang. Det, Revel herved tænkte på, var især den trussel, som omkringliggende totalitære staters målrettede arbejde for at undergrave demokratierne udgjorde. Demokratierne er ikke afgørende skabt til at forsvare sig imod fjender udefra, siger han - især ikke mod dem, der har held til at fremstille sig selv som en perfektionering af demokratiet. Demokratiet er indadvendt, med opmærksomheden rettet imod den tålmodige og realistiske forbedring af livet.

Man erindrer sig Rousseau, som i sin tid sagde, at hvis der var et folk af guder, ville det regeres demokratisk - en så perfekt regering passer ikke til mennesker.²¹ Med en anden grundopfattelse end Rousseau kunne man sige det på den måde, at hvis mennesker ønsker at blive ved med at leve i et demokrati, må de nok til at mobilisere en større grad af selvdisciplin end den, bl.a. Gasset og Boorstin har observeret.

Pressen og fiktionen

Et demokratisk samfunds ledere har det i deres magt at hindre, at samfundet ødelægger sine egne livsbetingelser ved at give efter for sine indbyggede tilbøjeligheder. Det kan de ved bestandig at fastholde deres egen og deres vælgeres opmærksomhed på forskellen mellem illusion og virkelighed, og mellem tilbøjelighed og rationalitet.

Men om der kan mobiliseres nogen, som er villige til at påtage sig ikke blot den formelle leders rolle, men også rollen som opdrager, og om disse ledere vil lykkes

i deres forehavende, afhænger af mange ting. Det afhænger bl.a. af, om andre vil prøve at profitere på folkets primitive tilbøjeligheder. Hvis sådanne "andre" findes, og hvis en spekulation i tankeforfladigelse og dermed destruktion endog sløres ved at blive præsenteret som en anerkendelsesværdig bestræbelse (f.eks. for "fred", "social retfærdighed", "medmenneskelig forståelse" osv.) er der gode muligheder for, at publikum alligevel glider i retning af ødelæggelsen.

Selvsagt findes der desværre altid sådanne spekulanter. Det kan være konkurrenter til lederposten. Men det kan også være pressens tjenere, som ser den gode forretning i at fylde folk med det, de inderst inde helst vil have. Som en kynisk pressemand har sagt engang: *"Selvfølgelig må man give folk hvad de vil have, ellers går forretningen nedenunder og hjem som vi har set det fornylig med to-tre aviser. Man prøver godt nok at højne deres smag. Problemet er bare, at kritikere tror, det brede publikum har lige så fin en uddannelse som dem selv og deres venner, og at vi burde begynde dér, hvor de selv befinder sig, og højne standarden derfra af. Faktisk er det kun dem, der leder aviser og den slags foretagender, der rigtig har nogen idé om, hvor ligeglad, hvor dum, hvor uinteresserede i enhver form for oplysning det brede flertal af det engelske publikum er".*²²

Netop pressens nyhedsfabrikation fremhæves da også af Boorstin²³ blandt eksemplerne på metoder til at skabe den illusionens verden, som er så farlig. Som det er sagt af en redaktør: *"Nyhedsstof - det er alt dét, der får en læser til at sige: Det var satans".* Eller sagt på en pænere måde: *"En nyhed er det, en redaktør beslutter sig til at trykke".* Hvis journalisten ikke kan finde en historie, opfinder han en - ved at stille spørgsmål til offentlige personer, ved at aftvinge trivielle begebenheder et eller andet sentimentalt menneskeligt afspekt eller ved at afsløre nyheden bag nyheden. Hvis alt dette slår fejl, fabrikeres der evt. et "tænkestykke" - et delikat anrettet opkog på gamle nyheder eller gætterier vedrørende vigtige kommende begebenheder.²⁴

Det er indlysende, at disse fremgangsmåder i nyhedsformidlingen forvirrer publikums opfattelse af, hvad der foregår i verden. De understøtter menneskets trang til illusionsmageri frem for at dæmpe den.²⁵

Der findes ganske vist dem, som mener, at den offentlige mening ikke lader sig bedrage i det lange løb - at sandheden altid vil komme for en dag og gennem den frie presse påvirke meningsdannelsen. Men er ikke også dette en illusion? Som Boorstin siger:

"Indtil for nylig har vi med en vis ret kunnet tro på Abraham Lincolns kendte maxime: 'Man kan narre hele folket i nogen tid; man kan endda narre en del af folket hele tiden; men man kan ikke narre hele folket hele tiden'. Dette har været den fundamentale trossætning i amerikansk demokrati. Lincolns fængende slogan er baseret på to grundlæggende antagelser. For det første, at der eksisterer en klar og tydelig forskel mellem humbug og virkelighed, mellem de løgne, en demagog vil have os til at tro på, og de sandheder, der vedbliver med at bestå. For det andet, at folket i reglen foretrækker virkeligheden frem for bluffmageriet, at det ville foretrække sandheden, hvis det kom til et valg mellem den ligefremme sandhed og det syntetisk fremstillede produkt.

Ingen af disse antagelser er længere i overensstemmelse med kendsgemingerne. Ikke

fordi folk er blevet mindre intelligente eller mere uærlige. Snarere fordi store uforudsete ændringer - den amerikanske civilisations enorme udvikling - har tilsløret virkelighedens konturer. De pseudo-begivenheder, som nu dominerer vor erfaringsverden, er hverken sande eller falske i traditionel forstand. De tekniske landvindinger, der har beredt vejen for disse syntetiske produkter, har samtidig gjort dem mere livagtige, mere tillokkende, mere imponerende og mere overbevisende end selve virkeligheden - uanset om de kun er forvredne og forvrængede afbilleder af den ægte verden".²⁶

Alt dette indebærer dog ikke nødvendigvis, at der er nogen der "narrer" os. Vi bliver faktisk "informeret" - endog af dygtige folk og med de bedste hensigter. "Vort problem er så vanskeligt at løse, fordi det skabes af mennesker, der samvittighedsfuldt og ihærdigt udfører deres såre respektable arbejde. Det er ikke blevet skabt af demagoger eller skurke, det er heller ikke et resultat af et ondsindet komplot. Masseproduktionen af pseudobegivenheder - i alle salgs indpakninger, i sort og hvidt, i technicolor, i ord og i tusinder af andre former - varetages af hele vort samfundsmaskineri. De skabes dagligt af mænd med de bedste hensigter af verden. Medierne skal fodres! Folk skal informeres".

1. Jfr. nedenfor kap. 4.
2. Se i øvrigt Ronald Inglehart, "The Silent Revolution".
3. "Massernes Oprør", København 1964.
4. Gassets originalværk er fra 1931. Det hedder dog her (den danske version s. 69): *"Hvis tingenes gang fortsætter i samme spor som hidtil, vil det for hver dag mærkes tydeligere i Europa - og det vil give genklang i hele verden -, at masserne er ude af stand til at lade sig styre i nogen retning. I de tunge tider, der venter vor verdensdel, vil de måske, grebet af en pludselig angstfølelse, for en kort stund vise deres gode vilje til at rette sig efter de overlegne minoriteters ledelse i særlig tvingende situationer"*.
5. Konrad Lorenz "Den civiliserede Menneskeheds otte Dødssynder".
6. "Fascismens Massepsykologi" s. 10 ff.
7. Smsts. s. 19.
8. "Den syntetiske Verden, the Image".
9. Boorstin, "Den syntetiske Verden" s. 13 f.
10. Smsts. s. 15.
11. Smsts. s. 48 f.
12. Jfr. nedenfor kap. 4.
13. Nærmere Bent Jensen, "Stalinismens Fascination" s. 177 ff og 188 ff.
14. "Public Opinion" især s. 3 ff og 53 ff.
15. Observationen er i overensstemmelse med psykologernes iagttagelser, jf. nedenfor kap. 4.
16. Jf. også Konrad Lorenz "Den civiliserede Menneskeheds otte Dødssynder".
17. Georges Homans "Menneskegruppen" s. 413.
18. Samme s. 419.
19. "Økologisk Ideologi I".
20. "The March of Folly" s. 2 og 6 ff.
21. "Samfundspagten", dansk udg. 1987 s. 152.
22. Cecil King, refereret efter Williams, "Massemedierne" s. 80.
23. Boorstin, "Den syntetiske verden" s. 17 ff.

24. Boorstin s. 28 beskriver i øvrigt også, hvorledes de, der ønsker at påvirke samfundet, kan spekulere i dette nyhedsbehov ved i rette øjeblik at give journalisterne den rette nyhed eller inspiration i hænde. I sin mest primitive form kendes dette også herhjemmefra i form af de såkaldte pressemeddelelser. Men der findes mere raffinerede metoder, f.eks. den bevidste såkaldte nyhedslækage.
25. Se i øvrigt Boorstin s. 41.
26. Boorstin s. 47 f.

Kapitel 3. Eksempel: Opinionsmanipulation i international politik

Når vi i Danmark beskæftiger os med pressens forhold og den offentlige meningsdannelse, er der en tendens til at forudsætte, at disse forhold kun interesserer danskerne selv. I hvert fald forudsætter vi, at udenforstående ikke har mange muligheder for at påvirke os. "Vor" presse og "vore" journalister er for kloge, for dygtige og for hæderlige til at lade sig trække rundt ved næsen, og vi er i alt fald for kloge til ikke at gennemskue forsøg i den retning, selv om de måtte forekomme. Vi kan endog lejlighedsvis beruse os i tanken om, hvor upåvirkelige vi og vor presse er af de tåbeligheder, der fortæres som god åndelig føde andetsteds.

Vor holdning på dette punkt har utvivlsomt sammenhæng ikke blot med et lille lands begrænsede muligheder for at følge med i alt, hvad der foregår omkring det, men også med menneskets naturlige tilbøjelighed til at bedømme andre ud fra egne forudsætninger. Eftersom vi ikke selv er interesserede i med skjulte midler at blande os i, hvad folk i andre lande skal mene - ja så tror vi, at andre heller ikke anvender sådanne midler over for os.

Ved en nærmere eftertanke kan de fleste imidlertid nok godt se, at andre kan have gode grunde til at skaffe sig indflydelse på vore politiske tankebaner, og at disse andre måske ikke alle respekterer den loyalitet i meningspåvirkningen, som vi helst ser. Men selv med vor bedste vilje kan vi næppe få os selv til at tro, at de har held med sig. Og har de haft sådant held, har de jo i øvrigt netop efter vor opfattelse alligevel ikke haft det. En virkelig vellykket skjult påvirkning er jo nemlig karakteriseret af, at den påvirkede tror, at den mening, han har fået injiceret, er en, han selv har dannet sig.

Gennem en meget lang periode blev den vestlige, herunder den danske opinion udsat for en sådan illoyal påvirkning udefra. Kilden var østlige efterretningstjenester. Aktiviteterne har ladet sig kortlægge - uagtet resultaterne af denne kortlægning ikke er alment kendt herhjemme. Fremstillingen i det følgende udgør et forsøg på at redegøre for disse forhold, så vidt de nu er offentligt tilgængelige. Formålet er at vise, hvorledes en systematisk, målrettet påvirkningsindsats er blevet organiseret som redskab for opnåelse af resultater i den internationale politik.

En ekspansiv ideologi

Det kommunistiske systems ringe evne til at skabe materiel velstand og social balance førte ingenlunde til, at den kommunistiske ideologi anlagde en til de manglende resultater svarende blufærdig holdning udadtil. Tværtimod førte de beskudne evner til at producere velstand til, at betydelige skabende kræfter blev ført over i en offensiv indadtil og udadtil for at støtte og udbrede systemet. I de lande, der hyldede kommunismen, institutionaliserede man endog et kæmpe-mæssigt apparat - især KGB - som redskab for denne offensiv og for fremme af disse landes politiske indflydelse andetsteds. Denne situation er fsv. ikke forskellig fra, hvad der gennem historien er forekommet inden for andre totalitære systemer: Der opstilles fjendebilleder og holdes en kamp gående mod påståede indre og ydre fjender. Og styret forklarer befolkningen, at dennes sløje forhold skyldes, at kampen endnu ikke er vundet.

De færreste danske er formentlig i stand til fra den placering i sofahjørnet, som vort systems succes har bragt os i, at se og forstå "ind til benet", hvad offensiven indebar. For en pragmatisk indstillet dansker er det nok tværtimod uforståeligt, at nogen i alvor kunne opstille en aggressiv politik uden andet grundlag end det, som kan hentes ud af ideologiske luftkasteller.

Aggressionen som politik

I Sovjet forholdt det sig ikke desto mindre på denne måde. Ideologisk propaganda var aksel for opretholdelsen af systemet indadtil.¹ Og forsøg på at udbrede den kommunistiske ideologi var aksel for alt, hvad der foregik udadtil i forhold til den omgivende verden. Sovjets udenrigspolitik er traditionelt ekspansiv.² Vestlige forestillinger om det naturlige i en tilnærmelse mellem øst og vest betragtedes i Sovjet som naive, antihistoriske og anti-sociale. I den traditionelle sovjetiske verdensopfattelse var der ikke plads for et varigt kompromis med modstanderen, og for anerkendelse af andre staters legitime interesser. "Revolutionær vold" ansås i henhold hertil som nødvendig for at virkeliggøre det socialistiske ideal, der kunne indebære skabelsen af en ny civilisation. Og brugen af magt ansås at omfatte ikke blot voldelig magt men al magt, dvs. både politisk, social, økonomisk, ideologisk osv. Hvor direkte magtanvendelse ikke var lønsom, ansås vejen at gå over styrkedemonstrationer, propaganda, overtalelsesforsøg og destabilisering. Det siger iøvrigt sig selv, at sidstnævnte aktiviteter fortrinsvis blev rettet mod modstanderens svageste led - hvilket på det geografiske plan netop ansås at være Skandinavien.

Disse konstateringer kan virke urimeligt skarpttrukne. For at forstå dem er det nødvendigt at sætte sig ind i det tankegrundlag, Sovjetunionen er bygget på.³

Tankegrundlaget

Lenin mente allerede inden den russiske revolution, at en bolsjevikisk magt- overtagelse ville medføre krig med andre lande. Hans begrundelse var, at en revolutionær russisk regering jo - naturligvis - ville opføre ligesindede i andre lande til at styrte deres respektive regeringer og derefter komme oprørerne til undsætning. Dette skulle ske på enhver måde - ved propaganda, sympati, materiel hjælp osv. Også "socialforræderne", altså socialdemokraterne, skulle bekæmpes.

Efter revolutionen erklærede Lenin da også krig mod "kapitalismen" overalt. Han mente endog i mange år, at det kun var muligt at bevare magten i Rusland, hvis de forudsatte revolutioner i de vestlige lande brød ud. Han udtalte f.eks.: "*Vi marxister er ikke blandt dem, der er absolutte modstandere af krig*". "*Krigens karakter bestemmes ikke af hvem aggressoren var, eller hvis territorium der er blevet okkuperet, den bestemmes af, hvilken klasse der fører krigen, og af hvilken politik der har hidført den*". "*Vi har aldrig principielt afvist terror som våben, og vi kan ikke afvise dette våben. Terror er en form for militæroperation, som kan anvendes på en nyttig måde - ja som ligefrem kan være afgørende i visse faser af et slag*". "*Demokratisk fred kan kun opnås af proletariates regeringer efter at de har overvundet bourgeoisiets herredømme*".⁴ En ledende bolsjevik og formand for Sovjetunionens militære råd, M.V. Frunze, udtrykte holdningen således: "*Vi er den classes parti, der går ud for at erobre verden: Vi er ligesom de tyske junkere, blot til venstre, i alt hvad angår*

hårdhed, beslutsomhed, konsekvens. ... Hvad er krig? Politikkens forsættelse...".⁵

Det vil i øvrigt ikke være svært at forvise sig om Sovjets langsigtede mål. De kunne læses i den russiske forfatning, hvoraf fremgik, at det var revolutionens (sovjetstatens) mål at danne en verdensomspændende sovjetrepublik.

I halvtredserne under Khrustjov blev tanken om en storkrigs uundgåelighed opgivet. Men krigen blev ikke opgivet som redskab. Lokale krige, opstande osv. blev således stadig betragtet som både nødvendige og uundgåelige. Der opstilledes på dette grundlag en doktrin om "fredelig sameksistens".

Denne doktrin er i vid udstrækning blevet misforstået i vest, i kraft af det indhold vesterlændinge naturligt lægger i udtrykket. Vi tror, at den, der ønsker fred, ønsker fred overalt og i alle henseender. Ifølge doktrinen om "fredelig sameksistens" gælder freden imidlertid kun i forholdet mellem stater. På det psykologiske/ideologiske område, dvs. i forholdet til andre staters befolkninger, indebærer den fredelige sameksistens derimod, at kampen skærpes. Fred skal der ikke være på "klassekampens" område i de enkelte lande og ej heller der, hvor såkaldte "progressive befrielsesbevægelser" dukker op. Som det siges i Pravda 9/10 1970 *"Vi anerkender fuldt ud retfærdigheden og progressiviteten i borgerkrige, krige som føres af den undertrykte klasse imod den undertrykkende klasse ... Den marxistisk - leninistiske opfattelse af, hvad fredelig sameksistens er, indebærer ingenlunde en pacifistisk - lignende fremme af freden. Fredelig sameksistens indebærer mobilisering af hele socialismens kraft til fordel for en effektiv kamp"*.

Fredelig sameksistens forstået på denne måde antoges af fænomenets opfindere at skabe de allerbedste betingelser for "arbejderklassens og alle demokratiske kræfters" kamp, dvs. for destabilisering, oprør, "befrielseskrige" osv. samtidig med, at en altomfattende krig med vesten blev undgået. Som det udtrykkes i et sovjetisk diplomatisk leksikon: *"Den fredelige sameksistens' politik tager sigte på relationer mellem stater. Den omfatter ikke de indre forhold i staterne, omfatter ikke arbejderklassens revolutionære kamp for socialisme i de kapitalistiske lande. Fredelig sameksistens mellem stater med forskellige samfundssystemer forudsætter ikke kompromis i ideologiske spørgsmål. Den borgerlige og den kommunistiske verdensanskuelse kan ikke forsones. Begrebet fredelig sameksistens som en tilstand af relationer mellem stater kan naturligvis ikke anvendes på de indre forhold i en stat og heller ikke på kolonifolkernes kamp for frigørelse"*.⁶ Eller som det siges af en teoretiker *"Fredelig sameksistens indebærer ikke, at der sættes punktum for kampen mellem de to sociale systemer i verden. Kampen vil fortsætte mellem proletariater og bourgeoisier, mellem verdenssocialismen og imperialismen indtil Kommunismen har vundet en endelig og fuldstændig sejr på globalt plan"*.⁷

Flere af de sovjetiske ledere har på linie hermed i nyere tid udtalt sig om, hvad den fredelige sameksistens er. Brezhnev sagde f.eks.: *"Visse venstrestremter misforstår ordet detente. De tror at vi overgiver os til kapitalisterne. De forstår ikke, at detente tværtimod giver os frie hænder - frie hænder for næsten alle kommunistiske bevægelser i verden, og det er det vigtigste"*.⁸ Han sagde også: *"Har vi på noget tidspunkt sagt, at vi ikke vil ty til magtanvendelse for at støtte progressive bevægelser i f.eks. Frankrig, England eller Sverige? Det er vore styrkers hellige pligt at beskytte og støtte progressive bevægelser"*.⁹ Og Andropov udtrykte sig således: *"Fredelig sameksistens er en form for klassekamp. Den indbefatter en bitter og stædig*

kamp på alle fronter - økonomisk, politisk og ideologisk". "KGB opererer på et område, hvor der ikke er eller kan være nogen våbenstilstand eller pusterum".¹⁰ Gromyko sagde: "Fredelig sameksistens skaber de mest favorable konditioner for mobilisering af masserne i kampen imod imperialismen og for en varig fred. Den tjener til at styrke verdenssocialismen, de nationale befrielsesbevægelser ekspansion i de koloniserede og afhængige lande og folkeslag på bekostning af monopolbourgeoisiet og den voksende enhed blandt proletariatets forskellige grupper".¹¹

Denne opfattelse af begrebets indhold var udmærket kendt - og anerkendt - af Sovjets støtter ude omkring i verden. Lederen af det såkaldte Verdensfredsråd (en sovjetisk facadeorganisation) udtrykker sig f.eks. på den måde, at detente - altså afspænding - i virkeligheden betyder en forskydning af magtbalancen til fordel for freden fremfor imperialismen. Opfattelsen af, at detente betyder en formindskelse af kampen mod imperialismen, er forkert, siger han, detente betyder, at kampen forstærkes men i nye former som indebærer større muligheder ...¹²

Fredelig sameksistens var således ifølge sovjetisk opfattelse som også udtrykt i en håndbog udgivet i Moskva, "Spørgsmål i sovjetisk udenrigspolitikpropaganda",¹³ noget som måtte anskues i "ubrydelig enhed med hele verdens arbejdende massers internationale revolutionære kamps opgaver". Fredelig sameksistens var "ikke under nogen omstændigheder ensbetydende med politisk og social status quo i dette eller hint land". Det var "en form for klassekamp ... på den internationale arena ..., en form for de socialistiske landes hjælp til arbejdernes klassekamp i de kapitalistiske lande". Kun når man forstår fredelig sameksistens som international klassekamp, var den "i overensstemmelse med Sovjetunionens, den socialistiske lejr og hele den verdensrevolutionære proces' interesser".

Målet var altså at ændre det internationale politiske system, og afspændingspolitikken og de muligheder for fremstød, denne åbnede, ansås blot at udgøre det for tiden bedst egnede middel hertil.

Lederen af den sovjetiske centralkomites Internationale afdeling, Boris Ponomarev, opfordrede da også Moskvas tilhængere til altid at være rede til at skifte mellem fredelige og ikke-fredelige kampformer. Netop denne bemærkning skal man hæfte sig ved. Den viser nemlig, at end ikke doktrinen om fredelig sameksistens betragtedes som det varige grundlag for de internationale relationer. Tværtimod var grundholdningen den, at målet ligger fast, men at vejene til at nå disse mål kunne skiftes ud undervejs. En æra af "fredelig sameksistens" er altså blevet anset for nødvendig en del af vejen.¹⁴ Men den fredelige sameksistens kunne ikke forventes opretholdt længere, end det var opportunt, dvs. indtil andre og mere effektive midler lod sig bringe i anvendelse. Tankegangen var således den, at man skulle være fleksibel og gå ad de veje mod målet, som til enhver tid måtte være de mest hensigtsmæssige.

Dette har også til tider ført til midlertidige "strategiske tilbageslag", som kunne give indtryk af, at holdningen var skiftet. Krushchev gav f.eks. på et tidspunkt den østtyske leder Ulbricht besked på at nedtone sine angreb på Bonn og modificere den kommunistiske aktivitet i Vesttyskland for derigennem at få nogle aftaler med Adenauer igennem.¹⁵ Og en afhoppet KGB-officer, Dzhirkvelov, fortæller,

at der på et tidspunkt blev givet ordre til med alle midler at fremme valget af Giscard d'Estaing som fransk præsident på bekostning af socialisten Mitterand. Dette skete bl.a. ved hjælp af ansete franske, amerikanske, vesttyske og italienske blade.¹⁶ Forklaringen, der blev givet, var, at en hvilken som helst borgerlig præsident på dét tidspunkt var nyttigere end en socialistisk. I Izvestia 1/10 1977 forklares tankegangen bag den slags retræter som følger: "*Lenin lærte os, at der er forskellige former for kompromis i politik: Der er de kompromisser, som retfærdiggøres af den øjeblikkelige situation, og som hjælper til at styrke arbejderbevægelsens geledder, og så er der de principløse, rådne kompromisser, som blot indebærer et tilbageskridt over for klassefjenden.*" I et sovjetisk værk udtrykkes det således: "*Under gennemløbet af hver fase i den revolutionære kamp kan taktikken skifte mange gange. Befrielseskampen kan ikke gennemføres i form af en uafbrudt fremadskridende bølge: Den udvikler sig i flod og ebbe, angreb og tilbageskridt. Disse forandringer må indgå i proletariatets taktiske overvejelser; dets vigtigste opgave er at bestemme de veje og midler, former og metoder for kampen, som bedst svarer til den til enhver tid foreliggende situation, og som mest sandsynligt vil føre til strategisk succes i den sidste ende.*"¹⁷

På samme måde kunne der naturligvis meget vel på én gang officielt føres afspændingspolitik og samtidig skabes forøget tryk under overfladen. En KGB-afhopper, Aleksei Myagkov, beretter f.eks., hvordan Sovjet samtidig med, at man i sin officielle politik i 70-ernes begyndelse søgte afspænding i forhold til Vest-tyskland, udvidede KGB's aktivitet i dette land, idet man udnyttede den tro på afspænding, den officielle politik havde skabt.¹⁸

Fredstidskrigens filosofi

I traditionel sovjetterminologi udelukker "fred" altså ikke, at der føres krig. En sådan total fred ansås tværtimod aldrig for mulig førend kommunismen beherskede hele verden.¹⁹ Som V. Kortunov udtalte i International Affairs no. 8 1974: "*Kommunister skjuler ikke den kendsgerning, at deres endemål er elimineringen af det rådne kapitalistiske system og opbygningen af socialismen på global basis.*" Den fysiske krig ansås imidlertid at måtte begrænses inden for det muliges rammer. Til gengæld skulle den åndelige krig skærpes. Og i så henseende kunne alle midler, der førte mod målet, anvendes.

Allerede Lenin sagde om denne åndelige krig, at når krigen ifølge Clausewitz kun er en fortsættelse af politikken med andre midler, er også freden kun en fortsættelse af kampen med andre midler. Han sagde også, at kommunister må være villige til at yde ethvert offer, til om nødvendigt at anvende list, intriger, kneb, til at bruge illegale metoder og til at omgå eller skjule sandheden. Det gælder, sagde han, ikke om at rette en modstanders fejl, men om at udslette ham og fjerne hans organisation fra jordens overflade. Men "*vi må begrænse os til propaganda, agitation og forbrødring, så længe vore kræfter ikke rækker til at gennemføre et fast, betydningsfuldt og afgørende slag i en åben militær eller oprørske konflikt.*" "*Den bedste strategi i en krig er at udskyde operationerne indtil fjendens moralske forfald gør et dødeligt slag både muligt og let.*"²⁰ Generalmajor Kozlov, Sulimov mfl. uddyber tankegangen i "*Marxismen-leninismen om Krig og Krigsmagt*": "*Krigens inderste væsen er fortsættelsen af politikken med væbnede styrker. Dette er krigens vigtigste kendetegn. Derfor omfatter denne definition på krigens inderste væsen ikke mange af de vigtige midler for at sikre sejren i en krig - specielt*

ikke økonomiske, diplomatiske og andre kampformer krigens politiske mål opnås ikke blot af de væbnede styrker. Økonomisk og ideologisk kamp, åbent og hemmeligt diplomati og andre kampformer anvendes ikke blot for at fremme den væbnede kamp, men også for at komplettere den og at bryde fjendens modstandsvilje og dermed sikre sejren. Disse kampformer er alle værktøjer til udkæmpelse af krig, de er krigens bestanddele".²¹

Vestlige politiske moralbegreber blev altså i kommunistisk ideologi afløst af en anden grundholdning. En holdning, hvor adskillelsen mellem vurderinger og facts er sløret, og hvor de "objektivt" rigtige handlemåde er den, som stemmer med marxistisk tankegang og fremmer verdensrevolutionen.²² Stalin sagde da f.eks. også: "Ord har ingen forbindelse med handling. Ord er én ting, handling en anden. Gode ord er ofte dække over onde gerninger. Oprigtig diplomati er lige så umulig som tørt vand eller jern af træ". Og denne tese gjaldt længe efter Stalin som overskrift i KGB's operationshåndbog.²³

Den omstændighed, at der ikke herskede krigstilstand i vestlig forstand mellem øst og vest, var således ifølge traditionel kommunistisk tænkning ingenlunde i sig selv ensbetydende med at Sovjet afstod fra at fremme sit traditionelle mål, nemlig ekspansionen, ad de veje, som var mulige inden for rammen af, hvad vestlandene tålte. Og denne ramme var særdeles vid, så længe der blot ikke kom en invasion af Vesteuropa med militære styrker. Den rummede f.eks. mulighed for understøttelse af terrorist- og sabotageaktivitet, invasionsforberedelse, undergravelse af den vestlige stabilitet f.eks. gennem understøttelse af civil ulyd, undergravelse af vestlandenes økonomi, desinformation og informationsblokader med henblik på at dreje den offentlige meningsdannelse i en ønsket retning og tilsøre egne hensigter. Denne "fredstidskrig" blev endog optrappet i årene op til, hvad der nu vurderes som et seriøst tårbrud.²⁴

Passiviteten i vest

Over for offensiven herskede der en ejendommelig passivitet i vest. For at forstå dette må man imidlertid for det første huske, at en god del af fredstidskrigens aktiviteter ingenlunde er ulovlige eller moralsk forkastelige efter vestlig tankegang. Tværtimod ligger det i denne tankegang, at alle synspunkter og oplysninger skal kunne komme frem. Den del af fredstidskrigen, som alene vedrørte påvirkningen af den offentlige meningsdannelse med ikke-voldelige midler, var således ikke blot lovlig, den accepteredes også i de vestlige demokratier som en anerkendelsesværdig del af den offentlige debat. Og den førtes under udnyttelse af det apparat, som er skabt til sikring af vestlandenes demokratiske funktioner (foreningsfriheden, ytringsfriheden osv.), og af de retssikkerhedsgarantier, som er givet til beskyttelse af det enkelte individ, (f.eks. mod registrering for politisk virksomhed).

For det andet betragtedes andre dele af fredstidskrigens aktiviteter af Vesten som umoralske i fredstid, hvorfor der ikke kunne blive tale om at gøre gengæld med samme midler. Vestlandenes befolkninger savnede af den grund også indlevet viden om, hvordan sådan krig føres og dermed viden om, hvorledes den bedst kunne imødegås.

For det tredje er de vestlige samfund indrettet på en måde, som ikke muliggør

effektiv imødegåelse. Forsvaret imod fredstidskrigen skal jo nemlig foregå i et grænseland mellem militærets, pressens og politikernes arbejdsområder. Og her vil førstnævntes naturlige mistro uvægerligt blive sat til vægs af de to sidstnævntes naturlige følelse af bedreviden. Eventuelle forsøg på imødegåelse vil derfor let kunne kortsluttes. Det er da også karakteristisk, at den danske befolkning kun vanskeligt har kunnet skaffe sig oplysning om fredstidskrigens teknik. Man kan f.eks. blot gå hen på et folkebibliotek og se, hvad der står under opslagsordet "propaganda". Det er - mildt sagt - ikke nok til at forstå, hvordan en nationalt illoyal meningspåvirkning er blevet drevet. Søgeren vil først og fremmest blive ført hen til de hylder, hvor skønlitteraturen og "dokumentarfiktionen" er placeret.

For det fjerde må man huske, at ordet "fred" - som Sovjet altså har betjent sig så rigeligt af - opfattes forskelligt i vest og øst. I vest opfattes det som udtryk for en tilstand, hvor nationerne lader hinanden være i fred. I øst er det derimod som skitseret alene blevet opfattet som udtryk for en tilstand, hvor man midlertidigt har givet afkald på visse af midlerne til udbredelse af det kommunistiske verdensherredømme. Men ifølge den opfattelse af tingenes tilstand, som bundfældede sig i vælgerbefolkningerne i den vestlige verden, havde Sovjet samme forståelse af begrebet, som Vesten selv havde. I vest lullede befolkningerne sig derfor efterhånden ind i tanken om, at balancen mellem supermagterne og disses "fællesinteresser" var grundlag for en stabil militær og politisk situation i Europa, en stabilitet som f.eks. gav sig udtryk i den såkaldte Helsingforsaftale. Dette gjorde det meget vanskeligt at iværksætte målrettede imødegåelsesinitiativer.

Den vestlige opinion gjorde sig herved skyldig i en fejltagelse, som meget vel kunne have fået alvorlige følger. Mange begivenheder viser, at "fredstidskrigen" ikke blot var teori. De langvarige og systematiske ubådskrænkelser i Sverige viser f.eks., at Sovjet ikke opfattede den eksisterende tilstand som noget givet, men tværtimod drev en så intensiv forberedende aktivitet med henblik på at forskyde sit indflydelsesområde, at det nærmest må siges at have karakter af stående operative forberedelser til en egentlig invasion.²⁵ På samme måde udviklede sovjet en teknik, gennem hvilken man søgte at opnå kontrol over den offentlige meningsdannelse i de vestlige lande. Denne teknik nåede op gennem 70'erne en betydelig perfektion.

Man bør ikke undervurdere styrken i en sådan krigsførelse mod vestlandene. Den kan meget vel vise sig lige så effektiv som en regulær (succesrig) krig - selv om den tager længere tid. Men hvis man har tid nok, er den måske endog det bedste redskab. Den er jo nemlig for det første væsentligt billigere end en traditionel krig. Og den inkluderer for det andet ikke nogen risiko for alle de ubehageligheder, som taberen i en sådan krig får. I øvrigt vil aggressoren i en fredstidskrig slet ikke kunne blive taber, eftersom nederlag jo ikke kan registreres. Der kan højst blive tale om, at han må forsøge igen på en anden måde, og at krigen altså trækker ud et stykke tid endnu.

Tiden er i det hele taget en vigtig faktor i denne form for krigsførelse. Dette skyldes, at tiden i sig selv vil forvolde mandefald hos modparten, ikke mindst i et demokrati. Det er jo nemlig ikke muligt at holde et demokrati på feltfod i længere tid - og da slet ikke når befolkningen får at vide, at der ikke er krig. Efterhånden sløves demokratiets modstandsevne. Vigtige bastioner falder, fordi

demokratiet efterhånden glemmer, hvad de egentlig skulle bruges til. Det vil efterhånden bruge sin meste kraft på at finde ud af med sig selv, om der overhovedet er noget at forsvare sig imod. Og da forsvar koster penge, er det ikke svært at se, hvilken konklusion man i den demokratiske stat let vil nå frem til.

I fredstidskrigen er der altså gode udsigter til, at et ikke - ideologiseret og ikke - totalitært offer efterhånden selv vil gøre alt det, som ellers skulle have været hidført med stor møje, omkostning og risiko. Offeret vil oven i købet meget langt være ude af stand til at forstå, at han er sin egen bøddel.

Heldigvis, kan man derfor sige, ser det ud til, at tiden løb ud for Sovjet, som jo brød sammen på det økonomiske plan, inden sejren var vundet!

Fredstidskrigens elementer

"Fredstidskrigen" rummede i sin helhed mange forskellige elementer, som til dels flyder over i hinanden. Der kan derfor være grund til at give et samlet rids af, hvad den indebar:

For det første indebar den en målrettet bestræbelse på at forbedre udgangspositionen for en evt. egentlig krig. Den sigtede derfor på f.eks. at etablere en "5. kolonne" hos fjenden (Vesten) og støttemidler og -faciliteter sammesteds. Formålet var i det givne øjeblik at kunne forstyrre kommunikationer, ødelægge vitale installationer, måske endog hindre de politiske myndigheder i at træffe nødvendige beslutninger i det afgørende øjeblik.

En "5. kolonne" kunne f.eks. bestå af veluddannede, ideologisk skolede og dermed tilstrækkeligt målrettede statsborgere i pågældende land. Men den kunne også bestå af østborgere, som i forvejen placeredes de rette steder. Hvis f.eks. det lykkedes at placere samlede besætninger på vestlige skibe - således som polakkerne tilbød økonomisk trængte redere på favorable vilkår - ville skibet ikke være vestligt længere, end besætningen ønskede. Og hvis det var lykkedes Sovjet at placere omfattende reparationsfaciliteter på Færøerne med passende personel - således som man iht. en i 1987 indgået fiskeriaftale erhvervede ret til - ville Færøerne i det givne øjeblik ikke være på danske hænder. Hvis det lykkedes at placere det nødvendige material - radioer, våben, sprængstof mv. - de rette steder, ville man kunne lade sin fortrop ankomme i al åbenhed, som turister, sportsfolk o.l. De ville først udgøre en kampstyrke i landet i det øjeblik Sovjet ønskede. Sovjet oprettede faktisk såkaldte spetsnaz-enheder, som i stort tal blev uddannet til at infiltrere andre lande forud for en væbnet konflikt. Opgaven var bl.a. at myrde nøglepersoner, og der blev allerede i fredstid arrangeret støttefaciliteter hos sympatisører.²⁶ I Norge undrede man sig f.eks. over den ihærdighed, visse sovjetfirmaer viste for at skaffe sig lagerkapacitet langt udover de handelsmæssige behov. I Drammen har der endog været afholdt en sovjetisk landsætningsøvelse under påskud af, at der var tale om en fejlekspedition af de landsatte køretøjer.²⁷ Og svenskerne har undret sig over, hvorledes et sovjetisk bilfirma tilsyneladende trods stadige underskud var i stand til at blive ved med at opretholde et forhandlernet - på lokaliteter nær svenske forsvarsanlæg. Mærkelige begivenheder er også forekommet omkring de danske Lada-forhandlere og i forbindelse med prøvekursler af Ladabiler - der har haft tilbøjelighed til at få motorstop i nærheden af danske forsvarsanlæg.²⁸

For det andet lå der et mål i at komme til at beherske de vestlige landes informations- og beslutningsapparat eller dele af samme. Et sådant helt eller delvis herredømme ville jo nemlig ikke blot kunne fremtvinge ønskværdige beslutninger, men også hindre eller forhale beslutninger, som var ugunstige, og i det hele taget spore informationsstrømmen til Sovjets fordel. En gevinst af denne art blev f.eks. opnået, såfremt det lykkedes at udvikle en sådan træghed i mållandets beslutningsapparat over for ydre trusler, at den tærskel, der skulle overskrides, førend han påbegyndte mobilisering, blev forhøjet.²⁹ Men det var også en gevinst, hvis det lykkedes at indgive ham et andet indtryk af Sovjets hensigter, end der var dækning for, og at føre hans meningsdannelse et helt andet sted hen, end der var grundlag for i den foreliggende faktiske situation. En tilstrækkelig effekt kunne altså fsv. opnås, hvis det blot blev muligt på det rette tidspunkt at skabe "politiske vanskeligheder" for modparten inden for nøgleområder. Sådant ville kunne opnås ikke blot gennem indflydelse i politiske nøglepartier, men også gennem den pressedækning, hvoraf de fleste politiske beslutningstagere er afhængige.

For det tredje lå der et mål i - såfremt en sådan beherskelse ikke lod sig etablere - dog at forstyrre og forvirre de vestlige landes beslutningsprocesser således, at de blev ude af stand til at handle formålstjenligt, og i at destabilisere de vestlige samfund som sådan. Sådant kunne f.eks. ske ved at intimidere pågældende landes ledere og mistænkeliggøre dem således, at deres autoritet blev undergravet. Det kunne også ske ved at nedbryde de værdinormer, hvorpå pågældende samfund hvilede. Endelig kunne det ske ved at skabe konflikter i arbejdslivet, regionalt, etnisk, mellem unge og gamle osv. osv. Det ansås i denne forbindelse naturligvis ikke for at være nogen skade til, at modparten blev ramt af terroristaktiviteter - således som det er sket i flere vestlige lande, men jo altså ikke i østblokken.

For det fjerde lå der et mål i at undergrave vestlandenes økonomi eller at skabe økonomisk afhængighed. Desto flere økonomiske byrder de påførtes (på miljøområdet, energiområdet, indvandrerområdet osv.) desto bedre.

For det femte lå der en fordel i at nedbryde de vestlige befolkning som sådan, f.eks. ved understøttelse af narkokriminalitet mv.

For det sjette er forudsætningen for, at det er muligt at sætte effektivt ind over for en modstander, inden dennes opmærksomhed er blevet skærpet i forbindelse med en krise i udvikling, at man besidder et altid aktuelt billede af hans situation, militære forlægninger, personeltilstand mv. Dette behov er så stort, at indsamlingen af dette efterretningsgrundlag meget stærkt vil kunne antage en karakter, som ligner operative forberedelser til invasion. Som allerede omtalt, er disse forberedelser blevet udfoldet med fuld styrke af Sovjet mod Sverige.³⁰ Dette har ført til den antagelse, at Sovjet i relation til Sverige allerede har opdaget det svenske forsvars manglende evne til at etablere et effektivt forsvar af hele territoriet med kort varsel.³¹ Og gennem den vedholdende, nærgående aktivitet sløredes iøvrigt den svenske offentligheds fornemmelse af aktuel fare samtidig med at varslingsstiden ved en alvorligt ment offensiv operation blev nedsat.

Historien gentager sig

De fleste følte - og føler vel stadig - en vis blufærdighed ved at tale om disse ting. Det hænger antagelig sammen med, dels at det drejer sig om fordækte aktiviteter, som ofte var svære at eftervise for ikke at sige bevise, dels at selve den omstændighed, at sådanne aktiviteter foregik, var så inderligt i modstrid med alle vore forhåbninger og grundlæggende ideer. Den vestlige opinion rummede derfor en indbygget tilbøjelighed til at lade som om, at sådant ikke foregik. Der var derfor også en tilbøjelighed til at affærdige argumenter, som henvist til krigsmidler af denne karakter, som latterlige, udslag af forfølgelsesvanvid eller af overdreven trang til spænding i hverdagen. Dette er for så vidt ejendommenligt, eftersom disse midler er blevet anvendt hele vejen op gennem historien.

En række af de muligheder, som fredstilstandens krig rummer, blev således sammenfattet allerede før vor tidsregning af mandarinen Sun-Tzu i "nogle principper for krigsførelse mod en fjendtlig stat":³²

- 1) Beklik alt det, som anses for at være godt i den fjendtlige stat.
- 2) Indbland statens herskende klasse i korrupktion og gør dens ungdom afhængig af stimulanser og narkotika.
- 3) Undergrav respekten for statens ledere ved at skabe skandaler og fremkalde forargelse.
- 4) Giv ikke afkald på den hjælp, som statens bærmere kan yde.
- 5) Brug alle midler og udtænk nye til at hindre eller vanskeliggøre regeringens virksomhed.
- 6) Skab lokale konflikter ved enhver lejlighed og på alle planer i den fjendtlige stat.
- 7) Påvis og understreg modsætningerne mellem unge og gamle i den fjendtlige stat.
- 8) Gør fjendens traditioner latterlige, undergrav autoriteterne i den fjendtlige stat.
- 9) Organisér sabotage og arbejdsvægringer i den fjendtlige stat.
- 10) Undergrav fjendens kampvilje ved løfter om materiel velfærd og blid musik.
- 11) Forklar både mænd og kvinder, at alle gamle værdier er fordomme.
- 12) Skaf sympatisører ind i systemet og få underretning om fjendens planer.

Også Nazityskland betjente sig af disse midler og udviklede "den udvidede krigsstrategi". Denne blev ligefrem officialiseret. I rigskrigsministeriets udgivelse i 1938 af en bibliografi: "Bibliographie der geistigen Kriegsführung" hedder det således: "*Kampen med åndelige våben kender ikke til fred. Det er fortsættelsen af krigen eller dens forberedelse med andre midler. Den er krigen i freden. Dette faktum retfærdiggør den stærke interesse, som man ofrer spørgsmålet om den åndelige*

krigsførelse".³³ Hitler selv udtalte: "Hvad er krig andet end list, vildledning, bedrag, angreb og overraskelse?". Sådanne midler mente han meget vel kunne erstatte eller supplere våbenmagt.³⁴

Detaljerne i denne krigs idegrundlag er kendt gennem flere udtalelser, gengivet bl.a. af en fremtrædende afhopper fra det 3. Rige, Rauschning: "Doktoren (Goebbels)..... har vidunderlige ideer. I fremtidens krig, siger han, vil der ikke findes nogle fronter og heller ikke kæmpes efter forsvarssystemet i dybden som i 1918. Krigen vil virkelig blive total, dvs. den vil komme til at foregå overalt. Han ræsonnerer på følgende måde: Fjendens folk vil på forhånd blive bearbejdet psykisk. Man vil så uenighed i de herskende klasser. Man vil sikre sig støtte af en oppositionel gruppe. Måske kan man iværksætte kup, forårsage dramatiske regeringsforandringer, iscenesætte strejker og uroligheder. Pludselig landsættes talrige afdelinger specialuddannelse tropper fra luften. De angriber ikke fjenden, men søger at undgå ham. Den strategiske plans mål er ikke mere som i tidligere krige at knuse de fjendtlige stridskræfter. Målet i fremtidens moderne krig bliver at på én gang sætte sig i besiddelse af eller ødelægge alle det politiske, økonomiske og sociale livs nøglestillinger. Kommunikationerne må ødelægges, og livet bringes til at stagnere. Det er i stedet for fjendens stridskræfter, som må gå til angreb over hele landet for at prøve på at tage de okkuperede stillinger tilbage".³⁵

Også Hitler selv var inde herpå.³⁶

"For fremtiden vil hele nationer stå overfor hinanden og ikke blot fjendtlige hære. Vi vil underminere vores fjenders fysiske helbred, ligesom vi vil nedbryde deres moralske modstandskraft.... Vore egentlige krige vil i grunden alle blive udkæmpet, inden de militære operationer begynder. Jeg kan godt tænke mig, at vi kunne holde et fjendtligt England nede på den måde. Eller Amerika".

"Hvordan man skal få gennemført fjendens moralske sammenbrud, inden krigen begynder - se, det er et problem, der interesserer mig. Enhver, der har oplevet krigen ved fronten, ønsker så vidt muligt at undgå ethvert nyt blodoffer. Alt, hvad der hjælper med til at bevare kostbart, tysk blod, er godt. Vi skal ikke vige tilbage for at planlægge revolutioner ... Vi vil have venner, der kan hjælpe os i alle fjendtlige lande. Det vil være os en let sag at få den slags venner. Åndelig forvirring, modstridende følelser, ubeslutsomhed, panik - det er vore våben. Naturligvis kender De revolutionernes historie. Den er altid ens: Den herskende klasse kapitulerer. Og hvorfor? Fordi de lider af defeatisme, de har ikke længere nogen vilje. Det, man har lært af revolutionerne, er i virkeligheden den ny strategis hemmelighed". ...

"Når fjenden er demoraliseret indefra, når han står på randen af en revolution, når det trækker op til sociale uroligheder - så er det rette øjeblik kommet. Han må kunne udryddes med et eneste slag. Luftangreb af enorm massevirkning, overraskelse, panik, sabotage, attentater indenfor landets grænser, mord på ledende mænd, overvældende angreb på alle svage punkter i fjendens forsvar, pludselige angreb, der alle kommer i samme sekund uden hensyn til reserver eller tab - sådan bliver fremtidens krig. Et kæmpemæssigt, altudslettende slag. Jeg regner ikke med konsekvenserne. Jeg tænker kun på dette ene".....

"Det vigtigste er at få fat i fremtrædende personer eller hele klikker. Jeg skulle tro, at det i grunden var tilstrækkeligt. Jeg må skabe en indflydelsessfære. Det er det hele,

men det er jo heller ikke så lidt. Politisk fremgang af den art, som jeg tilstræber, kan kun opnås gennem planmæssig korrupsion af overklassen. Forretnings-fordele, kærlighedsforhold, ambition, det vil sige magtbegær, er de tre hovedmidler, hvormed vi sikrer os indflydelsesrige personer i alle lande".

På Rauschnings bemærkning om, at man ikke måtte overvurdere det underjordiske arbejdes værdi, svarer Hitler, at det kan overhovedet ikke overvurderes. *"Hvis disse herrer med deres opslidte ideer biider sig ind, at de kan fortsætte samme politik som den ærlige købmand, så lad dem bare det. Men jeg beskæftiger mig med magt-politik - det vil sige, jeg gør brug af alle midler, der forekommer mig nyttige uden at kere mig det ringeste om det sømmelige eller æresbegreber. Og hvis folk kommer til mig og tuder, ... fordi jeg bryder mit ord, ikke tager hensyn til overenskomster og bruger list, bedrag og forstillelse, så svarer jeg dem blot: 'Værs'god! Gør selv det samme. Det er der ingen, som hindrer dig i'. De herrer må da forstå, at jeg ikke mere kan bruge det nittende århundredes borgerligt demokratiske og monarkistiske politik, der holdt sig til forslidte regler og konventioner. Man må da i det mindste gøre sig klart, at et revolutionært regime aldrig har holdt sig indenfor de konventionelle rammer. Jeg gennemfører en magtpolitik, der, hvis jeg ønsker det, støtter sig på en åben, skånselsløs styrke, og jeg vidste ikke, at nogen bildte sig ind, de kunne hindre mig deri. Jeg kan ikke få ind i mit hoved, at der er større forskel på at bruge list og forstillelse eller erklære åben krig. Den ene gælder for at være anstændig og må desværre af og til benyttes mellem dannede mennesker, og den anden er forkastelig. Hvorfor? Forskellen er det rene hjernespid og kællinge-moral. Det er rigtig nok, at jeg i øjeblikket har den fordel fremfor disse borgere og demokrater, at jeg ikke holdes tilbage af pedantiske og sentimentale hæmninger. Skulle jeg så være ædelmodig og sætte disse fordele til, blot fordi mine modstandere ikke er nået så vidt? Den, der bliver bedraget, plejer jo ikke at undre sig over, at han bliver bedraget".*

Endelig om tyske grupper og sympatisører i andre lande siger Hitler i en tale til repræsentanter for disse: *"Som frontlinjen i vor tyske kampbevægelse vil De gøre det muligt for os at bringe vore stillinger i orden og begynde skydningen. De har nu alle de pligter, som vi ældre mænd måtte bære i den sidste krig. De er hærens lytteposter. De vil få visse opgaver langt forude for kamplinjen. De skal skjule vore forberedelser til angreb. De må betragte Dem selv som værende i krig. De vil være underkastet krigsrettens domme. I dag er De måske den allervigtigste afdeling af den tyske nation. Nationen og jeg vil altid være Dem taknemmelig for de ofre, De muligvis må bringe for det tyske riges fremtid ... Det er en god idé, at have mindst to tyske foreninger eller selskaber i hvert land, for så kan det ene altid reklamere med sin loyalitet overfor det land, man er i, og opdyrke den sociale og økonomiske forbindelse, medens det andet kan være radikalt og revolutionært. Dette sidste selskab må være forberedt på ofte at blive svigtet af mig og andre tyske myndigheder. Jeg ønsker stærkt at understrege, at jeg gør ingen forskel på nationale tyskere og tyskere, der har fået indfødsret i et fremmed land. Tilsyneladende må denne indfødsret respekteres, men det vil være Deres opgave at træne alle tyskere uden forskel til at sætte deres loyalitet mod Tyskland over deres loyalitet mod den fremmede stat".*

Rauschning refererer også samtaler med Hitlers medarbejdere, bl.a. Hanfstängel: *"De mindede mig om, at enhver stat ved passende metoder kunne splittes indefra, så der kun krævedes ringe styrke til at fremkalde et sammenbrud. Overalt fandtes der grupper, som ønskede selvstændighed enten i national, økonomisk eller blot politisk*

retning. Kampen for føden eller misbrugt magtsyge var sikre revolutionære våben, hvormed fjenden kunne faldes i ryggen. Endelig var der forretningsmændene, som kun levede og åndede for deres indtægter. Ingen fædrelandskærlighed kunne holde disse fristelser stangen. Desuden kunne man altid kamouflere midlerne. Det var aldeles ikke vanskeligt at skabe et eller andet patriotisk slagord, der dækkede over alle den slags foretagender og samtidigt overvandt alle betæneligheder hos de mænd, der var glade ved at smøre deres hudløse samvittighed med den slags balsam. Og endelig var der hele spørgsmålet om penge og organisation ... Jeg gjorde mig ikke begreb om, hvad der kunne udrettes gennem det såkaldte gode selskab. Jeg undervurderede også englændernes mangel på fantasi og på psykologisk sans. Det var yderst vanskeligt at få dem til at tro på muligheden af indre sammensværgelser. ... Vore eneste fjender er demokratiene, sagde Hanfstängel leende. Og ved De, hvorfor? Fordi de er de svageste. Man skal altid vælge sig en svagere modstander. Det er hemmeligheden ved sejren".

Den udvidede krigs strategi sammenfattes af Nic. Blædel som følger:³⁷ "Krigen indskrænker sig ikke til militære aktioner, den begynder allerede i fredstid med åndelig krigsførelse, der er 'en mellemting mellem krig, propaganda, revolutionær opløsning og diplomatisk aktion'. Da der i demokratiene ikke findes nogen overbevisning i ordets virkelige forstand, dvs. således at man vil sætte livet ind for den, vil enhver demokratisk stat kunne opløses indefra. Der må derfor skabes et stort propaganda- og revolutionssystem, hvis opgave er at besætte de økonomiske og politiske nøglestillinger i fjendens land, således at det er udhulet og undergrævet og dets vilje lamslået i det øjeblik, den militære krig begynder. 'Vor strategi vil bestå i at ødelægge fjenden indefra, at tvinge ham til at besejre sig selv', og dette vil lykkes, thi 'vi vil have venner alle steder, der vil hjælpe os'. Men alt dette forstår udenrigsministeriets gamle 'julenisser' med deres papirer ikke noget af. Nej, den rigtige ambassadør skal være en kobler og falskner, han skal skaffe besked om de ledende personligheder: 'Modtager den og den penge? Kan man købe ham på anden måde? Er han forfængelig? Har han erotiske anlæg? Hvilken type af kvinder foretrækker han? Er han homoseksuel? Dette sidste er meget vigtigt, thi den slags mennesker kan man knytte til sig med uløselige bånd. Den næste - har han i sin fortid noget, han vil skjule? Er han påvirkelig for pengeafpresning? Har han særlige tilbøjeligheder eller lidenskaber: Sport, visse griller eller spleen? Holder han af at rejse?' Og Hitler fortsætter: 'Det virkelige arbejde, det eneste, som er af afgørende betydning, består i at knytte til sig i det fremmede land personer, ja, endog grupper og partier af betydning. Jeg skaber i alle lande en indflydelseszone. Det er det hele, men det er nok. Den politiske succes, som jeg behøver, opnås kun ved de herskende og besiddende klassers systematiske korruption, penge, nydelsessyge, forfængelighed, dvs. appetit på magten, se det er vor propagandas klaviatur, og i krigen, der kommer, vil jeg høste frugterne af dette underjordiske arbejde, thi ingen af mine modstandere vil være i stand til at stille noget lignende op mod mig:'"

Finder man da sådanne personer? Jo det gør man. F.eks. Lady X, Comtesse Y eller Mrs. Z og disses ærgærrighed: "Hver af dem håber på at blive den første, der modtages af Føreren. Fra det øjeblik den privilegerede er modtaget, vil hun i sin kreds anses for sagkyndig, og hendes mening om den nationalsocialistiske bevægelse vil være lov". Rauschning bemærker syrligt: "Det såkaldte 'gode' eller 'højere' selskab i alle lande er fuldstændig forblindet i sin dom og forvolder derigennem megen skade. Det har ingen sans for proportioner. Dets medlemmer fører et uansvarligt sommerfugleliv og giver sig af med politik, ikke så meget af magtbegær som af lyst til

at spille hasard og betragtes som indflydelsesrige. En tid synes de, alt efter hvers smag, at Hitler eller bolsjevismen er uhørt interessant. Tankeløst dømmes de alt og alle, men trods ethvert forsøg på at trænge i dybden i en sag. Hvis det ikke var sådan, at disse i egne øjne så betydningsfulde vigtigpetere spredte forvirring over alt, behøvede man ikke at tage dem for alvor. Men i så kritiske tider som vore bliver det 'højere selskab' et revolutionerende element".³⁸ En af dem, der advarede, Robert Dell, bemærker ligeledes syrligt den beskedne vægt, enstemmige dystre officielle rapporter fra Tyskland om forholdenes udvikling havde over for de lejlighedsbesøgendes beroligende forklaringer, når de kom hjem - inspirerede som de jo var af ikke at have set jøder pryglet eller kommunister hængt.³⁹

Der er da vel egentlig heller intet som helst mærkeligt i, at nogen søger at opnå det, de vil, på den billigste fremfor på den dyreste måde. Et stort antal af de nationer, der er brudt sammen i tidens løb, er jo ikke brudt sammen på grund af fysisk nødvendighed men pga. egne dumheder og indre svækkelse. Den omstændighed, at man i den vestlige kultur har opbygget en livsanskuelse, som placerer de krigsmidler, der kan hidføre sådan svækkelse, som amoralske, indebærer ingenlunde, at andre skulle give afkald på dem eller betragte dem som amoralske. Der er altså fsv. intet mærkeligt i, at østblokken betjente sig af dem. Når nu hensigten var at vinde verden, hvorfor skulle man så ikke betjene sig af de midler, som er mulige? Og når man nu ikke som i Vesten har ligget under for en hjemlig opinion, som kunne tænkes at tage anstød, hvorfor skulle man da holde sig tilbage?

Samtidig var denne form for krigsførelse jo altså som allerede berørt uhyre velegnet over for de åbne vestlige samfund. Netop på grund af denne åbenhed, har Sovjet meget langt kunnet lade krigen udspille sig uden overhovedet at behøve at kaste sig ud i ulovligheder med deraf følgende risiko for ubehageligheder. Da de vestlige nationer ikke selv har haft nogen udsigt til at gennemføre en tilsvarende form for krigsførelse i østblokkens lukkede samfund, udsatte man sig end ikke for at få tilbage med samme mønt.⁴⁰

Fremstillingen i det følgende beskæftiger sig fortrinsvis med den del af fredstidskrigen, som havde at gøre med påvirkning af den offentlige meningsdannelse, altså en del af det, der kan kaldes påvirkningsoperationerne. En del af de anvendte oplysninger herom er fundet frem i almindeligt tilgængelige værker, hvilket turde fremgå af noterne. Herudover bygges på samtaler med personer, som har været berørt af aktiviteterne. På mange områder, hvor en sædvanlig videnskabelig dokumentation havde været ønskelig, er en sådan ikke mulig. Hvad alt dette angår må læseren så tro, hvad han vil. Som erstatning anbefales læseren at stille sig selv følgende enkle spørgsmål: Var dette muligt?

Generelt om påvirkningsoperationer

Påvirkning af befolkninger, befolkningsgrupper og politiske beslutningstagere foregår på mellemstatsligt plan ad mange kanaler og på mange måder. Den kan foregå åbent ad sædvanlige diplomatiske kanaler eller gennem de informationsmedier (presse, nyhedsbureauer, tidsskrifter osv), som "afsender"landet råder over. Den kan også foregå skjult f.eks. derved, at budskabet tilføres passende personer eller organisationer med eller uden disses vidende for derfra at videreføres til den tilsigtede egentlige modtager. Budskabet kan dække over afsen-

derens virkelige holdning, men kan også være vildledende i så henseende. Som kommunikationsmiddel kan anvendes det talte eller skrevne ord, billeder, dokumenter osv. Også en adfærd, som naturligt opfattes af modtageren på en bestemt måde, kan imidlertid anvendes.

I et roligt og velordnet samfund som det danske vil mange have ret faste forestillinger om, hvilke af disse redskaber og metoder for påvirkningens udøvelse der er acceptable i det internationale samkvem. Disse mange vil herudfra drage slutninger mht., hvad der faktisk anvendes i dette samkvem.

Problemet er imidlertid, at der ikke nødvendigvis respekteres nogen grænser overhovedet i så henseende, og at der altså endog er lande, som ifølge deres ideologiske grundlag ikke har følt nogen moralske bånd overhovedet. Det er derfor også uden mening at begrænse en beskrivelse af påvirkningsmetoderne til dem, som forekommer os illegitime. Når der ikke hersker nogen fælles opfattelse af, hvad der legitimt, og hvad der ikke er, og når de grænser, nogen sætter, i al fald ikke respekteres af alle, er det uden mening at begrænse synsfeltet ud fra overvejelser over hvilke fremgangsmåder, der i h.t. vor opfattelse er acceptable.⁴¹

Et påvirkningsforsøg kan iøvrigt have forskelligt formål. Dette kan f.eks. være blot og bar skønmalning af noget - en ideologi, et politisk mål, en handling osv. - eller det kan omvendt være at sværte noget. Sigtet kan i denne forbindelse være at vinde modtageren for eller imod en "sag". Sigtet kan imidlertid også være blot at destabilisere, dvs. at nedbryde modtagerens modstandskraft. Som eksempel af denne art kan nævnes den påvirkning, der går ud på at fremme defeatisme, eller at besværliggøre visse politiske beslutninger (f.eks. KGB's kampagne mod NATO's "dobbeltbeslutning") eller at besværliggøre visse politiske relationer, (eksempelvis ved at forbinde den ene part med nazistiske organisationer). Endelig kan formålet være at manipulere modtagerens viden på en måde, som må forventes at påvirke hans beslutninger i en ønsket retning. En sådan manipulation foreligger, når det f.eks. lykkes afsenderen at indgive modtageren et forkert indtryk af afsenderens militære kapacitet (eks.: Tordenskjolds soldater), hans hensigter (eks. Tysklands fredshensigt før 2. verdenskrig) eller af den foreliggende faktiske situation.

Skjult overførsel

Generelt set vil påvirkningen naturligvis have til formål at opnå noget, som afsenderlandet betragter som en fordel for sig. Hvis det, der søges opnået, også er i mållandets interesse - eller hvis dette land i hvert fald kan forventes at trø, at det forholder sig således - vil der ikke være noget til hinder for at benytte sædvanlige, åbne kanaler. En afsender, der har normale, tillidsfulde relationer til modtagerlandet, vil normalt også betjene sig af disse kanaler. Hvis relationerne derimod er anstrengte og udsigterne til at opnå det, afsenderlandet ønsker, gennem en direkte henvendelse derimod er begrænsede, vil afsenderen kunne se en fordel ved at gå andre veje.

En nærliggende mulighed er at sløre budskabets oprindelse således, at denne ikke ses. Dette kan f.eks. ske ved at benytte en mellemmand i form af en person eller organisation, som på overfladen ikke optræder i afsenderlandets interesse.

Denne "formidler" kan være fuldt ud klar over sin funktion for afsenderlandet. Også mellemmand, der kan bringes til at bringe budskabet videre uden at være klar over dets oprindelsessted, lader sig imidlertid selvsagt benytte.

Organisationer - herunder politiske partier - er ofte egnede i en sådan formidlerrolle. Gennem en organisation i mållandet kan der nemlig ikke blot etableres et uangribeligt administrativt apparat og en kommunikationsvej til et stort antal mennesker. Organisationen har også en selvstændig identitet. Når organisationen står for udarbejdelsen af informationsmateriale, udførelsen af lobby-virksomhed, mobiliseringen af offentlige "aktioner", gennemtrængningen af medierne osv., vil organisationen således se ud som den egentlige afsender.

Afsenderlandet kan derfor have en interesse i at danne eller at initiere dannelsen af passende organisationer i mållandet. Oftest tales i denne forbindelse om facadeorganisationer (såkaldte "front"-organisationer - udtrykket er hentet fra engelsk). Herved forstås organisationer, der præsenterer sig for publikum som varetagere af et legitimt formål, men som i virkeligheden bruger deres apparat til noget andet end det, der ses på overfladen. Talrige mennesker vil slutte op bag tilforladelige formål - og være tilfredse med blot lejlighedsvis at have fornøjelsen af at deltage i organisationens kongresser o.l. Som del af facaden vil der evt. også kunne knyttes tilforladelige og prominente offentlige personer til organisationen - som formelle ledere, som anbefalere osv. Disse kan fsv. godt være ganske ubekendte med organisationens virkelige karakter. Det afgørende er blot, at den reelt styres af betroede folk, som bagmændene er sikre på. Disse folk vil så udføre de egentlige funktioner - typisk i ly af facadepersonens manglende lyst til at lægge ryg til det praktiske arbejde.

En facadeorganisation kan være meget effektiv, hvis det lykkes at få den accepteret udadtil for det retfærdige og på overfladen måske endog samfundsgavnligt facadeformål. Og dette vil som regel kunne lykkes, eftersom de fleste mennesker tager som udgangspunkt, at det, de ser på overfladen, også er dækkende for indholdet. Angreb på og indgreb over for organisationen vil derfor let blive betragtet som uretfærdige og som angreb på det veldædige formål (og måske også på organisationsvæsenet som helhed). Og eventuelle prominente personer, som det er lykkedes at knytte til organisationen, vil naturligvis forsvare den med næb og klør for at undgå selv at blive afsløret som naive medløbere.

Afsenderlandet kan undertiden have vanskeligheder ved at få etableret en passende facadeorganisation. En mulig - og i visse tilfælde oven i købet bedre - fremgangsmåde er i så fald at overtage eller udnytte allerede eksisterende organisationer eller institutioner. Lenin sagde f.eks. "Vi må yde ethvert offer og om nødvendigt ty til alle former for kneb, snuhed, illegale metoder omgåelse og hemmeligholdelse af sandheden for at trænge ind i fagforeningerne, forbliver dér og udføre kommunistiske opgaver.⁴² Overtagelsen (eller den evt. delvise udnyttelse) kan ske ved, at afsenderlandets loyale folk sikrer sig afgørende poster i pågældende organisation eller institution, dvs. etablerer sig dér iht. dens helt normale procedurer. Når kontrollen er opnået, udnyttes dens udadvendte potentiel herefter i afsenderlandets interesse. Overtagelse af magten (ledelsesposter) specielt i offentlige institutioner og offentlige organer kan være et uvurderligt springbrædt, fordi dette muliggør udnyttelsen af den offentligt godkendte autoritet, institutionen rummer. På samme måde kan den reelle magt naturligvis

overtages i en meningsdannelsevirksomhed, f.eks. en avis, ved at sluse pålidelige folk ind dér gennem normale ansættelsesprocedurer.

Samme metode, overtagelsesmetoden, kan iøvrigt bruges i relation til personer, som har autoritet på et bestemt område. Fremgangsmåden er her f.eks. den, at personen hyres (mod honorar) til at udføre bestemte undersøgelser, eksperimenter el.lign. Resultaterne af disse vil let bøje sig i retning af bestillerens ønsker og kan herefter præsenteres for publikum med den autoritet, udfærdigerens identitet tilsiger.

Hvervning og anvendelse af skjulte formidlere af forskellig art, der befinder sig i mållandet og evt. udgør en del af dettes eget system - journalister, kommentatorer, politiske figurer osv. - er en anden vej at gå. Sådanne kan udnyttes på mange måder. De kan virke ved direkte midler, dvs. ved at sige det, afsenderlandet ønsker, ganske åbent. De kan imidlertid også virke indirekte, f.eks. ved at sluse budskabet ind i modtagerens samlede informationsmiljø, dvs. ved så at sige at injicere det (eller de oplysninger, som naturligt må føre til, at det opfattes) i de informationskilder, modtageren støtter sig til (arkiver, databaser osv.). Lykkes det f.eks. at få oplysningen placeret i en seriøs avis, er der gode muligheder for, at den vil komme til at indgå i andre avisers presseklipsamling, som danner grundlag for senere historier om emnet. Gennem senere gentagelser kan den på denne måde vinde autoritet.

Sporing

En anden vigtig metode til at overvinde mållandets mulige reservationer, består i at begrænse dets valgmuligheder (eller at få dets ledere til at tro, at disse er begrænsede), således at accepten af budskabet bliver den naturlige og evt. endog eneste mulige beslutning. Hvis afsenderlandet f.eks. kan opnå kontrol over informationsstrømmen til modtageren, vil denne let kunne bringes i en situation, hvor den af afsenderlandet ønskede beslutning opfattes af modtageren som den eneste rette. Denne effekt vil f.eks. kunne opnås over for beslutningstagere i et demokratisk land, hvis det lykkes at give disse indtryk af, at "folkestemningen" (f.eks. som denne fremtræder i opinionsanalyser, læserbreve osv.) tilsiger netop den ønskede beslutning. Effekten vil imidlertid selvsagt også indtræde, hvis det lykkes at vildføre folket selv, således at dette faktisk agerer over for sine ledere iht. det af afsenderlandet konstruerede beslutningsgrundlag.

Vildledning: Maskering, afledning og kulisseopbygning

Budskabet kan være indrettet med henblik på at give modtageren et korrekt eller et ukorrekt billede af de virkelige forhold. Ved evt. at holde visse elementer væk fra modtagerens synsfelt, kan der evt. tilføres ham et skævt billede af situationen, selv om det, han ser, fsv. er korrekt nok.

Egentlig vildledning kan gennemføres på forskellig måde.

Afsenderlandet kan f.eks. bruge fysisk maskering (sløring af installationer o.l.) eller verbal maskering (f.eks. benægtelser, bortforklaringer el.lign.). Maskeringen indebærer her, at noget eksisterende ikke registreres. Eksempler på begge dele forekom f.eks. i forbindelse med Tysklands militære genopbygning før 2. Ver-

denskrig.

Maskeringen kan imidlertid også have den form, at afsenderen forklæder det eksisterende, således at det for modtageren fremtræder som noget andet, end det er. En delvis maskering kan udmærket virke som forklædning. Et sådant eksempel var Sovjets prøveafskydninger af visse raketsystemer, som forsætligt gennemførtes på en sådan måde, at disse systemers fulde kapacitet ikke blev udnyttet og derfor heller ikke forventedes registreret hos modparten.

Endvidere kan modtageren vildføres ved at aflede hans opmærksomhed mod noget andet, eller ved at omgive det, han helst ikke skal se, med en sådan "støj," at hans opmærksomhed rettes mod støjkilderne i stedet. Som eksempel kan nævnes, at tjekkerne på et tidspunkt hvervede i hundredvis af "agenter" på skrømt (dvs. i forventning om, at de ville melde sig selv) blandt personer, der fik udrejsetilladelse til Vesttyskland. Resultatet var, at den vesttyske efterretnings-tjeneste druknede i sager.⁴³ Et andet eksempel er den mængde af signaler om forestående militære operationer i Norge, ved Calais og andetsteds, som de allierede afsendte før invasionen i Normandiet. På samme måde kan der iværksættes meningspåvirkningsaktiviteter, der bortleder modstanderens opmærksomhed. Det hævdes f.eks., at Sovjet kunne finde på forud for brud på indgåede nedrustningsaftaler at indlede en meningsoffensiv bygget på en påstand om, at USA havde brudt aftalen. F.eks. skulle den debat, som blev rejst om anvendelsen af de amerikanske radaranlæg i Thule være et eksempel af denne art.⁴⁴ En afledningsoperation kan iøvrigt også f.eks. have den form, at den eller de politikere, hvis opmærksomhed ønskes afledt, udsættes for (evt. private) besværligheder, der er egnet til at opsuge deres interesse.

En mere direkte form for vildledning foreligger, når afsenderen opbygger et skinbillede, som det lykkes at få modtageren til at acceptere som det rette, altså en kulisser, der får modtageren til at se noget, som ikke eksisterer. Dette kan ske ved, at dette billede aftegnes direkte, sådan som Sovjet f.eks. gjorde, da man udsusede en oplysning om, at sygdommen AIDS var sluppet løs i forbindelse med USAs eksperimenter med biologiske våben, og at den spredtes med amerikansk militær tilstedeværelse. Viktor Suvarov beskriver f.eks. også i bogen "Inside the Soviet Army", hvordan det på et tidspunkt lykkedes at få amerikanerne til at tro, at Sovjet rådede over et anti-missil-system. Redskabet var bl.a. opførelsen af en kæmpebygning i Moskvas omegn - ud til en ringvej - som så ud som en ABM-ildlederstation.⁴⁵ Men skinbilledet kan selvsagt også opbygges ved indirekte metoder nemlig ved at opbygge tydelige tegn på det ønskede fænomens tilstedeværelse, som kan få modtageren til selv at drage de ønskede konklusioner af disse tegn. Et eksempel af denne art foreligger, når afsenderen f.eks. etablerer en omfattende militær radiotrafik i et bestemt område, således at modtageren får indtryk af at der dér befinder sig store militærstyrker. Men en sådan effekt vil f.eks. også kunne opnås, hvis der iværksættes en omfattende diplomatisk aktivitet, som lader formode, at afsenderen har bestemte interesser at varetage.

"Salg" til medierne

Som det vil kunne forstås, spiller selve formidlingsprocessen en betydelig rolle for den virkning, som kan forventes opnået, når ét land forsøger at skaffe sig indflydelse i et andet. I denne proces indtager massemedierne en central rolle.

Det skyldes ikke blot den faktiske udbredelse, budskabet derved kan få, men også at der til disse medier er knyttet en særlig troværdighedseffekt.

Eventuelle vanskeligheder ved at få et budskab viderebefordret gennem medierne kan overvindes på forskellig måde. Ud over muligheden for at infiltrere pågældende medier med egne folk eller sympatisører er der f.eks. mulighed for at lade relevante journalister selv "finde" egnet materiale. Eller dette kan sluses ind i de kanaler, hvorfra journalisterne normalt henter nyhedsstof. F.eks. brugte Sovjet ofte at plante historien i et kontrolleret organ i et 3. land, hvorefter det refereredes af TASS, Novosti og andre sovjetiske medier med henvisning til dette organ som kilde. Når dernæst vestlige medier begyndte at viderereferere historien, henviste man til disse som kilde, ligesom historien tilførtes ny næring bl.a. ved markedsføring af supplerende argumenter. Herunder anvendtes så vidt muligt referencer til respektable og måske endog autoritative kilder uden for Sovjet, således at historien så at sige tilførtes et af Sovjet uafhængigt liv. En anden metode til at få budskabet refereret er at tilføre det sådanne "sensationelle" elementer, at det bliver viderebringelsesværdigt. Afsenderen kan også prøve at få personer, som sædvanligvis anses for pålidelige, til at fremføre det ønskede på en måde, som er attraktiv for gengivelse. Endelig kan afsenderen evt. overtage - f.eks. ved køb gennem stråmænd - visse medier. I årene mellem 1976 og 1979 styrede KGB f.eks. et eksklusivt lille tidsskrift "Synthesis" i Paris. I abonnementslisten var der 299 deputerede, 139 senatorer, 41 aviser, 14 ambassader og blot 7 almindelige medborgere. Tidsskriftet, der på overfladen fremtrådte som gaullistisk (nationalt og delvis antiamerikansk) blev skrevet på grundlag af styresignaler - altså signaler om ønskelige linier i indholdet - formidlet af den sovjetiske ambassade i Paris.⁴⁶

Også andre medier end radio, TV og aviser vil kunne udnyttes. En almindelig fremgangsmåde er f.eks. oprettelse af forlagsvirksomhed, etablering af "oplysningskontorer" venskabsforeninger ol. til distribution af pjece- og filmmateriale, formidling af foredragsvirksomhed osv. Evt. leveres materialet på tiltrækkende økonomiske vilkår.

KGB's "aktive forholdsregler"

Den del af Sovjets fredstidskrig, som havde at gøre med menings- og beslutningspåvirkningen herunder opnåelse af politisk indflydelse og forvridding af meningsdannelsen, karakteriseres i vestlig efterretningsterminologi som "active measures" - altså aktive forholdsregler. Vendingen udgør en direkte oversættelse af KGB's egen terminologi (aktivnyye meropriyatia). Det er udtryk for, at der er tale om forholdsregler, som kan iværksættes aktivt imod en modstander også i fredstid.

"Active measures" omfatter⁴⁷ en lang række forskellige aktiviteter. Disse inkluderer f.eks.: provokationer (f.eks. skabelse af "nazistiske" aktioner som befolkningen må vende sig imod) evt. efter forudgående infiltration; skjult og åben⁴⁸ propaganda; demonstrationer; underskriftsindsamlinger; læserbrevskampagner; udnyttelse eller ligefrem etablering af "tværpolitiske" eller "upolitiske" kampagner eller organisationer ("facade-grupper"), samt skjulte økonomiske tilskud og anden støtte til sådanne; opmuntring af politiske partier og organisationer på venstrefløjen; kontrollerede "mellempolitiske" møder, konferencer m.v.; udspreddning af helt eller delvis usandfærdige oplysninger, som har et autentisk præg (desinformation)

herunder løgne, halvløgne og forfalskninger; rygtekampagner; forvridding af allerede fastslåede kendsgerninger; produktion og placering af materiale eller meninger; informations- og nyhedsblokader; brug af indflydelsesagenter og påvirkelige personer inden for pressen, regeringsapparatet og andre steder, hvor opinionsdannere og personer med indflydelse på samfundets anliggender findes; sabotage, terrorisme og mord med henblik på at opnå en psykologisk effekt.

"Active measures" dækker altså over et bredt spekter af aktiviteter, fra det grove til det sublime, fra voldsomt pågående desinformation og til langsigtede, bløde indflydelsesoperationer. De rummer "sorte" aktiviteter (dvs. aktiviteter hvis oprindelse holdes skjult (f.eks. forfalskninger, brug af agenter og skjult mediemanipulation), "grå" aktiviteter (hvor oprindelsen ikke fremgår åbenlyst, f.eks. påvirkning gennem udenlandske kommunistpartier, sovjet-kontrollerede facadeorganisationer og akademiske institutioner, der arbejder med udenrigspolitik) samt endelig "hvid" mediegengivelse af synspunkter direkte gennem f.eks. TASS og de sovjetiske medier.

Ethvert af disse midler kunne blive bragt i anvendelse med henblik på et konkret formål - f.eks. at kompromittere en vestlig leder eller at opnå en bestemt politisk beslutning eller politisk passivitet på et bestemt punkt. Samlet anvendes de som led i et langsigtet arbejde på at fremme Sovjets politik. De sorte og grå operationer sættes ind i nøje vekselvirkning med åbne (officielle) sovjetiske politiske initiativer og diplomatisk påtryk. Eksempler herpå er bl.a. kendt i forbindelse med Moskvas vellykkede bestræbelse på at føre Frankrig ud af NATO i 60'erne.⁴⁹ Aktiviteterne kunne have form af omfattende kombinationsoperationer, hvor mange forskellige midler toges i anvendelse. Eller de kunne have karakter af en enkeltstående injektion af en opfattelse - f.eks. en sovjetisk journalists "tilfældige" møde med en politiker, hvorunder journalisten sagde blot én ting, som var indrettet på at skulle fæstne sig.⁵⁰ Fælles for dem var, at de tilsigtede at forvride modstanderens realitetssans eller at manipulere med meningsdannelsen hos udvalgte personer, ledelser, herunder regeringer, evt. hele opinionsdannelsen i mållandet. En vellykket operation indebar altså, at modstanderens beslutninger og politik baseredes på illusioner og forkerte eller urealistiske præmisser af en sådan art, at det gavnede Sovjets interesser. På denne måde kunne Sovjet evt. få modstanderen til at foretage sig noget, som ville være uopnåeligt på baggrund af en rationel diskussion - ja som måske end ikke kunne opnås gennem magtanvendelse.

Det er for nogle år siden anslået af en amerikansk kongreskomité, at Sovjet årligt investerede 3-4 milliarder dollars i sådanne meningspåvirkningsaktiviteter.⁵¹ De skønnes at have involveret 15.000 mennesker verden over.

Virker den slags?

Mange vil være tilbøjelige til at mene, at sådant har ringe udsigt til succes. Herved bør det imidlertid huskes, at aktiviteterne ofte havde form af en udnyttelse og understøttelse af kræfter og tankelinjer, som allerede i forvejen fandtes indbygget i modstanderen, og som kunne nyttiggøres til Sovjets fordel. *"Det er meget lettere at forstærke en vis opfattelse, som allerede er udbredt i målgruppen, end at forsøge at ændre modtagernes billede eller opfattelse radikalt"* siger en afhopper, Levchenko. *"KGB udnytter og oppuster derfor tvivl, indvendiger og*

argumenter, som modtageren allerede selv rummer".⁵²

Især udnyttedes vor tilbøjelighed til at betragte russerne som folk med samme hensigter, bekymringer mv. som os selv - altså vore "spejlbilled" forestillinger. Vi er f.eks. tilbøjelige til at tro, at de havde samme forestillinger mht. hvad "fred" er, hvad frihed er, hvad almindelig anstændighed tilsiger osv. Sagt lidt brutalt prøvede KGB at udnytte vor ønsketænkning. Organisationen vidste også, at der er visse ubehagelige kendsgerninger, som vi er tilbøjelige til at fortrænge.⁵³ Sovjetiske agents opgave var derfor som regel heller ikke åbent at støtte USSR, men snarere at underminere USA og NATO.⁵⁴

På samme måde søgte KGB at støtte sin egentlige desinformationsvirksomhed på oplysninger, der var sande. En afhopper, Ladislav Bittman siger *"For at desinformationsoperationer kan lykkes, bør de i det mindste delvis svare til realiteterne eller til almindeligt accepterede synspunkter"*. Dette er nødvendigt, fremhæver han, for at vinde ofrets tillid.⁵⁵

Man kan altså sammenligne med teknikken i jiu-jitsu, hvor det drejer sig om at udnytte modstanderens kræfter imod ham selv. Derved blev det også muligt at opnå, at det, der injiceredes, gled således naturligt ind i modstanderens tankeverden, at den opnåede et selvstændigt liv og havde selvforstærkende effekt dér. En "kampagne" startedes f.eks. ved at lade nogle af de betroede folk og kontakter begynde at lave artikler mv. i henhold til retningslinier, som blev givet mht. kampagnens mål. Dette ville så ofte påvirke en videre kreds af bevidste og ubevidste sympatisører, der tog tråden op. Hvis kampagnen spillede på de rette strenge, ville de fleste af disse folk slet ikke forstå, at de blev udnyttet.

Det antages blandt vestlig eksperter, at operationerne havde større fremgang i u-landene end hos os. En vis effekt menes de dog at have givet også i de vestlige industrilande. En afhopper, Gordijevskij, har f.eks. berettet, at KGB havde en vis fremgang, selv i det engelske parlament, og at der var eksempler på, at ting, der hidrørte fra Moskva, blev leveret i dette. Han fortæller også, at KGB fandt kanaler til de danske medier, hvorigennem ideer fra Moskva blev videregivet.⁵⁶ En vestlig efterretningseksperter siger mere generelt: *"De utallige krigslist, be-dragerier, kneb og andre desinformationsmetoder, som sovjetblokken og dens koordinerede efterretningsorganer anvender til at splitte og forvirre Vesten, har stillet vore politiske ledere over for et altid flydende landskab, hvor kendsgerninger og illusioner smelter sammen - en slags vildmark af luftspejlinger, hvor hæderlige statsmænd har stadig større vanskeligheder ved at skille kendsgerningerne i Sovjets handlinger fra illusionerne i Sovjets retorik".⁵⁷* På den måde opnåedes en "korrigerende" virkning også i de vestlige landes åbne politiske systemer.⁵⁸

Den sovjetiske ledelse anså tilsyneladende selv operationerne for at være lønsomme. Man ventede dog naturligvis ikke at kunne opnå sit endemål gennem en enkelt eller få vellykkede operationer. Men man anså en sej, uophørlig indsats i det små for at kunne hidføre resultater i det lange løb.⁵⁹

En af årsagerne til fremgangen var, at operationernes idegrundlag og fremtrædelsesform ikke var alment erkendt i de vestlige lande. En af dem, der kender aktiviteterne indefra, afhopperen Ladislav Bittman, udtalte det på en kongreshøring i 1980 på den måde, at hans væsentligste bekymring var, at kun få

vestlige journalister syntes at være klar over, i hvilken udstrækning pressefriheden misbruges som led i sådanne operationer, og at mange journalister derfor uden at vide det brugtes til at viderebringe "den store løgn".⁶⁰ En anden af hopper, en tidligere KGB-officer, taler om, at operationerne byggede på en "grundlæggende naivitet" i de vestlige lande.⁶¹

Der kan nævnes adskillige historiske eksempler på at elementer af det, vi i dag kender under betegnelsen active measures, har påvirket historiens gang. Man skal imidlertid være opmærksom på, at en vellykket aktion som allerede nævnt normalt ikke erkendes som en aktion overhovedet, fordi det er lykkedes at gennemtrænge målgruppens bevidsthed i en sådan grad, at den ikke oplever illusionen som en illusion.

Et slående omend ikke særlig velkendt historisk eksempel er udviklingen i Jugoslavien under og efter sidste krig. De fleste vil mene at vide, at dette land placerede sig på en fremtrædende post i kampen imod nazismen, og at denne placering skyldtes Tito og hans partisaner. De virkelige forhold er imidlertid beskrevet af V.A. Voigt i "Pax Britannica".⁶² De kommunistiske partisaners indsats under krigen var ikke og opfattedes ej heller af tyskerne som hovedelementet i modstandskampen. Det var tværtimod de aktioner mod besættelsesmagten, som iværksattes af de såkaldte chetniks og hjemmehæren under Mihailovitch. Russerne udfoldede imidlertid betydelige anstrengelser for at promovere Tito og havde øje for indflydelsesmulighederne efter krigen. De etablerede bl.a. en kraftig radiosender "Frit Jugoslavien", som sendte noget, der gav sig ud for at være kommunikation fra kampområderne. Her forstørredes indsatsen fra Titos partisaner, medens omvendt hjemmehærens fortjenester blev fortiet eller reduceret. Ofte blev dens aktioner endog tillagt Tito. Budskabet i disse udsendelser blev imidlertid kritikløst videresendt af BBC til stor frustration for de jugoslaver, som havde de virkelige begivenheder inden for eget synsfelt. Situationen udviklede sig så grotesk, at tyskerne ophørte med at sætte støjsendere på BBC, hvis udsendelser jo tydeligvis skadede deres værste modstandere mest. Ja, tyskerne re-transmitterede endog på et tidspunkt BBC over deres egne sendere.

Denne ulykkelige fejltagelse hævdes at være forårsaget af revolutionsromantikere i BBC. En af følgerne af den var, at stort set kun Tito modtog engelsk våbenhjælp. Det skal i parantes bemærkes, at der er meget, som tyder på, at Tito prioriterede bekæmpelsen af hjemmehæren og chetniks højere end bekæmpelsen af tyskerne. Der er endog eksempler på, at han angreb sine medkæmpere i ryggen, medens de var engageret i kamp med tyskerne.

En anden meget fremgangsrig påvirkningsoperation var "operation legionærene". Dens sigte var at fremstille de modstandsfolk, som i de baltiske stater førte frihedskrig mod sovjet helt op til omkring 1950 (i Litauen alene faldt 45.000 sovjetsoldater mellem 1945 og 1950 for guerillaens kugler) som nazister og forræddere. Stort set lykkedes operationen, og hele denne ulykkelige fase i Randstaternes historie gled ud af erindringen i Vesten.⁶³

Operationernes målsætning

Bestræbelsen på gennem sådanne operationer at fremme Sovjets sag på globalt plan blev drevet efter faste retningslinier. Ifølge disse var formålet at opnå:

*"Svækkelse af modstanderen (altså f.eks. Danmark, red.) gennem underminering af hans politiske, militære, økonomiske eller moralske styrke; skabelse af nye splittelser eller udvidelse af de eksisterende splittelser i hans lejr; miskreditering af hans politik og af hans repræsentanter (ledere) i hans egen befolkning såvel som i hele verdens øjne; påvirkning af formuleringen og indholdet i hans politik og af dennes grænser gennem fodring af ham med desinformation og gennemførelse af skjult påvirkning ..."*⁶⁴

Mere detaljeret tilstræbtes det f.eks. at tilsløre eller skjule Sovjets hensigter og verdensrevolutionære mål, begivenheder der kunne kompromittere Sovjet i offentlighedens øjne samt Sovjets militære kapacitet - alt for at skabe et gunstigt klima for sovjetisk udenrigspolitik.⁶⁵ Endvidere søgtes naturligvis en ensidig nedrustning og neutralisme i Vesten fremmet. Netop skabelse af splittelse mellem USA og Vesteuropa (f.eks. gennem fremavling af europæisk antiamerika-nisme) var et højt prioriteret mål. Tilsvarende højt prioriteret var bestræbelsen på at gøde opfattelsen af, at USA's politik var den væsentligste årsag til spændinger og internationale konflikter og kriser, samt af at USA var en imperialistisk og militaristisk magt. I øvrigt søgtes de vestlige efterretningstjenester bragt i vanry og deres arbejde vanskeliggjort, ligesom vestlige forsvarsforanstaltninger i det hele taget søgtes besværliggjort. Ligeledes søgtes vestlige politiske ledere "modnet" for en række ideer (f.eks. om en "atomvåbenfri zone i Norden") og "blødgjort", så de blev mere modtagelige for sovjetisk pres. De temaer, som den egentlige propaganda anslog som led i operationerne, var f.eks. følgende:⁶⁶ Vestlandene er aggressive; der er militarisme i Vest; der savnes positiv vilje til at forhandle med Østblokken; man blander sig i dennes indre anliggender (mht. menneskerettighederne); de sovjetpositive kredse i Vesten er "realister"; der er modsætninger inden for NATO; menneskerettighederne krænkes i Vest.⁶⁷

Dele af strategien lader sig i øvrigt læse direkte i sovjetiske publikationer. I International Affairs 1984 nr. 4 anviser formanden for den sovjetiske fredskomite Yu. Zhukov f.eks. nogle hensigtsmæssige veje i "fredskampen". Han peger bl.a. på: Fordelene ved at lade de sovjetiske synspunkter lancere gennem videnskabsmænd, sportsfolk, kulturpersonligheder mv. og ved at forsøge at få disse med i et "fælles" arbejde. Ligeledes nævnes, at der bør trækkes på FN (således FN's nedrustningskampagne). Ligeledes at kampagnerne for menneskerettigheder bør udnyttes eftersom "retten til livet", jo er den vigtigste menneskeretlighed.

Prioriteringen og helhedspræget

Det er karakteristisk, at KGB fra 70-ernes begyndelse lagde stigende vægt på active measures. En KGB-afhopper, Stanislav A. Levchenko, beskriver det på den måde, at Jurij Andropov - den senere generalsekretær for kommunistpartiet - ændrede KGB til at være en slags reklamebureau.⁶⁸ Dette indebar dog tilsyneladende ikke en opgivelse af andre fremgangsmåder. Men det indebar, at lige netop de aktiviteter - active measures - som det var sværest for de vestlige demokratier at håndtere, blev styrket.

Denne nye "produktudviklingslinje" i KGB var bemærkelsesværdig, idet sovjetssystemets evne til at udnytte det vestlige meningsdannelsesapparat⁶⁹ traditionelt ikke har været imponerende. KGBs metoder blev imidlertid mere og mere forfinede. F.eks. fik propagandaen en langt højere standard - den tilførtes nu ofte

et bevidst skin af objektivitet og fornuft. Active measures i den forstand, som her er omtalt, og mere forfinede påvirkningsaktiviteter afløste således efterhånden i stigende udstrækning Stalin-periodens grove og let gennemskuelige propaganda. KGB opdagede, at der var væsentligt større udsigter til at opnå resultater ved at spille på de indbyggede kræfter og tilbøjeligheder i de vestlige samfund end ved at søge at tromle sig igennem med den traditionelle kommunistpropaganda. Denne tilpasning til "markedets muligheder" foretoges helt ud på det sproglige plan. KGB eftersøgte f.eks. ihærdigt ord og udtryk, som kunne udnyttes. Det vestligt opfundne udtryk "tillidsskabende foranstaltninger" blev f.eks. grebet i luften af KGB og udnyttet til det yderste. Evt. opfandt KGB selv udtryk, som var medieegne og samtidig egnede til at spore udviklingen ("neutronbombe", "atomfri zone").

Afledningsoperationer

Der gjordes i øvrigt også noget for at skaffe den fornødne arbejdsro til operationerne. Et vigtigt led i disse "afværgeforanstaltninger" var forsøget på at neutralisere modstandere, der bevægede sig for tæt på operationern.

Over for en efterretningstjenestes bestræbelser på at trævle dem op, ville der ofte ud fra disse tjenesters karakter - med held - kunne rejses en modkampagne gående ud på, at pågældende tjeneste "blander sig i politik".⁷⁰ Der ville også ud fra hensyn til "retssikkerheden", de politiske frihedsrettigheder mv. kunne lægges en efterforskning hindringer i vejen. Ved at blokere pågældende tjenestes muligheder for at registrere "politisk" aktivitet ville en optrevling af kompromiterende sammenhænge evt. kunne undgås. Hvis en enkelt embedsmand i en sådan tjeneste var for aktiv, ville skytset kunne rettes imod ham på en sådan måde, at hans foresatte politikere fik en fornemmelse af, at han var en usmart person, der forårsagede kontroversielle sager og derfor ikke egnede sig for forfremmelse.

Over for offentligheden ville der kunne spilles på en række effekter. Der kunne f.eks. startes en bagtalelseskampagne, som placerer den ubehagelige snuser som en højreorienteret, evt. fascistisk person. Ladislav Bittman udtrykker det således: Når det er svært at modbevise en forfatters påstande, samler efterretningstjenesten kendsgerninger om ham, supplerer dem med ugunstige særheder og præsenterer pakken for offentligheden som bevis på forfatterens unormalitet, således at man på den måde neutraliserer det, han siger.⁷¹ Der kunne også spilles på opfattelsen af, at pågældende så syner, opgjeldede koldkrigsstemning eller led af forfølgelsesvanvid. Med den selvgenerende effekt, som præger moderne journalistik, ville sådanne rygtesmederier ofte producere noget, der i offentligheden tog sig ud som verificerede sandheder - ikke mindst hvis målet var en "offentlig" person. Han ville derved blive isoleret i den offentlige mening. Evt. kunne den pågældende skaffes problemer på halsen, f.eks. i privatlivet, som naturligt ville aflede hans opmærksomhed.

Hertil kom naturligvis, at KGB kunne søge at få indflydelse i selve det apparat, der skulle afdække operationerne. Det er f.eks. tankevækkende, at den mand, som i TV-avisen blev sat over for Pelle Voigt, da denne i sin tid blev beskyldt for at være sovjetisk agent, nemlig en "efterretningsekspert" med det tillidsvækkende navn Vilhelm Christmas Møller, var tilknyttet den sovjetificerede "Samarbejds-

komitéen for Fred og Sikkerhed".⁷²

En person, der aktivt eller passivt, vidende eller uvidende havde bistået påvirkningsoperationerne, kunne søge at styrke indtrykket af egen loyalitet - f.eks. ved at tale åbent om eventuelle KGB-kontakter.

Som led i afværgeforanstaltningerne synes der iøvrigt også at være skabt en argumentation. F.eks. kan nævnes argumentet om, at "begge parter såmænd er lige gode om det". Dette synspunkt i kombination med den almindelige menneskelige tilbøjelighed til at tro på det, der bliver sagt til én, ville let kunne gøre, at en blot og bar benægtelse af selv beviste irregulære aktiviteter ville have virkning. Og over for konkrete imødegåelsesinitiativer synes teknikken bl.a. at have været, at man fokuserede på de elementer i disse, som befolkningen vanskeligst kunne forstå. Idégrundlaget belyses meget godt i en udtalelse af James Goldsmith: *"Der iscenesættes kampagner mod lande, som er i krig med kommunistiske geriljaer. Mønstret er næsten altid det samme. Den siddende regering forsværer sig og indleder modangreb. Opmærksomheden fokuseres på regeringens modangreb, som beskrives i alle blodige detaljer. Det er ganske, som om den britiske regering blev beskrevet som forbryderiske slagtere, fordi de i Slaget om England brutalt nedskød tyske piloter uden rettergang ..."*⁷³ Ofte er der, når agenter er blevet pågrebet, også etableret komitéer, skrevet bøger mv., alt til påvisning af den urimelige behandling, de har været udsat for. Omkring tilfældet Treholt fandt der således efterfølgende en livlig aktivitet sted, som tilstræbte at vaske ham ren(ere) og skabe medlidenhed. I Aktuelt alene opnåede disse aktiviteter fra 13/10 til 21/11 1988 omtale i hele 4 artikler på fra en halv til en hel avisside!

Sproget spillede iøvrigt tilsyneladende en vigtig rolle også i afværgeforanstaltningerne (på samme måde som i påvirkningsoperationerne selv). Ved at knytte visse fænomener til bestemte ord, kan der opnås en værdiladning af fænomenet. Bestræbelsen går altså ud på at udnytte de positive hhv. negative fornemmelser, som altid findes i en befolkning omkring visse ord og begreber. Kunsten består i gradvist at knytte disse ord og begreber til det, der søges fremmet hhv. modvirket. Det er derfor, vestlige efterretningstjenester gerne blev beskrevet som "højreorienterede". Evt. søgtes bestemte udtryk givet bestemte værdiladninger i befolkningens bevidsthed. Omvendt søgtes der naturligvis knyttet en række positive forestillinger om, hvad "socialisme" indebar, til dette begreb (således f.eks. miljø, hjælp til U-lande og en restriktiv kurs over for vestlige efterretningsorganisationer).

En meget anvendt metode til at dække aktiviteterne ind var i øvrigt at lægge dem i ly af partier eller organisationer.⁷⁴ Fordelene ved facadeorganisationer - jfr. også det allerede ovenfor nævnte - blev opridset allerede i et sekspunktprogram i Komintern i 1928 som følger: 1) De kan vække interessen hos de millioner af apatiske og ligeglade mennesker, der ikke er interesserede i kommunistpropaganda, men som kan tiltrækkes på anden måde. 2) De kan virke som brobyggere til sympatisører, som endnu ikke har taget det endelige skridt til at tilslutte sig kommunistpartiet. 3) De kan som masseorganisationer udvide kommunistpartiets indflydelse i sig selv. 4) De kan udgøre forbindelsesleddet til dem, der sympatiserer med Sovjet og med kommunismen. 5) De kan modarbejde antikommunisterne. 6) De kan uddanne kommunistiske kadre og tillidsmænd.⁷⁵ Sådanne organisationer forudsattes altså at være velegnede midler til at angribe

fjenden "bagfra". Som en Komintern-mand, Otto Kuusinen, har udtrykt det: *"Hvordan kan vi (angribe i ryggen), hvis hovedparten af arbejderklassens ungdom ikke følger os, men f.eks. de katolske præster?"* Svaret var ifølge Kuusinen skabelsen af organisationer.⁷⁶

En legitim organisation (eller parti) mentes at legalisere og retfærdiggøre en næsten hvilken som helst meningspåvirkningsaktivitet i mållandet. Det ansås fsv. ikke at gøre så meget, at partidannelsen evt. havde beskedne dimensioner - dette mentes tværtimod at ville kunne føre til, at dens virkelige betydning blev overset. Det gjorde heller intet, at den husede ubrugelige, naive medløbere. Disses tilstedeværelse antoges nemlig at kunne tilsløre det egentlige formål. Det betragtedes oven i købet som en styrke, at organisationen *udadtil* så ud, som om den bestod af mange grupper, som blot havde det til fælles, som var organisationens (facade)formål.⁷⁷ Levchenko fortæller, at sigtet med sådanne organisationer bl.a. var at involvere og nyttiggøre liberale og aldeles uskyldige mennesker, som var utilfredse med bestemte politiske og militære aspekter i deres regerings politik. Han anslår, at 99,99% af deltagerne i dem var absolut ærlige og uskyldige. De vidste bare ikke, hvem i deres ledelse eller helt uden for på 3. eller 4. hånd, der var agenter for KGB.⁷⁸ I øvrigt vil der gennem et politisk parti evt. ligefrem kunne opnås "parlamentarisk" indsyn i forsvarrets og efterretningstjenestens forhold i mållandet.

Organisationer, der har et formål, alle vil kunne tilslutte sig, f.eks. af humanitær art, var selvsagt særligt anvendelige i active-measures-operationer. Sådanne organisationer råder nemlig i reglen også over store pengebeløb, der kunne spores i de ønskelige retninger. De råder også ofte over et magtfuldt reklameapparat, som kunne udnyttes. I ly af organisationens hædeværdige formål ville små drejninger i organisationens aktivitetsprofil kunne gennemføres, uden at der kunne sættes effektivt ind heroverfor. Forsøg i denne retning kunne jo nemlig udråbes som angreb på organisationens hensigter og integritet. I sådanne organisationer kunne der også skabes jobs til underhold af personer, der havde andre opgaver. De samme muligheder for at få adgang til betydelige beløb - evt. oven i købet af offentlige kasser - åbnede sig inden for f.eks. undervisningssektoren (aftenskoler, højskoler osv.).

Apparatet

Det blev sagt foran, at Sovjet institutionaliserede⁷⁹ et apparat til at føre offensiven mod meningsdannelsen ud i livet. Hvordan dette ser ud i dag - efter tårbruddet - er forfatteren ukendt. I den "gamle" form samordnede det kommunistiske partis centralkomites internationale afdeling imidlertid aktiviteterne og deltog selv, når en operation involverede udenlandske facadeorganisationer eller kommunistpartier. Men tyngden i opgaverne var i øvrigt placeret hos KGB (med søsterorganisationer i de øvrige kommunistlande). Endvidere deltog Den internationale Informationsafdeling, særligt når det drejede sig om medie-kampagner. Og de sovjetiske nyhedsmedier mv. deltog i den åbne fordeling af materiale og i "dyrkningen" af vestlige medier og journalister. Endelig deltog sovjetdiplomati. En afhopper herfra fortæller f.eks.: *"Som sovjetdiplomat blev jeg trænet til at bruge traktater som politiske redskaber til at føre Sovjets revolutionære mål ud i livet. Der var intet samvittighedsnag ved at indgå en hvilken som helst aftale i propagandaøjemed uden at have nogen som helst hensigt til at holde den".*⁸⁰

KGB

KGB (Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti - statssikkerhedskomiteen) har - under forskellige navne - eksisteret siden 1917. Organisationen betragtedes som kommunistpartiets "sværd og skjold" indadtil og udadtil. Den politiske strategi for arbejdet og de væsentligste taktiske beslutninger bestemtes dog af politbureauet. Opgaverne var langt videregående end dem, der er tillagt det amerikanske efterretningsorgan CIA. KGB var overalt - også i ethvert sovjetisk fly, skib, idrætsgruppe eller andet, som besøger udlandet.

En af opgaverne var at udføre aktioner i andre lande. Sådanne aktioner omfattede bl.a. politisk, økonomisk, teknisk og militær efterretning, overvågning af sovjetborgere og emigranter, infiltration af de respektive efterretningstjenester, desinformation og påvirkning af presse mv.

KGBs budget blev anslået til 1,65 milliarder dollars, dvs. 25 milliarder kr. Skønnet over antallet af medarbejdere varierer en del. Men antallet af udlandsmedarbejdere er anslået at have været op til ca. 250.000, det samlede medarbejdertal op til ca. 1 million.⁸¹ Tallene er naturligvis behæftet med at mulig usikkerhed. Organisationen var ikke bundet af moralforestillinger svarende til de vestlige og var derfor traditionelt skrupelløs. Den benyttede endog til sig tidligere nazistiske, tilfangetagne eksperter for Hitlers Rigssikkerhedstjeneste.⁸²

Efter 2. verdenskrig opnåede KGB kontrol over efterretningstjenesterne i en stribe andre østlande, der herefter arbejdede ud fra en identisk model. I en vis udstrækning foregik en arbejdsdeling under KGBs kontrol. F.eks. overlodes de mere følsomme opgaver inden for den internationale terrorisme ofte til vasalstaternes organisationer. Men de andre østlandes aktiviteter kunne iøvrigt også være ganske omfattende. Ladislav Bittman sagde i 1980 på kongreshøringen: *"Mange mennesker tror måske ikke, at små lande som Tjcekoslovakiet, Ungarn og Østtyskland er i stand til at opretholde et efterretningsvæsen, som kan true USA og NATO. Men sandheden er, at de såkaldte satellitlande råder over vældige efterretningsorganisationer, der alle er væsentligt bidrag til at fremme sovejtisk indfyldelse på globalt plan".* "STASI" dvs. Ministerium für Staatssicherheit i Østberlin beskæftigede i alt 194.000 fuldtids efterretningsfolk og free-lance agenter.⁸³ Det ville svare til, at de danske efterretningstjenester - forsvarets og politiets - skulle beskæftige 60.000 mennesker.

Desinformations- og meningspåvirkningsaktiviteterne blev udskilt som særligt aktivitetsområde i 1959 efter at sovjetledelsen erkendte, at risikomomenterne i forbindelse med en krig ville være uacceptable, og derfor søgte andre veje til at opnå sine mål over for Vesten.⁸⁴ De sorterede senest under service-A-sektionen i KGBs første hoveddirektorat.⁸⁵ - en specialafdeling under det tidligere departement A (desinformationsdepartementet) som blev oprettet i halvfjerdsernes begyndelse. Den blev bemandet med nogle af organisationens mest talentfulde officerer udvalgt på grundlag af kreativitet, sprogfærdighed, analytiske eller skrivemæssige færdigheder eller grundigt kendskab til et bestemt emne eller en bestemt nation. KGB strakte de ellers stramme grænser for, hvad organisationens personer måtte og ikke måtte, når det drejede sig om disse folk, og accepterede endog til en vis grad ekcentricitet, som ville være uhørt på andre poster.

Afdelingen var tæt informeret om nuancer i livsstil, sprog mv. i de lande, den havde sin opmærksomhed rettet imod. Den rådede over egne faciliteter til produktion af forfalskninger, opdigt mv. Dens initiativer iværksattes på grundlag af ideer, som kunne være undfanget hvor som helst i systemet: I en ambassade, i politibureauet eller blandt afdelingens egne folk. Den afgav periodisk beretning til politibureauet, hvor den efter sigende nød betydelig bevågenhed - politibureauemedlemmerne deltog endog undertiden selv som aktører i større aktioner.

Også andre dele af KGB kunne naturligvis involveres i operationer af den art, opmærksomheden i denne bog er samlet om. Nævnes kan f.eks. 12. afdeling under første hoveddirektorat, som rummede et stort antal veteraner fra udlands-tjenesten, velkendt med fremmede forhold samt fremmedsprog og vant til at færdes ubesværet blandt andre nationaliteter. Fra dækpositioner i Videnskaberne Akademi og andetsteds havde de naturlig kontakt med fremmede besøgende i Sovjet og naturlig lejlighed til at rejse til vestlige universiteter mv. i "forsknings"-øjemed eller for at deltage i internationale arrangementer. På den måde kunne de opspore og forfølge gode emner og ideer overalt.

Facadeorganisationer

Kunne et påvirkningsforsøg umiddelbart henføres til f.eks. KGB, ville det selvsagt vanskeligt lykkes. Væsentlige dele af programmerne søgtes derfor ført ud i livet gennem sovjetstyrede facadeorganisationer. Disse organisationer var typisk udrustede med neutrale navne: "Unge kvinder for Fred", "Rådet for Verdensfred", "Afro-Asiatiske Folks Solidaritetsorganisation", "Fagforeningernes Verdenssammenslutning", "Verdenssammenslutningen for demokratiske Kvinder", "Den internationale Journalistorganisation", "Det internationale Studenterforbund" etc. etc. Formålet hermed var bl.a. at kaste mållandets efterretningsorganisationer ud i vanskeligheder med overhovedet at få befolkningerne i Vesten til at forstå, at KGB stod bag. Styringen af facadeorganisationerne kunne f.eks. foregå gennem den sovjetiske afdeling af den pågældende internationale facadeorganisation.

Et typisk eksempel på en facadeorganisation er Verdensfredsrådet,⁸⁶ som skabtes i 1948 med henblik på at lancere en "ban the bomb"-kampagne. Organisationen, der står under det Internationale Departement og propagandadepartementet i Moskva, udvistes fra Frankrig i 1951 for undergravende virksomhed, men flyttede så til Prag og herfra til Wien, hvor den også blev smidt ud. I 1968 etablerede den hovedkvarter i Helsingfors. Den har på intet tidspunkt fraveget den sovjetiske politiske linie. Det er således kun Vesten, der er blevet kritiseret i de mange kampagner, den har iværksat eller understøttet. Rådet har ingen synlige indkomstkilder til dækning af de ikke ganske ubetydelige udgifter til publikationer, møder mv. - herunder driften af et kontor i Geneve (siden 1977). Det anslås, at den får et tilskud af støttesorden 500 millioner kr. årligt fra Moskva. FN anerkender organisationen som "nongovernmental" og deltager livligt i "diskussioner" med og i den om "nedrustning" og "kolonialisme". Chefen for den sovjetiske fredskomite, Genrikh Borovik, har en fortid i KGBs 2. hoveddirektorat. På overfladen har han oprådt som journalist og dramatiker med et respektabelt job som chefredaktør for kulturmagasinet "Teater".⁸⁷ Verdensfredsrådet har til sig knyttet et mylder af underorganisationer, ligesom det er forbundet med en række andre internationale organisationer (f.eks. Den internationale Journalistor-

ganisation).

I Danmark er en af forbindelserne Samarbejdskomitéen for Fred og Sikkerhed, der bl.a. fik tilslutning fra Typografforbundet, BUPL, militærnægterforeningen og Radikal ungdom.⁸⁸ Komitéen nød så sent som i 1989 skattebegunstigelse efter ligningsloven. Det er også ved dom fastslået, at et fagforeningsmedlem ikke kan undslå sig for gennem sit kontingent at yde bidrag til arbejdet. I supplement til samarbejdskomiteen findes organisationer med mere åbenlys forbindelse til Sovjet, f.eks. Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen.⁸⁹

Iøvrigt arbejdedes der i betydelig udstrækning på at opnå kontrol over organisationer, hvis arbejde ud fra deres målsætning kunne bringes ind i baner, der tjente Sovjets interesser. Dette gjaldt f.eks. fredsbevægelserne. Fra disse kunne indflydelsen evt. kanaliseres videre. Jens Toft oplyser eksempelvis i SFs jubilæumsbog "Socialisme på dansk",⁹⁰ hvordan "fredsbevægelsens folk strømmede ind i SF i startåret. Det var folk fra Dansk Fredskonference, en organisation, som bedst kan sammenlignes med nutidens Samarbejdskomitéen for Fred og Sikkerhed".⁹¹

Formålet med dette organisatoriske arbejde var altså at opnå en kanal, gennem hvilken Sovjetinitiativer kunne lanceres, uden at de umiddelbart blev kendt af offentligheden og politikerne efter deres virkelige indhold. For politikere vil det være fristende at tilslutte sig et ideelt og smukt lydende standpunkt, når det ikke ligger klart, hvad dettes videregående konsekvenser er, og hvorfra det egentlig hidrører. Det lykkedes da eksempelvis også Samarbejdskomitéen for Fred og Sikkerhed at få ledende socialdemokrater til at skrive under på et "atombrev" til en besøgende amerikansk destroyer.⁹² Et andet eksempel er den "fredskonference" som etableredes i Ålborg i 1981, og hvor det lykkedes at opnå SID's deltagelse. Efter konferencen tog SID kravet om en nordisk kernevåbenfri zone på sit program.⁹³

Fredsbevægelserne

Netop fredsbevægelserne har gennem tiden været et yndet objekt for sovjetisk infiltration. En virksomhedsfuld fredsbevægelse kunne da også trække militære tænder ud på de vestlige demokratier eller i hvert fald vanskeliggøre beslutninger om forsvaret på punkter, som var vitale for Sovjet. Allerede Lenin skrev om fredsbevægelserne, at disse "*kan blive vore medløbere. Vi kan gå sammen med dem mod socialchauvinisterne.*"⁹⁴ Eksekutivkomitémedlemmet Dimitrij Manujlskij udtalte i 1931 til eleverne i Moskvaskolen for Politisk Krigsførelse: "*... For at sejre behøver vi overraskelsesmomentet. Bogerskabet må dysses i søvn. Derfor skal vi puste til ilden i den patetiske fredsbevægelse som hidtil har eksisteret De kapitalistiske lande, som er dumme og dekadente, vil med fornøjelse arbejde med på deres egen undergang. De vil gå i fælden og forsøge at knytte nye venskabsbånd. Og så snart deres støttekorset er blottet, slår vi til med vor knytnæve.*"⁹⁵ Og Krutsov sagde "*Glem aldrig den appel, forestillingen om nedrustning har i Vesten. Alt hvad du behøver at sige: Det går jeg ind for - og du får rigelig belønning.*"⁹⁶

Som påvist af Bent Jensen i "Stalinismens fascination" var "fredens sag" da også

en af de vestlige venstre-intellektuelles vigtigste sager i 30-erne⁹⁷ til trods for, at Stalins handlinger ikke ligefrem kunne siges at være fredsbevarende.⁹⁸ Alt, hvad Stalin foretog sig blev kaldt for fred - selv Stalin/Hitlerpagten af 1939 som legitimerede overfaldet på Polen, Finland og Randstaterne blev i DKP's organ "Arbejderbladet" betegnet som en "fredspagt". Og dagen før overfaldet udtalte Axel Larsen, at "fredskræfter" var blevet stærkere overalt i verden. Ib Nørlund (senere partisekretær for DKP) udtalte, at den krig, den polske regering førte, var en "imperialistisk krig". Martin Andersen Nexø talte om Stalins "fredelige udrensning omkring Østersøen".⁹⁹

"Fredskampen" var i sin tid også kampen imod Danmarks deltagelse i NATO og imod den amerikanske deltagelse i Koreakrigen til standsning af den kommunistiske invasion i Sydkorea. Alle egnede grupper blev også dengang mobiliseret, f.eks. kvinderne, "faglige grupper" osv. Den ene fredskongres efter den anden rullede af stabelen med appeller til alle progressive vestintellektuelle. Mogens Fog optrådte som formand for "Fredens Tilhængere". Fredens fjender var kapitalistlandene, som hævdedes bevidst at opbygge et skræmmebillede af de "socialistiske" lande udelukkende for at få tilslutning til krigsforberedelser. Det er ikke tilfældigt, at der kan trækkes mange paralleller til den fredsbevægelse, der udviklede sig i vesteuropa i slutningen af halvfjerdserne og begyndelsen af 80-erne, og hvis mål var at hindre NATOs opstilling af raketter til afbalancering af de af russerne opstillede såkaldte SS-20ere. Den omstændighed, at NATO-beslutningen viste sin berettigelse ved at sikre en aftale om nedtagningen af alle raketter, synes heller ikke at have påvirket den moderne fredsbevægelses ledere. Dette er naturligt nok. De egentlige ledere var antagelig slet ikke interesseret i at lade sig påvirke. En afhopper, Gordievsky, beskriver, hvorledes KGB var forbløffet over den succes, organisationen havde med at incitere "fredsarbejdet". Man noterede stor fremgang med anvendelse af påvirkningsagenter, der deltog i f.eks. demonstrationer og møder, offentliggjorde avisartikler og stillede spørgsmål i parlamenter.¹⁰⁰ Gordievsky deltog i parantes bemærket som oberstløjtnant i KGB direkte i styringen af sådanne påvirkningsagenter og udbredelse af desinformation i Danmark.

I april 1986 konstaterede formanden for den sovjetiske Fredskomite da også, at den internationale fredsbevægelse nu fungerede som en fjerde kraft i den globale revolutionære proces ved siden af de "socialistiske" lande, den internationale kommunistiske bevægelse og "befrielses"bevægelserne i den 3. verden.¹⁰¹ Baggrunden herfor var klar nok. Den udtrykkes f.eks. af Sovjets mangeårige udenrigsminister Gromyko, når denne citerer Lenin: "Det spørgsmål, som altid må stilles er: 'Hvem har glæde af dem'. I politik er det ikke så vigtigt at vide hvem som har visse hensigter. Det vigtigste at vide er hvem som kan have fordel af disse meninger".¹⁰²

Der er mange eksempler på, hvorledes den sovjetiske infiltration i de vesteuropæiske fredsbevægelses arbejde foregik - herunder på udbredelse af falsknerier, brug af indflydelsesagenter og skjult finansiering af aktiviteter.¹⁰³ Ud over at have organiseret foreninger, komitéer osv. (ofte under tilforladelige navne) manipulerede Sovjet fredsbevægelsen og støttede den på en måde, som tilførte den grokraft langt ud over, hvad den havde i forvejen. Det er da også karakteristisk, at fredsbevægelsen tabte pusten, efter at Sovjet lagde strategien om og prøvede at udøve påvirkningen ikke gennem massebevægelser men ved individuel

påvirkning af betydningsfulde nøglepersoner.¹⁰⁴

Det var overflødig at nævne, at det ligger klart, hvad den sovjetiske fredsbevægelse stod for. Tass har f.eks. refereret fra et møde i den sovjetiske fredskomite, at de sovjetiske fredsforkæmpere anså det for at være deres vigtigste opgave at støtte og udbrede den sovjetiske udenrigspolitik.¹⁰⁵

Det er iøvrigt ikke al styring, der forløb som tilsigtet. Et eksempel herpå er den danske "Next Stop Nevada"-aktion. Der samledes under dette navn en "fredsdelegation" på 55, som besøgte USA, hvor den deltog i mange aktiviteter med det formål at skabe modvilje mod USA's prøvesprængninger. Gruppen hævdedes at være bredt baseret - med støtte fra bl.a SF, Socialdemokratiet og Det radikale Venstre. Initiativet til arrangementet blev imidlertid taget på Verdensfredsrådets 1986-kongres i København, og det nød afgørende støtte fra kommunistpartiet og de heraf udsprungne organisationer.¹⁰⁶ Til Sovjets uro kørte bevægelsen imidlertid senere videre med tilsvarende besøg i USSR.

Andre nyttige organisationer

Også andre organisationer end fredsbevægelserne påkaldte sig sovjetisk opmærksomhed. Betingelsen var blot, at deres samlede aktivitetsprofil eller enkelte af deres aktiviteter var eller kunne bringes ind i baner, der var ønskelige ud fra Sovjets standpunkt. Den omstændighed f.eks., at organisationen var anvendelig til at lancere (renvaske) falsknerier og digt, kunne være nok. Det var altså absolut ingen betingelse, at hele organisationen kunne bringes ind i de ønskede baner - det var nok, at der blot kunne opnås et eller andet. Der foreligger således beretninger om infiltrationsforsøg i relation til forskellige politiske partier, miljøbevægelser, visse humanitære og mellemfolkelige organisationer mv. I Sverige er konstateret infiltration i anti-kernekræftbevægelsen og i kirkelige organisationer.¹⁰⁷

Endog almindelige terroristorganisationer benyttedes evt. som samarbejdspartnere. Fra nordisk område kendes f.eks. den siden slutningen af 70-erne udviklede såkaldte "Achillesdivision" i Norge. Denne udgjorde en organisation, som med syv landsdelsgrupper gennemførte øvelsesvirksomhed med 35 kraftanlæg som mål. Sigtet var efter alt at dømmes at kunne lamme store dele af det norske samfund. Operationen var uhyre veltilrettelagt og støttedes bl.a. til en håndbog på 372 sider med detaljeret beskrivelse af, hvordan dæmninger, turbiner, rørledninger mv. skulle ødelægges.¹⁰⁸

Sovjetpersonel i Vesten

En væsentlig del af det grundlæggende arbejde udførtes af regulære KGB-officerer. Når det drejede sig om aktiviteter i andre lande, ville disse officerer blive puttet ind på diplomatiske poster, som "journalister" eller i sovjetiske foretagender af forskellig slags.

De sovjetiske ambassader var da også kendt for at være temmelig overbefolkede. I København har russerne således været oppe på at have ca. 20 gange flere folk end den danske ambassade har i Moskva. Det anslås at 40-50% af alt sovjetisk ambassadepersonale har spionage og lignende opgaver.¹⁰⁹ En sovjetisk afhop-

per med diplomatbaggrund siger direkte: *"For sovjetdiplomaten er der ingen adskillelse mellem diplomati og efterretningsopgaver... Alle udenrigsministerielle embedsmænd på ambassaderne, konsulaterne, i FN, ved handelsmissionerne følges ad og er underkastet ordrer fra KGB".*¹¹⁰

KGB-officererne har langt flere penge til rådighed end de regulære diplomater - og højere status i de enkelte sovjetambassaders hierarki. De kan f.eks. invitere interessante journalister, politikere og andre emner til dyre selskabeligheder. De vil normalt tale det pågældende lands sprog - undertiden endog påfaldende godt. Dette skyldes, at der investeres store beløb i sprogskoler til dem. Det er iøvrigt de samme skoler, som uddanner de kommandosoldater, der i en given situation skal optræde i mållandet - evt. i dettes egne uniformer.

KGB-officerer, som har gjort tjeneste i Skandinavien, er senere avanceret til betydelige poster. Dette tages som udtryk for, at der foregår en betydelig virksomhed netop i de skandinaviske lande.¹¹¹ Det er også karakteristisk, at KGB-personel, der tjenestegør i Danmark, efter deres uddannelse og niveau i Kreml-hierakiet ligger markant over, hvad der normalt sendes til et land af så beskeden størrelse.

De veluddannede KGB-officerer er værdifulde og gik derfor i nogen udstrækning også på omgang i de vestlige lande. Efter at to af dem, Leonid A. Makarov og Stanislav I. Tsjebotok, i midten af 70'erne måtte forlade deres ambassadeposition i København, dukkede de f.eks. op igen i Norge. Det var ikke nogen belastning hjemme i Sovjet at blive udvist af et vestligt land i anledning af en for aktiv profil. Derimod var det en belastning at gøre grove professionelle fejl eller at levere sjuskeri.¹¹² Mængden af udvist sovjetisk ambassadepersonel er enorm.

De regulære KGB-officerer suppleredes af et stort antal diplomater, handelsrepræsentanter og journalister mv., som også havde efterretningsarbejde som egentlig opgave. Levchenko har f.eks. anslået, at 40-50% af alle udsendte sovjet-journalister er KGB-folk eller arbejdede for den sovjetiske militære efterretnings-tjeneste GRU. Disse mennesker var ikke nødvendigvis særlig dygtige eller veluddannede. De ville ofte have fået deres stilling i kraft af protektion, herunder familieforbindelser, som havde skaffet dem ind i de attraktive jobs i de vestlige lande. Alligevel udgjorde de et problem for vestlige efterretningstjenester allerede i kraft af deres store antal. Sovjet ville typisk kunne sætte flere mand ind i en operation i et vestligt land, end pågældende vestlige efterretningstjeneste vil have til at sætte ind imod den. Den abnormt store bemanning af sovjetiske ambassader og visse handelsvirksomheder i udlandet lader sig kun forklare i kraft af, at der herfra blev drevet aktiviteter langt ud over det forudsatte.¹¹³

Iøvrigt udsendtes jævnligt sovjetiske journalister, videnskabsmænd og andre akademikere, "fredsforskere" osv. på "foredragstourneer" Disse kunne have forskellige grader af tilknytning til KGB.

Og endelig betjente KGB sig af egentlige illegale, dvs. østfolk som arbejdede i Vesten under falsk - hos os dansk - identitet. Et eksempel på en agent af denne art var Greta Nielsson alias Valentina Nikolajevna Malinovska, der opererede i København i hele tolv år. Med dække i en souvenirbutik i Fiolstræde var hun "føringsofficer" for en snes danske agenter.

Udlændinge i KGB's sold

KGB rekrutterede også udlændinge med henblik på indsats som "indflydelsesagenter" i deres respektive hjemlande samt forskellige former for "sympatisører". Dette er beskrevet af bl.a. den svenske jurist og forfatter Bertil Häggmann.¹¹⁴

Således fandt der siden 1967 en omfattende uddannelse sted af sympatisører fra hele verden. På 6 måneders kurser ved "Instituttet for Samfundsvidenskab", "Instituttet for sociale Studier" eller "Den internationale Skole for marxisme-leninisme" trænede eleverne i våbenbrug, håndgemæng, guerillateknik, illegale aktioner, socialpsykologi, åbenlys og skjult kommunistisk journalistik, undergravende anvendelse af tryksager, radio og TV, taleteknik mv. Der stilledes omfattende og højt avanceret teknisk udstyr til rådighed for undervisningen.

Rekrutteringen af udlændinge og støtte hos lokale kommunistpartier af selv beskudne dimensioner havde betydning, fordi det igennem et mållands egne borgere og partier er muligt at opnå tilgang til oplysninger og indflydelse, som en sovjetborger vanskeligt vil få.

Det, KGB søgte at få kontakt med, var personer, som kan få indflydelse på de politiske forhold f.eks. gennem politisk PR-virksomhed, tidsskrifter mv. Det kunne dreje sig om embedsmænd, mediepersoner, kulturpersonligheder, rådgivere for politikere i og uden for regeringen og om sådanne politikere selv. En kominternexpert, Munzenberg, udtrykte allerede i 20erne målsætningen således: *"Vi må infiltrere ethvert tænkeligt miljø, få tag i kunstnere og professorer, bruge teatre og biografer og sprede den opfattelse, at Rusland er parat til at ofre alt for at sikre en fredelig verden"*.¹¹⁵

Rekrutteringen af sådanne personer kunne have forskellige grader. Den egentlige "indflydelsesagent" arbejder efter præcise ordrer og kontrolleres nøje. Men KGB var også interesseret at opnå "betroede kontakter", dvs. personer der bevidst fremmede Sovjets mål og opretholdt kontakt med Sovjet i bestræbelsen på at nå målet, og som måske også fik nogen hjælp og belønning. Sidstnævnte kunne bestå i penge eller i bistand til fremme af pågældendes politiske eller personlige mål. Sådanne kontakter arbejdede kun efter løsere retningslinjer. En betroet kontakt var f.eks. en person, der var villig til at acceptere visse ting som fact og til at viderebringe samme. Gordijevskij siger i et interview (Jyllandsposten 18/10 90): om dem: *"Langt størsteparten af disse kontakter kan ikke betegnes som forræddere eller agenter. De var naive, godtroende mennesker, som ikke anede, de blev udnyttet."* Endelig betjente KGB sig af personer, der lod sig bruge uden nødvendigvis selv at være sig dette bevidst.

Helst brugtes personer, der ikke havde noget som helst at gøre med de kommunistiske lande eller kommunisme i det hele taget. Politisk set kunne de være placeret hvor som helst, altså også i andre partier. Imants Lesinskis, en KGB-mand, der hoppede af efter 22 års tjeneste, siger, at man foretrak at rekruttere folk fra det politiske "establishment" og helst placeret i centrum eller til højre herfor, fordi venstrefløjsfolk for let kommer i søgelyset.^{116 117} Levejenko fortæller f.eks., at det ansås for meget vigtigt at rekruttere agenter på konservative aviser fordi ingen ville forestille sig, at der fra en sådan kant kunne komme noget, som russerne står bag.¹¹⁸ Den engelske forfatter Arnold Wesker fortæller i sin bog "Journey into Journalism", som bygger på et ophold ved Sunday

Times, at bladets journalister på det økonomiske stof sagde: "*Ser De, det drejer sig om Sunday Times' troværdighed. Som gammel, konservativ, familieejet avis har den mere autoritet end f.eks. The Observer, som er kendt for sine liberale synspunkter. Derfor er vi (Sunday Times) en bedre kanal for infiltration af radikale synspunkter - flere mennesker vil tro os*". Bittman beretter, at rekrutteringen foregik i alle politiske partier og på landsplan - også hos de Kristelige Demokrater i Vesttyskland, og at det vesttyske socialdemokrati var "dybt infiltreret".¹¹⁹ Det antoges, at selv de "Liberales Internationale" har været udsat for infiltration.

Ladislav Bittmann fra den tjekiske desinformationstjeneste har iøvrigt fortalt, at "*en relativt høj procentdel af østagerne er journalister. En journalist, som opererer i Storbritanien, Vesttyskland eller USA har stor værdi for kommunistiske efterretningstjenester. Han kan foretage undersøgelser, være professionelt nysgerrig Der er betydningsfulde aviser over hele verden, som er infiltreret af kommunistagenter. En eller to journalister, som fra tid til anden får instrukser om at skrive den eller hin historie. Der er vestlige aviser, som ejes af kommunistiske efterretningstjenester*".¹²⁰ Levchenko beretter, at en journalist med speciale i politik kan være til hjælp på mange måder. Han kan producere historier til støtte for sovjetiske mål på bestemte områder. Men han har måske også adgang til fortrolige oplysninger. Endelig kender han og samarbejder med andre opinionsdannere, som han kan forsøge at påvirke.¹²¹

Fra Norge er kendt et eksempel på, hvilke opgaver en journalistisk agent fik. De omfattede bl.a. fremskaffelse af et utrykt bogmanuskript og af en rapport vedr. den norske efterretningstjeneste. Han skulle også skrive kritiske artikler om forskellige spørgsmål ud fra givne oplæg (og opmuntre kollegaer til at gøre det samme), skrive vurderinger af forskellige politiske forhold, skaffe information om regeringsholdningen i visse spørgsmål og om, hvad der var foregået på bestemte møder, samt skaffe bestemte personkontakter.¹²² I Sverige, hvor KGB har interesseret sig meget for TVs programplanlægning, er der påvist ejendommeligheder i TVs endelige valg mellem foreslåede programmer.¹²³

Journalistiske kontakter ville normalt arbejde i henhold til retningslinier for, hvad de skulle skrive, og på grundlag af opgivne temaer og mål. Derimod brugtes de nødvendig som videregivere af allerede udarbejdede manuskripter. Ellers ville afsløringsrisikoen nemlig være for stor og produktet umuligt at sløre som "resultatet af personligt arbejde og vurderinger".¹²⁴

Et stort antal personer udnyttedes altså til viderebringelse af sovjetiske ideer og optræden på ønskelig vis i givne situationer, kortlægning af strukturen i det vestlige meningsdannelsesapparat mv. Men i tussørkeområdet mellem loyale og illoyale aktiviteter, hvor den udnyttede person måske end ikke var sig den rolle bevidst, som han eller hun var blevet tillagt, er det i sagens natur uhyre vanskeligt at få klarhed over problemets omfang. Sakharov opregner mere generelt de grupper, som udnyttes af Sovjet, som følger: "*Det totalitære system gennemfører sin politik under ledelse af et enkelt centrum. Diplomattiet, informationstjenesten og desinformationsvirksomheden inden for og uden for landet, udenrigshandelen, turismen, den videnskabeligt/tekniske udveksling, den økonomiske og militære bistand til befrielsesbevægelser (i visse tilfælde må man sætte denne betegnelse i anførelsestegn), de afhængige landes udenrigspolitik og alle mulige hemmelige aktioner - alt dette koordineres fra et enkelt centrum. Det er nødvendigt i særlig grad at*

henlede opmærksomheden på de hemmelige handlinger, fordi mennesket udmærker sig ved at glemme det, der ikke lige falder i øjnene. Vesten og udviklingslandene er oversvømmet med folk, som i virkeligheden er ledere af den sovjetiske ekspansions indflydelse og interesser. En del af dem handler ud fra ideelle motiver, der fortjener drøftelser. Man må huske på, at den kommunistiske ideologi hverken i Sovjetunionen eller i Kina blot er rent bedrag, ren forblændelse. Ideologien opstod ud fra bestræbelser efter sandhed og retfærdighed, ligesom andre religiøse, etiske og filosofiske systemer. Og dens svækkelse; syndefald og degradering - der viste sig ved dens første skridt - er et kompliceret historisk, videnskabeligt og psykologisk fænomen, som kræver en særlig analyse. En anden gruppe af disse mennesker stiller sig an som "progressive", fordi det er fordelagtigt, giver prestige og er på mode. En tredje gruppe består af naive og dårligt informerede mennesker, eller ligeglade folk, der lukker øjne og øren for de bitre sandheder og i stedet glad sluger de søde løgne. Og endelig som den fjerde gruppe er der folk, der er købt i dette ords direkte betydning (ikke altid for penge). Det drejer sig om visse politikere, forretningsmænd, overordentlig mange forfattere og journalister, rådgivere for statslige institutioner, chefer for presse og fjernsyn. Alt i alt er det et bemærkelsesværdigt tværsnit af indflydelsesrige mennesker.¹²⁵

Finansieringen

De nødvendige økonomiske midler til udlandsaktiviteter overførtes evt. direkte og i kontanter pr. diplomatpost.¹²⁶ Der kunne dog også blive tale om en indirekte støtte, f.eks. i form af uddannelse af nøglepersoner og betaling til forhøjede priser af varer leveret af virksomheder, KGB ønskede at støtte, eller levering af udstyr til dem til reducerede priser. I 1971 kom det f.eks. frem i England, at den derværende kommunistiske partiavis "Morning Star" ud af et samlet oplag på 50.000 leverede de 12.000 til Moskva i henhold til stående ordre. I kontrakter med vestfirmaer kunne det være aftalt, at en del af det beløb, de skulle betale, overførtes til særlige konti i Vesten.

Kendt er fra Danmark fundet af 700.000 kr. i den kommunistiske partifunktionær Ingmar Wagners villa. Fra Wagner gik der i øvrigt også store kontante penge til det senere krakkede rejsebureau Hanse-Folketurist - som vekslede dem og tilbagebetalte i checks, når Wagner skulle bruge penge til "internationalt solidaritetsarbejde" herunder "flygtningehjælp".¹²⁷ Wagner blev i oktober 1987 dømt for overtrædelse af valutaloggivningen. Men hvorfor skulle midlerne til de af ham angivne formål formidles over danske hænder? Samarbejdskomitéen for Fred og Sikkerhed kom umiddelbart efter beslaglæggelsen af pengene i sådanne økonomiske vanskeligheder, at der udsendtes et bønsskrift om bidrag til gymnasierne, AOF-kurser mv.

Men der er tilsyneladende også penge i omløb på venstrefløj fra andre kilder. Preben Møller Hansen har f.eks. oplyst, at pengene til det af ham stiftede parti bl.a. er kommet fra "en venlig mand med en papkasse". Møller Hansen er næstformand i og medstifter af Dansk-Libysk-Arabisk venskabsforening som finansieres af Libyen, hvis politiske system han efter egne oplysninger sympatiserer med.^{128 129}

Også i andre dele af venstrefløj er tilsyneladende uforklarlige pengemidler i omløb. Forfatteren af nærværende har f.eks. erfaret, at en kendt - og respekteret

- politisk skikkelse fra et af venstrefløjssparterne er mødt op hos en kendt kunstner og til dennes overraskelse har betalt et indkøbt billede med 70.000 kr. i kontanter i en brun konvolut. Er årsagen mangel på checkblanketter, mangel på evne til at praktisere sin ideologiske overbevisning under gældende danske skatteregler eller noget helt andet?

En brugbar metode til at skaffe pengemidler til relevante formål var iøvrigt udnyttelse af sædvanlige danske pengekilder. Hos os er det ikke svært at opnå offentlige tilskud til aktiviteter inden for det uddannelsesmæssige, humanitære og mellemfolkelige område. Etableres "oplysnings" og andre aktiviteter under en troværdig facade, kan der opnås meget betydelige tilskud, ligesom personer, hvis hovedinteresser går i anden retning, kan leve i ly af jobs inden for disse sektorer. Undertiden antager udnyttelsen af de danske ressourcer groteske former. I 70-erne blev det nordkoreanske ambassadepersonel udvist fra Danmark. Anledningen var omfattende ulovlig handel med alt lige fra narkotika til toldfri benzin og cigaretter. Efter sigende var det blevet pålagt dette personale ikke blot at betale deres egen virksomhed ud af provenuet, men også at sende penge hjem til Nordkorea.

Kommunistpartiernes rolle

De vestlige kommunistpartiers rolle er ofte diskuteret. Traditionelt er Danmarks kommunistiske Parti (DKP) blevet tillagt rollen som Moskvas forlængede arm.¹³⁰ Meget langt holder dette utvivlsomt også stik. Sovjetet har selv karakteriseret DKP som en betydelig politisk kraft med stor indflydelse i fagbevægelsen og blandt de intellektuelle.

Meget tyder også på, at partiet op til vor indtræden i Atlantpagten var i færd med at sammensætte sabotagegrupper med henblik på bekæmpelse af eventuel engelsk og amerikansk militærhjælp til Danmark. Regeringen frygtede på dette tidspunkt en russisk besættelse. Med en sådan eventualitet for øje havde partiet endog placeret folk på centrale steder. Dets centralkomite var af den sovjetiske ledelse blevet tilsagt mindst 1 times varsel i tilfælde af et sovjetisk besættelsesforsøg.¹³¹

Den sovjetiske invasion i Ungarn i 1956 berøvede imidlertid partiet al troværdighed i befolkningen. Troende socialister søgte i stort tal tilflugt i andre partidannelser. Påvirkningen af det danske samfund måtte derfor finde andre og mere indirekte veje. Denne udvikling var dog næppe blot en ulempe. De er svært at sige, hvor mange gamle kommunister, der medbragte deres arvegods til deres nye partier. Og placeret i andre partidannelser og i ly af disses mere idealistiske medlemmer kunne sådanne personer stadig have en indflydelse - oven i købet i skæret af en formelt afbrudt forbindelse østover. Synspunkter, som i realiteten tjente østblokkens interesser, kunne lanceres og vinde fodfæste ad disse kanaler (og kunne enddog uden større vanskeligheder indpasses i flere partiers politiske programmer).

Selve kommunistpartiet derimod har som parti betragtet ført en noget tilbagetrukket rolle i årene siden og har tydelige interne vanskeligheder. *"Kammeratskabet, engagementet og visionerne forsvinder. Klikker og manipulationer, intriger og beregnende kynisme træder i stedet"* som et eksmedlem af partiet og forhenv-

ærende folketingsmedlem for samme, Tove Jørgensen har udtrykt det.¹³² I 80'erne vurderes dets medlemstal højest til 3000 selv om det officielt angives til 10.000. Partiet anses at være forstenet i sin struktur og ledelse. Ikke desto mindre har det også i årene efter Ungarn været i stand til at organisere - undertiden vellykkede - kampagner imod NATO-interesser. (F.eks. Enhedskommandoen i slutningen af 50-erne, den kernevåbenfri zone, NATO ud af Norden i 1969, neutronbomben og dobbeltbeslutningen i 70-erne).¹³³

Varmestuer

Opinionsdannerne i den såkaldt revolutionære bevægelse opererede altså fra 60-ernes begyndelse fortrinsvis ad andre kanaler. Man finder dem fra dette tidspunkt i rigt mål som f.eks. foredragsholdere ved lærerseminarier og andre institutioner, som uddanner personale til undervisning og oplysning af børn og unge. Det er også tydeligt, at der blev sat ind på at få placeret personer med den rette indstilling i lærerstillinger og stillinger i øvrigt, som indebar mulighed for at påvirke den offentlige meningsdannelse - specielt blandt ungdommen. Arbejdet har tydeligvis båret frugt. F.eks. ligger blandt de studerende på Journalisthøjskolen de to tredjedele til venstre for Socialdemokratiet.¹³⁴ Ligeledes synes der at have været fremgang i forskellige humanitært udseende organisationer og i andre organisationer, hvis aktiviteter nogenlunde let kunne bøjes i en ønskelig retning.

Det er f.eks. blevet hævdet, at Folkebevægelsen mod EF har været et attraktivt operationsområde for venstrekræfterne,¹³⁵ og det har endog været fremme, at Folkebevægelsen skulle have modtaget tilbud om økonomisk støtte fra sovjetisk side. Infiltrationen anses bl.a. at have ført til, at Folkebevægelsens blad "Det ny Notat" blev domineret af venstresynspunkter. Disse beskyldninger er hver gang blevet afvist af Folkebevægelsen. En journalistelev på bladet har imidlertid i bogen "Ikke et ord om ytringsfrihed" bekræftet beskyldningernes rigtighed. "*Min generelle politiske holdning (der var venstreorienteret, forf.) var slet ikke altid i overensstemmelse med - skal vi kalde dem de 'toneangivende' personer. De fleste på avisen var DKP'ister eller sympatisører med partiet i Dronningens Tværgade*", skriver han.¹³⁶

Et andet eksempel på en organisation, som muligvis er blevet udnyttet, er Mellemløst Samvirke (MS). Siden 1968 har stort set alle organisationer til højre for Socialdemokratiet forladt MS (omend flere af dem kan mønstre personligt valgte medlemmer i deres repræsentantskab). Den domineres af de personlige medlemmer, der anslås til ikke at udgøre mere end 3.500.¹³⁷ Organisationen råder over små 150 millioner kr. årligt af statslige midler og udsender for disse ulandsfrivillige. Programmerne, disse deltager i, har tyngde omkring lande med såkaldt socialistisk styreform. Samvirket har været involveret i forskellige politiske aktiviteter, f.eks. Sydafrikakomiteernes "Boycot-Shell" aktion, og en "Boycot Israel" aktion. Den har stillet kontorfaciliteter til rådighed for PLO. Den var drivkraft bag kampagnen for en mangedoblet bistand til det sandinistiske Nicaragua.

Som mulig genstand for udnyttelse kunne også nævnes WUS (World University Service - i "Den røde kalender" kaldt "de studerendes bistandsorganisation"). Organisationen angiver selv, at "WUS er en dansk solidaritets- og bistandsorgani-

sation, der arbejder med projekter og personalerekruttering til en række lande og befrielsesbevægelser i Latinamerika og det sydlige Afrika".

WUS siger, at den står for en "progressiv professionalisme". Den har interesseret sig for steder i verden, hvor WUS fornemmer en anti-imperialistisk kamp, f.eks. det sydlige Afrika, hvor man samarbejder med de kommunistiske bevægelser som SWAPO i Namibia, MPLA i Angola, FRELIMO i Mozambique og ANC i Syd-Afrika. Den har også interesseret sig for Chile, Bolivia og ikke mindst Nicaragua. Organisationen får nu over 80 millioner kr. årligt fra den danske stat.¹³⁸

Udviklingen i 80-erne har vist, at der rent øjeblikkeligt ikke er basis for en samfundsomvæltning og ej heller mulighed for en fuldstændig monopolisering af meningsdannelsen. Det har imidlertid også vist sig, at der meget langt er mulighed for at dominere netop meningsdannelsen på en sådan måde, at udviklingen måske gradvist kan bøjes. F.eks. har det vist sig, at selv relativt få lærere på en folkeskole med en målrettet indsats, med den nødvendige viden om, hvordan meningspåvirkning udøves, og med en professionel støtte udefra kan berøve andre lærere lysten til at komme med for mange indsigelser mod passende aktiviteter med børnene.

De nødvendige redskaber til brug for disse aktiviteter står til rådighed i rigt mål. Undervisningsmateriale af den rette indretning produceres i stor udstrækning og introduceres frit - f.eks. i de såkaldte orienteringstimer. Hele programmer for aktivitetsforløb af forskellig art er blevet udarbejdet. Velkendt er det materiale, som udsendes af "Lærere for Fred" for nogle år siden til brug for etablering af såkaldte fredsuger. Fra Tvind - imperiets "U-landshjælp fra Folk til Folk" kendes også bemærkelsesværdigt undervisningsmateriale velegnet til brug i pædagogiske forløb.

Aktioner

De midler, som østlige efterretningstjenester satte ind, har været overordentlig grove. Nogen vil f.eks. erindre eksilbulgareren Boris Arsof Illiews forsvinden. Illiew var tidligere officer i den bulgarske hær og forsvandt pludselig fra sit hjem i Brabrand - for senere at dukke på i sit hjemland, fanget, som den bulgarske radio sagde, af den bulgarske efterretningstjenestes lange arm. Inden for meningspåvirkningsoperationernes område opererede KGB imidlertid helst på en så lidt opsigtsvækkende måde som muligt.

Analysen af det danske meningsdannelsesapparat

Grundlaget for dette arbejde var analyser af det danske meningsdannelsesapparat, herunder de personer og grupperinger, der forvalter dette apparat. Disse analyser udførtes med udgangspunkt i de offentligt tilgængelige oplysninger om, hvem der varetager hvilke funktioner på redaktioner, i organisationer, partier osv. Det billede, som tegnedes på dette grundlag, fuldstændiggjordes dernæst gennem undersøgelser af, hvorledes de virkelige magtforhold mellem disse personer og i de respektive grupperinger var. Disse behøver jo nemlig ikke svare til den formelle funktionsfordeling.¹³⁹ Herunder søgtes der også udarbejdet en karakteristik af de forskellige aktører, med henblik på at få opklaret, hvem af dem der måske lod sig nyttiggøre. Formålet var at finde rette mand, tidspunkt,

sted og strømning, som en aktion kunne bygges på.

Undersøgelserne støttedes ofte på samtaler med relevante danskere. Mange politikere og opinionsdannere har i den anledning været genstand for en nærgående og ihærdig opmærksomhed. Dette gælder f.eks. SF's forsvarspolitiske ordfører gennem en årrække, Pelle Voigt. Han har selv beskrevet forløbet nemlig i Weekendavisen den 3/10 1986 samt over for en svensk forfatter.¹⁴⁰

Voigt fortæller her om den enorme interesse for alt mellem himmel og jord - og for hans vedkommende særligt for venstrefløjpartiernes interne forhold. Kontakterne gav ham, siger han, fornemmelse af en "omfattende aktivitet, der rækker ind i snart sagt alle politiske og journalistiske kredse". Han vurderer KGB's arbejde som ganske kvalificeret og ambitiøst i bestræbelserne på at etablere kontakter og påvirke opinionsskabere. Han bemærker dog også, at aktiviteten i det store og hele virkede mod hensigten pga. den klodsethed, hvormed den udførtes. Han er dog tilsyneladende ikke klar over, at formålet med kontakterne til ham måske ikke nødvendigvis var at hverve ham som regulær agent. Han overser også, at det ikke er muligt for ham at bedømme effekten af de aktioner, der er lykkedes, fordi de netop ikke var klodsede. KGB havde ikke noget imod at præsentere sig som klodset på ét område, hvis dette indebar, at der kunne arbejdes i så meget desto større uforstyrrelighed på andre. Hans vurdering på dette punkt står iøvrigt også i modstrid med andre, der har oplevet tilnærmningsforsøg.¹⁴¹

Kontakterne samlede sig ikke udelukkende om venstrefløjspolitikere. Hans Engel var også i sin tid som leder af den konservative pressetjeneste udsat for tilnærmelser. Samme oplevelse angiver Lasse Budtz at have haft. Iøvrigt hævdes det, at en lang række af Folketingets medlemmer, funktionærer og journalister har haft henvendelser.¹⁴² Det skulle være endda meget let at få gaver og invitationer til dyre frokoster, hvis blot man befandt sig et interessant sted. Hvad, der var interessant, afhæng af situationen.

Undersøgelsesarbejdet udmøntede en oversigt over aktørerne i det danske opinionsdannelsesapparat. Gennem denne ville KGBs ledelse have et altid ajourført indtryk af, hvilke strenge der bedst kunne spilles på, hvordan og hvor med givne mål for øje. På grundlag af oversigten søgte man også kontinuerligt at sluse ønskelig information ud og at fremme foretrukne personers vej til de centrale positioner i diagrammerne.

Der har i tidens løb været iværksat aktioner på en række forskellige områder. Et af de gennemgående temaer i disse har været kravet om "fred" (på Sovjets vilkår).¹⁴³

"Neutronbombe"kampagnen

I 1977 søsattes f.eks. en kampagne¹⁴⁴ mod produktion af den såkaldte "neutronbombe". Denne bombe tilsigtede at opveje den enorme antalmæssige overlegenhed, som Warszawapagten havde i kampvogne i Mellemeuropa (20.000 vogne mod NATOs 7.000). Et angreb fra denne overmægtige styrke kunne derfor kun stoppes atomvåben - af hvilke selv de mindste dengang eksisterende imidlertid var på størrelse med Hiroshima-bomben. USA udviklede herefter neutronbomben, som kan affyres med stor præcision fra en kanon, og som har den

egenskab, at den med en eksplosion af beskeden størrelse virker dræbende på alt inden for en radius af kun én amerikansk mil. Strålingen forsvinder også hurtigt. Bomben ville med andre ord neutralisere den betydelige sovjetiske overvægt i traditionelle stridsmidler.

Netop i sommeren 1977 havde præsident Carter annonceret, at han endnu ikke havde godkendt produktionen af bomben, og at han først ville træffe endelig beslutning herom i november samme år. Dette gav Sovjet plads til at iværksætte en massiv kampagne imod den. Det var til brug for denne, KGB opfandt ordet "neutronbombe". Den tanke, som skulle injiceres i den vestlige offentlighed, var bl.a., at denne bombe udgjorde "det ekstreme kapitalistvåben, som ødelægger mennesker men efterlader bygninger intakte". Journalistiske kontakter blev sat til at få indført ordet "neutron-Carter" i den vestlige presse.

Det lykkedes at få foranstaltet omfattende demonstrationer, meningstilkendegivelser og henvendelser til vestlige statsledere mod bomben. Hele registeret af fredsorganisationer blev aktiveret, og det lykkedes endog at involvere kirkelige organisationer. I Holland indsamledes 1,2 millioner protestunderskrifter. Disse begivenheder blev naturligvis skildret af de vestlige medier. Den største del af succesen for sovjetkampagnen kom til at ligge i selve den omstændighed, at aktiviteterne fik en så bred pressedækning, som tilfældet var, i den såkaldt uafhængige presse.¹⁴⁵

Kampagnen fik Carter til at undlade at give grønt lys for produktionen. "Den politiske kampagne" mod neutronbomben var en af de mest betydningsfulde og vellykkede siden 2. Verdenskrig, pralede Janos Berecz, leder af det ungarnske kommunistpartis internationale afdeling. Den sovjetiske ambassadør i Holland blev dekoreret af Brezhnev for fortjenester i forbindelse med anstiftelse af de hollandske anti-bombe-demonstrationer. Kampagnen antages at have kostet Sovjetunionen ca. 500 millioner kr. (1981).

Også herhjemme havde aktionen forgreninger. F.eks. fik daværende Statsminister Anker Jørgensen et personligt brev fra Breznev. Og dette blev fulgt op med talrige kontakter til personer, der formodedes at kunne yde politisk pression. Bl.a. var KGB-manden Vladimir Merkulov meget aktiv. Merkulovs område var netop "active measures". Det lykkedes ham tilsyneladende at infiltrere fredsbevægelserne, og det var fra ham pengene kom til en annoncekampagne, hvori en række kendte kunstnere mv. udtrykte støtte til tanken om en atomfri zone i Norden. Ankermanden på dansk side og den, der indsamlede underskrifterne, var forfatteren Arne Herløv Petersen. Herløv Petersen sponsorerede også en såkaldt fredsmarch fra Oslo til Paris, ligesom han i eget navn publicerede propaganda-skrifter, artikler, læserbreve mv., som i virkeligheden hidrørte fra KGB.¹⁴⁶ Han leverede i øvrigt også oplysninger til Sovjets ambassade om forholdene på den danske venstrefløj og om såkaldt progressive journalister (som dog ikke måtte være DKP-medlemmer).

Det bør i parentes bemærkes, at præsident Reagan på et tidspunkt rutinemæssigt bekræftede, at man nu producerede den omstridte bombe. Præsentationens hurtighed levnedede ikke mulighed for iværksættelse af en kampagne svarende til den, der gennemførtes over for Carter.

Kampagnen imod dobbeltbeslutningen

Successen med neutronbomben opfordrede til gentagelser. Anledningen hertil kom, da Sovjet begyndte at opstille de nye SS-20-missiler. Denne opstilling førte til, at NATO traf den såkaldte "dobbeltbeslutning" gående ud på, at NATO ville opstille et tilsvarende arsenal af raketter, hvis ikke Sovjet fjernede sine.

Dobbeltbeslutningens gennemførelse ville tage en sådan tid, at der også her blev mulighed for at iværksætte en omfattende anti-raketkampagne.¹⁴⁷ Det var i forbindelse med denne, at en fra Holland udvist KGB-officer, Vadim Leonov, som under dække af at være journalist havde infiltreret den hollandske fredsbevægelse, pralede:

"Er du klar over, at alle disse velmenende mennesker i Holland bliver taget ved næsen? De tror, at anti-neutronbombe-bevægelsen og reaktionerne på krydsermissilerne og andre NATO-aktiviteter er udsprunget af ren og skær idealisme, baseret på medfølelse med og bekymring for deres medmennesker og for børnene. Hvis bare disse mennesker vidste, at det hele sker efter en plan, som ligger i Moskva, hvorledes de bliver manipuleret af en lille gruppe af kommunistiske ideologer, som får deres instruktioner gennem mig. Hvis Moskva bestemmer, at 50.000 demonstranter skal ud på gaderne i Holland, så kommer de ud på gaderne. Er du klar over, at vi kan tromme 50.000 demonstranter sammen på et hvilket som helst sted på en uge? En besked gennem mine kanaler er tilstrækkeligt. Alt bliver organiseret med militær præcision, hovedsagelig under ledelse af militærnægtere. Jeg skulle vel vide det, ikke alene er jeg til daglig involveret i disse hemmelige aktiviteter, jeg er også én af dem, som videregiver de ordrer, som kommer fra Moskva".¹⁴⁸

Kampagnen havde en meget betydelig succes. Ifølge meningsmålingerne var i 80-ernes begyndelse kun 4,7 % af vælgerne for opstillingen og 67,1 % imod i Vesttyskland. I Belgien var tallene 17 hhv. 79, i England hhv. 37 og 48%.¹⁴⁹ De respektive politiske ledere - bortset fra i Danmark - havde imidlertid nu lært lektion. Opstillingen blev påbegyndt, og under indtryk heraf opnåedes omsider en aftale om alle raketernes nedtagning.

"Stjernekrigs"projektet

Senere blev bestræbelserne koncentreret om at stoppe eller sinke det amerikanske rumforsvarsinitiativ (det såkaldte "stjernekrigsprojekt").¹⁵⁰ Dette søges opnået bl.a. ved at indgive de Nato-allierede indtryk af, at dets gennemførelse vil kunne medføre tilbagetrækning af den amerikanske atom-paraply fra Europa, at det indebar en skærpelse af våbenkapløbet, at Europa blev støvsuget for forskere til projektet og at dette indebar forbrug af ressourcer, som ellers skulle have været brugt på udviklingsarbejde i den 3. verden.

Afledningsoperationer

Aktiviteten kan imidlertid også have andre retninger. Da en russisk ubåd for nogle år siden gik på grund i den svenske skærgård, viste svenske undersøgelser, at den havde atomvåben ombord. Dette var ikke heldigt på et tidspunkt, hvor Sovjet netop søgte at styrke de vestlige fredsbevægelser. KGB's desinformations-eksperter trådte derfor til. Et medlem af "Samarbejdskomiteen for Fred og Sik-

kerhed", som var ekspert i strålebiologi ved atomforsøgsstationen Risø, blev i den sovjetiske presse taget til indtægt for udtalelser om, at der videnskabeligt set slet ikke var hold i den svenske påstand om atomvåbnene i ubåden. Disse udtalelser fra en "autoritet" løb herefter rundt i den vestlige presse. Han måtte senere trække dem tilbage, da han viste sig at mangle faglige forudsætninger for at imødegå svenskernes ekspertudtalelser. KGB's mål var imidlertid fsv. nået, idet dementier sædvanligvis har langt ringere gennemslagskraft end den oprindelige oplysning.

En tilsvarende aktion iværksattes, da sovjet i 1983 nedskød et civilt koreansk passagerfly med 269 passagerer. Formålet med den var at skabe indtryk af, at flyet i virkeligheden havde arbejdet som led i en amerikansk efterretningsoperation. Havde det ikke været fordi den sovjetiske jagerpilots kommunikation med hjembasen var blevet optaget på bånd på en japansk lyttestation, var denne version formentlig slået igennem. Dette fik dog ikke KGB til at give op. Man plantede nu - med held - en historie i de vestlige medier om, at der var en sammenhæng mellem flyets afvigelse fra ruten og en spionagemission udført af rumfærgen Challenger. Dette førte til et sagsanlæg fra Korean Airlines mod det engelske magasin, der viderebragte historien. Dementiet trængte imidlertid - som sædvanlig - ikke gennem medierne. Begivenheden blev utvivlsomt dygtigt udnyttet af amerikanerne i pressen.¹⁵¹ Men dette ændrer intet ved de manøvrer, Sovjet foretog.

En tredje aktion iværksattes i Sverige i 1982, hvor et derværende kommunistblad viderebragte en falsk nyhed om, at en transport af NATO-kampvogne havde passeret Gøteborg på vej til Norge, og at der havde været tale om krænkelse af svensk neutralitet. Historien blev gentaget i andre medier og synes at have haft til formål at aflede opmærksomheden fra opdagelsen af en uidentificeret ubåd i den svenske skærgaard.¹⁵²

Skønmaling

Kampagnerne kunne også have til formål at fremhæve egen fortræffelighed eller at skævvride opfattelsen af, hvad Sovjet stod for. Da Andropov fik magten i Moskva, stod man f.eks. pludselig med det problem, som en stærkt belastet mand på denne post ville udgøre i den vestlige opinion. Andropov var tidligere chef for KGB. Det var f.eks. i hans tid på denne post, man begyndte at tage psykiatrien i undertrykkelsesapparatets tjeneste bl.a. ved at indlægge systemets modstandere på sindssygeanstalter og "dope" dem med medikamenter. Han var også ambassadør i Ungarn under opstanden i 1956. Ved denne lejlighed var han direkte ansvarlig for mordet på lederen af den nydannede frie ungarske regering, Imre Nagy - trods et tidligere afgivet løfte til denne om amnesti.

Også her trådte desinformationstjenesten til. Forskellige steder i vestlig presse dukkede historier op om Andropovs pragmatiske, fleksible og humane natur - iøvrigt allerede måneder inden han formelt opnåede generalsekretæroposten. Ifølge disse forlydender sympatiserede han i virkeligheden med dissidenterne - som han endog lejlighedsvis inviterede til diskussioner i sin lejlighed for at kunne udvide sit synsfelt. Han dansede tango, drak skotsk whisky, elskede jazzmusik.¹⁵³

Forfalskninger og digt

En af KGB's stående opgaver var at udsprede mistro til det vestlige forsvar og til vestlige ledere og opinionsdannere, som havde en uønsket indstilling. De midler, der toges i anvendelse for at opnå dette mål, kunne være meget forskelligartede.

Et yndet redskab var brugen af forfalskninger og opdigt.¹⁵⁴ Forfalskningen kunne være "stille", dvs. indrettet med henblik på kun at komme en snæver kreds i hænde (f.eks. visse politikere eller journalister, der "falder over" et interessant, fortroligt dokument), eller den kunne være rettet på en videre kreds. Da der i 1983 blev holdt en NATO-øvelse i sydsjælland, modtog en række enlige og ældre i området f.eks. pludselig et brev fra forsvarschefen. I henhold hertil skulle deres boliger beslaglægges under øvelsen. Brevet var falsk - men uroen blev naturligvis siddende i en del af dem, der fik det.

NATO råder over stabler af tilsvarende forfalskninger udsendt ved forskellige lejligheder for at skabe mistro. F.eks. kan nævnes et falsk brev fra præsident Reagan til den spanske konge Juan Carlos, hvori denne opfordres til at slå ned på spanske pacifister og på venstreoppositionen i landet. Ægyptens forhenværende præsident Sadat var også udsat for adskillige forsøg på undergravelse støttet på forfalskninger. I den sidste ende kan disse have ført til mordet på ham. Således foreligger der et falsk dokument, ifølge hvilket han var indstillet på at undergrave den muslimske bevægelse. Ifølge et andet falskneri påhviler det amerikansk militært efterretningspersonel, der er udstationeret i andre lande, at opildne antikommunistiske foranstaltninger - evt. ved at infiltrere venstregrupper og opgejle dem til voldshandlinger egnet til at medføre modforholdsregler.¹⁵⁵ På et tidspunkt blev der bragt en liste i omsætning, hvorpå var opført et antal journalister, der hævdedes at stå på CIA's lønningsliste.¹⁵⁶ Nævnes kunne endvidere et falsk brev fra "Ku Klux Klan", som blev sendt til de olympiske komiteer i adskillige asiatiske og afrikanske lande, og som indeholdt trusler om racistisk vold imod deres deltagere i olympiaden i 1984 i USA.¹⁵⁷

Falsknerier har også været brugt til understøttelse af aktioner i den 3. verden. I 1977 bragtes f.eks. en historie i omsætning gående ud på, at vesttyskerne var i færd med at efterprøve et atombevæbnet krydsermissil i Zaire. Det drejede sig i virkeligheden om et civilt projekt af helt anden art. Men den forestilling, det lykkedes at skabe om projektet, fik de omgivende afrikanske statsledere til at kigge den anden vej, da et østtysk udrustet ekspeditionskorps fra Angola trængte ind i Zaire, hvor korpset nedslagtede 2000 beboere inden den hastigt tilkaldte franske fremmedlegion drev det ud.¹⁵⁸

Som eksempel på opdigt kan også nævnes en rygtekampagne, som general Jaruzelski iværksatte i Polen for at undergrave fagbevægelsen Solidaritet. Det polske styre søgte simpelthen at forbinde denne organisation med amerikanske fagforeninger for at give befolkningen i Polen indtryk af, at Solidaritet var redskab for fremmed indblanding i landet.¹⁵⁹

Metoderne til at plante (renvaske) falsknerier eller digt er mange.¹⁶⁰ En af mulighederne er at plante historien i et organ, f.eks. en avis, i én verdensdel. Herefter sørger man så for, at et uafhængigt organ i en anden verdensdel "får øje på" den. Den videretransmitteres herefter af dette organ, som ikke nærer mis-

tanke. En anden metode er at tilbyde landene i den 3. verden gratis nyhedsservice gennem de sovjetiske nyhedsbureauer Tass og Novosti. Dette er fristende for et fattigt land, som ellers må betale høje priser for de vestlige bureauers ydelser. Mellem de mange korrekte historier, som kommer fra gratisbureauerne, dukker så de falske op.

Falsknerierne kan have form af simulerede kopier af dokumenter.¹⁶¹ Der er imidlertid også afsløret falske båndoptagelser, således f.eks. et bånd, som angiver at være en optagelse af en samtale mellem præsident Reagan og premierminister Thatcher vedrørende Falklandskrigen, og som var en sammenklipning af udtalelser fra disse fremkommet i helt andre sammenhænge.¹⁶²

En del af de falsknerier og historier, som KGB producerede, var af ringe kvalitet. Også typiske oversætterfejl af den art, som en oversætter med russisk baggrund kan begå, afsatte fingeraftryk i materialet, som for den opmærksomme læser afslørede dettes oprindelsessted.¹⁶³ Ikke desto mindre var KGB i relation til den brede masse af falsknerier tilsyneladende ligeglad med mindre defekter af denne art. Spekulationen synes at have været den, at meget alligevel når igennem og viderebefordres - ikke mindst af de journalister, som ud fra deres personlige holdninger har en tilbøjelighed til at tro på historiernes materielle sandhed. Endvidere spekuleredes der i, at selv om falskneriet blev afsløret, ville det normalt være vanskeligt at opnå en tilsvarende offentlig opmærksomhed om et senere dementi. Bittman siger: "*Dementiet drukner som regel i den daglige flod af avisstof; offerets massemedier vil sandsynligvis også hellere presse enhver stump af sensation ud af dokumentet end dementere det*".¹⁶⁴ Og selv hos dem, der læser dementiet, vil der ofte være en opfattelse af, at der "sjældent går røg af en brand uden at der har været ild i den".¹⁶⁵ Nettoresultatet for KGB ville derfor oftest være positivt alligevel.

Konstruktion ved hjælp af delsandheder

En særlig form for (virkeligheds)forfalskning er den, som på grundlag af elementer, som er sande, opbygger et falsk billede. Hvis der kan bygges på historier, hvoraf dele - måske det meste - kan dokumenteres som korrekt, opstår nemlig en betydelig troværdighedsværdi for hele historien. Den tidligere omtalte historie om "krænkelser" af svensk neutralitet var f.eks. bygget på en transport af norske pansrede mandskabsvogne, som faktisk fandt sted - omend med de svenske myndigheders billigelse. KGB gennemtrævede systematisk vestlige medier i eftersøgningen af materiale, som kunne tilpasses til brug for sådanne formål. Herunder eftersøgte også udtalelser fra fremtrædende personer, som kunne klippes således, at de fik en ønsket mening. Når man fandt noget, cirkuleredes det i sådanne beklippede uddrag. Og ofte vandt det udbredelse i kraft af redaktørers og journalisters behov for at skaffe nyheder - som ikke modsvarede af en mulighed for at kontrollere det, de blev spillet i hænde.

En beslægtet teknik udgjorde forsøgene på at forstørre (effekten af) antiamerikanske og anti-NATO grupperes udfoldelser.¹⁶⁶ Og en anden forgrening af den var fremholdelse for politiske beslutningstagere af, hvad de tidligere havde sagt eller gjort. Beslutningstagere vil som bekendt ofte føle sig bundet af det, de har gjort, og kan måske ikke huske, at der er tale om manipulerede udklip eller et tilpasset referat.¹⁶⁷

Skabelsen af en kunstig "offentlig mening"

Et yndet påvirkningsmiddel var fabrikation af en "offentlig mening" eller rettere skabelsen af et falsk indtryk af, hvad denne mening gik ud på.

En meget anvendt metode hertil var læserbrevskampagner. KGB har haft held til at organisere flere sådanne. F.eks. lykkedes det førstesekretær Stanislaw I. Tsjebotok (der i 1975 måtte forlade Danmark efter at hans egentlige funktion var blevet kendt) at organisere en omfattende kampagne af denne art imod det vestlige forsvarssamarbejde.¹⁶⁸

En anden metode var brevkampagner over for politikere og andre. En afhoppet diplomat, Aleksandr Kaznacheev, fortæller i sin bog "Inside a Soviet Embassy", hvordan han under sin udstationering i Burma modtog materiale fra Moskva, som herefter blev oversat til burmesisk, skrevet på en burmesisk skrivemaskine og afsendt med form af anonyme henvendelser til burmesiske politikere under foregivende af at være skrevet af burmesiske borgere. Undertiden indeholdt brevene information, som man ønskede i omløb, f.eks. med henblik på at sætte de forskellige politiske fraktioner op imod hinanden, eller på at kompromittere enkeltpersoner.¹⁶⁹

Skabelse af en "bevægelse"

Endvidere søgtes undertiden skabt en "bevægelse". Opskriften herpå er kendt. Den er f.eks. offentliggjort af den tidligere tillidsmand for litograferne på Land og Folk, Jens Jackie Jensen, som meldte sig ud af DKP i 1980 efter 28 års medlemskab:

"Dannelsen af en græsrodsbevægelse kunne også kaldes opskrift til den organiserede spontanitet. Lad os forestille os, at vi overværer et kommunistisk distrikledelsesmøde i en af Københavns omegnskommuner.

Her kan formanden meddele kammeraterne, at partiets centralkomité har besluttet, at der skal gøres en særlig indsats i fredssagen.

Ordren hyder på, at der skal dannes en tværpolitisk komité. Kammeraterne sukker tungt. De har prøvet det før. Mange forudgående forsøg er mislykkedes totalt. Men formanden opmuntrer dem med, at der for tiden synes at være god rygvind. Man begynder at diskutere, hvilke folk der kan bruges.

Udvalget af navne er ikke stort. Også denne gang nødsages man til at ty til gengangere. Den første, der bringes på bane, er en læge, som man har brugt til snart sagt alt. Men selv om han er godt slidt, så kan han vel benyttes igen. Det er svært at slide en læge helt op. Folk tror på læger.

Næste navn er en arkitekt. Der er det minus ved ham, at han tidligere har været medlem af partiet. Altså en renegat. På den anden side er han et godt navn, og det er jo kun navnet, man skal bruge. Arkitekten noteres - med foragt.

Tredje mulighed er en SF'er. Medlem af en fagforeningsbestyrelse. Ham spildes der ikke mange ord på. Han er villig, blot han kan få sit navn på tryk - uden at bestille

noget.

Nogle uger efter kan man i distriktsbladene læse, at nogle pæne borgere i kommunen, som hovedsageligt er upolitiske, har dannet en tværpolitisk komité, fordi de ikke længere passivt kan sidde stille og sorgløst betragte, hvad der er ved at ske. Da aktiviteterne var rundt og hverve komitémedlemmer, forsøgte de ganske vist at undslå sig med, at de havde så dårlig tid, men det lille problem havde initiativtagerne stor forståelse for. De indbudte progressive skal ikke komme til at overanstrenge sig.

Der er tilfældigvis også i komiteen en pædagog, en husmor og en socialrådgiver, og de har alle tre i al stiltfærdighed partibogen i orden. Uden at kny påtager de tre sig alt det praktiske arbejde.

De fremskaffer komitéens udtalelser, forelægger dem og får dem vedtaget. De arrangerer møderne, skriver læserbrevene. Altid velforberede. Altid offervillige - næsten indtil det selvudslættende. Men altså også kun næsten, for i virkeligheden er det de tre kommunister, der udgør komitéen, og de andre har kun til opgave at skaffe alibiet. Præsentable gallionsfigurer.¹⁷⁰

Påvirkningsagenter

Undertiden lykkedes det KGB at få greb om nøglepersoner i regeringskredse, den politiske verden, organisationerne mv. Man søgte så om muligt at koble sig på den indflydelse, de pågældende evt. havde i kraft af deres stilling. Fra Norge kendes f.eks. Treholt-sagen. Som bekendt lykkedes det KGB at rekruttere den ambitiøse, dygtige unge socialdemokrat Arne Treholt, som sad solidt forankret i det norske samfundslivs øverste lag. KGB fik derigennem et uvurderligt indblik i de norske beslutningsprocesser på topplan. F.eks. fik man adgang til et blik i de norske kort omkring forhandlingerne vedrørende grænsedragningen i Barentshavet. Der opnåedes også et til brug for det generelle kortlægningsarbejde uvurderligt indblik i norske politikeres og embedsmænds vaner, uvaner og tankesæt. Treholt havde i sin egenskab af formand i Udenrigsministeriets tjenestemandsklub endog adgang til fortrolige personoplysninger om mennesker, der skulle ansættes eller forfremmes i tjenestemandstillinger. Endelig fik KGB gennem Treholt direkte indflydelse på norsk politik. F.eks. var det Treholt, der skrev den opsigtsvækkende tale for havretsminister Johan Evensen om "atomvåbenfri zoner i Norden" - iøvrigt bundet op om tankegange, der senere blev adopteret af danske socialdemokrater, som trods ideens oprindelse ikke har været i stand til at frigøre sig fra dem igen. Han var også med til at styre Arbejderpartiets ændrede sikkerhedspolitik omkring de såkaldte NATO-raketter.¹⁷¹

Åbne foranstaltninger: "Alt-betalt-rejser" mv.

Endvidere udnyttedes naturligvis alle åbne fremgangsmåder til udøvelse af påvirkning. Officielle og uofficielle sovjetorganisationer sponsorerede f.eks. udvalgte personer til rejser "med alt betalt", (som omtalt foran i kap. 1). Efter et sådant Costa Ricansk besøg på Cuba - hvorunder de besøgende bl.a. "opnåede" en samtale med Castro, fremkom flere af gæsterne meget naturligt med cubansk-venlige presseudtalelser. Dette blev straks udnyttet i Havana Radio.¹⁷²

Nyhedsblokader

Et effektivt, men vanskeligt praktiserbart middel er blokeringen af ikke-ønskelige informationer. Den opfattelse, et menneske danner sig af sin omverden, bygger som bekendt ikke blot på, hvad han får at vide, men også på hvad han *ikke* får at vide. Ved at undgå, at visse oplysninger kommer frem, kan det altså opnås, at han får et aldeles skævt billede.

Det er naturligvis langt lettere at sende et falskneri eller en "historie" ud i omsætningen og så håbe på, at den bliver accepteret, end det er at blokere uønskede nyheder. Sådanne blokader har da også meget langt mere haft karakter af spekulation i visse af de mekanismer, som informationssystemet i forvejen rummer. Som eksempel kan nævnes den allerede omtalte spekulation i, at dementier ikke har samme gennemslagskraft som den oprindelige, falske nyhed. Endvidere kan usikkerhedsfaktorer omkring en i øvrigt sand historie "dyrkes", således at den blive mindre attraktiv for viderebringelse. Blandt mængden af ideologiske sympatisører vil der også være mulighed for at dyrke den i forvejen værende tilbøjelighed til at se bort fra visse kendsgerninger og at skabe "tabu"-emner og - især - tabu-personer, dvs. emner og personer, som "man" ikke beskæftiger sig med eller bruger. En yndet fremgangsmåde er f.eks. at lancere noget uønsket som værende i modsætning til "socialisme" eller socialistisk tankegang. Institutioner, personer og ideer, man anser for ikke-ønskelige søges i stedet præsenteret som højrevredne, "sorte", fascistiske, racistiske osv., (jfr. også det tidligere om afværgeforanstaltninger nævnte). Begivenhederne omkring angrebene på de danske efterretningstjenester i anledning af de analyser, disse udførte af Sovjets strategiske hensigter i begyndelsen af 80-erne, (omkring socialdemokratiets sikkerhedspolitiske kursskifte)¹⁷³ bærer stærkt præg af elementer, der vanskeligt kan tolkes anderledes end som sovjetiske foranstaltninger af denne art.

Japan - eksemplet

Det er sjældent lykkedes at afdække KGB's samlede påvirkningsaktivitet i et land. Et af disse sjældne tilfælde indtraf imidlertid for nogle år siden i Japan, fordi én af KGB's nøglefigurer, major Stanislav Levchenko hoppede af. Hans beretning er genfortalt udførligt i den amerikanske forfatter John Barrons bog "KGB-today".¹⁷⁴ Levchenko var imponeret over den magt, KGB havde skaffet sig blandt meningsdannere i det traditionelt sovjetfjendtlige Japan. Det var bl.a. lykkedes KGB regulært at hverve en tidligere japansk arbejdsminister og liberalt demokratisk parlamentsmedlem, flere parlamentsmedlemmer, (herunder ét der var medlem af socialistpartiets centralkomité), en medredaktør på et stort konservativt blad og personer med stor indflydelse både i det japanske socialistparti og i det liberale parti. Ligeledes en af cheferne for en japansk TV-station, som ifølge KGB's registreringer kvalificerede sig som "venligtsindet kontakt", der var villig til at fordreje programmer og gøre sin indflydelse gældende over for de øvrige TV-medarbejdere. Også fem journalister med topkontakter og stor indflydelse var blevet bragt ind i folden. I slutningen af 70'erne var 4 ud af 5 større aviser i Japan infiltreret af KGB. Der anvendtes også personer, som uden egen vidende kunne bringes til at kanalisere sovjetisk indflydelse - f.eks. en meget velstående forretningsmand.

Gorbatjov

Under Gorbatjov¹⁷⁵ blev indsatsen så langt op i tiden, som nærværende undersøgelse har kunnet gennemføres med sikkerhed, ikke formindsket, men fik et mere forfinet præg. KGB forsøgte f.eks. at give indtryk af en forsonlig linie og at udvide de direkte, personlige kontakter. Man forsøgte at udnytte fornemmelsen af, at der nu herskede større åbenhed. Der blev i udvidet grad trukket på "grå" aktiviteter. Man søgte også i højere grad at rekruttere vestlig elite til facadeorganisationerne - videnskabsmænd, læger osv. Samtidig blev KGB's ledelse tilført folk med solid baggrund i vestlige tankegange. Efter at kampagnerne mod Nato's dobbeltbeslutning mislykkedes spekuleredes der heller ikke mere så meget i at fremprovokere politiske følelser i Vesteuropa. Nye temaer, som ansås i højere grad at appellere til de nye målgrupper, blev slået an. Alt dette indebar imidlertid ikke nogen reduktion af de "sorte" aktiviteter, KGB stod for.

I perioden umiddelbart inden nærværende bogs trykning virker det som om presset eller i al fald helhjertetheden fra KGB som helhed er aftaget.

Tilfælde eller sammenhæng?

KGB's aktiviteter på meningsdannelsens område var altså vidt forgrenede og antog mange former. Ofte var der tale om aktiviteter, hvor en forbindelse til KGB er uhyre vanskelig for ikke at sige umulig at eftervise. Hvornår er det lykkedes KGB i kraft af sin kortlægning at stikke lige netop det rigtige menneske den rigtige idé i hånden, og hvornår har han fået den selv? Hvornår er blokaden af en for Sovjet ugunstig information til den danske offentlighed resultatet af en målrettet indsats fra KGB eller tilsvarende organisationer, og hvornår er den blot resultatet af en pseudopressiv avisredaktions eller bibliotekars indsats?

Det er ikke let at udskille det ene fra det andet. I mange år påkaldte et bestemt forlag sig f.eks. opmærksomhed i kraft af en udpræget utilbøjelighed til at udgive bøger, der var kritiske over for Sovjetunionen.¹⁷⁶ Var det en tilfældighed? Man kan også erindre affæren, hvor den tidligere radiatorformand Jørgen Kleener fandt anledning til at betegne DR's dækning af den israelske invasion i Libanon som forbløffende følgagtig over for palæstinensiske synspunkter.¹⁷⁷ Er sådant blot "smart" journalistik, eller skyldes tendensiositeten påvirkning udefra? Når Ritzaus bureau systematisk undlod at videregive pressemeddelelser fra Selskabet til Værn for dansk Folkestyre - herunder meddelelser af nøjagtig samme art som meddelelser fra venstrefløjen, der uden problemer blev videresendt, var det da blot ud fra en opfattelse af, at selskabet var uinteressant? Når Folkekirkens Nødhjælp i 1983 udsendte et blad med en ganske ensidig beskrivelse af konflikten palæstinensere/israelere, hvad var da årsagen?

Som det vil ses heraf, er det så godt som umuligt at udskille det illoyale fra det loyale. Selv en oprigtig ophavsmand kan uden at vide det være inspireret af illoyale eller af fremmede kræfter. Og folk kan udmærket selv finde på noget, som KGB ikke kunne have ønsket sig bedre.

Det er heller ikke svært at finde organisationer, fonde og aktiviteter, hvis formål tilsyneladende er identiske med dem, der blev fremmet østfra, men som overhovedet ikke behøver at have været styret fra denne kant. Som eksempel kan nævnes Niels Munk Plums Fredsfond og dennes vennekreds, hvis komité bl.a. tæller Ritt Bjerregaard, Hardy Hansen, Frode Jacobsen, Mette Koefoed Bjørn-

sen, Sanne Salomonsen, Finn Slumstrup og Kirsten Stallknecht.¹⁷⁸

Heller ikke i det større udland hersker større klarhed. Eksempel: FNs tidligere generalsekretær Kurt Waldheim har som bekendt nu vist sig at være belastet på grund af sin adfærd under krigen og sine senere forsøg på at skjule denne adfærd. Disse forhold var længe ukendt i USA, men kendt af Sovjetunionen. Waldheims embedsperiode i FN falder sammen med en mærkværdig fremgang for Sovjet i FN-apparatet - herunder således at der blev ansat usædvanligt mange østblokfolk i FNs sekretariat.

Tilfælde eller sammenhæng?

Rekrutteringen

Rekrutteringen af agenter og andre kontakter fulgte tilsyneladende et fast skema. En regulær hverveoperation falder således i flere faser: 1) Kortlægning af offerets personlige forhold, karaktertræk og svagheder, 2) etablering af kontakt 3) opdyrkning af venskab mellem agentsøgeren og ofret, herunder skabelse af fælles interesser og bekymringer med dette 4) kapring, hvor ofrets retrætemuligheder afskæres 5) konspiration hvor forbindelsen bliver "underjordisk".

For forståelsen af, hvad en rekruttering er, er det imidlertid nødvendigt at huske, at målet ikke behøvede at være at få en fuldt kontrolleret og styret egentlig agent, og at den rekrutterede end ikke behøver at have nogen viden om den rolle, han (eller hun) søges tillagt. Man fik ikke papir på, at man var "indflydelsesagent", "betroet kontakt" eller lignende. Levchenko beretter, at en del af hans "agenter" ikke erkendte for selv - eller ikke vidste - at de arbejdede for KGB. KGB-officerer fortalte som regel heller aldrig, hvem de arbejdede for. De fortalte i stedet en dækhistorie, som ansås for passende i forhold til ofret. Ofte viser ofrene, som jo ellers er velorienterede i politiske spørgsmål, en rent ud forbløffende evne til at bedrage sig selv, siger Levchenko.¹⁷⁹ Det er endog forekommet, at det er lykkedes KGB at indgive ofret indtryk af, at det var helt andre - f.eks. CIA eller Israel - der stod bag. Der tales i så fald om en "false flag" operation. Bittman fortæller, at der blev etableret kontakter også til personer, der aktuelt intet leverede, men som i kraft af forbindelser, evner eller ambitioner kunne blive til nytte senere.¹⁸⁰

Ofte opsøgte agentemnerne aktivt. I så fald ville kontakten ofte starte med et "tilfældigt" møde. Valgte KGB at gå direkte til agentemnet, tog det i gennemsnit typisk 20-40 "kniv og gaffel" møder førend denne fase var tilbagelagt. Her mødtes man i hyggelighed - typisk under det påskud, der lå i behovet for at holde "den fri meningsudveksling" i gang. Først da besluttedes det, om og i bekræftende fald hvordan han var anvendelig. Som "spin-off" effekt kunne samtalerne dog altid bruges som led i KGBs generelle kortlægningsarbejde og diagramtegning.

Den enestående, byzantinske tålmodighed er iøvrigt noget, som var et karakteristisk element i rekrutteringsvirksomheden. Man havde tid til at vente. Man var derfor som sagt heller ikke ræd for at dyrke personer, der rent aktuelt var aldeles uden værdi - men som rummede et potentiel for fremtiden - måske inden for 10, 20 eller flere år - måske overhovedet kun i en fjern fremtid og ved en enkeltstående lejlighed. Man opretholdt gerne den stille venlighed over for ham -

f.eks. med en gave i ny og næ - for at kunne håbe på en gentjeneste ved lejlighed. Man vidste også, at selv om en person i sig selv måtte være og forblive uinteressant, ville han evt. kunne lede til andre og mere interessante. Levchenkov beretter, at opfattelsen var den, at det ikke var afgørende, om man fangede en stor eller lille fisk: Undertiden kan jo nemlig en lille være mere farlig end en stor. Og med små fisk på kroen kan man fange store.¹⁸¹ *"Mange indbilder sig, at andre kan hverves, medens de selv er immune. Og folk tror, at den rare fyr, som de i bund og grund kan lide, og som de kan diskutere interessante spørgsmål med under behagelige former, umuligt kan arbejde for KGB. Men en KGB-officer er professionel. Han kan bruge uger eller måneder på behagelige samtaler og hyggeligt samvær uden at stille næsvise spørgsmål. Han har tid til at vente til han ved præcis, hvordan ofret skal tages. Først da slår han til".*¹⁸²

Rekruttering i praksis

Der blev drevet en udstrakt "talentjagt" i studenterkredse. Et sådant hændelsesforløb er beskrevet i detaljer i Andreassen og Moes "Spioner og Spionmål i Norge" (s. 102 ff):

Den udvalgte student møder "tilfældigt" på et værtshus en hyggelig sovjetdiplomat. Han skåler for fred og venskab. Russeren fortæller om Sovjetunionen og om de billige rejser dertil. Der bliver et nachspiel. Russeren siger, at det kunne være en ide at mødes igen. Dette sker. Studenten oplever en medlevende interesse for sine forhold, familie, studier, interesser, fremtidsplaner, rejser osv. Russeren betaler - studenten er jo vanskeligere stillet - der er rigeligt våde varer. På et tidspunkt kommer der så en invitation til et cocktailparty i Sovjetambassaden.

Der vil evt. herefter indtræde en fase af til dels svigtende interesse fra den russiske bekendt. Årsagen er, at studenten nu ligger til analyse. Hans mulige potentielle vurderes, og inden denne vurdering er afsluttet, kan kontakten ikke videreføres fra russisk side. Man vil i og for sig også gerne overlade det videre initiativ til studenten selv for at se, hvor ivrig han er. På et tidspunkt møder studenten imidlertid igen "tilfældigt" sin gamle bekendt og får en frokostinvitation. Samtalen drejer sig nu om udenrigspolitiske forhold - fastheden i studentens ideologiske forankring loddes. Russeren er også interesseret i studentens tillidshverv i studenterpolitik, i opbygningen af studenterorganisationerne, disses publikationer osv. Kan han evt. skaffe nogle af sidstnævnte? Hvordan er hans økonomi? Han vil naturligvis få sin tid betalt. Møderne udvikler sig. De foregår evt. om aftenen. Studenten får måske mulighed for at møde interessante kvinder.

Forløbet kunne dog også været et andet: Agentemnet mærker ingen påtrængende opmærksomhed, men blot almindelig venlighed. Der kommer evt. små gaver til fødselsdagene. På et tidspunkt anmodes han så om en - uskyldig - gentjeneste. En smule venlighed og opmærksomhed er ofte i Skandinavien nok til at få en person til at snakke. I en venskabelig og fortrolig samtale kan der opnås mange værdifulde informationer, hvilket er et resultat i sig selv. Men selv et egentligt tilnærmningsforsøg kunne være så forsigtigt, at det end ikke registreredes.¹⁸³ Det kunne omvendt også omfatte konspirative indslag, f.eks. ønsker om, at kontrakten opretholdtes uden om ambassadens telefon, ønsker om faste mødeaftaler (med reservemøder) mv.

Pelle Voigt gør i sin egen redegørelse for livet med KGB meget ud af at fortælle, hvor forgæves alle KGBs bestræbelser var. Det er da også muligt, at de var forgæves, hvis KGBs forventning var at gøre Voigt til egentlig agent. Det behøver imidlertid overhovedet ikke at have været forventningen. KGB var ikke begejstret for at anvende de udsatte folk på venstrefløjen som agenter. Formålet med at kontakte Voigt kan således også have været at prøve at bruge ham til udslusning af bestemte synspunkter i det danske politiske liv. Voigt beretter selv, at han fik overgivet artikler med materiale - øjensynligt i håbet om, at han ville bruge det i egne artikler. Voigt skrev også en håndfuld artikler om udenrigs- og forsvarspolitiske spørgsmål, som han overlod russeren for en tusindkroneseddel pr. stk. (som han glemte at opgive til skattevæsenet, jfr. Aktuelt 27/8 1988). Voigt er ikke mere i stand til at huske nærmere hvilke argumenter, temaer og oplysninger om kendsgerninger, KGB-kontakten opfordrede ham til at lancere.¹⁸⁴ Er det fordi, de blev en del af hans egen forestillingsverden?

Formålet kan således også have været at opdyrke specielle facetter af Voigts forestillingsverden. Det er således meget vel muligt at sætte en person, man har samkvem med under et stort antal hyggelige frokoster, idéer i hovedet, uden at han selv erkender det. Voigt fortæller eksempelvis selv i sin artikel - stolt - hvorledes han under møderne fik advarsler fra russeren om, at en overgang til defensivt forsvar i NATO-landene vil skabe uoverskuelige omstillingsvanskeligheder for det sovjetiske konservative militærapparat. Han tager dette som en bekræftelse på det fornuftige i SFs forsvarspolitiske linie. Han finder det sovjetiske standpunkt interessant. Det er det også. Et defensivt forsvar efter Voigts model er nemlig en let sag at klare for en militært veludrustet "konservativ" modpart. Men selvfølgelig har Sovjet en interesse i, at Voigt tror, det forholder sig modsat. Den megen spisning med Voigt har næppe været spildt ulejlighed for KGB. Det har det muligvis heller ikke været af en anden grund. Med en dreven afhøringsofficer kan man nemlig ikke hyggesnakke i ret lang tid, uden at han får noget at vide.

Analysen af agentemnerne

Hvordan og hvor langt et agentemne opdyrkes, bestemtes efter nøje overvejelse og analyse af hans personlighed og forhold. Denne personlighedsanalyse indeholdt bl.a. en stillingtagen til, hvorledes han bedst håndteredes.

Herunder ville det blive undersøgt, om han var i pengetrang (eller modtagelig for økonomiske fristelser og andre verdslige glæder) om der evt. var eller kunne opnås en "klemme" på ham, (f.eks. pga. af et unormalt seksualliv, alkoholisme, narkomani osv.), om han evt. var modtagelig for seksuelle fristelser, eller om han måske snarere var tilnærmelig for appeller til hans ego i en eller anden form - smiger, venskab, sympati. *"Politikere, regeringsembedsmænd, taleforfattere og medarbejdere hos ministerier og ledende journalister er ambitiøse mennesker",* siger Levchenko. *"Magtbegærlige, ærekære og ofte lidt forfængelige. De høje ambitioner gør dem sårbare og mulige at hverve som agenter, specielt når de bliver frustrerede eller kommer ud for modgang... Mange bilder sig ind, at Kreml optræder halsstarrigt, fordi sovjetlederne véd for lidt om stemningen i verden. Men tro mig, KGBs og det militære efterretningsvæsens rapporter er førsteklases. Og når disse ambitiøse mennesker får at vide, at netop deres informationer går direkte til den højeste partiledelse, føler de sig betydningsfulde. Deres ord, som tidligere lød for døve øren,*

når pludselig lederne for den ene supermagt. Kreml lytter til dem, interesserer sig for deres synspunkter og de føler, at de påvirker Kreml".¹⁸⁵

Endelig var der naturligvis den mulighed, at der kunne trækkes på ofrets ideologiske overbevisning - evt. følelse af eget merværd i forhold til omgivelserne. Ofret behøvede ikke være kommunist eller sovjetven - erfaringen viser, at et enkelt fælles standpunkt kan være nok, beretter Levchenko. *"KGB leder således også efter politikere, som er særligt oprørte eller specielt engagerede i et internationalt- eller nationalt spørgsmål. Frustrerede oppositionspolitikere, højere tjenestemænd og ledende journalister som synes, at deres synspunkter ikke har vundet tilstrækkeligt gehør. Når de er skuffede efter en modgang og dog parate til at kæmpe for deres sag med alle midler, da er de sårbare. Disse mennesker har behov for at få afløb for deres vrede og skuffelse. Og så kan det hænde, at en venlig sovjetisk journalist eller diplomat er der, parat til at lytte og virkelig forstå præcis hvordan politikeren føler sig".¹⁸⁶*

KGB ville iøvrigt altid gerne prøve at få ofret til at modtage penge, fordi dette styrker afhængigheden. Penge betragtedes som et slags narkotika, som gør afhængig, fordi ofret let tilpasser sin livsstil til en højere indkomst.¹⁸⁷

Bearbejdelsen af emnet

Når KGB havde fundet ud af, hvilken eller hvilke veje, der var mest farbare, gik man i gang med at føle sig frem ad disse veje. Der startedes helt uskyldigt.

F.eks. ville den udvalgte få mulighed for økonomiske tilskud eller lån til anerkendelsesværdige formål - f.eks. rejser og uddannelse. Der ville også kunne blive tale om økonomisk tilskud som ofret alene fik til "videreformidling" til f.eks. "solidaritetsarbejde", men uden kontrol, således at de uden større besvær kan stikkes i lommen. Almindeligt anvendt er under danske forhold var appellen til det miskendte geni. Anerkendelsen af dette geni kunne evt. ledsages af tilbudet om at få artikler trykt i forskellige skrifter, f.eks. "Ny Tid" eller "Komsomolskaja Pravda". Selvfølgelig blev ulejligheden betalt - fra starten med beskedne beløb og naturligvis mod kvittering ("vi har jo også bureaukrater"). Men huskede ofret nu at fortælle skattevæsenet herom? Kontakten kunne også bearbejdes på anden måde. F.eks. synes grundlaget for hvervningen af Arne Treholt at være den, at det lykkedes at indgive ham forestillingen om, at han havde en mission som brobygger mellem øst og vest.

Omhuen i dyrkningen af "emner" indebar i øvrigt, at KGB søgte at udvælge en kommunikationspartner for den udvalgte, som var på bølgelængde med ham. Ofre for tilnærmelsesforsøg kunne ofte berette om, hvor forbløffende udogmatisk og fordomsfrie deres østlige kontakter var. "Herregud - vi er jo til syvende og sidst alle i samme båd"

Det hævdes, at KGB "diplomaterne" forudsattes at hverve mindst 1 agent om året i den periode, hvor de var tilknyttet en ambassade i vest.¹⁸⁸

Handlingsplanen

Det, som var meningen med hele dette arbejde, var altså at opnå en magtfor-

skydning hos os. Der var da også en langsigtet strategi for tilvejebringelse af denne forskydning. For at forstå denne strategi er det imidlertid nødvendigt at forstå de muligheder for at udvirke forskydningen, som tegnede sig ud fra KGBs synsvinkel.

Vejene til en magtfor skydning i Danmark

Hvis man ser bort fra muligheden for at udvirke en forskydning ad sædvanlig demokratisk vej, kunne magten flyttes ad flere veje. Man kunne forestille sig en invasion. Man kunne forestille sig et kup (som f.eks. i Tjekkoslovakiet i 1948). Eller man kunne forestille sig et oprør efter den model, som revolutionsromantikerne tegner - forudgået af en voksende uro.

En invasion ville under de eksisterende forhold udløse en væbnet konflikt med NATO. Denne fremgangsmåde var med andre ord risikabel. Og muligheden for at iværksætte kup mod den danske statsledelse måtte under de herskende forhold også anses for udelukket, hvis man ellers skal tro de kurante håndbøger på området.

Teknikken bag det vellykkede kup er velbeskrevet af Curzio Malaparte i "Technique of the Coup d'État" (1931) og Edward Luttwak i "Statskup - en praktisk håndbog". I en vis udstrækning er modenheten for et kup, således som denne beskrives af Luttwak¹⁸⁹ ganske vist til stede i Danmark: Kronisk ustabilitet under et mangepartisystem. Men flere af betingelserne for en heldig gennemførelse af kuppet savnes. F.eks. antager Luttwak, at fuld modenhet for et kup kun indtræder, når den politiske aktivitet er begrænset til en del af indbyggerne. I Danmark omfatter denne aktivitet imidlertid store dele af befolkningen, som derfor næppe vil se roligt på, hvad der sker, indtil det er for sent¹⁹⁰. Der lader sig næppe heller inden for det danske forsvar mobilisere de for den heldige afslutning af et kup nødvendige militære enheder. Og selv om det måtte være muligt at opveje denne mangel ved at supplere med importerede militærstyrker, står man over for et andet problem, nemlig det danske Hjemmeværn. Der lader sig ikke i ubemærkethed etablere en militær formation, som blot tilnærmelsesvis kan opveje denne organisation. Den repræsenterer oven i købet et bredt udvalg af politiske opfattelser, og den råder over sit eget kommunikationsudstyr. At isolere den lader sig altså heller ikke gøre.

Vejene til at skabe grobund for et oprør er studeret af en række forskere. Sammenfattende om oprørrets psykologi kan henvises til Ole Borres bog "Oprørsteorier". Stedet er ikke her til udførligt at redegøre for disse forhold. Der er imidlertid anledning til at gøre opmærksom på forskellige ting.

F.eks. bør det nok bemærkes, at forudsætningen for, at der indtræder en tilstand af folkeligt oprør, ikke nødvendigvis synes at være en økonomisk krise. Allerede franskmænd Alexis de Tocqueville bemærker ud fra erfaringerne med den franske og amerikanske revolution, at oprøret meget vel kan være forbundet med en situation af økonomisk vækst. Og Trotski noterer omvendt, at økonomiske afsavn ikke er tilstrækkelige til at fremkalde en revolution - i så fald ville de undertrykte masser jo altid være i oprør - hvilket de som bekendt ikke er. En forsker, Samuel P. Huntington, noterer i tilknytning hertil den ejendommelighed, at befolkningen tydeligvis oven i købet er villig til at sætte betydelige værdier

over styr i en revolutionsproces og til at tåle store økonomiske ofre under det nye regime.

Amerikaneren James C. Davis bemærker, at oprør kan være en konsekvens af skuffede forventninger. Under en opgangskonjunktur, som pludselig afløses af stagnation, kan den skuffede forventning om fortsat opgang således i sig selv virke som udløser.

Borre selv bemærker, at risikoen for oprør reduceres i den udstrækning, befolkningen selv føler at have deltagelse i de politiske beslutningsprocesser.

Hvad nu end sammenhængen er, synes det at stå fast, at et folkeligt oprør med gennemslagskraft må "bygges op" gennem en længere periode. Chicagosociologen Lyford Edwards er inde herpå. Han mener, at det tager flere generationer. Myten om, at man er opdraget i den rigtige styreform må først udhules, og dette sker langsomt. Hans teori er for så vidt i harmoni med andre iagttagelser. Allerede Aristoteles havde den grundtanke, at der opstår konflikt i det øjeblik, hvor magtfordelingen og de politiske institutioner ikke modsvarer den økonomiske virkelighed. Muligheden herfor opstår derfor gennem et tidsforløb, efterhånden som de politiske institutioner og den magtfordeling mellem de sociale klasser, disse repræsenterer, ikke ændres i takt med de forskydninger, som uundgåeligt sker i handels- og produktionsforhold. Herigennem avles konflikt-skabende spænding. Aristoteles er i øvrigt også inde på tanken om, at dette bl.a. skyldes, at regimer, der er opstået på grundlag af en bestemt økonomisk balance, som regel efterhånden korrumpes og arbejder for sine egne interesser snarere end for hele befolkningens.

Edwards bemærker, at i den sidste generation før en revolution optræder der en række karakteristiske træk: Utålmodighed, rastløshed og fremvæksten af alternative politiske ideer blandt de intellektuelle. Han noterer også, at revolutioner ofte begynder med en finans - eller forsyningskrise, som regimet ikke er i stand til at modvirke effektivt. Under den uro, som følger heraf, viser regimet sin uduelighed ved at savne viljen eller evnen til at bekæmpe selv mindre optøjer. Interessant nok underbygges denne opfattelse af en psykolog, Arnold Buss. Hans teori, der har fundet støtte blandt andre forskere, går ud på, at en ringe straf for optøjer ikke er effektiv til at hindre aggression, og at en middelstor straf endog virker frustrerende og derved fremkalder yderligere aggression.¹⁹¹ Hypotesen bekræftes af den omstændighed, at politisk vold hyppigst forekommer i lande hvis undertrykkelsesapparat er af middel styrke.

I øvrigt er det værd at bemærke, at der er en del, der mener, at motiverne til vold og oprør meget vel kan være den blotte viden om, at sådant foregår andetsteds. Ifølge denne opfattelse er det afgørende, at der er mulighed for at tilegne sig en teknik til voldsudøvelse, en ideologi til retfærdiggørelse heraf og simpelthen spredningen af nyheder og idéer om vold.¹⁹²

Samlet må det nok konstateres, at en destabiliseringsproces, som kan lede frem imod et åbent oprør eller som i hvert fald blødgør pågældende samfunds modstandskraft, fremmes i den udstrækning, det lykkes at opbygge en følelse af skuffede forventninger i befolkningen, og en følelse af, at denne ikke har (tilstrækkelig) indflydelse på egne anliggender. Dette kan f.eks. ske, når regimets

forestillingsverden ikke bevæger sig i takt med befolkningsflertallets og dette flertal derfor føler sig misregeret. Det forudsættes dog også, at traditionelle værdinormer bringes i opløsning, og at regimet mister evnen eller modet til at modvirke udskjelser.

Destabiliseringens veje

Midlerne til at udvirke en magtforskydning i Sovjets favør lå først og fremmest i at støtte en destabiliseringsproces.

Men hvad er destabilisering? Roger Cosyns-Verhagen behandler dette spørgsmål i "Subversionens Teoretiske Grundvalar".¹⁹³ Ifølge denne fremstilling vil bl.a. følgende kunne være led i undergravende virksomhed:

Infiltration af sympatisører i afgørende led i den offentlige forvaltning og private virksomheder, faglige, kulturelle og andre organisationer.

Oprettelse af celler sammesteds med henblik på at påvirke det løbende arbejde.

Overtagelse af nøglepositioner.

Opvigleri, dvs. dyrkelse af den eksisterende samfundsordens svagheder og stadig fremholdelse af disse for at avle konstant utilfredshed.

Skabelse af splittelse mellem fraktionerne i det eksisterende magtapparat - først ude blandt græsrodderne og senere ind mod dette apparats centrum.

Demoralisering, dvs. forsøg på at gøre tilhængere af den eksisterende orden modfaldne og ubesluttsomme bl.a. gennem undergravelse af deres tillid til de eksisterende institutioner og bortfjernelse af deres lyst til at forsvare dem.

Intriger, dvs. små sammensværgelse med det formål at diskreditere de politiske modstandere (f.eks. gennem udspredelse af falske rygter og etablering af falske beviser for deres skyld).

Administrativ obstruktion, dvs. langsommelig og fejlfyldt sagsbehandling, når dette er hensigtsmæssigt.

Økonomisk obstruktion, dvs. forsøg på at stoppe eller forstyrre landets økonomiske liv (produktion, handel og samfærdsel) f.eks. gennem initiering af politiske strejker.

Civil ulydighed mod myndighederne og provokation af samme for om muligt at miskreditere dem i befolkningens øjne.

Forførelse af de politisk uinteresserede til at tro, at de har samme hensigter som undergraveren (på facaden) i henseende til f.eks. kultur, patriotisme mv. - alt med henblik på at opnå deres støtte.

Rygtespredning med sigte på at skabe en forvirret atmosfære og uro i befolkningen.

Afbrydelse eller forsinkelse af post- og telefonforbindelser og indgreb i samme.

Korrumpning af offentligt og privat ansatte til fordel for undergraverne.

Sådan er altså - groft set - hvad man kunne vente at finde. Og disse forventninger er blevet opfyldt i rigeligt mål.

Den "strategiske plan"

Strategien for Sovjets indsats imod Vesten, herunder os blev nedfældet i en såkaldt "strategisk plan", som blev lagt i 60'erne, og som siden blev tilpasset i overensstemmelse med ændringer i forholdene. Planen har karakter af en "drejebog" for, hvorledes magtovertagelsen gradvis skulle udvirkes. Denne

drejebog indeholder en stillingtagen til, hvad der skal ske på alle områder - både militære og ikke-militære - foruden en detaljeret stillingtagen til forholdene i hvert enkelt af de vestlige lande (foruden udviklingslandene). Den er i sin oprindelige form kendt bl.a. gennem en tjekke, general Jan Sejna, som hoppede af i 1968. Sejna var kommunistpartiets førstesekretær i det tjekiske forsvarsministerium og sad i den afdeling, gennem hvilken alle vigtige sovjetdirektiver passede. Hans opgave var bl.a. at instruere de officerer, der var udset til at arbejde på planens gennemførelse.

Sejna har beskrevet planens oprindelse i sin bog "We will bury you".¹⁹⁴ Den blev oprindelig skabt efter ønske fra satellitlandene, der var utilfredse med, at østbloklandenes bestræbelser ikke var samordnede, hvilket naturligvis førte til betydeligt "ressourcespild". Første udkast til planen blev diskuteret mellem disse lande så tidligt som i 1966. Dens fulde titel er "Den strategiske langtidtsplan for de næste 10-15 og følgende år".

Fra 1967 kom der regelmæssige direktiver fra Sovjet til hvert satellitland mht. pågældende lands rolle i planen. Denne rakte i første omgang frem til midten af 90-erne og byggede på en forudsætning om, at det ikke ville være muligt at indhente USA's militærteknologiske overlegenhed inden da (omend forsøget på at lukke det eksisterende gab på dette område blev prioriteret højt). På det erhvervsmæssige område prioriteredes produktionen af varer, der kunne indtjene vestlig valuta, højt, og det samme gjorde bestræbelserne på at gennemtrænge kapitalistiske markeder - evt. til dumping-priser.

Planen opererer med flere faser. I første fase, som kaldtes "Perioden for forbedelse af fredelig sameksistens" skulle den isolation, som Sovjet var kommet i efter Stalinperioden, brydes. Man anså Khruschovs fortjeneste at være, at han havde fået Vesten til at tro, at østblokken var villig til at erstatte militær konkurrence med økonomisk konkurrence.

Fase 2 kaldtes "Den fredelige sameksistens kamp"(!). Målet i denne skulle være at skabe uenighed mellem vestlandene og at fremme social opløsning i disse. Frankrig skulle manøvreres ud af NATO, og en gennemtrængning af de vestlige socialdemokratier skulle svække landenes bånd til USA og understøtte deres lyst til at finde en modus vivendi med østblokken. Gennem infiltration i fagbevægelse og studenterorganisationer skulle der skabes nye konfliktområder. Antiamerikanismen i Europa skulle fremmes, og man skulle herigennem undergrave USA's lyst til at bidrage til forsvaret af Europa. I øvrigt forudså man, at der nok ville komme en aftale om rustningsbegrænsning. Ifølge planen skulle østblokken derfor i fase 2 sætte alt ind på at forøge sit militærpotentiel for at komme en sådan aftale i forkøbet.

I fase 3, "Perioden for dynamisk social forandring", skulle målet være at "knuse håbet om falsk demokrati" og at gennemføre Vestens totale demoralisering. Gennem venskab med Vesten, især USA, skulle man søge at opnå den størst mulige økonomiske og teknologiske hjælp herfra, samtidig med at kapitalistlandene skulle overbevises om, at de ikke havde behov for militære alliancer. USA's militære engagement i Europa skulle afvikles i denne periode, ligesom de vesteuropæiske landes lyst til at afholde de nødvendige militære udgifter skulle elimineres. Til formålet kunne Warzawapagten evt. opløses. Der forberedtes for

denne eventualitet et net af bilaterale arrangementer under Comecons auspicer.

Det vil føre for vidt at beskrive planen videre - man befandt sig ved tømbruddet i slutningen af 80-erne tydeligvis endnu i fase 2 - 3. Men det bør nævnes, at den sidste fase i planen hedder "Den globale demokratiske freds æra". Det bør også nævnes, at planen forudsætter en arbejdsdeling mellem østlandene.

I forbindelse med udarbejdelsen af den generelle plan lagdes en speciel strategi for, hvorledes de vestlige socialdemokratier skulle gennemtrænges. Denne opgave ansås for meget vigtig. En udtalelse af en veteran fra det britiske Labour vil illustrere hvorfor: *"Kommunistpartiet er de socialistiske og demokratiske partiers svorne og uforsonlige fjende. Når det omgås dem, sker det for at ødelægge dem. Kommunisten betragter ikke socialisten som en allieret i en fælles sag. Han betragter ham som en nar, som et foreløbigt hjælpemiddel, som noget, man kan slænge hensynsløst til side, så snart man har nået sit formål"*.¹⁹⁵ Bestræbelserne over for det vesttyske socialdemokrati blev fremholdt som skoleeksempel på, hvordan socialdemokratierne skulle bøjes væk fra denne opfattelse.¹⁹⁶ I en første fase skulle forbindelserne med dem således dyrkes i dække af den fredelige sameksistens. En faktisk alliance med socialdemokratiet ansås således nødvendig - selv om det endelige mål var at ødelægge partiet. Østbloklandenes politik over for socialdemokratiske initiativer skulle samordnes, således at det kom til at se ud, som om man gik ind på disse. Herigennem skulle socialdemokraternes prestige forøges. For at undgå, at de blev stemplede som pro-kommunistiske, skulle de dog også lejlighedsvis angribes. Tjekkerne og østtyskerne skulle samtidig kanalisere penge til understøttelse af den socialdemokratiske venstrefløj. I et sovjetisk værk, der behandler forholdet til socialdemokratierne mere generelt, hedder det bl.a., at erfaringen viser, at udholdende, stædigt og vedholdende tryk fra kommunisterne mere end en gang har tvunget socialdemokratiske ledere til at slå ind på en fælles vej med kommunisterne.¹⁹⁷

Undergravende virksomhed i Skandinavien og specielt Danmark har også en høj prioritet i langtidspanen¹⁹⁸. Ifølge dens anvisninger skulle der således sås splittelse mellem de større NATO-magter og Skandinavien. Specielt over for Danmark skulle der sættes meget ind på grund af dette lands geografiske vigtighed. Alle østeuropæiske efterretningstjenester blev repræsenteret i København, hvor de bearbejdede politiske mål. Der skulle specielt bygges på den unge generation i Socialdemokratiet, hos de Radikale og i Socialistisk Folkeparti. Tjekkerne skulle gøre en særlig indsats. Af de 5 "illegale" (agenter, der arbejder under falsk identitet), som i 60-erne blev uddannet af det tjekkiske forsvarsministerium, var de 3 udset til at arbejde med det danske socialdemokrati. Det langsigtede mål (i 1967) var her specielt at infiltrere generationen af yngre politikere. Russerne havde den opfattelse, at der ikke kunne rokkes meget ved det daværende socialdemokratiske partilederskab.

Standardmodellen

Såvidt Jan Sejna. Men en sandsynlig drejebog for en magtovertagelse eller forskydning i magtforholdene i et land er i øvrigt rekonstrueret flere steder. Således har Levchenko og en anden KGB-afhopper, Peter Deriabin skitseret den som følger:¹⁹⁹

"Sovjetunionen har fået interesse for den lille ø-republik, Ruritania (fiktivt navn). Øens økonomi, baseret på fiskeri og turisme, har fået en ny opblomstring som følge af lån fra Verdensbanken til udbygning af øens havn, som for fremtiden skal kunne modtage større, oceangående skibe. På grund af Ruritaniens særlige beliggenhed som et strategisk nøglepunkt, ønsker Sovjet adgang til de nye havnefaciliteter. Sagen bliver behandlet i politibureauet, hvor man beslutter at give top-prioritet til ændring af Ruritaniens pro-vestlige politik, så sovjetiske flådeenheder kan bruge det nye havneanlæg.

Centralkomiteens internationale afdeling, det internationale informations departement og KGB får overdraget opgaven, og planerne udarbejdes. Det sovjetiske udenrigsministerium meddeler den lokale stab på Ruritaniens om planen og ønsket om ruritanske havnefaciliteter.

Den sovjetiske ambassades handelsattaché på øen antyder i en samtale med Ruritaniens transportminister ønsket om at få åbnet den nye havn for sovjetiske fartøjer. En KGB-officer mødes med sin agent i samme ministerium og beordrer ham til at indlede en kampagne for russisk adgang til havnen.

En funktionær fra det internationale departement i Moskva sendes til øen for at møde næstformanden i den ruritanske-sovjetiske venskabsforening, hvor de russiske ønsker fremlægges.

En TASS-korrespondent forbereder en artikelserie, der opregner det langvarige venskab mellem Ruritaniens og det sovjetiske folk.

En hemmelig KGB-agent opfordrer et redaktionsmedlem på det ruritanske arbejderblad til at skrive en artikel, hvori man fordømmer en amerikansk plan om at bruge de nye, ruritanske havnefaciliteter til atom- og missilbevæbnede amerikanske krigsskibe.

En anden KGB-officer under dække antyder til en betalt journalist på øen, at der i den sidste tid er sket dødsfald blandt befolkningen som følge af forgiftede fisk.

Det ruritanske handelsministerium, der af økonomiske grunde allerede er favorabelt indstillet over for de sovjetiske ønsker om havneadgang, indbydes til den ene overdådige middag efter den anden, hvor ministeriets embedsmænd konstant hyldes af de sovjetiske vætter for "forståelsen for det sovjetiske folk".

Den ruritansk-sovjetiske venskabsforening afholder tilsvarende en række foredragsaftener, hvor gæsterne indbydes til gratis buffet, og hvor temaet, "en åben handels- og alliancefri politik", berømmes.

Et TASS-telegram fabrikerer en historie, der spredes over bureauets globale net, om, at USA har foretaget et forsøg med biologiske våben i havområdet ud for Ruritania med det resultat, at mange hundrede er døde af fiskeforgiftning.

En korrespondent for det sovjetiske blad Ny Tid meddeler Ruritaniens premierminister, at bladet har planer om en artikel, hvori han portrætteres som den fremtidige leder af en ny "alliancefri bevægelse" i landet.

Det ruritanske arbejderblad forbereder en demonstration som protest mod at gøre Ruritania til en amerikansk flådebase. Demonstrationens arrangører er den ruritanske fredsbevægelse i samarbejde med Det kristne Forbund.

Øens andet arbejderblad, betalt af det ruritanske kommunistparti, aftrykker dokumenter - fremskaffet af KGB - der i detaljer afslører de amerikanske flådebaseplaner. Den amerikanske ambassade på øen reagerer omgående mod falskneriet, men bliver ikke troet.

Et medlem af det ruritanske parlament rejser spørgsmålet til premierministeren: Hvor længe vil regeringen benægte at lånet fra Verdensbanken blev givet under forudsætning af, at USA fik en flådebase på øen.

Flere og flere organisationer på øen impliceres i de sovjetiske manøvrer. Ruritaniens transportministerium røber de nye planer om havneudvidelsen og oplyser, at Sovjet har solgt øen nye kæmpekraner til under prisen på verdensmarkedet.

Den ruritanske regering står foran et valg og tør ikke længere indtage den hidtidige pro-vestlige holdning af frygt for vælgertab. I private samtaler med den amerikanske ambassadør på øen hedder det dog, at intet er forandret.

En kort meddelelse i "World Wire Service" bliver udsendt:

"Ruritaniens premierminister har i dag meddelt, at den nye havn vil blive åbnet for skibe under sovjetisk flag. Ved en frokost i den ruritansk-sovjetiske venskabsforening understreger premierministeren øens ny "åbne-dør"-politik."

Dermed er et hidtil pro-vestligt ø-samfund indlemmet i klubben af "alliance-frie" nationer."

I Schweitz har myndighederne også rekonstrueret drejebogen for en aggression og udgivet den som folkepeje.²⁰⁰

Den heri beskrevne model bygger på tanken om, at en aggression skulle indledes med en ouverture af urimelige beskyldninger i sovjetpressen mod Schweitz' politik opfulgt af en blokade for livsvigtige produkter. Samtidig forårsages politisk uro og uro på arbejdsmarkedet. Et sovjetkontrolleret parti puster til gløderne og infiltrerer fagbevægelsen. Man bringer dele af denne til sprængning og placerer egne folk i fraktionerne. Man infiltrerer også pressen og hverver sympatisører. Vitale samfundsfunktioner sættes i stå gennem provokerede strejker. Temaet for offensiven mod pressen er i denne fase behovet for, at mållandet indser nødvendigheden af en "tilpasning" til den nye verden - dvs. indser, at den bestående krise udelukkende er en følge af det herskende politiske og økonomiske system.

I næste fase søges folk og øvrighed adskilt. Centrale og regionale myndigheds-personer bagvaskes og parlamentets virksomhed forstyrres og latterliggøres. Pressen mobiliseres til at så tvivl om gennemførte love. Der provokeres endeløse debatter om nødvendige lovtillæg. Sproglige minoriteter mobiliseres imod regeringen. Ved udbredelsen af rygter om spionage mv. skabes en atmosfære af almen mistro.

Under hensyn til de herskende forhold er det nu blevet vanskeligt for de schweitziske myndigheder at mobilisere forsvaret. Det kommer til grænseepisoder. Der forekommer sabotage mod industrier, civile og militære nøgleanlæg, samt transportmidler. Der sker uopklarlige mord. Ingen véd mere, hvem de tør stole på, fjenden er overalt, men kan intetsteds pågribes. Politiet kan ikke mere klare sin opgave. Af frygt for repressalier eller af sympati med terroristerne støttes det nemlig ikke mere af befolkningen. Den økonomiske situation bliver stadig mere håbløs i det opståede kaos.

Til sidst overtages magten eller invasion finder sted.

Denne korte skitse yder ikke den schweitziske pjece fuld retfærdighed. Man er nødt til at læse originalteksten for at forstå, at den skitserede magtovertagelsesstrategi ikke blot er hjernesvind. Selv med denne tekst for øje er det også åbenlyst, at forholdene i Schweiz er så meget anderledes end i Danmark, at den drejebog, der er opstillet for os nødvendigvis vil se anderledes ud.

En sandsynlig drejebog over for Danmark

Opstillet mere systematisk ville den handlingsplan, som kan være blevet anset for anvendelig i forhold til os, bl.a. have indeholdt følgende:

- 1) Der etableres sympatiserende partier og organisationer. Sympatisører sluses endvidere ind i eksisterende partier og organisationer eller rekrutteres i disse. Celler oprettes om muligt overalt, hvor det kan være af interesse at have indflydelse.
- 2) Der etableres en spydspids blandt intellektuelle og opinionsdannere. Med Danmarks høje levestandard er det selvsagt vanskeligt at finde grobund for revolutionære synspunkter blandt arbejderne. Derimod er det muligt at påvirke intellektuelle, kunstnere, journalister og andre, som nærer mere ideelle interesser. Kan der i disse grupper vindes en kerne af pålidelige (bevidste eller ubevidste) tilhængere, vil der herigennem kunne udøves en påvirkning på samfundets grundlæggende beslutningsprocesser.
- 3) Der skabes tillidsfuldhed i forholdet til Sovjetunionen. Det er altid lettest at nedbryde en modstander, hvis han først er tillidsfuld. Ved i rigelig grad at yde kulturelle tilbud - udstillinger, koncerter, sportsskampe osv., ved at tilbyde tillokkende turistarrangementer, ved at pleje videnskabelig udveksling osv. vil der i den danske befolkning kunne oparbejdes en fornemmelse af sympati, fredsommelighed, god vilje og af, at det hele egentlig ikke er så farligt.

Dette fremstød suppleres med demonstrationer af overvældende magt, dygtighed og ressourcer, således at der samtidig opbygges en fornemmelse af, at det alligevel ikke ville være muligt i det lange løb at stå imod, hvorfor det er bedst at gøre en dyd af nødvendigheden.

Sportens verden er - i parentes bemærket - et meget egnet forum for demonstration af overlegenhed. Hundrederusinder følger vigtige sportsbegivenheder og tager sportssejre som udtryk for nationale sejre. Sportssejre

forbindes af tilskuerne med overlegenhed hos den sejrende nation. Tilskuerne ser ikke, at resultatet f.eks. kan være opnået ved ydelse af vilkår for sportsudøvelsen, som er ude af proportioner til det formål, sporten i sig selv udgør. Sportsudøvere på topplan i autoritære regimer véd imidlertid udmærket, at deres personlige velfærd afhænger af, at de sejrer, eftersom deres sejr forbindes med sejr for det politiske system, de repræsenterer. De vil være understøttet ved f.eks. at have ansættelse i foretagender, hvor de får al nødvendig træningstid stillet til rådighed.

Overlegenheden kan dog også demonstreres på andre områder. Om man er i stand til at konstruere køleskabe og biler, der virker, er i denne forbindelse ligegyldigt, fordi sådanne tekniske landvindinger alligevel aldrig ville påkalde sig mediernes opmærksomhed. Derimod er tekniske fremskridt på f.eks. rumfartens område meget velegnede til at demonstrere overlegenhed - og til at skabe tanker om, hvad denne også kan bruges til.

- 4) I forlængelse heraf understøttes pacifistiske og defaitistiske tilbøjeligheder. Det tema, der slås an, er, at et forsvar alligevel ikke nytter, når det kommer til stykket, og at supermagten har midler i hænde, et lille land som Danmark ikke kan stille noget op overfor.

Fremme af synspunkter som undergraver forsvarsviljen finder sted mere eller mindre åbenlyst. Det afgørende er ikke, om disse synspunkter er seriøst underbyggede. Hvis de videregives tusindfold fra mand til mand og tilstrækkeligt ofte i pressen, vil der kunne fremkaldes en følelse både blandt befolkning og politikere af, at det dog altsammen intet nytter.

Idealer som alle kan tilslutte sig, men som samtidig fremmer pacifistiske og defaitistiske holdninger fremhæves så ofte som muligt, f.eks.: "mod atomdøden", "for en fredelig verden", "sociale ydelser er bedre end militærudgifter", "du må ikke slå ihjel", "hellere plads til skoler end til militære øvelsespladser". Der trækkes også på befolkningens naturlige uvilje mod at bruge penge på et militærapparat, som "ikke bruges til noget". Lokalbefolkningens ulemper og risiko ved at have militære anlæg liggende fremhæves. Forsvaret latterliggøres. Historier om, hvad der ikke virker i dette forsvar, fremmes. I forsvaret understøttes enhver tvivl om de politiske leders oprigtighed - personellet skal have indtrykket af, at de for politikerne blot udgør en facadelegitimation over for NATO-myndighederne, og at de uden tilstrækkelige våben og udstyr vil blive ofrede i en given situation. I kredse, der pr. definition ikke er defaitistiske eller forsvarsuvenlige, presses der på for gennemførelsen af en "afbalanceret" politik. Bevillinger til forsvaret er pr. definition "rustning". Temaer gående ud på, at besparelser kan opnås gennem "rationaliseringer", slås an.

- 5) Det politiske liv destabiliseres og de politiske beslutningsprocesser vanskeliggøres og latterliggøres. Der sås tvivl om alle vigtigere beslutninger. Beslutningsprocesserne gøres til en endeløs vandring frem og tilbage. Forholdet mellem regering og opposition besværliggøres. Oppositionen ægges til at fremsætte urealistiske krav (som den iøvrigt let vil blive tvunget til at prøve at gennemføre, hvis den senere skulle komme i regering). Alle beslutninger, der er ubehagelige eller udgiftskrævende for befolkningen fremhæves som

unødvendige. Politikere og regeringsmedlemmer mistænkeliggøres, der skaffes i videst mulig omfang gode og salgbare "historier" om dem. Rygte-kampagner om uduelighed og korrupsion i forvaltningsapparatet iværksættes.

- 6) Der skabes om muligt grundlag for sociale, regionale, sproglige eller etniske konflikter.
- 7) Der skabes økonomisk svækkelse og om muligt økonomisk afhængighed af Sovjetunionen eller afhængighed af sovjetisk velvilje. Der tilbydes f.eks. billige råstoffer eller energi, som Danmark i en given situation er afhængig af. Forbruget af midler til nytteløse formål eller formål, som ikke kommer borgerne til gode, fremmes. Offentlige fejlinvesteringer fremmes. Vægten lægges på at fremme formål som vanskeligt lader sig modargumentere, (f.eks. U-landsbistand, støtte til indvandring samt miljøforanstaltninger). Om muligt udvirkes en forkert energipolitik eller anvendelse af energiformer, der helt eller delvis kan kontrolleres af Sovjet.
- 8) Der drives en kile ind mellem folk og øvrighed: Der etableres eller provokeres strejker, demonstrationer, splittelse af fagforeninger og politiske partier, landets svagheder annonceres igen og igen for dets befolkning.
- 9) Der sættes ind med obstruktioner og fysiske aktioner, om muligt under sådanne former, at retshåndhævelsessystemet og politimyndighederne kommer til kort. Der oparbejdes en almen fornemmelse af, at alt er tilladt, når blot man er målrettet nok, og at der gælder forskellige regler for forskellige borgere. Respekten for retsudøvelsen nedbrydes. Domsmagten udråbes som "politisk". Domme i sager med politiske undertoner, f.eks. arbejdskonflikter og i sociale sager, udråbes som vilkårlige og udtryk for den herskende klasses monopol på retsvæsenet.

Meningsoffensivens bærestrømme

Hvad der blev gjort i de forskellige lande, ahang naturligvis ikke blot af de fysiske muligheder, som frembød sig i det land, aktiviteten blev rettet imod, men også af det psykologiske klima, som beherskede dette land. Det er f.eks. karakteristisk, at der i de store vesteuropæiske lande også har været mulighed for at fremme en egentlig terroristisk virksomhed. I Danmark synes det derimod (med enkelte undtagelser) fortrinsvis at være defaitismen og pascifismen, der er blevet dyrket.²⁰¹

Om det danske opinionsklima foreligger flere kendte sovjetiske analyser.²⁰² Det fremgår bl.a. af disse, at Sovjet har interesseret sig meget for offentlighedens rolle ved udenrigspolitikens udformning og for mulighederne for at aktivere denne offentlighed i en gunstig retning. Ligeledes interesserede man sig som allerede nævnt meget for mulighederne for at "dreje" socialdemokratiet - herunder i antiamerikansk retning - ved at "neutralisere" dets højrekræfter. Partiet ansås for at være i særlig grad påvirkeligt for passende strømninger i offentligheden, især fagbevægelsen. Vietnambevægelserne og anti-EF-bevægelsen er nævnt som anvendelige forbilleder i denne forbindelse. Endvidere interesserede man sig for mulighederne for at begrænse NATO-medlemsskabets "negative" konsekven-

ser.

På grundlag af 1) de tilgængelige sovjetiske analyser 2) konstaterede påvirkningsaktiviteter 3) udtalelser fra afhoppere og 4) eksisterende viden om påvirkningens teknik, jfr. nedenfor kap. 4, er det også muligt at skabe en grov rekonstruktion²⁰³ af tankelinien i den aktivitet, som blev vendt imod os. Denne ser i dramatiseret (fiktions) form således ud:

"Danmark er et latterligt lille land. Hvis det ikke lige netop var for dette lands geografiske placering, ville det være næsten umuligt at fatte nogen interesse for det. Netop denne placering som prop i Østersøen, knudepunkt mellem øst og vest og mellem Norden og Mellemeuropa gør imidlertid, at vi må hellige landet den allerstørste opmærksomhed.

Desværre er det for øjeblikket ikke os, der behersker det danske territorium. Gennem Danmarks tilslutning til NATO beherskes det tværtimod af vore modstandere. Denne omstændighed lægger et utåleligt bånd på vor handlefrihed. Derfor må Danmarks tilknytning vestover løsnese, således at dette vitale område finder en mere naturlig balance i forhold til os.

Muligheden for med ét slag at hidføre en sådan løsning begrænses for øjeblikket netop af tilknytningen til den vestlige alliance. Denne tilknytning hindrer imidlertid ikke en modning af den danske befolkning, som kan udgøre grundlaget for, at landet bringes ind i en frigørelsesproces, eller som i al fald kan gøre Danmark til et tvivlsomt kort for den vestlige sammenslutning i en akut situation.

En proces af denne art har rimelige udsigter netop i Danmark. Landet er lille og har ikke ressourcer til at sætte ind på alle de områder, hvor det måtte blive udsat for pres. Netop det felt, meningspåvirkningen, som er skueplads for vore bestræbelser, påkalder sig traditionelt ingen opmærksomhed i landet. Der vil derfor næppe kunne samles større ressourcer til at imødegå vore bestræbelser på dette felt. Historien har iøvrigt også vist, at netop danskerne har en tilbøjelighed til ønsketænkning og magelighed. De har ofte fejlvurderet de trusler, de står overfor. Ydermere er en ny generation ved at komme til magten. Denne er ikke forpligtet over for fortiden. Saml opmærksomheden om denne generation!

Målet er ikke i første omgang at ændre ved Danmarks øjeblikkelige udenrigspolitik. Man skal ikke forsøge at forandre grundfæstede forestillinger for hurtigt. En alt for pågående aktivitet fra vor side ville måske tværtimod påkalde sig en reaktion. Husk at vi har al den tid, som behøves.

Målet er langsomt og i det stille at ændre danskernes forestillinger om, hvad forudsætningerne er for deres udenrigspolitik. Det drejer sig om at forskyde befolkningens øjeblikkelige opfattelse af, hvem der er deres venner, og hvem der er deres fjender. Et "fjendebillede" er for danskerne noget meget abstrakt, eftersom der i nyere tid ikke har været nogen, som for alvor ville dem til livs. Husk deres tilbøjelighed til at se en sag "fra alle sider".

Målet er i første omgang at få danskerne til at se sagen også fra vor side. Skab tvivl hos dem om deres traditionelle vurderinger. Få dem til at synes, at vore behov og meninger er lige så gode som deres vestlige forbundsfællers. Noget sådant vil falde

godt ind i deres tilbøjelighed til at "dele sol og vind lige". Rok ved deres tro på objektiv og politisk neutral iagttagelse. Hvis de opgiver denne tro, vil de slutte, at alle fordrejninger er lige grove, og at vi såmænd ikke er værre end deres vestlige allierede.

Skab også turbulens, således at deres politiske ledere kan opretholde landets nuværende status på papiret, af pligt og tradition. Uden engagement, men alene drevet af formel nødvendighed og loyalitet over for deres politiske fortid vil de overhovedet ikke forstå, hvad der er nødvendigt for at forsvare sig. Sørg for at al investering i deres militær opfattes som "oprustning". Lad dem erstatte deres våben med ord. Sørg for at de udmåler investeringen i deres forsvar ikke ud fra de styrker, vi en given situation kan sætte ind mod dem, men ud fra, hvad der er "politisk realistisk" i deres Folketing. Sørg også for at opbygge en verden i deres politiske leders munde og hjerner, som gør det umuligt for befolkningen at skelne det, der kommer fra disse ledere, fra det, som er i vor interesse. Skab samtidig hos disse ledere forestillingen om, hvad den almindelige "mening" er - nemlig den mening vi ønsker. Husk at denne mening tegnes af de aktive i samfundet - og det skal være de mennesker der fremmer vor linie.

Understøt alt, hvad der medvirker til at nedbryde danskernes respekt for politiske ledere, der ikke følger den kurs, vi ønsker, deres forståelse for de farer, omverdenen rummer, og deres økonomi. Destabilisering af deres samfund er en nødvendig forudsætning for deres overgang til socialismen og verdensrevolutionen.

En nødvendig forudsætning for, at vor operation skal lykkes, er naturligvis, at det lykkes at nyttiggøre den danske presse. Men hvorfor skulle dette ikke lykkes? Ifølge de tankegange, der behersker disse latterlige demokratier, er det ikke blot muligt, det er heller ikke nogen synd at udnytte deres presse. Tværtimod. I disse rådne lande udformes meningsdannelsen alligevel gennem pressen ganske uden hensyn til, hvad der tjener statens overordnede mål. Vi skal blot koble os ind på den fødelinie til den offentlige mening, som denne presse udgør.

Det væsentlige i denne forbindelse er ikke nødvendigvis at få fremhævet vor fortræffelighed i pressen. Det vil let blive afsløret, hvor sådant kommer fra. Derimod er det væsentligt at få fremhævet de vestlige stormagters mangel på fortræffelighed. Det drejer sig i første omgang blot om at undersøgte forestillingen om, at begge sider er "lige gode om det" - og lige slemme i deres metoder. Skab passende historier, som pressen kan finde. Lad den også svælge i uigennemførlige ideer, småtterier og ligegyldigheder, der slører helhedsbilledet, og lad den svømme hen i illusioner om, hvad der foregår. Alle tilbøjeligheder til ønsketænkning skal understøttes.

Husk at alle foranstaltninger som er nødvendige for at nå vore mål er legitime. Hvis det er nødvendigt at tie så ti. Hvis det er nødvendigt at lyve så lyv. Sørg også om muligt for at få folk med den rette indstilling placeret de rette steder. Husk at de vurderinger, der i Danmark anlægges ved vurderingen af ansøgere til stillinger, er ganske rummelige. Er det højeste kriterium for en ansættelse måske ikke forståelse for verdensrevolutionens sag? Det skal de, der støtter verdensrevolutionen, huske, hvis de kommer i en position, hvor de skal ansætte nogen eller godkende en ansættelse. Gøres dette systematisk, vil vore modstandere med sikkerhed blive trængt tilbage efterhånden. De tror jo, at deres "objektive" kriterier stadigvæk gælder. Statistisk set vil denne tro gradvis give os magten over en masse centrale stillinger, fordi vi vil være hensynløse dér, hvor vore modstandere ikke er det.

Sæt fortrinsvis ind på de stillingsområder, hvor det er muligt at få magt over andres meninger: I pressen og undervisningssektoren. Sæt jer også på de stillinger, hvor der er fred og ro til at gøre det arbejde, vi gerne vil have gjort, og adgang til midler, der gør dette muligt. Humanitære og mellemfolkelige organisationer råder f.eks. over et uhørt potentiel. Udnyt det, sørg for at dette potentiel spores i den rigtige retning.

Det er klart, at I vil støde på vanskeligheder. Nogen kunne finde på at begynde at grave i det, I foretager jer. Men det vil ikke være særligt mange. Og de har ikke noget apparat til at hjælpe sig. Danskere, der vil deres eget bedste, bruger forøvrigt ikke deres tid på noget, som kan blive kontroversielt. De bruger den til at tjene penge og fremme deres egne interesser. Skulle der være en eller anden, som begynder at interessere sig for vore forretninger, skal han naturligvis omgående fremstilles som yderligtgående koldkriger, højreaktivist eller fascist, der ønsker at bringe McCarty-perioden tilbage. Samtidig gælder det om at gøre livet så surt for ham, at han mister overskuddet til at gå rundt og rode i vore sager. Dette vil i de fleste tilfælde virke. Men hvis det ikke virker, så latterliggør ham og hans påstande om os: Hvad er der galt i en fri meningsudveksling? Vil han da genindføre censuren? Hvorfor skal man nu, hvor Sovjetunionen er gået ind i en ny tidsalder, høre på de gamle trivialiteter om igen?

Sørg om muligt for, at at skadelige tanker og oplysninger ikke bliver læst. Hvorfor skal sådant f.eks. anmeldes i bladene? Og hvorfor skal anmeldelser og lektørudtalelser være upolitiske?²⁰⁴
Men bedst af alt - sørg for, at det slet ikke offentliggøres.

Husk også, at intet demokratisk land er i stand til at bevare årvågenheden i længere perioder. Folk gider simpelthen ikke hele tiden gå rundt og passe på. Hvis en trussel ikke ændrer sig, men på den anden side heller ikke udløser overgreb på disse folk selv, vil de efterhånden begynde at glemme trusslens eksistens.

Husk at vore modstandere vil have svært ved at dokumentere noget som helst om det, vi foretager os, og at alt, hvad der ikke kan dokumenteres, lader sig affeje som løse påstande.

Læg jer så vidt muligt i ly af eksisterende partier og organisationer. Lykkes det at lancere vore initiativer ad en sådan vej, vil ethvert angreb på dem automatisk blive et angreb på partiet - og dette vil selvsagt slås med næb og klør for at forklare folk, at intet af, hvad det foretager sig, stammer fra os.

Modsæt jer også alle forsøg på indsyn i og registrering af, hvad der foregår. Sådan noget vil kunne bruges imod os. Vi skal nok selv føre de registre, vi behøver.

Skulle I alligevel blive ramt, gør så livet surt for jeres modstandere. Skriv bøger og artikler om, hvilken uretfærdighed I har været udsat for. Tilsløv offentlighedens opfattelse af, hvad der er sket.

Endelig: Embedshandlinger foretaget i verdensrevolutionens interesse kan naturligvis ikke være embedsmisbrug. Husk det. Hvis nogen af vore sympatisører bliver beskyldt for embedsmisbrug i sådan anledning, kan de forsvare sig med, at sådanne beskyldninger kun kan komme fra dem, der hylder det borgerlige objektivitetsbegreb. Dette begreb har de borgerlige kredse naturligvis ret til at hylde. Men det giver dem

ikke ret til at kritisere os og vore meningsfæller for noget som helst. For vor opfattelse af, hvad objektivitet er, kan være lige så god som deres. Beskyldninger mod vore sympatisører om, at de misbruger deres stillinger, udgør simpelthen et borgerligt overgreb på folk, der blot har en anden politisk grundholdning.

Op med humøret. Verdensrevolutionen er gået fra landvinding til landvinding i nyere tid. Dette gælder også i henseende til mulighederne for at føre vores form for krig. Se f.eks. hvordan vestlandene gennem Helsingforsaftalen 'anerkendte', at det sovjetiske socialistiske system godt kan være demokratisk. Ved at narre NATO-landene, deriblandt ærkefjenden USA, til at underskrive Helsinki-aftalen, har Sovjetunionen scoret en af sine største sejre siden anden verdenskrig. Den sovjetiske forhandlingsstrategi har været så underfundig, at de vestlige ledere fik det indtryk, at de havde sejret. Tåberne var endog ivrige efter at skrive under. De vidste ikke, at de var blevet fanget som fugle i en fælde. De drømte om at splitte det monolitiske, sovjetiske samfund ved hjælp af principperne i Helsinki-aftalen: Fri udveksling af informationer, frihed til at rejse, emigration, menneskerettigheder og andre borgerlige absurditeter. Stakkels tåber. Det vil tage dem år at forstå os. Vi vil sælge deres bøger, blade og aviser, men kun til udlændinge i hoteller, reserveret udlændinge. Resten brænder vi. Vesten tror, at dissidentorganisationer vil skyde op som paddehatte. Ha.Ha. Lad dem bare håbe. Vores glørværdige checkister (gammel betegnelse for KGB) kender deres pligter. I løbet af nogle år vil vi befri os for disse afvigere en gang for alle i fængsler og arbejdslejre og reformere dem til produktive medlemmer af Sovjetsamfundet".

1. Se hertil f.eks. Alex Inkeles "Public Opinion in Soviet Russia"
2. Jfr. Bent Jensen "Tryk og Tilpasning" s. 23 f
3. Se f.eks. - overskueligt - Bent Jensen "Sovhetunionen - historie, ideologi, økonomi og politik" s. 100 ff. Se iøvrigt også Geoffrey Gorer og John Rickman, "The People of Great Russia" og Henry V. Dicks, "Observation on Contemporary Russian Behavior" i Human Relations, Vol V nr. 2.1952., E.H. Carr, "The Bolsjevik Revolution" og V.I. Lenin "Udvalgte Værker" bind 9, 1976.
4. Jan Greig, "They Mean what they say", s. 14 f.
5. Citeret efter Bent Jensen, "Sovjetunionen" s. 101.
6. Refereret efter Bent Jensen, "Sovjetunionen" s. 106, se tillige samme "Tryk og Tilpasning" s. 23 og iøvrigt f.eks. Jan Sejna, "We will bury you" s. 102 f.
7. Prof. F. Ryshenko, Pravda 22/8 1973.
8. Jan Sejna, "We will bury you" s. 112.
9. Refereret efter lord Chalfont i Bavn nr. 1/1981. Se i øvrigt Ian Greig "They mean what they say", s. 24.
10. Barron, "KGB today" s. 22.
11. Ian Greig "They mean what they say" s. 44.
12. Barron s. 40.
13. Refereret efter Bent Jensen i "Modstand og Frihed" (red. Iben Holk og Torben Høy) s. 31 ff. Se iøvrigt om Sovjets detentedoktrin Bertil Nygren "Fredlig sameksistens: Klasskamp, fred och samarbejde".
14. Se Jan Sejna, "We will bury you" s. 103.
15. Jan Sejna, "We will bury you" s. 115.
16. "A Report on Active Measures and Propaganda 1986-87" s. 88.
17. Ian Greig "They mean what they say" s. 32.
18. "Jeg var KGB-officer" s. 47 f.
19. Barron s. 40.
20. Refereret efter Charlie Nordblom "Krig i Fredstid" s. 130.
21. Smsts. s. 87 f.
22. Jfr. J.G. Pilon i Political Communication and Persuasion vol. 4 s. 29 ff.

23. Se Jan Sejna, "We will bury you" s. 102 f. Om stalinæraens strategi se iøvrigt f.eks. William R. Kintner, "The Front is everywhere".
24. En afhoppet sovjetofficer, Viktor Suvorov, hævder i sin bog "Inside the Soviet Army" s. 168 f at dette bl.a. skyldtes erfaringen fra Finlandskrigen: Det lykkedes ikke at løbe Finland over ende militært, men det lykkedes at føjeliggøre Finland med psykologiske våben. Derimod blev Rumænien og Jugoslavien aldrig føjelige, selv om de nåede at komme under beherskelse af sovjetisk militær. Antagelsen er næppe korrekt. Derimod tyder meget på, at den opinionsdannelse, som udviklede sig i USA og Vesteuropa under Vietnam-krigen, og som gjorde de umuligt for USA at afslutte denne krig, gav KGB-eksperterne stof til eftertanke. Om aktiviteternes tankegrundlag se iøvrigt f.eks. Andrew M. Scott "The Revolution in Statecraft: Informal Penetration" s. 45 ff.
25. Se f.eks. W. Agrell. "Hvorfor U-bådskrænkelserne"?
26. En beskrivelse heraf findes i Andreassen og Moe, "Spioner og spionmål i Norge" s. 140 ff, Viktor Suvorov, "Inside the Soviet Army" s. 75 ff og Charlie Nordblom "Krig i fredstid" s. 238 ff.
27. Se f.eks. Andreassen og Moe "Spioner og Spionmål i Norge" s. 228 ff.
28. Dragan Jovius "Sovjetspionage i Sverige" s. 57 og 64. Om sabotageplaner se iøvrigt f.eks. Ørnulf Tofte "Spaneren" s. 82 ff.
29. Se om mulighederne for gennem beslutningsmanipulation at sikre en politisk beslutning om mobilisering Gunnar Sjøstedt "Den icke-militära balancen: Et forsummat perspektiv" s. 108 ff.
30. Jfr. f.eks. W. Agrell "Hvorfor U-bådskrænkelserne?"
31. Samme, s. 54.
32. Se iøvrigt Sun Tzu "The Art of War".
33. Jfr. Torsten Husén, "Massepsykologiske problemer" s. 36 f. Se iøvrigt Andrew M. Scott "The Revolution in Statecraft: Informal Penetration" s. 30 ff.
34. Herman Rauschnig "The Voice of Destruction" s. 97.
35. Herman Rauschnig, "Mændene omkring Hitler", dansk udgave 1944.
36. Jfr. Rauschnig, "Mine samtaler med Hitler" s. 20, 25, 26, 85 ff, 153 ff, 274.
37. "Forbrydelse og Dumhed" s. 128 ff.
38. Hermann Rauschnig, "Mændene omkring Hitler" s. 24.
39. "Germany Unmasked" s. 14.

40. Til trods for at amerikanerne umiddelbart efter 2. verdenskrig synes at have haft øje for alle disse aspekter (se f.eks. Lester Markel m.fl. "Public Opinion and Foreign Policy" og Hans Speier "The Future of Psychological warfare" i Public Opinion Quarterly vol. XII nr. 1 1948) sakkede man i de følgende år agterud. Det blev hævdet, at USA savnede global planlægning på dette område, at beslutningsprocesserne og kompetenceforholdene var uklare, og at personalet kun beskæftigede sig med disse opgaver som bijob, jfr. Ron D. Mc Laurin (red.) "Military Propaganda". I f.eks. Philip Agee, "Tæt på CIA" og Philip Knightley "The Second Oldest Profession" beskrives dog amerikanske påvirkningsoperationer i nyere tid. Siden 1981 har der også eksisteret en arbejdsgruppe "Active Measures Working Group", under Department of State, hvis opgave er at imødegå sovjetiske operationer. Se nærmere "Soviet Active Measures in the Era of Glasnost".
41. Gunnar Sjøstedt "Desinformation, vilseledning och nationell säkerhet" s. 1 ff koncentrerer sig f.eks. om den tilsigtede spredning af vildledende oplysninger. Det bånd, Sjøstedt pålægger sig ved at begrænse sin analyse på denne måde, fører f.eks. let til, at en påvirkningsoperation, der har til formål at sikre, at modtageren kun får udvalgte - korrekte - informationer i hænde, ikke defineres som desinformation, selv om den opnåede raster-virkning netop virker vildledende mht. helhedsbilledet.
42. Ian Greig "They mean what they say" s. 16 f.
43. L. Bittmann "The Deception Game" s. 75.
44. Det norske Morgenbladet 20/5 1988.
45. s. 102.
46. Tilfældet er refereret efter Gunnar Sjøstedt, "Desinformation, vilseledning och nationell säkerhet" og Schultz og Godson "Dezinformatsia" s. 133 ff.
47. Jfr. f.eks. Barron "KGB-today" s. 251 f, Thorleif Andreassen og Gunner Moe, "Spioner og spionmål i Norge"; "Soviet Active Measures in the Era of Glasnost"; Dragan Jovius "Sovjethotet mot Norden" s. 125 ff, Charlie Nordblom "Krig i Fredstid" s. 66 ff, Gunnar Sjøstedt "Den icke-militära balancen: Et forsummat perspektiv" s. 32 ff, Ladislav Bittmann "The Deception Game", Richard H. Schultz og Roy Godson "Dezinformatsia" og Peppe Engberg "Sovjet och Fredsrörelsen", s. 65 ff.
48. Om den åbne propaganda se f.eks. Schultz og Godson "Dezinformatsia" og Peppe Engberg "Sovjet och fredsrörelsen" s. 101 ff.
49. Aleksei Myagkov "Jeg var KGB-officer" s. 38 ff.
50. Levchenko i Chalie Nordblom "Krig i fredstid" s. 73 f.
51. Roy Godson i Political Communication and Persuasion, vol. 4 s. 43.
52. Jfr. Charlie Nordblom "Krig i fredstid" s. 119. Om "oppustnings"mulighederne specielt i Danmark udtaler Gordijevskij i Jyllandsposten 18/10 90

følgende: "Danmark er et liberalt samfund med en stærk venstrefløj, så i realiteten behøvede KGB og ambassaden ikke at overanstrengte sig. Der var en masse fremdrift i offentligheden, som hurtigt lod sig kanalisere over i krav om våbenkontrol, støtte til sovjetiske fredsinitiativer, angreb på den amerikanske regering samt modstand mod Fællesmarkedet, atomvåben, det militære beredskab i Nordatlanten og Østersøen etc." ... "I dette miljø opmuntrede KGB hver eneste kampagne."

53. Jfr. John Lenczowski i Political Communication and Persuasion Vol. 4 s. 32 ff. I et interview i Jyllandsposten 18/10 90 udtaler Gordijevskij: "Mange af de danskere, vi arbejdede med, gennemskuede ikke eller ønskede ikke at gennemskue ondskaben i det kommunistiske system. Den er ganske enkelt aldrig blevet opfattet af mange politikere og meningsdannende kredse i Danmark og står følgelig endnu mindre klart for den brede offentlighed. Af denne uvidenhed og naivitet fulgte en tendens til at idealisere Sovjetunionen og det sovjetiske system. Den typiske vestlige holdning, som jeg ser den, er: Vi er pæne og venlige mennesker. Det kan simpelthen ikke være rigtigt, at de ikke også er pæne og venlige mennesker på den anden side. De tror på det gode og fatter ikke, der er skabt et nyt menneske, homo sovjeticus, som fungerer på to eller tre forskellige måder: en måde over for udlændinge, en anden over for magthaverne, en tredje over for familien og vennerne og måske, dybt nede, en fjerde over for sig selv. I Vesten nægter man at forstå, at dette nye menneske - så forskelligt fra den gamle, russiske intelligentsia - er en løgner og svindele, en kujon uden moral eller principper."
54. Bittman i Political Communication and Persuasion Vol 4 s. 59, samt Schultz og Godson "Dezinformatsia" s. 168.
55. The Deception Game" s. 21.
56. Interviews i TV1 22/3 1990 og TV2 18/10 1990.
57. Jfr. Chapman Pincher "Spionerne iblandt oss" s. 129.
58. Departement of State Bulletin, Oct. 1983 s. 67. Gordijevskij siger i et interview i Jyllandsposten 18/10 90 bl.a. følgende: "Danmark blev som Norge, Vesttyskland, Holland og til en vis grad Italien anset for svage mål. KGB hævdede over for Moskva at have succes på dette felt. Det samme gjorde ambassaden. Daværende ambassadør Nikolaj Jegorytjev pralede med, at danskerne spiste af hans hånd..."
59. Ørnulf Tofte "Spanaren" s. 82. Om hvem der havde æren for Moskvasynspunkternes fremgang i Danmark udtaler Gordijevskij i Jyllandsposten 18/10 90: ... "om det var en succes alene for KGB kan diskuteres. Helt bortset fra at venstrefløjen selv kunne, skal man ikke glemme den officielle propaganda, der supplerede KGBs aktive forholdsregler. Jeg tænker på det arbejde, der blev gjort af det sovjetiske kommunistiske partis internationale afdeling, af sovjetisk radio og fjernsyn, og af pressebureauet Novostij. Andet blev nået ved hjælp af invitationer, delegationsbesøg og en konstant manipulering af journalister og faste korrespondenter i Moskva. I Moskva hævdede både KGBs og udenrigsministeriets folk, at de havde medvirket til at fremkalde den danske fordømmelse af USAs neutronbombe og den danske (socialdemokratiske, red.)

regerings beslutning om ikke at bidrage til opstillingen af NATOs mellem-distance-raketter i Vesteuropa. KGBs påstand var den klare, at man ved målrettet, systematisk bearbejdning af offentligheden gennem tjenestens danske kontakter havde påvirket den offentlige mening, som igen påvirkede regeringens beslutninger."

60. Se iøvrigt Schultz og Godson "Dezinformatsia" s. 174.
61. "A Report on Active Measures and Propaganda 1986-87" s. 87.
62. S. 217 ff. Se også Nora Beloff "Titos Flawed Legacy".
63. Se Charlie Nordblom "Krig i Fredstid" s. 35 ff.
64. Ladislav Bittman "The Deception Game" s. 6.
65. Se om sidstnævnte f.eks. Michael Mihalka "Soviet Strategic Deception i The Journal of Strategic Studies no. 1, 1982 samt Schultz og Godson "Dezinformatsia" s. 40.
66. Jfr. f.eks. Peppe Engberg "Sovjet och fredsrörelsen" s. 111 ff.
67. Der foreligger flere analyser af de tankegange, som sovjetpropagandaen forsøgte at injicere i den vestlige offentlighed. De er i nyere tid fremdraget gennem bl.a. analyse af sovjetisk presse i Schultz og Godson "Dezinformatsia" samt i Peppe Engberg "Sovjet och Fredsrörelsen" s. 111 f. Traditionelt antoges følgende temaer at lade sig udnytte: 1) Kampen står imellem USA og Sovjet, og derfor bør alle andre holde sig neutrale. 2) Sovjetblokkens militæropbygning skyldes udelukkende frygt for Vestlig agression - nedrust Vesten og så vil alt blive godt. 3) Kommunistblokken er bange, fordi den misforstår Vesten. Det er derfor op til os at gøre tilnærmelser og vise vor gode vilje. 4) Vesten låser sig fast i negative holdninger, så det er op til os at være mere imødekommende. 5) Atomenergi er verdens alvorligste problem. Vi bør hellere koncentrere os om det end om at være forskrækkede for kommunisterne. 6) Vi kan ikke ignorere den 1 milliard kommunister, der bebø østblokken, hvad vi derimod skal bekæmpe, er den ubetydelige fraktion af disse, der er sande kommunister. 7) Kommunistisk succes er resultatet af sociale uretfærdigheder og blev fremmet af sådanne i Østeuropa. 8) Svaret på sovjetisk infiltration i U-landene er økonomisk hjælp til disse. Opregningen er næppe udtømmende, der er umådelig mange strømninger i Vesten, som lader sig udnytte - ikke mindst hvis man baserer sig på den vestlige offentligheds naturlige tilbøjelighed til at bedømme Sovjets hensigter ud fra egne forudsætninger ("spejlbilled"fejlen).
68. Interview i Politiken 31/3 1983. Se i øvrigt f.eks. Schultz og Godson "Dezinformatsia" s. 187 ff.
69. Se f.eks. om vanskeligheden ved at nyttiggøre stof fra TASS Ole Prehn, "TV-avisen" s. 164 f.
70. Et tema, som KGB givetvis ville være tilfreds med, anslås f.eks. i en artikel i Aktuelt 24/1 89: "Paranoide efterretningstjenester og upålidelige afhop-

pere har bragt mere end én socialdemokratisk politiker til fald".

71. "The Deception Game" s. 189.
72. Jyllandsposten 4/9 1988.
73. Sir James Goldsmith, "Statement to the Media Committee," s. 6 f.
74. Schultz & Godson "Dezinformatsia" s. 111 ff.
75. Jfr. John C. Clews "Communist Propaganda Technique" s. 92 ff, hvor også de karakteristiske træk, som tjener til at afsløre en sådan organisation for det, den er, oplistes.
76. Schultz og Godson "Dezinformatsia" s. 112.
77. Joseph Burkholder Smith "Portrait of a Cold Warrior" s. 163.
78. Interview i Politiken 31/3 1983. Se i øvrigt Soviet Active Measures in the Era of Glasnost" s. 57 ff samt John C. Clews "Communist Propaganda Techniques" s. 88 ff.
79. Se specielt Schultz og Godson "Dezinformatsia" s. 17 ff og Peppe Engberg "Sovjet och Fredsrörelsen" s. 70 ff samt Aleksei Myagkov "Jeg var KGB-officer" s. 36.
80. Vladimir Sakharov "High Treason" s. 93.
81. "A Report on Active Measures and propaganda 1986-87, Philip Knightley "the Second Oldest Profession" s. 4 f, Thorleif Andreassen og Gunnar Moe "Spioner og spionmål i Norge s. 6 og 11 samt Aleksei Myagkov "Jeg var KGB-officer" s. 36. Se i øvrigt Dragan Jovius "Sovjetspionage i Sverige" s. 13 ff og Peppe Engberg "Sovjet och Fredsrörelsen" s. 81.
82. Således Obersturmbannführer Wilhelm Leimer der i 1943-44 oprullede hovedparten af den tjekkiske modstandsbevægelse.
83. Jyllandsposten 21/1 1990.
84. Se i øvrigt Chapman Pincher "Spioner iblant oss" s. 128.
85. Barron s. 449.
86. Barron s. 262 f og Schultz og Godson "Dezinformatsia" s. 114 ff, Peppe Engberg "Sovjet och Fredsrörelsen" s. 139 ff samt "Desinformation for Fred".
87. Jyllandsposten 31/1 1988.
88. Se i øvrigt Jyllandsposten 29/6 1986 og Bent Jensen "Tryk og Tilpasning s. 218 f.
89. Nærmere Bent Jensen "Tryk og Tilpasning" s. 217 ff.

90. s. 32.
91. Se iøvrigt f.eks. "Festivals for Sovjet".
92. Jyllandsposten 29/6 1988.
93. Bent Jensen, "Tryk og Tilpasning" s. 217.
94. Refereret efter "Modstand og Frihed" (red. Iben Holk og Ulrik Høy) s. 63.
95. Refereret efter P.H. Bering "Fredsbevægelser" s. 14.
96. Gordon Brook-Shepherd "The Storm Birds" s. 210.
97. S. 137 ff.
98. Om fredsbevægelsernes historie, se kort Jørgen Teglers i "Veje til Fred", red. Heurlin og Nørretrandes s. 137 (der dog ejendommenligt nok lader som om, sovjet-inspirationen ikke er reel, og ser konstateringer af denne inspiration som "mistænkeliggørelse").
99. Bent Jensen i Jyllandsposten 23/8 1989.
100. Se Jyllandsposten 28/2 1990. Iøvrigt f.eks. P.H. Bering "Fredsbevægelsens Bagmænd".
101. Jfr. Formanden for den sovjetiske Fredskomiteé, Yo. Zhukov i "International Affairs", nr. 4, Moskva 1986 s. 97.
- 102.eppe Engberg "Sovjet och fredsrörelsen" s. 61.
103. Barron s. 289 ff.
104. Se om fredsbevægelsens deroute f.eks. Aktuelt 12/6 1988.
105. Jyllandsposten 29/6 1986.
106. Se nærmere "Soviet Influence Activities, A Report on Active Measures and Propaganda 1986-87".
107. Dragan Jovius "Sovjethotet mot Norden" s. 158 ff.
108. Se bl.a. Andreassen og Moe "Spioner og Spionmål i Norge" s. 185.
109. Foged Christiansen "Muldvarpekrigen" s. 99 og Chapman Pincher "Spionene iblant oss" s. 109. Se iøvrigt Charlie Nordblom "Krig i fredstid" s. 425 ff, Roy Godson i Political Communication and Persuasion vol. 4 s. 42, Peppe Engberg "Sovjet och fredsrörelsen" s. 77 f.
110. Vladimir Sakharov "High Treason" s. 81.
111. Det norske Morgenbladet 20/5 1988.
112. Levchenko, interview i Berlingske tidende 24/4 1983

113. Se f.eks. fra Norge, Andreassen og Moe, "Spioner og Spionmål i Norge" s. 190 ff.
114. Berlingske Tidende 28/10 1976. Se også Dragan Jovius "Sovjetspionage i Sverige" s. 38 ff og Peppe Engberg "Sovjet och Fredsrörelsen" s. 285 ff.
115. Schultz og Godson "Dezinformatsia" s. 112 og 132 ff.
116. Interview med Levchenko i Politiken 31/3 1983
117. Andreassen og Moe "Spioner og Spionmål i Norge" s. 66
118. Jfr. Charlie Nordblom "Krig i Fredstid" s. 73.
119. Schultz & Godson "Dezinformatsia" s. 167 og 171.
120. Sir James Goldsmith "Statement to the Media Committee" s. 4, jfr. Levchenko i Charlie Nordblom "Krig i Fredstid" s. 66 og 71 ff.
121. Schultz og Godson "Desinformatsia" s. 175.
122. Ørnuff Tofte "Spaneren" s. 114 ff.
123. Dragan Jovius "Sovjethotet mot Norden" s. 146 f.
124. Schultz og Godson "Dezinformatsia" s. 169 og 177.
125. Se "Sakharovs Stemme" (red. Bent Jensen)
126. Se f.eks. Dragan Jovius "Sovjethotet mot Norden" s. 156 f.
127. Jyllandsposten 1/6 og 3/6 1987
128. Berlingske Tidende 23/4 1986
129. Om pengeomløbet se i øvrigt "Fredsbevægelser" v. P.H. Bering s. 36 ff
130. Se om DKP's rolle særligt Bent Jensen, "Tryk og Tilpasning" s. 213 ff
131. Tage Kaarsted "De danske Ministerier" s. 427.
132. Berlingske Tidende 1/3 1987.
133. Se nærmere Bent Jensen i "Tryk og Tilpasning". I interview i Jyllandsposten 18/10 90 fortæller Gordijevskij følgende: *"I Danmark var reglen, at det kommunistiske partis ledere, Knud Jespersen, Ingmar Wagner med flere, blev orienteret om det sovjetiske partis politik ved regelmæssige møder i ambassaden eller under rejser til Sovjetunionen. På ambassaden kunne de komme to eller måske tre mænd. Her fik de forelagt dokumenter, baseret på indberetninger fra centralkomiteens internationale departement, som informerede om denne eller hin linje i dette eller hint anliggende. Der var ikke tale om læsestof til underretning, men om høfligt formulerede instruktioner, som de ikke kunne afvise al den stund de også modtog store pengesummer til driften af deres parti. Instruktionerne gik videre til en række grupper, bl.a. Samarbejdskomiteen for Fred og*

Sikkerhed, Kvinder for Fred, Aldrig mere Krig og Nej til Atomvåben, ofte gennem tillidsfolk, som ikke var kommunister. I KGB og på ambassaden anså vi alle disse grupper, med større eller mindre ret, for frontorganisationer. At samarbejdskomiteen var en frontorganisation er hævet over en hver tvivl."

134. Ole Malmqvist m.fl. "Er det virkelig sandt" s. 130 note 20.
135. Se herom bl.a. Bent Jensen "Tryk og Tilpasning" s. 219
136. s. 36
137. Jyllandspostens analyse 22/3 1988 sml. dog organisationens svar smsts. 26/4 1988 i Jyllandsposten 6/5 1990 varsler organisationen nye toner.
138. Jyllandsposten 6/11 1989.
139. Se iverigt nedenfor kap. 4.
140. Charlie Nordblom, jfr. "Krig i Fredstid" s. 186 ff. Se også Østre Landsretsdomme af 11/1 1990 (3. afd., sagerne 278 & 279/1988).
141. Se f.eks. interviewet i BT 27/1 1984 hvor disse folk karakteriseres som "utroligt dygtige og veluddannede".
142. Berlingske Tidende 28/1 1984 og BT 27/1 1984.
143. Se om fredspropagandaens baggrundlag og teknik f.eks. Dragan Jovius "Sovjethotet mot Norden" s. 161 ff.
144. Barron s. 267 ff og "Fredsbevægelser" v/P.H. Bering s. 24 ff, William J. Casey "Soviet Use of active Measures" i "Current Policy" nr. 761, Charlie Nordblom "Krig i Fredstid" s. 74.
145. Jfr. Sir James Goldsmith "Statement to the Media Committee" s. 6.
146. Barron "KGB-Today" s. 277 og justitsministeriets redegørelse af 17/4 1982 om Arne Herløv Petersen-sagen. Se heroverfor Jesper Hjorth og Simon Hansen, "Fredens Spioner" s. 62 ff. I øvrigt Jyllandsposten 14/10 90. I et interview med Gordijevskij (TV2 18/10 90) vurderer denne Herløv-Petersen som konfidentiel kontakt af den art, som KGB havde et løst og mindre disciplinært forhold til, men som kunne være til stor nytte.
147. Barron s. 274.
148. Efter Heritage Foundation Backgrounder nr. 184, citeret efter P.H. Bering "Fredsbevægelser" s. 10.
149. Se "Veje til Fred" (red. Heurlin og Nørretrandes).
150. William J. Casey "Sovjet Use of Active Measures" i "Current Policy" nr. 761, "Soviet Active Measures in the Era of Glasnost"
151. Se Peder Golding m.mf. "Communicating Politics" s. 181 ff.

152. Department of State Bulletin, Oct. 1983 s. 62
153. Barron s. 17 ff.
154. Se f.eks. "Soviet Active Measures in the Era of Glasnost". Dragan Jovius "Sovjethotet mot Norden" s. 134 ff, Schultz og Godson "Dezinformatsia" s. 149 ff og Peppe Engberg "Sovjet och Fredsrörelsen" s. 243 ff.
155. Barron s. 258
156. Andreasson og Moe "Spioner og spionmål i Norge" s. 133
157. William J. Casey "Soviet Use of Active Measures" i "Current Policy" nr. 761
158. Air Force Magazine marts 1986 (USA)
159. William J. Casey "Soviet Use of Active Measures" i "Current Policy" nr. 761
160. Se bl.a. Aleksandr Kaznacheev "Inside a Russian Embassy" s. 172 ff., William J. Casey "Soviet Use of Active Measures" i "Current Policy" nr. 761 og "Soviet Active Measures in the Era of Glasnost" s. 4, Bittman "The Deception Game" s. 127 f.
161. Om karakteristiske fejl ved forfalskningerne, se "Soviet Active Measures in the Era of Glasnost" s. 51
162. Department of State Bulletin, Oct. 83 s.66
163. Se f.eks. James E. Oberg i Air Force Magazine, marts 1986 (USA). Og Dragan Jovius "Sovjethotet mot Norden" s. 141 ff.
164. "The Deception Game" s. 31.
165. Se også Aleksandr Kaznacheev "Inside a Russian Embassy" s. 176 f.
166. "Soviet Active Measures in the Era of Glasnost" s. 4 og Schultz & Godson "Dezinformatsia" s. 32.
167. Et eksempel på forsøg på at skabe en politisk holdning gennem indrationalisering af en sådan i udtalelser fra politikere, der er åbne i den retning, i hvilken holdningsændringen tilstræbes at foregå, udgør bogen "Fodnoter og Fredspolitik" (udgivet af Fredsbevægelsens Forlag). Her konkluderer Wilhelm Christmas-Møller (knyttet til Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed) ud fra indlæg af Lasse Budtz, Gert Petersen og Arne Stinus - udformet som svar på 3 spørgsmål opstillet på forhånd.
168. Berlingske Tidende 28/1 1984.
169. S. 170.
170. Refereret efter Berlingske Tidende 22/6 1986.
171. Se f.eks. Ørnulf Tofte "Spaneren" s. 154 ff.

172. William J. Casey "Sovjet Use of Active Measure i "Current Policy" nr. 761. Om den omhyggelige granskning af besøgende journalisters baggrund med henblik på at finde eventuelle muligheder for udnyttelse, se fhv. oberstløjtnant i KGB Dzhirkvelov i "A Report an Active Measures and Propaganda 1986-87 s. 88, jf. ovenfor under kap. 1.
173. Se Bent Jensen "Tryk og Tilpasning" s. 171 ff
174. Se også interview med Levchenko i Politiken 31/3 1983 og Political Communication and Persuasion Vol 4 s. 47.
175. "Soviet Active Measures in the Era of Glasnost".
176. Se Schl.'s leder i Berlingske Weekend af 1/6 1984. Pågældende forlag står dog senere for udgivelsen af f.eks. Bent Jensens "Tryk og Tilpasning". "Geografforlaget" har også påkaldt sig pinlig opmærksomhed - men det kan skyldes ønsket om at sikre markedsføringen over for et i hovedsagen venstreorienteret lærerkorps.
177. Affæren er omtalt i Politiken 24/4 1983 og rullede i kraft af en grundig efterforskning af DR's dækning af denne begivenhed iværksat af Flemming Kofod-Svendsen. Se Dennes bog "Sandheden er det første Offer".
178. Ifølge referat i Berlingske Tidende 15/4 1984.
179. Charlie Nordblom "Krig i Fredstid" s. 72.
180. "The Deception Game" s. 32 f.
181. Interview i Berlingske Tidende 24/4 1983.
182. Levchenko, jfr. Charlie Nordblom "Krig i Fredstid" s. 71.
183. Se f.eks. Philip Knightley "The Second Oldest profession" s. 106. Om rekrutteringer se iverigt f.eks. Joseph Burkholder Smith "Portrait of a Cold Warrior", Dragan Jovius "Sovjethotet mot Norden" s. 93 ff, Ørnulf Tofte "Spaneren" s. 96 ff, Charlie Nordblom "Krig i Fredstid" s. 71 ff og 148 ff og Peppe Engberg "Sovjet och fredsrorelsen" s. 308 ff.
184. Jfr. Charlie Nordblom "Krig i Fredstid" s. 186 ff.
185. Charlie Nordblom "Krig i Fredstid" s. 70.
186. Smsts.
187. Smsts. s. 72.
188. Det norske Morgenbladet 20/5 1988
189. s. 27
190. s. 33

191. Nærmere Borre s. 131 ff.
192. Borre p. 139.
193. Om undergravelsens principper se iøvrigt Roger Cosyns-Verhaegen "Theory of Subversive Action" 1968 v/Bertil Häggmann. Undergravelse defineres her som bestræbelsen på at spinde et betværk af organisationer over hele et lands territorium med det formål at oprette et apparat, som er i stand til at erstatte de lovlige myndigheder og afstedkomme disses senere fald gennem kup med eller uden bistand udefra. Undergravelsen formindsker og paralyserer i en vis udstrækning myndighedernes evne til at styre de administrative organer, forstyrrer det økonomiske og sociale liv og bringer myndighederne i vanry.
194. S. 101 ff. Se også Lord Chalfort "Kommunismens strategiske plan for erobring af den vestlige verden" optrykt i Bavnen nr. 1/1981.
195. Chapmann Pincher "Spionene iblant oss" s. 247. Labour svingede senere til venstre efter labourlederen Hugh Gaitskells mystiske død i 1963.
196. Jan Sejna "We will bury you" s. 116 f
197. Se Dragan Jovius "Sovjetspionage i Sverige" s. 138 ff.
198. Jan Sejna "We will bury you" s. 122 ff
199. Refereret efter Jens Thomsen "KGB-Kremls hemmelige Hær" (1985) s. 70 ff
200. En oversættelse af dele heraf foreligger i "Den anden form for Krig", (Albert Bachmann mfl.) samt: "Spioner og Spionmål i Norge"
201. Jfr. John C. Clews "Communist Propaganda Techniques" s. 27.
202. Se bl.a. Bent Jensen "Tryk og Tilpasning s. 132 f og 177 ff.
203. Ved rekonstruktion forstås, at man trækker de logiske linier mellem de faste holdepunkter (i form af f.eks. udtalelser fra afhoppere) og på dette grundlag konstaterer, hvad der sandsynligvis findes på de områder, hvor verificerbare holdepunkter ikke lader sig finde.
204. Hovedlinien i en anmeldelse af nærværende bog kan f.eks. være følgende: Bogen er skrevet af en forfatter, der er kendt for at have plejet omfang med højreorienterede kredse. Forfatteren er jurist, men bogen handler ikke om jura. Emnet ligger udenfor, hvad forfatteren har forstand på. Dens indhold bygger på en lige blanding afskrift af tilfældige - iøvrigt noget ensidigt udvalgte - skrifter og selvopfundne antagelser. Den har ingen oplysningsværdi, men kan muligvis tjene til at bekræfte en del mennesker i dennes forældede forestillinger og forudindtaget imod Sovjetunionen og alt hvad der er venstreorienteret. Den indeholder f.eks. følgende alvorlige fejl...

Kapitel 4. Påvirkningens teknik¹

En påvirkning til fordel for et standpunkt, vi ikke synes om, vil vi ofte kalde propaganda og manipulation. Synes vi derimod om standpunktet, vil vi snarere kalde det, der foregår, for oplysning og information. Men hvad er i virkeligheden det ene, og hvad er det andet?

Kun på teoretisk plan er det overhovedet muligt at trække en grænse. Viderebringelse af oplysninger om kendsgerninger må i princippet være oplysning og information. Viderebringelse af digt og tilpasning af oplysninger ud fra det formål, der ligger i at opnå en påvirkningseffekt, der er anderledes end de foreliggende kendsgerninger i sig selv kan bære, herunder appeller til de irrationelle elementer i mennesket, bør derimod kaldes propaganda og manipulation.

Men i praksis ligger vanskeligheden naturligvis f.eks. i, at det langt fra er alt i denne verden, som kan identificeres og verificeres objektivt som en kendsgerning. Hvad der er en kendsgerning, og hvad der ikke er, afhænger derfor i høj grad af et skøn.

Endvidere kan også oplysninger om kendsgerninger sorteres i formidlingsleddet - og må af overkommelighedsgrunde normalt sorteres - således at der kun viderebringes en del. Hvornår er en sådan frasortering loyal over for den samlede mængde af informationer, hvorudaf ekstraktet er udvundet?

Hertil kommer, at selv loyal oplysning ofte kun kan bringes ind i det enkelte menneskes bevidsthed under overvindelse af de barrierer, irrationelle elementer i menneskesindet udgør. Er det propaganda og manipulation at bryde gennem disse barrierer med de midler, som nu engang er mest velegnede hertil?

Netop vanskeligheden ved at trække grænsen mellem propaganda og oplysning gør det muligt at propagandere og manipulere uden at kunne beskyldes for at gøre det.

Det bedste forsvar mod en propaganda, der er illoyal i forhold til interesserne hos dem, den rettes imod, er derfor viden om, hvorledes meningspåvirkning foregår. Kender man først meningspåvirkningens teknik, er det også lettere at se, hvornår det, der foregår, er manipulation og propaganda.

Denne, påvirkningens teknik, vil være temaet for dette kapitel.

Metoderne til at påvirke andre har interesseret mange professioner og videnskabsgrene. Både psykologer, sociologer, medieforskere, reklamefolk og sprogforskere har således beskæftiget sig hermed. Materialet er derfor enormt og meget uensartet, og selv identiske fænomener beskrives ofte forskelligt af forfattere med forskellig faglig baggrund.

Sigtet med det følgende er imidlertid ikke at give et fuldstændigt billede af alt det, vi ved i dag. Derimod er formålet at skabe en kortfattet oversigt over de vigtigste elementer i de processer der foregår, når et menneske udsættes for påvirkninger, og over nogle af teknikkerne til udøvelse af en sådan påvirkning.

Psykologiske processer

Behov

Menneskers adfærd styres først og fremmest af deres behov. Mennesket handler for at få tilfredsstillende behov, hvorved forstås intenst følelsesladede tendenser, som sigter på at ophæve mangeltilstande og/eller som repræsenterer trangen til udfoldelse. Menneskets handlinger er altså målrettede, dvs. de har et motiv.

Psykologerne plejer at opregne en række menneskelige behov.

Psykologen Henry A. Murrey opregner f.eks. følgende 1. Aggressionsbehovet, 2. Oppositionsbehovet, 3. Forsvarsbehovet, 4. Selvtændighedsbehovet, 5. Her-skerbehovet, 6. Underkastelsesbehovet, 7. Præstationsbehovet, 8. Vise-sig-frem-behovet, 9. Anerkendelsesbehovet, 10. Ydmygelsesbehovet, 11. Venskabsbehovet, 12. Isoleringsbehovet, 13. Behovet for at undgå misbilligelse, 14. Hjælpebehovet, 15. Samle- og ejebehovet, 16. Ordnebehovet, 17. Konstruktionsbehovet, 18. Legebehovet, 19. Erkendelsesbehovet, 20. Fremstillings- eller meddelelses-behovet.

Behovene beskrives dog i reglen som en pyramide, hvor tilfredsstillende af visse behov i det enkelte menneskes bevidsthed normalt vil gå forud for tilfredsstillende af andre. Opstillet i orden efter behovenes normale vægt skelnes oftest mellem følgende:

- 1) De fysiologiske behov (dvs. dem som har at gøre med vedligeholdelse af menneskets kropsfunktioner og som altså udløser sult, tørst osv.),
- 2) tryghedsbehovet,
- 3) behovet for kontakt med andre, samhørighed og kærlighed eller, som det kunne kaldes, behovet for et meningsfyldt fællesskab,
- 4) behovet for påskønnelse og anerkendelse og herigennem selvtilid,
- 5) præstationsbehovet, behovet for medbestemmelse, selvbestemmelse og selvrealisering.

Man kunne nu forestille sig, at menneskers adfærd var direkte afhængig af deres behov, og at de ikke lod sig påvirke ud over, hvad disse behov tilsiger. Så enkelt er det imidlertid ikke. Behovsforfølgelse opstår nemlig ikke som konsekvens af en rationel proces. Det afgørende er troen på, at man har et behov. Og denne tro behøver ikke at have nogen rationel baggrund. Den væsentlighed, enkelte personer for deres vedkommende tillægger enkelte af de opridsede behovs-grupper og dermed placeringen i behovspyramiden, kan også variere fra menneske til menneske. En religiøs fanatiker vil f.eks. være villig til at udstå længere tids sult for at opnå religiøs tilfredsstillende (præstationsbehovet, behovet for selvrealisering eller hvad man vil kalde det) end vi andre.

På samme måde forholder det sig på overordnet, samfundsmæssigt plan. Det normsystem, som danner sig i et samfund som forbillede for de enkelte samfundsmedlemmers adfærd, vil normalt repræsentere en bestemt opfattelse af bestemte menneskelige behovs respektive betydningsfuldhed. Hvis opfattelsen af pågældende samfunds behov er ensartet hos alle pågældende samfunds medlemmer, er det ikke svært at opstille et forbillede for indretning af samfundsordningen, som kan vinde almen tilslutning. Det ideelle samfund vil jo

nemlig så være det, som formår at tilfredsstille de erkendte behov hos alle det pågældende samfunds medlemmer, efter den rækkefølge som de praktiske forhold muliggør.

Der kan udmærket opstilles systemer, der på papiret opfylder sådanne idealkrav. Visse steder i verden bygger man netop samfundet op på en sådan tænkt model for idealsamfundets udseende. Andre steder udvikler normsystemet sig hen ad vejen - herunder på baggrund af de erfaringer, som gradvist indhøstes mht. de ideelle modellens praktiske gennemførlighed.

Generelt set ligger vanskeligheden ved et hvilket som helst generelt normsystem selvsagt bl.a. deri, at der næppe lader sig opstille en for alle samfundsmedlemmer tilfredsstillende model, og at spørgsmålet om, hvilke hensyn der bør gå først, og hvilke sidst, kun i beskeden udstrækning lader sig afgøre ud fra rationelle vurderinger og med kun én sikker konklusion. Behovstilfredsstillelse hos én samfundsgruppe ("udnyterne") vil også let føre til manglende tilfredsstillelse i andre. Man kunne tænke sig, at dette ville føre til, at udnyttergruppen risikerede ikke at få tilfredsstillet sit behov for anerkendelse og påskønnelse. Sådant modvirkes imidlertid f.eks. gennem udviklingen af selvmodsigende normsystemer og ideologier. "Udnyterne" opfinder f.eks. en ideologi, som legitimerer det, de foretager sig, som rigtigt. Da spanierne f.eks. i sin tid stjal indianernes guld og slog dem ihjel, var påskuddet, at det jo drejede sig om "hedninge". For det enkelte samfundsmedlem kan der også opstå en blokade i form af undertrykkelse af observationen af andres nød. Således er nævnt det eksempel, at skandinaver, der kommer til et U-land, giver noget til de første tiggere, de ser. Men derefter ser de ikke tiggerne - de fortrænger simpelthen billedet af dem.

Perception

Menneskers adfærd påvirkes ikke blot af de behov, den ydre verden, de lever i, naturligt skaber. Den afhænger også af den opfattelse, de har af denne verden. Spørgsmålet er derfor, hvorledes denne opfattelse dannes.

I så henseende er det især modtagelsen og registreringen af indtryk i den menneskelige bevidsthed, der påkalder sig opmærksomhed.

Undersøgelser viser, at den, der iagttager en bestemt ting, personer eller et fænomen, vil være tilbøjelig til at indordne det sete i bestemte kategorier, som han har opstillet i hovedet på forhånd. Dette "kartotekssystem" tjener til at give den menneskelige forestillingsverden stabilitet og til at skaffe det enkelte menneske overskuelighed i de sanseindtryk, han modtager. Ud fra visse dele af det, vi ser, og som vi er vant til at forbinde med bestemte egenskaber, er vi også tilbøjelige til at indplacere hele den sete ting, person eller fænomen i vort rubriceringssystem. Af den omstændighed, at en mandsperson går med langt hår, vil mange f.eks. være tilbøjelig til at slutte, at han har venstreorienterede meninger. På grund af vort kartotekssystem vil vi også ofte opleve det, vi iht. vort registreringssystem venter at opleve.

De kategorier, et menneske opererer med, og hans disposition for at rubricere enkeltpåvirkninger i disse kategorier, er skabt ud fra hans erfaring og indlæring og ud fra det normsystem, som findes i det samfund, han tilhører, og den kultur,

dette samfund repræsenterer. Kategorisystemet kan derfor variere fra person til person. Afgørende er i høj grad den enkeltes baggrund, behov, interesser mv. og den vurdering af de gældende normers formodede rigtighed, som han må anlægge ifølge sine egne oplevelser. Det er derfor "det sete afhænger af øjnene der ser". I eksperimenter har man f.eks. kunnet påvise, hvorledes nøjagtigt ens billeder har kunnet opfattes vidt forskelligt af personer med forskellig baggrund.

Den proces, gennem hvilken omgivelsernes påvirkning (stimuli) af en person registreres eller ikke registreres i hans bevidsthed på denne måde, kaldes af psykologerne "perception". Perceptionen udfolder sig over flere led. Der kan således skelnes mellem 1) selve påvirkningen, 2) sansningen af samme, 3) den sansendes udvælgelse blandt de mange sansede indtryk, 4) hans forarbejdning af det udvalgte og endelig 5) hans opfattelse (samt naturligvis erindring) herom. Disse led udgør hver for sig "filtre", som kan hindre påvirkningen i at fæstne sig i bevidstheden, eller som i hvert fald kan forvride den således, at den fæstnes i en anden form, end dens virkelige indhold tilsiger.

At en sådan filtrering og dermed udvælgelse er en nødvendighed følger allerede af, at den menneskelige organisme kun har begrænset kapacitet til at opfatte og erindre påvirkninger. I udvælgelsesleddet sorteres derfor den uhyre mængde af indtryk, vi modtager, således at kun en håndterlig mængde, evt. kun visse aspekter af de udvalgte stimuli, sendes videre. Og under forarbejdningen kædes de udvalgte stimuli sammen med vor eksisterende viden og tidligere erfaringer. Herudaf udkrystalliseres så en opfattelse, der evt. vil resultere i en handling. For den, der vil påvirke andre, er det derfor væsentligt at vide, hvordan udvælgelsen og forarbejdningen foregår.

I så henseende spiller målpersonens ovenfor opregnede behov en fremtrædende rolle. Målpersonens tidligere indlæring, erfaringer, forestillinger og verdensopfattelse, kort sagt hans kategoriseringssystem har dog også stor betydning, og det samme gælder hans personlighedstræk (indadvendthed/udadvendthed, ligevægtighed/uligevægtighed osv.). Dette indebærer, at udvælgelsen og forarbejdningen vil afhænge meget af de objektive livsbetingelser målpersonen har: Udviklingen i det samfund, han lever i, hans familieforhold, hans tilhørighed i en bestemt samfundsgruppe eller "klasse" osv.

Desuden har de særlige behov, som opstår netop omkring perceptionsprocessen, betydning. Det drejer sig for det første om behovet for forenkling og tilpasning af påvirkningen, således at den lader sig indpasse i en allerede i forvejen eksisterende referenceramme. Og for det andet drejer det sig om behovet for at kunne forstå omverdenen og for at beskytte sig imod ubehagelige påvirkninger. Disse forhold påvirker således udvælgelsen og forarbejdningen af indtryk. Mennesket søger ofte at oparbejde forestillinger, der gør det muligt at forstå og fortolke den omgivende verden, og som hindrer de ubehagelige aspekter af virkeligheden i at genere. Behovet for at få (forståelig) information og behovet for at beskytte sig imod ubehagelige fornemmelser går arm i arm. En persons forestillingsverden kan derfor meget vel rumme mulighed for på én gang både at gemme sin kage og at spise den, som det er blevet sagt af en psykolog. Fortrængningerne kan efter omstændighederne antage formidable dimensioner. Det antages f.eks., at årsagen til det store antal dødsofre ved vulkanudbruddet på Martinique i 1902 var, at øens guvernør fortrængte de alarmerende tegn på

vulkansk aktivitet og derfor ikke fik sat evakueringen i gang i tide. Han ønskede ikke at se det der skete, pga. et forestående valg på øen.

Det lader endvidere til, at det første indtryk, et menneske får af et nyt objekt eller fænomen, er meget afgørende for den forarbejdning, som finder sted i forbindelse med senere gensyn med objekter af samme art. Og drejer det sig om noget nyt, ser det også ud til, at omgivelsernes holdning og disses evt. oplysninger om objektet eller fænomenet spiller en afgørende rolle for forarbejdningsprocessen. Mennesker er således tilbøjelige til at slutte sig til det, deres nærmeste omgivelser mener, når de ser noget, de ikke i forvejen har en mening om.

Endelig spiller naturligvis egenskaberne ved selve påvirkningen en rolle. Hvor massiv er den f.eks.?

I øvrigt synes perception af personer, af menneskers handlinger og af institutioner skabt af mennesker at rumme elementer, der er noget forskellige fra perception i øvrigt. Især er den mere påvirket af subjektive processer, af holdninger, sindstilstande, ønsker og følelser. Endvidere afhænger den måde, på hvilken man opfatter mennesker og menneskelige institutioner, ofte af, hvad de foretager sig og siger. Men dette kan fsv. meget vel være mindre velegnet grundlag, eftersom hverken deres handlinger eller udtalelser behøver at udspringe af fri vilje endsig oprigtighed.

En persons ideologi, holdninger og meninger spiller altså en væsentlig rolle i hans perceptionsproces. Det skyldes, at der heri ligger en parathed til at reagere på en bestemt måde.

Ved en persons mening forstås hans opfattelse mht. et bestemt spørgsmål. Hvis en persons meninger harmonerer indbyrdes inden for forskellige aspekter af samme emne, taler man om, at personen har en holdning på dette område (f.eks. en "lov og orden"-holdning, en "retfærdigheds"-holdning osv.). Holdninger, der dækker et bredere spekter af emner, som bæres af fælles træk, og som er kædet sammen i et logisk hele, udgør en ideologi. En ideologi er således et sæt af antagelser og vurderinger, som kan bruges til at kritisere eller forsvare et politisk system.² Tilslutning til en helstøbt ideologi - f.eks. marxismen - kan i sig selv give behovstilfredsstillelse, herunder tilfredsstille behovet for et enkelt og forståeligt verdensbillede.³

Som det vil blive omtalt nedenfor, antages det i øvrigt, at et menneske har svært ved at opretholde modstridende ("dissonante") opfattelser i sin bevidsthed. Dette medfører, at indtryk, som er egnede til at hidføre sådan modstrid, let undertrykkes under perceptionsprocessen, således at han bliver i stand til at opretholde samlede, logisk konsistente holdninger og ideologiske opfattelser.

Attituder

Menneskers meninger, holdninger og ideologi, altså deres indstilling til bestemte emner, betinges ikke blot af deres viden, men er også ofte følelsesmæssigt betonet. En følelsespræget indstilling til et emne kaldes af psykologerne for en attitude. Attituden indebærer en handlingstilhøjelighed i de sammenhænge, den

dækker. Den påvirker både tanken og viljen. Den er en i det enkelte menneske iboende disposition og kan, men behøver ikke, give sig udtryk i den pågældende persons bevidsthed eller i hans handlinger. Attituden kendetegnes ved, at den har en retning: For og imod noget. En samlet politisk indstilling vil fsv. kunne karakteriseres som en attitude.

Attituder kan have forskellig funktion og begrundelse. Visse attituder støtter f.eks. tilpasningen til omgivelserne derved, at de bidrager til, at konflikter med disse undgås. De kan også bidrage til, at der tværtimod opnås en påskønnelse. Tilhørigheden i et politisk parti og handlinger i henhold til denne tilhørighed vil f.eks. skabe tryk iblandt og bekræftelse fra de andre partimedlemmer. En attitude kan også udgøre et forsøg på at sammenfatte en tilfældig viden på en enkel måde. Den tilfredsstillende derved det menneskelige behov for at skabe rationalitet og orden i sin tankeverden. Den kan endvidere tjene til at give afløb for sympatier eller antipatier. Den kan tjene til at give sin ejermand en følelse af identitet. Eller den kan indebære, at han får projiceret sådanne egenskaber ud på omgivelserne, som han nødt vil erkende hidrører fra ham selv.

Det har iøvrigt vist sig, at en person tenderer til at have samme attituder over for det, som for ham at se hænger sammen. Et sådant indtryk af sammenhæng kan f.eks. skyldes, at de sete fænomener registreres som hørende til i en fælles kategori (f.eks. "tyskere" eller "akademikere"), eller fordi de opfattes som årsag og virkning (eks.: "modstand mod indvandring er konsekvens af racisme").

Normer

Et menneske præges som sagt også af de normer, der har dannet sig i det omgivende samfund, og i de grupper, han tilhører (jfr. nedenfor). Med normer tænkes på retningslinier for, hvorledes samfundsmedlemmerne bør handle. Normerne siver umærkeligt ind i børnene ved, at disse efterligner de voksnes væremåde. Normdannelsen i det enkelte individ foregår imidlertid hele livet. I den udstrækning, hvori en norm accepteres, identificerer det pågældende menneske sig med den, normen bliver så at sige en del af mennesket selv. Om den accepteres, afhænger bl.a. af, hvordan normindlæringen foregår. Ofte vil eksempelvis magt f.eks. i højere grad vække til efterfølgelse end ord alene.

Erindring

Endelig præges et mennesket altså af erfaringen, dvs. af dets erindring. Også spørgsmålet om, hvad et menneske husker, er undersøgt af psykologerne. I så henseende viser det sig f.eks. - meget naturligt - at det, der først og fremmest huskes, er det, som i første omgang blev opfattet som vigtigt, hvorimod det, der opleves som unødige detaljer, hurtigt frasorteres. Dele, der er i strid med helhedsbilledet, glemmes også let på et tidligt tidspunkt. Endvidere søger mennesket at rationalisere sine oplevelser til brug for erindringen. Hvad der huskes, og i hvilken form noget huskes, afhænger derfor også af, hvad der lettest kan indarbejdes i et rationelt, helstøbt tankebillede, (og i det pågældende menneskes kategoriseringssystem). I forlængelse heraf er der en tendens til, at detaljer i det oplevede forandres under lagringsprocessen, således at det ukendte og usædvanlige omdannes til kendt og sædvanlig form og altså kommer til at passe ind i eksisterende vaner, interesser og vurderinger. Endelig betyder det noget for

erindringen, om budskabet er gentaget flere gange, om det evt. er modtaget ad flere kanaler og om det har været støttet af en spændings/dramatiseringseffekt.

Grupper, masse og samfund

Mennesket er et socialt dyr, der fungerer i større eller mindre fællesskaber, grupper eller systemer. Det påvirkes i meget høj grad af de medmennesker, det er omgivet af inden for disse.

Denne påvirkning er dog meget forskellig gennem et menneskes udviklingsforløb, simpelt hen fordi dette forløb medfører forskellige personkontrakter. I den tidligste barndom er kontakten begrænset til familien, senere udvides den til børnehaven, skolen, arbejdspladsen og andre institutioner, foreninger og grupper i samfundet. Det er karakteristisk for netop det moderne industrisamfund, at aktiviteten er organiseret i mange forskellige sådanne grupper og institutioner. Den påvirkning, der foregår gennem personkontakter inden for disse, har også meget forskellig intensitet. Nogle af kontakterne er jo nemlig ganske løse, medens andre rummer varige og mere personlige relationer. Forholdet til familien og - lidt længere ude - skolen vil f.eks. oftest være varigt og mere intimt end forholdet til idrætsforeningen eller partiforeningen.

Påvirkningsmulighederne over for et menneske er altså meget afhængig af de strukturer, inden for hvilke det er organiseret, og af de mekanismer, der behersker individernes udfoldelser i disse strukturer. I førstnævnte henseende skelnes ofte - meget groft - mellem hvad der kaldes gruppe, samfund og masse.

Grupper

Om en gruppe taler man, når to eller flere individer har etableret indbyrdes kontakt med et fælles formål for øje.

Den organiserede gruppe kendetegnes af 1) at medlemmerne indgår i et (ofte) langvarigt, bevidst samvirke (i modsætning til den af en tilfældig begivenhed sammenførte masse), 2) at dens aktivitet udfoldes under indflydelse af en eller flere idéer om gruppens formål, og 3) at aktiviteten organiseres gennem en arbejds- og rollefordeling. Gruppens sammenhold styrkes evt. gennem rivalisering med andre grupper og gennem gruppens oparbejdede traditioner og vaner. Smågrupper, dvs. grupper, der ikke er større, end at de enkelte medlemmer kan opretholde en personlig kontakt indbyrdes, beherskes til dels af andre processer end større gruppedannelser, netop fordi den indbyrdes kommunikation kan foregå på en anden måde.

Grupper organiseret i et større, sammenhængende netværk kaldes et socialt system. Samfundet som sådant udgør et socialt system. Den mest omfattende gruppe, et menneske kan tilhøre, er altså det samfund, han lever i, typisk hans land.

I en stabil gruppe vil der gradvis danne sig et sæt af bredt accepterede adfærdsnormer (altså forbilleder for gruppemedlemmernes adfærd i bestemte situationer med hertil knyttede antagelser mht. denne adfærd's begrundelse og nødvendighed). Når det drejer sig om større grupper eller hele samfund, kan man tale om,

at der udfælder sig et kulturmønster. Disse normer, hhv. kulturmønsteret, styrer gruppemedlemmernes indlæring og derigennem deres adfærd. Denne indlæring kaldes "socialiseringsprocessen". Ved opdyrkning af "fjender" kan der oparbejdes et gruppesammenhold omkring egne normer, som måske ellers ikke var blevet skabt.

Gruppedannelserne har stor betydning for de enkelte gruppemedlemmers adfærd, vaner, meninger, holdninger og værdier. Det skyldes, at det enkelte individ normalt vil handle som gruppens andre medlemmer - henholdsvis på den måde, som disse forventer af ham. Årsagen er, at det ofte er igennem gruppen, behovet for hengivenhed, anerkendelse og samhørighed først tilfredsstilles. Samtidig er det oftest i gruppen, den fælles verdensopfattelse dannes, som er referencerammen for de vurderinger, gruppemedlemmerne anlægger af fænomener i omgivelserne. Denne verdensopfattelse er således i reglen det enkelte gruppemedlems udgangspunkt for afgørelsen af, hvad den "rigtige" holdning er i relation til sådanne fænomener. Samtidig giver den en følelsesmæssig fornemmelse vedrørende disse fænomener, ligesom den er basis for positive og negative reaktioner (belønning og straf) i anledning af hhv. "rigtig" og "forkert" adfærd hos medlemmer af gruppen.

Fællesskabet i opfattelsen i en gruppe vokser ud af det, der er kaldt gruppepresset. Gennem dette bliver vurderinger og holdninger hos de enkelte medlemmer i gruppen tilbøjelige til at tilpasse sig hinanden, altså nærme sig en fælles norm. Årsagen hertil er ikke svær at forklare. Alle véd, hvor svært det er at være "afviger" i en forsamling. Men vi er jo i øvrigt også blevet opfostret med den tro, at flertallet har ret; dette er selve demokratiets grundidé.

Gruppepresset kan være ganske åbenlyst derved, at flertallet søger at overbevise mindretallet om rigtigheden i sine synspunkter. Det kan imidlertid også foregå ubevidst og skjult på den måde, at den enkelte gradvist og måske ubevidst indpasser sig efter de holdninger, der er dominerende i gruppen.

Hvor effektivt et gruppepres er, afhænger af mange ting. Bl.a. er det af betydning, om den enkelte, inden han møder gruppen, allerede har dannet sig en mening. Dette hænger antagelig sammen med, at mennesker i almindelighed er tilbøjelige til at skifte opfattelse. Men et menneske er i øvrigt i almindelighed også mindre modtagelig for de påvirkninger, der modtages gennem gruppen, hvis det tidligere har oplevet, at det er blevet påvirket af gruppepresset i en genkendelig, identisk situation. Omvendt bliver et menneske mere modtagelig for gruppepres, såfremt det i forvejen er usikkert på, hvilken indstilling, der er den rette.

Gruppepresset kan være meget betydeligt - så betydeligt, at den enkeltes egne individuelle antagelser og vurderinger undertrykkes fuldstændigt, selv om gruppens normer tydeligvis er forkerte. De enkelte gruppemedlemmer vil derfor ofte være tilbøjelige til i gruppen at efterprøve holdbarheden af udefra tilbudte nye synspunkter, inden disse accepteres.

Personer, der har tilpasset sig en gruppenorm, vil i øvrigt være tilbøjelige til meget langt at fastholde den selv efter at have forladt gruppen.

Normdannelse

Der kan i et langvarigt gruppesamarbejde danne sig et utal af normer, altså forbilleder for menneskelig handling.

Disse normer kan være af moralsk natur, dvs. udgøre det centrale ideologiske grundlag for gruppens aktivitet repræsenterende den i gruppen herskende traditionelle opfattelse af, hvad "man" "bør" tænke og gøre. Sådanne normer har ofte karakter af generaliseringer til afgørelse af, hvad der er rigtigt eller forkert, godt eller ondt - evt. hvad der er tabubelagt. I større og mere stabile gruppedannelser kan moralnormerne være kommet til udtryk i love, sædvaner, religiøse eller ideologiske skrifter. Normer kan imidlertid også vel stå i modstrid med den formelt gældende lov og religion.

Moralnormerne udgør den brede referenceramme for kommunikationen i det samfund eller den samfundsgruppe, der er fælles om normen. De bidrager til at forme de opvoksendes bevidsthed og derigennem den samvittighed, som vil virke som ledesnor gennem hele livet. De former endvidere det enkelte individs forventninger mht. omgivelserne - han vil simpelthen vurdere disse i lyset af sit eget normsæt.

Normer behøver ikke være af moralsk karakter - de kan også blot udgøre almindelig sædvane eller "skik og brug" for, hvad der anses at være den mest praktiske fremgangsmåde.

Normer af denne art er blot håndterbare anvisninger på, hvorledes mennesker skal handle - altså en slags praktiske færdselsregler. Sædvanen påfører medlemmer af den gruppe eller det samfund, hvor den hersker, gruppepressets byrde, hvis de handler anderledes. Heller ikke disse normer behøver at hvile på skrevne forskrifter - men de kan overgå til at blive skreven ret.

Nettet af normer og sædvaner vil normalt være så omfattende, at det indeholder tilstrækkelige anvisninger for de fleste situationer. I virkeligheden levnes der altså kun det enkelte menneske beskedent råderum for udfoldelse af de egenskaber, der i almindelighed anses for ønskværdige: Originalitet, nytænkning, selvstændighed og evt. endog rationalitet. Normsystemet videregives ved eksemplets og det talte ords kraft. Indlæringen styrkes af, at adfærd i strid med normen straffes i en eller anden form, medens handlinger i overensstemmelse med normen derimod belønnes - muligt blot med individets bevidsthed om, at det undgår ubehageligheder og misbilligelse. Hvor stor en norms gennemslagskraft er, afhænger af de mulige sanktioners styrke, herunder af gruppens fasttømrethed, det enkelte medlems behov for at forblive i gruppen og hans følelse af identifikation med samme.

Masse

Mennesker i flok drives af andre mekanismer end de enkelte individer gør, når de er alene. Dette gælder, selv om flokken ikke har karakter af en organiseret gruppe. Årsagen er, at andre menneskers nærhed giver det enkelte individ en anden referenceramme, så at sige en ny målestok for forståelse af verden omkring ham og af ham selv. En sammenligning med andres reaktioner, f.eks. på

usædvanlige situationer, bliver mulig. Der kan derved opstå en akkumulerings-effekt. Nærheden til andre skaber også en målestok for tryghed - eller frygt. Endelig er andres tilstedeværelse i sig selv en betydningsfuld motivationskilde, idet den menneskelige tilbøjelighed til at efterligne andre jo herved kan få frit afløb. Andres tilstedeværelse kan således i sig selv vække f.eks. angst, stimulere til større stresstolerance eller til forflygtigelse af den personlige ansvarsfølelse.

Hos en flok, en "masse", kan der følgelig fremkaldes adfærd, som ville være usædvanlig for de enkelte individer, når de er alene. Frygt kan f.eks. udvikle sig til panik. Massen kan ved sit eksempel nyfortolke en begivenhed for den enkelte, og massens misbilligelse kan være yderst ubehagelig for eventuelle afvigere. I massen er det derfor som regel nogle få aktive og fremtrædende personer, der ved deres eksempel lægger kursen.

Forudsætningen for, at en psykologisk masse (forstået i den lige beskrevne forstand) kan opstå, er dels, at der skabes et fælles mål for manges opmærksomhed, og dels en fælles følelse (indledningsvis f.eks. blot nysgerrighed). Gennem den kontakt, der derved opstår, kan den gensidige suggestive påvirkning så finde sted. Særlig stærk bliver denne suggestion, hvis genstanden for opmærksomheden er egnet til at sætte de enkelte individer i en følelsesladet tilstand.

Det er i øvrigt ingen betingelse for en masses opståen, at alle dens enkelte individer er samlet på ét sted. Gennem massemedierne kan der udmærket på vidt forskellige lokaliteter frembringes den tilstand, som kendetegner en masse.

Særlig karakteristisk for massen er således, at de reaktioner, som kendetegner de enkelte individer, vil kunne forhøjes, nemlig gennem den gensidige suggestion. Dette gælder ikke mindst, hvor disse reaktioner beror på følelser, såsom angst, had, glæde, sorg osv. En sådan forøgelse af reaktionerne opbygges altså lettest på grundlag af de irrationelle mekanismer i menneskets sind. Massen bliver bl.a. derfor ofte rå: De primitive følelser, affekterne, dominerer, og massens reaktioner udmønter sig som produktet af "laveste fælles mål". En engelsk socialpsykolog William Mc. Dougall karakteriserer derfor massen som følger: "Vi kan sammenfatte det karakteristiske for en uorganiseret eller elementær psykologisk masse ved at sige, at den er yderst følelsesbetonet, impulsiv, voldsom, vankelmødig, ustadig, ubeslutsom og yderliggående i sine handlinger, at den alene udvikler de grovere affekter og de laveste følelser; at den er umådelig suggestiv, kun lidt tilbøjelig til eftertanke, hastig i sine domme, ude af stand til andet end en primitiv og ufuldstændig tankegang; let at lede og føre med sig, berøvet al selvbesindelse og ansvarsfølelse og tilbøjelig til at rives med af bevidstheden om sin egen styrke, således at den har en tendens til at frembyde alle de ejendommeligheder, som vi er vant til at vente os af en uansvarlig og suveræn magt".⁴

Påvirkning

Ud fra det sagte vil det kunne forstås, at en påvirkning af mennesker med sigte på at få dem til at ændre mening og adfærd ikke har megen udsigt til succes, hvis den blot har form af fremførelse af logisk uangribelige argumenter. Menneskets meninger og adfærd udformes nemlig ikke gennem en rationel proces. Dets analyser af mulige valg mellem forskellige beslutninger præges af følelser og spændinger. Der kan indtræde f.eks. overforenkling og forvrængning samt

undvigelse eller flugt, hvis handlingsalternativerne er uforenelige eller ubehagelige. Sådant gør sig gældende også hos dem, der forsøger at være objektive og rationelle.

For at lykkes må påvirkningen derfor finde sted under hensyntagen til og overvindelse af de faktorer, der stiller sig hindrende i vejen for, at den, på hvem påvirkningen søges udøvet (målpersonen) godskrives sig budskabet. Disse faktorer kan variere fra person til person. Og i øvrigt vil mulighederne for en påvirkning være forskellige, alt efter i hvilken egenskab og sammenhæng målpersonen optræder: Er det som enkeltperson, i gruppe med andre, som politisk beslutningstager eller hvad?

Den omstændighed, at menneskesindet ikke domineres af rationelle processer, indebærer, at det er muligt at hidføre en menings- eller adfærdændring, uden at der er logiske grunde herfor, og endog uden at målpersonen er tjent hermed. Afsenderen kan simpelthen udnytte de irrationelle mekanismer, menneskesindet rummer. Det er endog påvist, at påvirkning kan finde sted gennem appeller til det ubevidste i menneskesindet.⁵

Der er i tidens løb udført forskellige undersøgelser af, hvorledes påvirkning udøves med størst mulig udsigt til effekt. Herudfra er der opstillet forskellige teorier om, hvad der får mennesker til at ændre holdning. Det er næppe muligt at udnævne nogen enkelt af disse til at være den eneste rigtige, men de kan hver for sig bidrage til at give et indblik i, hvad der under forskellige omstændigheder kan føre mennesker til at ændre indstilling.

Den egentlige hjernevask⁶

Den mest brutale men effektive form for påvirkning synes at være den såkaldte "hjernevask". Med jævne mellemrum dukker der i pressen beretninger op om sådan hjernevask - som regel i sammenhæng med påvirkningsforsøg, hvis mål fortælleren ikke bryder sig om. Brugt på den måde udgør begrebet en populær betegnelse for massiv indoktrinering med andre holdninger end dem, som er målpersonens (eller fortællerens) egne. Når psykologer taler om hjernevask, tænkes imidlertid som regel på den særlige mulighed, der er for at påvirke fanger efter lang tids isolation, eller personer, som er blevet bragt i en tilstand af udmattelse (f.eks. på grund af søvmangel). Det forudsættes altså, at målpersonen er i et sådant afhængighedsforhold, at det er muligt at kontrollere ham totalt i den periode, hvor "hjernevasken" står på, herunder afskære ham fra sine tidligere kontakter.

Leddene i en sådan proces er - kort fortalt - følgende:

I første fase, hvor målpersonen allerede er rystet af isolation eller udmattelse, udsættes han for et intensivt følelsesmæssigt angreb. Han underkastes f.eks. pågående afhøringer og udsættes for bebrejdelser, anklager og krav om at bekende sine "forkerte" tanker for lidelsesfæller/medfanger. Disse skal bestå af en mindre gruppe, som allerede selv har været igennem processen. Målpersonen har ikke kontakt med andre end denne gruppe (og sine plageånder). Han vil derfor efterhånden begynde at føle sig helt alene, han mister følelsen af selvstændig identitet og oparbejder en angst, der efterhånden slår over i skyldfølelse.

Efter en tid vil han begynde at synes, at denne skyldfølelse er forårsaget netop af hans "forkerte" tanker. Derefter vil han blive helt desperat over sin umulige situation.

Hermed er grunden skabt for anden fase, mildhedsfasen. I denne bliver hans plageånder og vagterne venlige og imødekommende. De er nu villige til at hjælpe målpersonen på enhver tænkelig måde. Betingelsen er blot, at han tilstår sine fejl. Målpersonen bliver nu lettet, fordi han pludselig ser en løsning på sine problemer. Han skal blot tilpasse sig det, som han allerede er begyndt at tro kan være det rigtige. Han kan ligefrem blive taknemmelig for, at hans forhold er blevet forbedrede.

I tredje fase trækkes på de tilbøjeligheder, som på denne måde er oparbejdet hos målpersonen. Han opfordres til stadighed til at være "oprigtig", til at "bekende" sine fejl osv. Og han bliver hjulpet til at forstå og fortolke sin tidligere adfærd således, at han kan se tingene i et andet lys. Efterhånden får han derved fornemmelsen af, at det også virkelig forholder sig sådan, som han får fortalt. Det bliver derved sværere og sværere for ham at tro på det, han tidligere troede på. Jo mere han bekender sig til de nye tankegange, desto mere lettet bliver han.

I sidste fase, omskolingsfasen, placeres han i studiegrupper, hvor han arbejder intensivt og i alle døgnets vågne timer med at diskutere og analysere "rigtig" og "forkert" tænkning. Han lærer at forstå de nye tankegange og at praktisere dem, således at de bliver til en del af ham selv. Han bliver gladere og mere tilfreds, og i studiegruppen finder han i fællesskabet belønningen for sin omvendelse.

Hjernevask i sin rene form kan vanskeligt gennemføres under danske forhold. Der er dog beretninger, som tyder på, at elever inden for visse dele af højskolebevægelsen undergår en bearbejdelse, som har træk til fælles med den fuldstændige hjernevask. Det samme gælder inden for visse nyreligiøse bevægelser. Visse af de elementer, som anvendes i egentlig hjernevask, genfindes i øvrigt også i de påvirkninger, vi alle udsættes for til daglig, og har måske en virkning.

Hjernevasken udgør et ekstremt eksempel på påvirkning. Normalt må denne udøves under vanskeligere vilkår. Det vil her bl.a. spille en rolle, hvem der udøver påvirkningen (afsenderen), hvad den går ud på (budskabet), hvem den er rettet til (adressaten, målpersonen) og ad hvilken vej, den søges udvirket (kanalen).

Afsenderen

Afsenderen (eller formidleren) har betydning både for den måde, adressaten vurderer den afsendte information på, og for hvorvidt det budskab, den indeholder, forkastes eller accepteres. Betydningen varierer dog alt efter meddelelsens indhold. En person, der faktisk har stor specialkundskab på et bestemt område, vil f.eks. naturligt nok blive troet i højere grad på dette felt end andre. Den respekt, han naturligt indgyder på sit eget felt, vil han imidlertid ikke sjældent blive tillagt, også når han er uden for dette. "En sådan mand kan da ikke tænke forkert". Derfor har afsendere med høj prestige eller status ofte generelt en større troværdighed. Det var netop derfor Herløv-Petersen i annoncen, der agiterede imod "neutronbomben", søgte at trække på kendte kunstneres

mfl.'s sympatiunderskrifter. Også målpersonens vurdering af afsenderens ærlighed og oprigtighed har imidlertid betydning, og det samme gælder hans vurdering af afsenderens mål og motiver. Hvis målpersonen får den opfattelse, at sigtet med det, der foregår, er at udøve en påvirkning, vil han være mere reserveret, end hvis han får opfattelsen af, at formålet blot har været at yde neutral information. Men i øvrigt spiller også den grad af attraktion, som afsenderen har for målpersonen, afsenderens muligheder for at tilfredsstille målpersonens behov, og målpersonens mulighed for at finde erstatning for sit eventuelle forhold til afsenderen, hvis han afviser denne, en rolle. En afsender, der i forvejen er accepteret af målpersonen, vil også lettere kunne påvirke denne end en, der ikke er det. I øvrigt vil den forhåndsforventning m.h.t., hvad afsenderen vil sige, som naturligt udledes af dennes identitet, spille en rolle for, i hvilken form budskabet opfattes (jfr. det tidligere omtalte).

Budskab og adressat

En vigtig betingelse for at opnå en holdningsændring er dog selvsagt, at det budskab, der begrundes denne, føres igennem så vidt, at det tiltrækker sig målpersonens opmærksomhed, (jfr. det allerede foran anførte). Det må altså først og fremmest fremføres med en i forhold til målpersonen passende styrke og klarhed. Afgørende er det i så henseende, at det er let identificerbart, og at det adskiller sig tilstrækkeligt fra omgivelserne (f.eks. i henseende til intensitet, størrelse, bevægelse el. lign.). En enkeltannonce på en avisside opfattes f.eks. bedre, end hvis der står mange annoncer på siden. Gentagelse kan evt. tjene til at sikre, at det efterhånden trænger igennem, og at målpersonen bliver fortrolig med det, således at den tilbudte løsning fremtræder som nærliggende. Ligeledes vil gentagelse kunne sikre, at budskabet efterhånden når ud til alle relevante personer i en større målgruppe. Evt. kan budskabet befordres så at sige som blind passager sammen med en anden kommunikation, som målpersonen er mere motiveret til at tilegne sig, fordi den har et for ham attraktivt formål. En kommunikation kan således have til formål at informere, at indlære, at underholde eller at overtale, og det vil være lettere at bringe budskabet ind i målpersonens bevidsthed, hvis kommunikationen på én gang opfylder flere af disse formål. Eksempelvis kan budskabet med fordel indarbejdes i noget, der for målpersonen først og fremmest fremtræder som underholdning.

Hvis påvirkningen udføres på den måde, at budskabet lægges åbent frem, står målpersonen efter at have opfattet det over for et valg: Skal han nu sætte sig nærmere ind i det eller ej? Afgørende for, hvordan han vælger i så henseende, vil bl.a. være, om han mener, at han vil få noget ud af en sådan indsats, altså om han vil få en eller anden form for belønning for at gøre det. I hvert fald må han have opfattelsen af, at han vil få mere ud af at sætte sig ind i det, der præsenteres for ham, end han skal ofre på arbejdet med at forstå budskabet. Endvidere har det betydning, om forhåndsindtrykket er i rimelig overensstemmelse med målpersonens allerede eksisterende meninger og vurderinger. I så fald vil han nemlig normalt opfatte udsigterne for denne satsning som bedre, end hvis det modsatte er tilfældet. Er målpersonen meget sikker i sin sag på det pågældende punkt, har han dog ikke samme tendens til at værne sig mod andre påvirkninger og holde sig til dem, der blot forstærker hans opfattelse. Men også målpersonens attituder, forudsætninger og behov samt de anvendte argumenter tilsyneladende logiske holdbarhed eller tilsyneladende almindelige rimelighed har betydning for

hans beslutning om at sætte sig nærmere ind i budskabet.

Om målpersonen vil acceptere budskabet i sidste ende afhænger af mange ting. Især hans baggrund og personlighedstræk spiller en betydelig rolle. Skrækpropaganda virker f.eks. på nogle, men har på andre den stik modsatte virkning af den tilsigtede. Ensidig argumentation får i en intelligent modtagers øjne afsenderen til at tage sig lidt troværdig ud, medens det modsatte gælder mindre intelligente modtagere. Disse opfatter måske endog afsenderens ensidige argumenter som afklarede og frigjorte for unødige "omsvøb". Over for intelligente personer er indirekte argumentation, hvor afsenderen ikke angiver den konklusion, som hans argumenter leder frem til, normalt også mest virkningsfuld, medens konklusionen ofte er nødvendig at anføre over for personer med en snævrere horisont, (som ellers ikke fatter pointen i det, der siges).

Undertiden vil en holdningsændring være den simple konsekvens af selve kommunikationen, dvs. af at det er lykkedes at føre budskabet igennem til målpersonens bevidsthed. Udsigten til en imiddelbar succes på dette grundlag er dog størst, hvis målpersonen ikke i forvejen har en opfattelse på området, og hvis den tilbudte opfattelse fremtræder rimelig og i overensstemmelse med hvad "man" (dvs. andre i gruppen, evt. samfundet) mener ("prøvestenseffekten"). Den, der kommer først med tilbud om en mening, har derfor en styrke i forhold til eventuelle konkurrenter og kan oven i købet trække på målpersonens senere ulyst ved at ændre sin én gang dannede opfattelse, jfr. herom nedenfor ("først til mølle - effekten").

Muligheden for at opnå en accept forbedres også, hvis det lykkes at koble budskabet til noget, som målpersonen i forvejen har dannet sig en positiv eller negativ opfattelse af (afhængig af hvad afsenderen ønsker at opnå). Går en filmstjerne, man synes om, f.eks. ind for en bestemt politik, vil man lettere selv acceptere denne politik som rigtig. Det samme gælder, hvis målpersonen ligefrem opnår en belønning i form af en behovstilfredsstillelse, såfremt han tilslutter sig budskabet - eller straf, såfremt sådan tilslutning nægtes. Det er derfor også vanskeligere at opnå tilslutning til noget, som indebærer en risiko, end til noget som beskytter mod risici. Ligeledes er det lettere at opnå tilslutning til noget, som målpersonen oplever som en lettelse i sine byrder, end til noget der kunne indebære en forøgelse af samme. Mulighederne for at opnå tilslutning lidt efter lidt kan også øges ved gradvist at bekræfte målpersonens opfattelse på punkter, der nærmer sig de holdninger, budskabet udtrykker. Opnås dette, kan der senere bygges på netop de dele af hans opfattelse, som kan styrkes hos ham, medens hans gamle holdninger nedtones. Det viser sig også, at der typisk skal en stærkere påvirkning til for at opnå målpersonens tilslutning til en forandring i forhold til det, han opfatter som den hidtidige tilstand (status quo), end der skal til for at opnå hans tilslutning til bevarelse af status quo. Derfor er det ofte også lettest at opnå tilslutning til noget, der antages at være i overensstemmelse med hævdvundne værdinormer og idealer.

Mulighederne for at opnå en påvirkning afhænger altså i høj grad af målpersonens i forvejen værende viden og opfattelse. Den omstændighed, at han i forvejen har dannet sig en opfattelse, forskyder udgangspunktet i forhold til det, som ellers ville have eksisteret. Budskaber, som ligger i nærheden af holdninger, man i forvejen har, accepteres således lettere ikke blot i kraft af deres absolutte

nærhed, men også fordi de ofte føles som værende tættere på, end de er (assimilerings-effekten). Denne omformning under perceptionsprocessen kan gå så vidt, at adressaten overhovedet ikke registrerer, at der er et budskab. Omvendt vil budskaber, der ligger et stykke væk, let blive opfattet som placeret i en større distance, end de faktisk har (kontrasteffekten). Disse effekter kan blive særligt udprægede i grupper, hvor individerne nemlig bekræfter hinanden under omformningsprocessen. En målperson vil være tilbøjelig til indledningsvis at danne sig et indtryk af, hvorvidt budskabet ligger inden for, hvad han måske kan acceptere. Dette indtryk vil han f.eks. danne sig på grundlag af den opfattelse, han har af afsenderen (eller formidleren). En holdningsændring på grundlag af budskabet vil normalt forudsætte, at dette befinder sig inden for "acceptgrænsen" (herunder evt. inden for det område, hvor målpersonen hidtil ikke har haft nogen mening).

Alt dette indebærer naturligvis, at graden af personligt engagement hos målpersonen på det område, budskabet angår, og hans attituder spiller en rolle. Det spiller også en rolle, om budskabet strider mod de grundlæggende normer og vurderinger i samfundet, som målpersonen deler. Visse af disse er så grundfæstede, at de næppe kan udfordres overhovedet. I så fald må budskabet omskrives, således at det kommer inden for grænsen af det acceptable. Budskabet har med andre ord størst udsigt til at blive accepteret, hvis det sendes inden for det område, hvor afsender og modtager bygger på fælles værdinormer og har fælles interesser, altså så at sige "taler samme sprog".

Endvidere kan mulighederne for en holdningsændring variere alt efter, hvilken opfattelse målpersonen har af sin egen indstilling og adfærd. Dette skyldes, at de fleste tilstræber, at deres holdninger mht. forskellige forhold er i indbyrdes harmoni, og at deres holdninger og adfærd harmonerer med hinanden. Mener målpersonen, at der er eller vil opstå inkonsistens i så henseende, vil han forsøge at tilvejebringe harmoni ved at ændre enten holdning eller adfærd. Dette indebærer dog ikke nødvendigvis, at ændringen sker på et rationelt grundlag. F.eks. vil den, der får at vide, at cigaretrykning forårsager kræft, måske ikke holde op med at ryge af den grund - det kan være, at han i stedet bortforklarer sammenhængen mellem kræft og tobaksrygning.

Opstår sådan "dissonans" mellem de enkelte elementer i et menneskes holdninger eller mellem holdninger og adfærd, kan han søge at reducere denne dissonans ad flere veje. Han kan ændre den dissonerende holdning eller adfærd. Men han kan altså også prøve at bortforklare eller nedtone dens betydning. Eller han kan kompensere for den opståede ubalance. Hvis en overbevist socialist f.eks. glemmer at fejre første maj, vil han måske overbevise sig selv om, at denne festlighed har tabt sin betydning. Eller han kan forøge antallet eller vægten af de elementer i adfærd og holdninger, som bestyrker de elementer, der bekræfter hans basisholdningers rigtighed. Den glemsomme socialist kan f.eks. give et ekstra bidrag til partiet. Endelig kan han naturligvis skifte holdning. Den glemsomme kan f.eks. melde sig ind i Det konservative Folkeparti.

Afsenderen af et budskab vil altså kunne spille på en eventuel inkonsistens hos målpersonen. Sådan reel inkonsistens forekommer - trods det lige sagte - ikke helt sjældent. Dette skyldes bl.a., at de fleste mennesker er knyttet til forskellige grupper, og at disse gruppers konventioner, moralnormer og skikke varierer

indbyrdes. Den enkelte er sjældent så frit stillet i sit valg af gruppetilhørighed, at muligheden for at blive opsamlet af indbyrdes modstridende strømninger helt elimineres. Selv inden for samme gruppe behøver f.eks. moralnormer, sædvaner og formelle love ikke falde sammen. Gruppepres kan derfor meget vel føre en person i forskellige retninger på forskellige tidspunkter - og undertiden endog på samme tidspunkt.

Det er i øvrigt konstateret, at når man først har dannet sig en mening, og truffet et valg, er der en tilbøjelighed til at mene, at man har valgt rigtigt. Denne overbevisning vokser, desto vanskeligere eller mere betydningsfuld beslutningen var, og desto værre det altså er, hvis man har valgt forkert. Når man f.eks. først har købt en bestemt bil, vil man være tilbøjelig til at være mere overbevist om dennes fortræffelighed, end man var før købet. Man vil efter dette også være tilbøjelig til at godskrive sig fortrinsvis netop den information, som bekræfter valgets rigtighed, og til at undgå information, som tyder på, at man har valgt forkert. Ud fra samme mekanisme vil man også være tilbøjelig til at skaffe sig et bedre informationsgrundlag, inden beslutningen træffes, såfremt beslutningsmulighederne er ret frie, end hvis man alligevel er nødt til at træffe et bestemt valg.

Såfremt en person er nødt til at træffe en beslutning i strid med sin overbevisning, (f.eks. på grund af pligter som indehaver af en offentlig stilling), vil der være en tilbøjelighed til, at han tilpasser sine evt. modstridende holdninger. Han "gør en dyd af nødvendigheden". Hvis man f.eks. for at bevare sit job må indtage en bestemt holdning til den omgivende verden eller foretage sig noget bestemt, vil man være tilbøjelig til at opgive egne tidligere holdninger, som er i strid hermed. Hvor let man skifter holdninger af den grund afhænger dog selvsagt af, hvor vigtig den afvigende adfærd er, eller hvor vanskeligt det er at retfærdiggøre det, som man tvinges ud i.

Hvis man på den anden side helt frivilligt handler på en måde, som kolliderer med ens holdninger, vil dette også let kunne føre til et holdningsskift. Et godt grundlag for at påføre en person en bestemt holdning er altså, hvis man kan få ham til at gøre noget, som harmonerer med denne holdning. Kan man f.eks. få et ungt menneske til at deltage i en støttefest for et bestemt parti, vil det være lettere at vinde ham for partiet bagefter. Eller kan man få en politiker til uforsigtigt at sige noget, som er imod hans partis linie, vil han lettere glide ind i en oppositionel linie i partiet. Heri ligger i øvrigt også forklaringen på, at handlinger, der udføres i kraft af en beslutningsproces, i hvilken man har haft medbestemmelse, lettere accepteres end handlinger, man ikke har haft nogen indflydelse på. Eksperimenter viser, at det forholder sig på denne måde. De fleste er således tilbøjelige til i højere grad at acceptere de beslutninger, de selv har deltaget i på en eller anden måde. Dette gælder både i de tilfælde, hvor de har deltaget i det arbejde, f.eks. af opklarende art, som går forud for beslutningen, og i tilfælde, hvor beslutningen er truffet af en gruppe, de selv har været med i - også selv om de ikke delte flertallets standpunkt. En af metoderne til at opnå, at målpersonen føler, han selv er nået til den ønskede holdning, er gradvist at lede ham i retning af den ved at stille passende spørgsmål, som han naturligt må besvare på en måde, der fører det ønskede sted hen.

Endelig er holdninger naturligvis - også - en konsekvens af behov. Påvirkningen

har derfor størst udsigt til succes, såfremt den spiller på netop de af målpersonens behov, som fører i retning af det ønskede mål. Evt. kan der opdyrkes en passende behovsformemmelse.

I relation til påvirkningsforsøg, der betjener sig af denne teknik, skelnes ofte mellem forskellige behov:

For det første vil man naturligvis være positivt indstillet over for det, der indebærer en tilfredsstillende af ens fysiske behov, eller som kan hindre, at man udsættes for skade. Omvendt vil man være negativ over for det, der hindrer opfyldelse af ens behov eller som volder eller kan volde skade. Hvis en lærer f.eks. er årsag til, at man ikke får sin eksamen, får man let en negativ holdning til pågældende lærer, uanset hvor dygtig han er.

For det andet vil man have behov for at beskytte sig imod visse basale sandheder om én selv og den omgivende verden. Man vil f.eks. være tilbøjelig til at anlægge en negativ holdning over for folk, der er i stand til at afsløre, at man er dum. Eller man vil anlægge en fjendtlig holdning over for minoritetsgrupper for at bekræfte sig selv i forestillingen om egen betydningsfuldhed - en mekanisme som f.eks. nazisterne spillede på. Omvendt vil man være tilbøjelig til at se positivt på dem, der tilbyder meninger, der kan bruges som redskab til at holde sig ubehagelige sandheder fra livet, eller som roser én. Det er derfor, "den, der smører godt, kører godt".

For det tredje har man et behov for viden og holdninger, der kan give mening og indhold i en ellers forvirret verden. Holdninger og ideologier kan således blive et redskab til at håndtere begivenheder i omgivelserne ud fra de synspunkter, som ens vigtigste interesser og bekymringer tilsiger. Man vil derfor være tilbøjelig til at godskrive sig oplysninger og holdninger, som kan skabe et konsistent verdensbillede, der modsvarer disse interesser og bekymringer.

Endelig kan man have behov for at udtrykke vurderinger. At udtrykke sig gennem holdninger skaber således i sig selv behovstilfredsstillende. At anlægge en bestemt vurdering af et bestemt bilmærke kan f.eks. tjene til at give én den opfattelse af sig selv, som harmonerer med det, bilmærket står for.

I øvrigt er de fleste mennesker som allerede omtalt meget tilbøjelige til at lade sig påvirke af de grupper, de færdes i. Kendskab til de mekanismer, der bærer funktions- venskabs- magt- kommunikations- og rollestrukturen i de grupper, et menneske tilhører, er med andre ord af stor betydning for den, der ønsker at påvirke gruppen og dennes enkelte medlemmer. Ændringer i den enkeltes holdning vil nemlig evt. forudsætte ændringer i gruppens holdninger og normer. Dette kan ske åbent f.eks. i form af en åben diskussion i gruppen om betimeligheden i en holdningsændring. En leders rolle er her bl.a. at fornemme, hvornår tiden er moden for en sådan diskussion. Hvis gruppen er enig i ændringen, vil dens enkelte medlemmer endog være særlig villige til at løbe en risiko, som måtte være forbundet med at gennemføre samme. Ændringen kan imidlertid også ske skjult, evt. skjult for gruppen, ved at afsenderen kobler sig på gruppens sædvanlige kommunikationskanaler og "opinionsdannere".

Men en målperson vil i øvrigt ofte efterprøve det tilbudte budskab på andre i

samme situation, som ham selv, selv om de ikke befinder sig i samme gruppe. En sådan efterprøvelse kan f.eks. have form af sammenligning med dagspressens reaktioner på budskabet. Ved observation af disse reaktioner vil han søge at vurdere konsekvenserne af en evt. egen tilslutning til budskabet. Men findes en leder eller en prestigeperson inden for rækkevidde, vil dennes reaktioner også danne forbillede.

Et vigtigt element i bestræbelser på at påvirke andre er ofte forsøget på at undgå, at målpersonen føler, at han ved at acceptere budskabet forlader egne tidligere standpunkter. Noget sådant ville jo nemlig være det samme som en indrømmelse af, at han har taget fejl. Og den slags indrømmelser er det de færreste, der vil gøre. Rent bortset herfra betragtes det sjældent som en kvalifikation at skifte opfattelse. Man husker sig det omdømme, forhv. statsminister Jens Otto Krag pådrog sig, da han sagde, at man har et standpunkt, til man tager et nyt. En påvirkningsbestræbelse vil derfor ofte have form af et forsøg på at få målpersonen til at opfatte situationen på den måde, at han ved at acceptere påvirkningen blot bekræfter en forlængst givet accept, og at han ved at handle i henhold til den blot gør noget, han altid har gjort eller ønsket at gøre.

Påvirkningsforsøg drives i øvrigt ofte med stor forsigtighed og bygges på grundig overvejelse over, hvorvidt påvirkningen har udsigt til at lykkes. Der er nemlig en risiko for at bekræfte en persons hidtidige holdning, hvis forsøget drives for vidt, og han tvinges til at nægte at ændre den. Han "graver sig ned i sin skyttegrav". Tvinges han ud i en sådan afvisning, vil han endog kunne blive stærkere i sin hidtidige overbevisning. Først gradvist, når der ingen vej er tilbage for målpersonen, vil påvirkningen derfor blive intensiveret, når det drejer sig om mere "vanskelige" tilfælde.

Kanalen

Et budskab kan overføres ad mange kanaler: Skriftligt, mundtligt, ved personlig kontakt eller gennem massemedierne. Hvilken kanal, der er mest velegnet, afhænger af modtageren, budskabets karakter og situationen. Oftest registreres det, der kommer ind gennem øjnene i billeder imidlertid bedre, end det som kommer ind gennem øret som lyd. Derfor TV's store gennemslagskraft. Det antages også, at den personlige kontakt er mere effektiv end påvirkning gennem massemedierne. Ligeledes antages det, at en påvirkning er mest effektiv, hvis den foregår ad flere kanaler på én gang. Se i øvrigt det ovenfor om holdningsændringer anførte.

Specielt mulighederne for at udøve påvirkning gennem medierne har af let forståelige grunde påkaldt sig megen opmærksomhed i tidens løb.⁷

Fra 1920'erne og til op i 40'erne var det en udbredt opfattelse, at medierne har en direkte og stærk effekt på adressaterne. Opfattelsen var, at medierne så at sige "indsprøjter" deres meddelelser direkte i folks bevidsthed. Denne opfattelse er i dag stort set forladt. Dog anerkendes det stadig, at en sådan direkte påvirkning kan finde sted i enkeltstående tilfælde. Ligeledes anerkendes det, at der er mulighed for, at medierne kan opnå en effekt på modtagerens underbevidsthed ved at der indføres visse meddelelser heri.

Afløseren for "kanyle"teorien var en teori gående ud på, at medierne kun har direkte effekt på nogle få nøglepersoner, nemlig de såkaldte "opinionsledere" (dvs. de personer som omgivelserne er tilbøjelige til at anerkende som forbilleder). Ifølge denne teori er det herefter disse personer, der påvirker en bredere gruppe nemlig gennem diskussioner, samtaler og alment samkvem i den gruppe, hvori opinionslederen befinder sig. Ifølge "totrins"teorien har denne efterfølgende personlige kommunikation i smågrupper således stor betydning for holdningsdannelsen i samfundet, og massemediernes indflydelse er mindre end den indflydelse, som udøves gennem personlige kontakter i smågrupperne. Disse grupper antages tværtimod at ville kunne fastholde de enkelte medlemmer på tværs af mediernes indflydelse.

Forskerne har også søgt at finde ud af, hvem de omtalte opinionsdannere er.⁸ Her har det bl.a. vist sig, at de personer, der er opinionsledere på ét emneområde i en gruppe, ikke også nødvendigvis er det på andre. Endvidere har det vist sig, at opinionslederne ikke nødvendigvis er de samme i alle sociale klasser og erhverv, men at de dog oftest befinder sig i samme sociale lag, som dem de påvirker. En opinionsleder synes ofte kendetegnet af, at han er meget aktiv - at han f.eks. har mange tillidshverv. Endvidere synes han kendetegnet af, at han som regel er meget sikker i sin holdning, herunder til, hvad han udvælger fra medierne. Opinionslederen har tilsyneladende også speciel viden om og interesse i det område, hvor han indtager det opinionsmæssige lederskab. Indenfor gruppen er opinionslederen typisk lidt foran, hvad angår social stilling i samfundet, uddannelse m.v.

Også to-trinsteorien er imidlertid blevet modificeret. Således er en af de nyeste opfattelser selv blandt dem, der hylder den, at medierne giver den grundlæggende orientering, på hvilken basis opinionslederne så opererer. Medierne anses med andre ord at have en "dagsordensættende" funktion, hvorved forstås, at de gennem udvalget af emner, der tages op, har en betydelig magt til at forme befolkningens opfattelse af, hvad det er væsentligt at beskæftige sig med. Antagelsen er med andre ord, at medierne meget langt bestemmer, hvad "man" taler om, og afgrænser det tilbud af meninger, som befolkningen kan tage stilling til.

Ifølge en anden nyere teori er befolkningens påvirkelighed i relation til medierne derimod i hovedsagen afhængig af modtagernes behov og motiver. Modtagerne antages således at vælge mellem de mange påvirkninger, de udsættes for, i kraft af de behov og ønsker, som har udviklet sig hos den enkelte i samspillet mellem hans personlighedstype og den socialiseringsproces, han er undergået.

Massemediernes særlige muligheder for at udøve en effektiv påvirkning ligger bl.a. deri, at de ofte har en særlig autoritet hos publikum. Udsigterne til at få et budskab accepteret afhænger som allerede nævnt meget af, hvilken prestige der knytter sig til afsenderen og formidleren. Og medierne har ofte dels selv en stor prestige, dels har de en særlig mulighed for at trække på personer og institutioner med stor prestige. Endvidere vil medierne i opståede nye spørgsmål kunne være hurtigt ude og dermed skabe det første indtryk af, hvad "man" mener eller bør mene, som udgør prøvestenen for den enkelte under meningsdannelsesprocessen. Gennem medierne kan der således dannes en opfattelse af, hvad "den offentlige mening" er, hvilket kan have stor suggestiv virkning.

Ikke mindst i forhold til politiske beslutningstagere kan dette have betydning. Disse har jo nemlig behov for viden om deres omgivelser og om vælgernes mening. Denne viden vil de kunne få gennem deres respektive apparater (partiapparater, statsadministrationen osv.). De vil imidlertid især få den netop fra massemediernes. Disse vil således ofte være hurtigst til at fremskaffe ny information. Medierne får derved let en afgørende dagsordensættende funktion også for beslutningstagerne. Samtidig vil det i betydelig grad være gennem medierne, at beslutningstagerne får deres første indtryk af, hvorledes holdningerne udvikler sig i interesseorganisationer, partier og vælgermasse. Også mediernes analyser og kommentarer kan selvsagt alt efter deres materielle overbevisningskraft påvirke beslutningstagerens politik. Samtidig vil mediernes holdninger evt. indebære en begrænsning for, hvilke beslutninger der overhovedet kan træffes, nemlig gennem risikoen for negativ medieomtale af den beslutningstager, som anlægger andre synspunkter.

Holdningsændringens stadier

Det er iøvrigt væsentligt at være opmærksom på, at en stabil holdningsændring ofte søges udviklet over flere faser:

Første fase udgør en optøningsproces, hvor målpersonen søges gjort åben for de oplysninger, som vil lede ham ind i den nye holdning, og som er gjort tilgængelige for ham på passende måde. For at udvirke denne optøning søges målpersonens forestillinger om sig selv, andre og omgivelserne på det pågældende område rokket, ligesom der tilføres ham tvivl mht., hvorvidt der er dækning for hans hidtidige forestillinger. Dette kan f.eks. ske ved at nogle af hans hidtidige antagelser afkræftes (eller ved at han ikke opnår en forventet bekræftelse på sine antagelsers rigtighed). Samtidig søges der skabt uro/skyldfølelse hos ham. Bestræbelsen er at få ham til at konstatere, at han ikke har levet op til egne (eller andres) idealforestillinger om sig selv. Endvidere skabes der et klima af psykologisk tryghed over for ændringen gennem fjernelse af de mulige barrierer, der måtte hindre en holdningsændring (f.eks. trusler, konflikter og ubehageligheder, som den pågældende kunne forudses at løbe ud i, hvis han skifter holdning).

I anden fase, selve forandringsfasen, søger man at få målpersonen til at godskrive sig de tilbudte oplysninger og herudfra at udvikle de tilstræbte nye antagelser og opfattelser. Han søges så at sige bragt til at omdefinere den foreliggende situation. Herunder søges først hans opfattelsesfelt udvidet, således at det kan rumme de pågældende forandringer. Derefter kan der blive tale om at introducere nye vurderingsstandarder.

I trede fase stabiliseres og integreres de nyvundne forestillinger. Dette kan f.eks. ske ved at sørge for, at deres rigtighed bekræftes i løbende sammenhænge.

Sprog, argumentation og præsentation⁹

Sproget udgør et af de vigtigste redskaber i en meningspåvirkning.

Det er muligt at udtrykke sig uden ord. Man kan f.eks. nikke, hvilket betyder ja, eller man kan banke sig for panden, hvilket indehæver, at man mener, at en eller

anden er mindre klog. Udveksling af menneskelige meninger og påvirkninger foregår imidlertid hovedsagelig ved anvendelse af ord. Ord alene kan udgøre særdeles virkningsfuld propaganda. Som Khrushchev sagde "Et forførende slogan er et overordentligt magtfuldt politisk instrument".¹⁰ Propagandister bruger da som regel også megen tid på at finde ord og udtryk, som er egnede til at fremme deres sag. Det psykologiske miljø kan ændres ved, at visse ord undertrykkes, og andre introduceres. Ved at give et fænomen en ny betegnelse kan der evt. skabes en til betegnelsen svarende holdning til det beskrevne. I en situation, hvor forholdene er uigennemskuelige, kan der med ord alene tilbydes orden og logik i virvaret.

Formningen af forhåndsindtrykket

Inden man henvender sig til en anden for at få ham til at gøre noget eller mene noget, vil man om muligt søge at skaffe sig et forhåndsindtryk af ham for at kunne belægge sine ord og indrette sin opførsel således, at der opstår de bedst mulige betingelser for at opnå det tilsigtede resultat. På den samme måde vil den, man henvender sig til, adressaten, normalt - bevidst eller ubevidst - søge at danne sig et indtryk af, hvad afsenderen står for.

Disse forhåndsvurderinger foretages bl.a. ud fra det sprog og den jargon, den anden part bruger, og de små tegn i form af ord og udtryk, han anvender, og som man naturligt må gå ud fra afspejler hans bredere holdning og perspektiv. Ved anvendelse af sådanne "markører" i det, han siger, vil en afsender altså også kunne få adressaten til at opfatte afsenderens holdninger og perspektiv på den måde, som afsenderen tilsigter. Hvis en debatpart f.eks. som led i diskussionen lader skinne igennem, at han holder "Aktuelt", vil tilhørerne ubevidst tage ham for socialdemokrat. Nogle socialrådgivere kalder sig i dag social"arbejdere" - for at markere en bestemt politisk basisholdning. Hvis adressaten udgør en gruppe, vil afsenderen kunne indgive gruppemedlemmerne indtryk af, at "han er en af vore egne", ved at bruge den jargon, som anvendes i gruppen. Han kan omvendt også give indtryk af at tilhøre en personkreds, som har høj prestige på det område, budskabet vedrører, ved at anvende de talemåder, man normalt finder i denne personkreds. Eller han kan tilpasse sit ydre, sin optræden og sit sprog i overensstemmelse med det, adressaten vil forvente hos den, der bringer ham det budskab, afsenderen gerne ser accepteret. Eksempelvis kan henvises til den vejledning, aktivisten Peter Elsass giver mht., hvorledes man håndterer embedsmænd for at slå dem for penge: "Hvis man er usikker på de folk, man skal møde, og hvilken adfærd man skal vælge, er det en god idé at gå to til mødet. Man opfører sig forskelligt. Den ene er klædt pænt på, den anden mere farvestrålende og løssluppet. Den ene er den fortrolige og stille nøgterne, den anden er den selvsikre og frembrusende. Man vil da hurtigt kunne se, at embedsmanden udvælger den, han har mest sympati for".¹¹

Det normale udgangspunkt: Den gode tro

Når kommunikationen herefter kommer igang, vil adressaten, medmindre der er stærke grunde til at tro det modsatte, gå ud fra, at afsenderen har noget at fortælle ham, som har hans interesse. Adressaten vil endvidere forudsætningsvis gå ud fra, at afsenderen i det, han siger, også tager hensyn til adressatens interesser. Ligeledes vil adressaten normalt som udgangspunkt tro på, at den, der

taler til ham, er oprigtig, altså at der er overensstemmelse mellem afsenderens hensigter og ord. Hvis det ikke normalt forholdt sig sådan, ville en samtale jo være meningsløs, og der ville ingen grund være til at lade en kontakt opstå overhovedet. Det var netop denne mekaniske, f.eks. Hitler skrupelløst udnyttede.

Det kan være, at adressaten har ret i sine formodninger om afsenderens sandfærdighed og loyalitet. Han vil i så fald evt. blive påvirket af det budskab, der fremføres for ham. Men det kan altså også være at han tager fejl. Dette hindrer imidlertid ikke påvirkningen i at lykkes, medmindre fejlen opdages af adressaten i tide.

Løgn og vildledning

Afsenderens mulighed for at opnå adressatens accept er selvsagt bedst, hvis der fremføres grunde, som i adressatens øjne er tilstrækkelige til at bære det, afsenderen søger at opnå. Hvis afsenderen ikke har sådanne grunde, der er tilstrækkelige i adressatens øjne, vil afsenderen undertiden alligevel kunne påvirke adressaten, som han ønsker. Dette kan han nemlig, hvis det lykkes at give adressaten indtryk af, at der foreligger tilstrækkelige grunde. Dette indtryk kan evt. skabes med ord alene.

Et sådant indtryk kan afsenderen nemlig bibringe adressaten f.eks. ved at lyve for ham eller ved dog gennem de anvendte ord at indgyde adressaten sympati for det sagte. Dette kan gøres uden at lyve i traditionel forstand, dvs. uden udtrykkeligt at sige noget, der er usandt. Årsagen er, at adressaten tager visse ting for givne. Derved kan det, der siges direkte, dvs. i ord, sammen med det, adressaten i den foreliggende situation tager for givet, indebære en påvirkning, som ikke har dækning i de anvendte ord alene.

Afsenderen kan altså spille på adressatens tilbøjelighed til at opfatte ordene på en bestemt måde i lyset af omstændighederne omkring selve kommunikationen. Hvis familiefaderen f.eks. i et opgør om familiens økonomi meddeler, at bankkontoen er tømt, vil de andre familiemedlemmer opfatte det på den måde, at familien ikke har flere penge tilbage. Hvis familiefaderen imidlertid har tømt den og nu opbevarer pengene hjemme i sin skuffe, har han fsv. ikke udtrykkeligt sagt noget, der er usandt. Men han har alligevel bibragt den øvrige familie et forkert indtryk af den foreliggende situation. En indirekte løgn kan altså fremgå af de sagte ord sammenholdt med den foreliggende situation, "talesituationen".

Den direkte løgn

En direkte løgn (dvs. en bevidst usandhed som også følger af de sagte ord) vil ofte have effekt. Selv den, der har urelle hensigter, vil nemlig som udgangspunkt blive troet, jfr. det ovenfor nævnte. Og en udenforstående vil i mangel af mulighed for at dømme sikkert konkludere, at "sandheden nok ligger midt imellem" - hvorved løgneren jo dog vil vinde noget over for ham. Denne effekt vil især optræde, hvis løgneren gentages frækt og hyppigt.

Selv om en afsender derfor siger noget andet, end hans hensigter begrunder, kan han ofte forvente, at adressaten tror ham på hans ord. På den måde får afsenderen måske bedre mulighed for at realisere sine hensigter. Og når målet

først er nået, er det ham muligvis ligegyldigt, hvad den bedragne adressat føler, når den rette sammenhæng kommer for en dag. Det kan endog være, at netop bedraget vil berøve den bedragne muligheden for at reagere i anledning af samme.

Det er derfor ikke uden grund, at lodret løgn er blevet brugt skrupelløst af magthavere og statsmænd gennem tiden. Brugt af en diktator over for et demokrati vil fremgangsmåden endog have en ganske særlig udsigt til succes. Medens lederne af den demokratiske stat jo nemlig måske ud fra undersøgelser og erfaring meget vel véd, at diktatoren lyver, ja så er det langt fra sikkert, at befolkningen i det demokratiske land vil forstå, at diktatoren ikke mener det, han siger. De bliver måske ovenikøbet glade over at høre diktatorens "velmenende" og "fornuftige" ord og ser igennem disse deres lønlige forhåbninger realiseret. Og den demokratiske statsleder har måske ikke mulighed for at udtrykke bekymring over for sin befolkning. Klar tale mht. bekymringens indhold kunne nemlig virke som udtryk for en urimelig kantethed. Sådant ville iøvrigt også let kunne "skade forholdet" til den diktatoriske stat.

Man behøver imidlertid ikke bevæge sig op på den internationale politiks plan for at finde den bevidste løgn anvendt som redskab. Der findes håndbøger, som yder vejledning i, hvorledes man ved at sige ét kan hidføre et resultat, som herefter giver mulighed for at gøre noget andet. F.eks. kan citeres aktivisten Peter Elsass: *"Man skal ikke komme og bede kommunen om et hus til et 'kvindecenter', man skal hellere sige, at man ønsker at opbygge et center for kvinder, der bliver tævet af deres mænd. Det kan man forstå; om man så i realiteten har tænkt at benytte centeret til andre formål, er noget, som man ikke behøver at oplyse om".*¹² Eller hvad med følgende udtalelse af samme forfatter: *"Hvis man ved, at der er penge at hente i undervisningssektoren, må man formulere, at det drejer sig om økonomisk, pædagogisk hjælp. Er det kulturministeriet, der har penge, må man lade det dreje sig om kulturelle formål. Eventuelt kan man ud af den måde, som embedsmanden stiller spørgsmål, forstå, hvilke poster de vil have lagt projektet ind under. Man må da hurtigt og fleksibelt kunne overflytte sit projekt fra det ene emne til det andet under samtalen".*¹³

Det er også derfor, at organisationer med mindre samfundsgavnlig indretning ofte dækkes under uskyldige betegnelser. Peter Elsass er i sin rådgivning mht., hvordan man udnytter og vildfører offentlighed og myndigheder, tillige inde herpå: *"Udadtil er det vigtigt, at man vælger sit navn rigtigt. Det skal være et navn, som kan retfærdiggøre ens aktiviteter, legitimere og gøre usårlig Organisationen må ligne de systemer, som man ønsker at bekæmpe eller udnytte. Den må gerne have et officielt, institutionaliseret præg, der giver udtryk for en organisation, selv om det indenrigspolitisk (dvs. i det interne forhold, altså i virkeligheden red.) måske ikke er tilfældet. Samtidig skal den også have form som et kinesisk æskesystem, hvor man af navnet ikke kan hænge institutionen ud, og hvor man eventuelt kan dække sig og lave aktiviteter, som ingen andre får at vide".*¹⁴

Peter Elsass opfatter næppe disse anbefalinger som en opfordring til at lyve, omend han tydeligvis er sig bevidst, at han yder vejledning i, hvordan man vildleder andre. Løgn og vildledende sprog er desværre redskaber, hvis anvendelse der må regnes med. Herunder er det også nødvendigt at regne med, at det for den bevidste løgner og vildleder eneste afgørende er, at målpersonen på

det rigtige tidspunkt har indtryk af, at afsenderen er vederhæftig, eller at denne i hvert fald ikke gribes i noget, der direkte kan stemples som løgn.

Den indirekte løgn - de indsagte usandheder

Kynikere har gode muligheder for at lyve uden at kunne gribes i noget, der opfattes som løgn. De kan nemlig lade løgnen fæstne sig hos adressaten ved blot at lade den fremgå "mellem linierne" i det sagte. Den ydre situation, hvorunder budskabet bringes, og adressatens forudsætninger mht., hvorledes tingene forholder sig uden for de valgte ord, kan jo nemlig som sagt meget vel indebære, at adressaten indlægger andet i det sagte, end de anvendte ord berettiger til. Dette kaldes ordenes "indsagte" mening. Ved at "indsige" noget kan der altså meget vel videregives et budskab, som er løgnagtigt, uden at afsenderen kan gribes i løgn i dette udtryks sædvanlige forstand. Der er nemlig ikke sagt nogen ord, som er urigtige.

Det er derfor mindre risikabelt for en bedrager at lyve indirekte ved hjælp af indsagte løgne. Den, der forudser, at vildføringen skal foregå over en længere periode, vil af denne grund ofte benytte indsagte fremfor "udsagte", dvs. direkte løgne. Derved vil han også undgå at risikere efterhånden at indvikle sig i selvmodsigelser af den art, som opstår, fordi han ikke i længden kan holde rede på det, han tidligere har sagt. Den, som lyver indirekte, undgår også lettere at kompromittere sig over for udenforstående iagttagere, hvis sympati han måske har behov for. Jo længere iagttagelsesafstanden er, desto vanskeligere vil det nemlig være at se, at der er tale om en indsagt løgn. Ofte vil en udenforstående slet ikke kunne se, at adressaten er blevet bevidst vildført, simpelthen fordi den udenforstående ikke kender det situationsfelt, der var mellem afsender og adressat.

Indsagte oplysninger er også af anden grund effektive i en illoyal meningspåvirkning. Dette skyldes, at de som regel ikke er kontante i en sådan grad, at de muliggør kontant modsigelse. Hvis en indsagt usandhed fremført i en debat alligevel skulle blive modsagt, vil afsenderen let kunne give tilhørerne (de virkelige adressater) det indtryk, at hans debatmodpart ved at gøre ophævelser taler om noget andet end det, afsenderen har sagt (i de direkte anvendte ord), og at modparten altså undviger. Afsenderen vil endog kunne spille fornærmet over, at hans modstander beskylder ham for at have sagt noget, han virkelig ikke har udtalt. Men hvis det indsagte ikke modsiges, vil afsenderen tage points hjem.

I øvrigt vil en adressat i kraft af psykologiens mekanismer lettere godskrive sig det indsagte end det udsagte som liggende inden for hans acceptgrænse (jfr. ovenfor).

Friløb

En direkte eller indirekte løgn er karakteriseret af, at afsenderen meget vel véd, at han vildleder modtageren. Hvis afsenderen er i fuldstændig god tro mht. det, han siger, gør han sig formelt ikke skyldig i løgn, selv om tingene forholder sig anderledes end han siger. Men han vildleder alligevel, og han opnår evt. det samme, som hvis han havde løjet bevidst.

Den, der giver oplysninger, han ikke har forudsætninger for at give, til trods for at sådanne forudsætninger er nødvendige for overhovedet at udtale sig, kører "friløb". Et friløb af denne art udgør ikke en løgn - men det er alligevel kritisabelt, ikke mindst hvis det viser sig, at oplysningerne er forkerte. Det kritisable ligger her i, at afsenderen burde vide, at han skulle have ladet være med at udtale sig som sket, eftersom han jo ikke har sin baggrundsviden i orden. Friløbet er især kritisabelt, hvis han må forstå, at målpersonen tror, at han har denne baggrundsviden i orden og kun derfor udtaler sig som tilfældet er. Friløberen er altså fsv. uhæderlig.

Dette bør specialister og autoritetspersoner holde sig for øje, når de bevæger sig uden for deres eget felt og derfor kan have en falsk legitimation i publikums øjne. Målrettet udnyttelse af en sådan legitimation kaldes "prestigetricket". Dette består i, at afsenderen henviser til sin prestige, f.eks. uddannelse, høje stilling, tekniske indsigt, tidligere fortjenester osv., som er egnet til at indgyde respekt og tro på soliditeten i det, der bliver sagt. Evt. kan afsenderen imponere adressaten ved at indvikle denne i mange tekniske udtryk og derved give indtryk af stor baggrundsviden ("lånte-fjer"-tricket).

Friløb foreligger også i tilfælde, hvor afsenderen trækker på noget, som kan understøtte opnåelsen af en påvirkningseffekt, men som i virkeligheden slet ikke har med sagen at gøre (f.eks. vittigheder som skaber sympati). De kneb, afsenderen kan anvende for at skabe et ønsket indtryk hos adressaterne af, hvad afsenderen står for (jfr. ovenfor), er også en form for friløb (eller forsøg herpå).

Friløb kan endvidere have den form, at afsenderen udtrykker selvsikkerhed eller skråsikkerhed - altså overbetoner sine oplysningers og udsagns rigtighed ("selvsikkerhedstricket"). Hitler udnyttede i vid udstrækning folks tillid til, at det, der siges er sandt, når det blot fremføres med tilstrækkelig styrke: "*... en løgn bliver troet mere, jo større den er, da folkets brede lag ..., på grund af deres primitive enfoldighed snarere falder som offer for en stor end for en lille løgn, da de nok selv lyver i det små, men ville skamme sig ved alt for store løgne. De kan slet ikke få en sådan usandhed ind i deres hoveder og vil heller ikke hos andre tro på muligheden af den uhyre frækhed ved en sådan fordrejelse af sandheden, ja, selv når de oplyses derom, vil de længe tvivle og vakle og tage en eller anden undskyldning for gode varer. Derfor vil der også altid blive noget tilbage af selv den frækkeste løgn". "Folket ser altid i et hensynsløst angreb på en modstander beviset for, at angriberen har ret, og det opfatter afholdelse fra at tilintetgøre den anden som tvivl om egen ret, ja, som tegn på uret". "En hvilken som helst løgn, som gentages hyppigt, vil efterhånden blive troet".¹⁵*

En anden metode til at dække over argumentfattigdom, og altså til at køre friløb, er påstande om, at det, afsenderen siger, er i overensstemmelse med, hvad "videnskaben" eller kyndige folk mener ("eksperttricket"), eller med hvad personer, som adressaten beundrer, mener ("idoltricket"). Endelig kan afsenderen naturligvis give adressaten indtryk af, at budskabet er i overensstemmelse med, hvad de fleste mener, ("udbredelsestricket"). Da man normalt vil gå ud fra, at mennesker har gode grunde for det, de gør og mener, vil en adressat være tilbøjelig til at gå ud fra, at det, de fleste gør eller mener, også er fornuftigt. Iøvrigt er det jo som allerede berørt ikke rart at være ene med en opfattelse.

Endelig foreligger der friløb, når der anvendes argumenter som er uden indre værdi, selv om de på overfalden ser nærliggende ud. F.eks. kan nævnes argumenter, der fremhæver det fornuftige i at gøre en "dyd ud af nødvendigheden" (om at adressaten altså alligevel ikke vil opnå noget ved at stille sig på bagbenene). Ligeledes henvisninger til påståede historiske paralleller eller analoge tilfælde, når en reel sammenhæng til disse dog ikke er til stede. Latterliggørelse er også en form for friløb.

Omdefinering

En meget anvendt metode til at udøve påvirkning er omdefinering af ord, til hvilke publikum i forvejen knytter et bestemt indhold. Fremgangsmåden er beslægtet med løgnen, men kan ikke rammes som sådan, fordi selve ordenes indhold angribes. Derfor kan angriberen vanskeligt beskyldes for løgn, selv om han naturligvis udmærket véd, at han vil blive forstået i overensstemmelse med ordenes sædvanlige betydning og ikke efter det nye indhold, han lægger i dem. Ordet fred har f.eks. for de fleste mennesker et klart indhold. Men som beskrevet foran i kap. 4, blev ordet i sovjetisk sprogbrug omdefineret, således at aggressioner til støtte for "verdensrevolutionen" opfattedes som tiltag til støtte for freden. Men årsagen til, at ord omdefineres på denne måde som led i påvirkningsbestræbelser, kan iøvrigt være, at hvis betydningen af et ord ændres væk fra den, ordet almindeligvis tillægges, ja så ændres samtidig opfattelsen af virkeligheden. Hvis det f.eks. virkelig lykkes at få folk til at tro på, at krig til udbredelse af kommunismen er god for "freden", så har kommunismen vundet noget.

For ekstremister kan omdefinitioner være nødvendige allerede af den grund, at gabet mellem deres ideologi og virkeligheden ellers bliver for stort. Ekstremistiske ideologier bedriver derfor ofte rent ud verbal akrobatik med ord og sproganvendelse. Fra det marxistiske vokabularium kan f.eks. nævnes, hvorledes ord som "frihed", "tyranni", "imperialisme", "militarisme" mv. er blevet omdefinerede, således at de kommer til at dække det stik modsatte af, hvad der i traditionel opfattelse indlægges i dem. Et typisk eksempel er også ordet "racisme", som i marxistisk terminologi udstrækkes til at dække al forskelsbehandling af fremmede i de vestlige industrinationer (eller forsøg herpå), uagtet ordet i sin korrekte betydning betegner menneskers opfattelse af mereværd og forskelsbehandling på grund af race (noget som især forekom i Sydafrika - og Sovjetunionen). Netop den marxistiske anvendelse af ordet er som bekendt blevet den almindeligt anvendte i Vesten - selv blandt politikere og intellektuelle, der burde vide bedre. Bedraget er for så vidt lykkedes, og der er herigennem opnået et effektivt våben imod dem, der modsætter sig en destabiliserende immigration fra den 3. verden og til vestlandene.

Den sorterede sandhed

En anden meget anvendt metode til at tilføre andre meninger om noget - en person, idé, begivenhed osv. - er at nøjes med at beskrive (eller vise) de dele af det, som afsenderen ønsker, at adressaten helst skal hæfte sig ved, og som er egnet til at føre ham i den ønskede retning. Man taler om "raster"teknikken eller "udvalgs"teknikken. Denne indebærer en ofte svært registrerbar, men meget effektiv påvirkning.

Rasterteknikken udnytter den omstændighed, at hvis et fænomen kun kan iagttages ufuldstændigt, vil iagttageren under perceptionsprocessen selv fuldstændiggøre billedet. Afgørende for, hvorledes han vil forestille sig de dele af fænomenet, han ikke kan se, er hans øjeblikkelige situation, hans behov, hans kundskaber, interesser osv. Dette samlede perspektiv er således afgørende for, ikke blot hvad han overhovedet opfatter, men også for hvorledes han kompletterer billedet af det, han faktisk ser. Når han først har skabt sig et fuldstændigt billede, vil han som flere gange berørt være tilbøjelig til at fastholde det, altså ikke gentage vurderingsprocessen. Ved kun at oplyse adressaten om lige netop det, som i kraft af hans perspektiv vil indgive ham det helhedsindtryk, som afsenderen ønsker, kan afsenderen med andre ord bestemme, hvorledes dette helhedsindtryk skal tage sig ud.

Den filtrering, rasterteknikken bygger på, skabes ved sortering af informationsmængden, således at adressaten kun modtager passende udvalgte dele af denne. Denne sortering foretages bedst i massemediernes. Netop mediernes mulighed for at udvælge det stof, der fremmer den opfattelse, der ønskes tegnet i modtagerens bevidsthed, gør da også, at propagandister er uhyre interesserede i at sætte sig netop på massemediernes.

Sorteringen kan have form af en direkte fysisk frasortering af stof. På denne måde kan en tilsyneladende neutral opremsning af facts komme til at indeholde en effektiv påvirkning. Hvis partiet "Danmarks Glæde" f.eks. både har været involveret i en korruptionsaffære og har skaffet befolkningen en skattenedsættelse, vil de, der ønsker at fremme partiet, være interesseret i, at vælgeren (kun) får det sidste at vide, medens dets modstandere hellere ser, at (kun) den førstnævnte information videregives.

Men informationerne kan også indrettes således - gennem redaktion, kommentering osv. - at adressaten fortrinsvis registrerer de dele, som i kraft af positiv eller negativ ladning tjener til at styrke en opfattelse af den art, adressaten ønskes bibragt.

De fakta, som vi sædvanligvis opfatter positivt, kaldes for plusfakta, medens de, der får os til at reagere negativt, kaldes minusfakta. Den, der har mulighed for at sortere, redigere og kommentere de oplysninger, der kommer frem til adressaten, kan gennem overvægtning af hhv. plus- eller minusfakta tegne et aldeles skævt billede, selv om det, han slipper igennem, isoleret set ikke er urigtigt. Han kan endog opbygge et indtryk af, at han er seriøs, ved at medtage også visse fakta til fordel for det standpunkt, der er ham imod. Af disse skal han dog naturligvis blot ikke videregive så mange, at de overvejer de fakta, der taler for det standpunkt, han ønsker fremmet. En variant af denne teknik er iøvrigt ironien, dvs. afsenderens overdrevne tilslutning til visse aspekter ved de synspunkter, han ikke bryder sig om, og derved fremstilling af dem som absurde.

En særlig variant af rasterteknikken er udhævelse af visse egenskaber ved det beskrevne gennem stemplinger med værdiladede ord (jfr. iøvrigt om stemplinger nedenfor). Visse ord og sætninger er således egnede til at sætte visse egenskaber ved det omtalte i centrum. "Papirusseri" opfattes f.eks. anderledes end "offentlig forvaltning". "Kapitalisme" opfattes anderledes end "fri forretningsvirksomhed". Gennem anvendelse af sådanne ord til fremhævelse af visse aspekter af det, der

beskrives, kan det evt. opnås, at målpersonen opfatter hele det sete på den måde, betegnelsen lægger op til. Man taler om "raster"ord. Lykkes det at få adressaten til at acceptere rasterord om dele af det sete, er man godt på vej til at påvirke hans helhedsopfattelse. Denne teknik var meget anvendt i kommunistisk propaganda. F.eks. kan nævnes, at Koreakrigen (der startede med et nordkoreansk overfald aftalt med Stalin) vedholdende blev karakteriseret som "den amerikanske aggression".

Virkningen af rasterteknikken beror på, at modtageren af et budskab vil være tilbøjelig til at gå ud fra, at budskabet, således som det fremstår efter den samlede opgørelse af plus- og minusfaktorer, hhv. med den hældning anvendte rasterord giver det, er sandt. Modtagerens normalforudsætning om at den, han kommunikerer med, er oprigtig, vil gøre udslaget.

Heller ikke når rasterteknikken anvendes, vil afsenderen kunne gribes i løgn. Og hvis teknikken benyttes uden indgreb fra dem, som kan se, hvad der mangler, har afsenderen al mulig udsigt til at få magt over ikke-kyndige adressater. Sådant vil f.eks. være muligt i en TV-debat, hvor en evt. sagkyndig seer, der opdager hullerne i den ene parts oplysninger, jo intet kan stille op. Samme mulighed har dagbladene over for deres læsere. Afsenderen vil også her til enhver tid kunne påvise, at det, han har sagt, er rigtigt. Han kan endog med held hævde, at han aldrig har ment noget, som ligger ud over, hvad han har sagt. Gennem rasterteknikken kan han endelig håbe på at binde debatten til lige netop de oplysninger, som tjener til at bekræfte det billede, han ønsker at tegne.

De forudsættende udtalelser

Der er også andre måder at indgive adressaten en bestemt opfattelse. Afsenderen kan f.eks. stille et spørgsmål, der nødvendigvis må besvares på en måde, som indebærer en bekræftelse af det, han ønsker bekræftet. Eller han kan fremsætte et udsagn, som indirekte forudsætter, at det, han ønsker bekræftet, er en kendsgerning. Det karakteristiske for et sådant "forudsættende" spørgsmål eller udsagn er, at afsenderen giver indtryk af, at tingene med sikkerhed forholder sig på en bestemt måde. Hvis man f.eks. spørger en anden om, hvornår han er holdt op med at banke sin kone, ligger det i selve spørgsmålet, at han altså har givet sig af med at banke hende. Ved at stille en diskussionsmodpart over for forudsættende spørgsmål vil han kunne belastes i publikums øjne, hvis han ikke svarer, netop fordi han ikke svarer. Svaret er jo nemlig så givet i og med spørgsmålet. Og hvis han svarer, vil han ofte føle sig tvunget til at gå ind på afsenderens præmisser og må derfor svare undvigende. Hvis en diskussionsmodpart angriber et forudsættende udsagn, vil han også let give publikum indtryk af, at han ikke holder sig til det egentlige, eller at han "end ikke har forstået/accepteret selvfølgeligheder".

Værdiladning og kobling

Endvidere vil kunne anvendes værdiladning og kobling.

Mange ord er værdiladede. De udgør ikke blot en beskrivelse af noget, de signalerer tillige en følelse eller holdning til det beskrevne. Denne kan være positiv eller negativ. En "slynge" er ikke det samme som en "retskaffen" mand, selv om ingen af ordene beskriver nøjagtigt, hvad det er for egenskaber, de to

personer har. Man taler om, at ordene ikke har deskriptiv men "emotiv" mening.

Hvis det lykkes at koble et emotivt ord til en person eller et fænomen, vil der alt efter emotivordets positive eller negative ladning kunne fremkaldes sympati eller antipati i forhold til personen eller fænomenet. For det første vil adressaten ud fra princippet om afsenderens gennemsnitlige vederhæftighed gå ud fra, at anvendelsen af ordet har en eller anden berettigelse. For det andet vil gentagen brug af ordet efterhånden i adressatens bevidsthed gennem gentagelsen alene kunne kvalificere den person eller det fænomen, det knyttes til, i henhold til dets (værdiladede) sproglige indhold. Modtageren suggereres så at sige. Derfor kaldes selv de værste tyranregimer ofte for "folkerepublikker" "demokratiske republikker" o.l.

Emotivisering af ord kan finde sted gradvist. Ordet "racist" er f.eks. først blevet emotiviseret i bredere kredse i nyere tid. Mange ord er også stadig åbne for emotivisering. Hvis det lykkes at emotivere ord, der i forvejen er knyttet til bestemte personer, organisationer eller lignende, er man godt på vej til at påvirke omverdenens opfattelse af disse personer mv. Det er derfor betegnelsen for "psykisk handicappede" er skiftet gennem tiderne. De udtryk, der er blevet brugt, er gradvist blevet emotiviserede og har belastet patienterne, således at man har måttet finde nye betegnelser.

Propagandister er sædvanligvis meget interesserede i de muligheder, der ligger for at knytte emotiviserede, iørefaldende betegnelser til det, de er for eller imod ("stemplings" - eller "mærkatteknikken"). De udnytter herunder omhyggeligt allerede eksisterende emotivord. Den nazistiske propaganda trak f.eks. i 30-erne i udstrakt grad på udtrykket "socialisme" og kædede det ihærdigt sammen med nazistiske aktiviteter. Omvendt var det for at undgå at støde mange gamle kommunister i den tyske arbejderstand, at nazistisk propaganda sædvanligvis omtalte sovjetstyret ikke som kommunistisk eller "rødt" men som "bolsjevistisk".

Koblinger kan naturligvis også indføres på anden måde end ved emotivord. F.eks. kan anvendes billedsætning, musikunderlag, osv., som i kraft af positiv eller negativ ladning er egnet til at føre publikum i den ønskede retning. Særligt egnede til dette formål er naturligvis symboler, til hvilke der er knyttet polare, kategoriske og ekstreme forestillinger.

En særlig koblingsmetode er overførsel. Hermed tænkes på, at den autoritet og prestige, som i publikums bevidsthed knytter sig til noget anerkendt og værdsat (eller det modsatte), overføres til noget andet. Nazisterne anvendte f.eks. mange melodier fra de gamle socialdemokratiske og kommunistiske slagsange for dermed at overtage de følelser, som knyttede sig hertil. Overførslen kan også f.eks. have form af vidnesbyrd. Herved forstås, at propagandisten lader en respekteret - eller hadet - person sige, at det, propagandisten ønsker positivt eller negativt farvet, er hhv. godt eller dårligt. Herved overtager han pågældende persons autoritet. Kan propagandisten ikke få den udvalgte person til selv at sige det ønskede, kan han referere ham for de ønskede udtalelser alligevel. En anden form for overførsel er den, som foregår, når der skabes identitet mellem budskabet og den autoritet og prestige (eller det modsatte), som er forbundet med et eller andet. Eks.: "Det, vi gør, er, hvad Kristus også gjorde". Man vil også kunne tale om overførsel, når det lykkes propagandisten at forbinde det, han ønsker at

opnå, med det, "almindelige mennesker" ønsker - hvilket jo oftest opfattes som noget attraktivt. Nazisterne appellerede f.eks. gang på gang til den "lille mand", som de søgte at identificere sig med.

Overtalelsesdefinitioner

En adressat vil ligeledes kunne påvirkes i en bestemt retning, hvis det lykkes at få ham til at føle, at han allerede i forvejen har den indstilling, afsenderen gør sig til talsmand for. Dette kan f.eks. ske ved at tage en emotiv tilkendegivelse, som adressaten vil være enig i, og derefter definere det, afsenderen ønsker opnået, således at det falder inden for rammen af, hvad adressaten allerede i forvejen mener. Afsenderen hævder f.eks., at en af ham foreslået ordning er en "nødvendig" konsekvens, hvis landet skal have et "retfærdigt" skattesystem. Adressaten går naturligvis ikke ind for uretfærdighed på dette område, og føler derfor tilskyndelse til at acceptere ordningen. Der foreligger i så fald en "overtalelsesdefinition". Denne indgiver adressaten opfattelsen af, at der blot er tale om en tydeliggørelse af en indstilling, han allerede har.

Appellen til idealbilledet

Endelig vil en afsender kunne håbe at påvirke adressaten ved at spille på dennes idealbillede af sig selv. Hvis adressaten gerne ser sig selv som en beslutsom mand, der undgår omsvøb, vil afsenderen f.eks. kunne lægge op netop til en hurtig beslutning.

Undvigelse og afledning

Kunsten at krybe uden om og at aflede er et led i overtalelsens kunst. Den, der f.eks. stilles over for spørgsmål, hvis korrekte besvarelse indebærer, at hans eget standpunkt lider tilbageslag, kan have undvigelse som eneste udvej. Undvigende sprogbrug anvendes i det hele taget meget af dem, der står over for grupper af mennesker med uensartede forudsætninger og behov - evt. et helt samfund. I så fald vil afsenderen jo nemlig ved at være for konkret i sine udtalelser kunne støde snart den ene og snart den anden, således at han efterhånden har trådt alle over tærne.

I sådanne tilfælde vil afsenderen derfor ofte gøre sin information mere flertydig, ubestemt eller abstrakt. Eller han betjener sig af værdiladede slagord ("frihed", "retfærdighed", "trivsel" og andre glimmerplatheder), som efter deres indhold vanskeligt lader sig modsige. Det er denne mekanisme, som har skabt det, der kaldes Christiansborgdansk. Modtagerne af sådanne budskaber vil naturligt fortolke dem i overensstemmelse med deres egne forestillinger og hensigter. Hver tænker så sit - og nogen tænker måske slet ikke.

Ved hjælp af sådanne almindeligheder kan der iøvrigt også skabes indtryk af, at det sagte er logisk uangribeligt. Og ved at fremstille et budskab som logisk velbegrunder styrkes muligheden for at få det accepteret. Adressaten vil nemlig ikke altid se, at logikken forudsætter, at de anvendte ord har et sikkert indhold, hvilket de netop ikke har. Udtalelser om, hvilke foranstaltninger et "rimeligt" skattesystem nødvendiggør, bliver f.eks. uden mening, når man ikke véd, hvad afsenderen forstår ved ordet "rimeligt". Sådanne udtalelser kaldes platheder. De er karakteristiske ved at se tilforladelige ud på overfladen uden i virkeligheden at

betyde noget som helst.

En anden undvigemanøvre er at trække på modtagerens eventuelle tilbøjelighed til sort/hvid tænkning. Mange mennesker tænker på den måde, at de ser bort fra nuancerne. De er overdrevent tilbøjelige til at anse nogle af de egenskaber, der kendetegner et fænomen, de skal tage stilling til, som kendetegnende for hele fænomenet. På dette grundlag tager de stilling enten for eller imod. Ud fra deres egen tankegang vil de være tilbøjelige til at mene, at andre også opdeler verden på denne måde i sort og hvidt: "Den der ikke er med mig er imod". "Enten er man politisk bevidst eller også er man politisk bevidstløs" (og for at være politisk bevidst, skal man naturligvis være marxist). Ved at fremprovokere sort/hvid tænkning, kan en afsender evt. slippe uden om de for ham vanskelige konklusioner, som en stillingtagen på grundlag af alle foreliggende oplysninger ville indebære. De ubehagelige kendsgerninger undertrykkes simpelthen i modtagerens bevidsthed. Nazisterne spekulerede som bekendt i denne mekanisme.

En særlig form for undvigelse er det såkaldte "ad hominem" argument. Dette består i, at afsenderen kaster sig over egenskaber ved ophavsmanden til de synspunkter, han ikke ønsker fremmet, i stedet for at argumentere imod disse synspunkter i sig selv. Afsenderen "spiller manden i stedet for bolden". Denne metode kan også have den form, at afsenderen koncentrerer sig om at mistænkeliggøre den pågældendes hensigter.

Drejer det sig om en diskussion foran et publikum, er der mange undvigelsesknob. Publikums opmærksomhed kan f.eks. afspores gennem retoriske spørgsmål, vittigheder osv. Nægtelse af at acceptere modstanderens logik - den være sig nok så indlysende, angreb på hævdundne definitioner mv. vil kunne forvirre publikum med hensyn til, hvad der foregår. Argumentation ved hjælp af glimderplatheder, afbrydelse af modstanderen, opsamling af initiativet og omgående iværksættelse af angreb inden for detaljområder er en anden metode. Det samme gælder den pludselige lancering af fantastiske påstande - hvis rigtighed modstanderen vil bruge tid til at afkræfte, hvorved han let kommer i en mærkelig positur.

Propagandateknik og påvirkningsoperationer^{16, 17}

Loyal og illoyal påvirkning.

Som det fremgår af det foregående, er der altså mange måder, på hvilke menneskers meninger og adfærd kan påvirkes, uden at den menings- eller adfærdssændring, der evt. opnås gennem påvirkningen, er tilstrækkeligt begrundet i de påvirkedes egne interesser. En sådan illoyal påvirkningsbestræbelse vil nemlig kunne udnytte de irrationelle kræfter i menneskesindet og opnå effekten gennem den anvendte formidlingsteknik alene.

Grænsen for, hvad der kan karakteriseres som en illoyal påvirkning, er imidlertid umulig at trække skarpt op. Illoyal påvirkning kan jo nemlig meget vel bygges på kendsgerninger og rationelle følelser. Den kan f.eks. forstørre kendsgerningens betydning ud over, hvad den strengt taget kan bære. Et påvirkningsforsøg, der slår på et folks behov for sikkerhed og tryghed, kan f.eks. meget vel i sin kerne bygge på et rationelt sikkerhedsbehov. Illoyalt bliver det først, hvis dette behov oppustes ud over, hvad de foreliggende risici betinger, og måske understøttes

med appeller til følelserne, egnet til at tilsløre, hvad der rationelt skal til for at skabe den fornødne sikkerhed. Men hvornår er der tale om en illoyal forstørrelse? Menneskelig kommunikation må også af praktiske grunde simplificeres. Hvornår bliver simplificeringen så stor, at påvirkningen ikke længere er loyal?

Afgørelsen af, hvornår en påvirkningsbestræbelse kan karakteriseres som illoyal, har altså en moralsk karakter. For det lader sig ikke fastslå objektivt, hvad loyaliteten overfor adressaten tilsiger i forskellige sammenhænge. Påvirkningsmetoder, som er acceptable i relation til ét mål, kan måske også være forkastelige i relation til andre. Fremkaldelse af angstfølelser ville f.eks. kunne være et fuldt ud loyalt led i en antirygerkampagne, hvis man lægger de undersøgelser til grund, der viser rygningens betydelige skadevirkning for helbredet. Derimod er frygtmomentet måske ikke et lige så velbegrunderet påvirkningsmiddel i en anti-atomkraft-kampagne, simpelthen fordi den risiko, som er forbundet med denne energiform, rationelt set er langt mindre. Påvirkningsformållets overmåde store betydning kan også i visse situationer retfærdiggøre en hård udnyttelse af påvirkningsteknikken. I en ikke-ryger kampagne eller en indsamlingskampagne iværksat til fordel for katastroferamte vil man f.eks. ofte på grund af formållets karakter kunne acceptere et stærkere udnyttelse af de tilgængelige påvirkningsteknikker - herunder måske appeller til irrationelle faktorer i menneskesindet.

Begrebet propaganda

"Propaganda" står for de fleste mennesker som indbegrebet af illoyal påvirkning. Det skyldes den forkærlighed, diktaturstater i nyere tid har haft for at fremme deres sag netop gennem noget, der kaldes propaganda.

Ordet stammer fra det 16. århundrede. "Congregatio de propaganda fide" var en sammenkomst af kirkelige personer, som skulle drøfte og planlægge udbredelsen af den katolske tro. Udtrykket dækkede dengang målet for aktiviteten - nemlig troens udbredelse. Marxisme anvender begrebet i samme betydning, nemlig som middel til at give denne ideologi videre udbredelse. De sovjetiske bolsjevikker gjorde f.eks. en skarp sondring imellem propaganda og agitation. Deres agitation tilsigtede at påvirke masserne, medens propagandaens opgave var at videregive deres politiske budskab. Nazisterne gjorde derimod ikke denne distinktion. Som Goebbels sagde: Propaganda har ingen politik, den har et formål.¹⁸ "Propaganda har kun ét formål: At erobre masserne; alle midler er gode, når blot de fremmer dette formål."¹⁹ Denne betydningsglidning synes at være opretholdt i dansk folkelig opfattelse. Propaganda opfattes som et middel, der anvendes til at påvirke en folkeopinion: Demonstrationspropaganda (parader, optog, demonstrationer osv.), billedpropaganda, talpropaganda, symbolpropaganda osv.

I denne betydning af ordet har propaganda fsv. været kendt længe. I striden mellem kejser og pave i middelalderen udbredtes f.eks. et stort antal kampskrifter, som man i dag klart vil kvalificere som propagandistiske. Et andet eksempel er Benjamin Franklins virksomhed under den amerikanske uafhængighedskrig, hvor han drev propaganda i Paris til fordel for oprørerne. Han producerede endog på en bogtrykmaskine forfalskninger til sværtning af englænderne.

Når man i dag taler om propaganda, tænker de fleste imidlertid på det, der foregik i Tyskland før og under sidste krig. Det er nazisternes propaganda og

denne propagandas metoder, der sammenlignes med. Propaganda defineres derfor ofte som bestræbelsen på at indgive følelsesbetonede positive eller negative indstillinger.²⁰ Propagandistisk bliver en påvirkningsbestræbelse i henhold hertil, når den dyrker følelser og stemninger ved hjælp af symboler i form af ordbilleder, ideer, begivenheder, personer, musik osv. Symbolerne virker som transportører, der overfører de hertil knyttede følelser mv. til ideer, projekter, institutioner, doktriner, samfundsgrupper, partier osv. Gennem propagandaen erstattes kendsgerninger altså evt. med holdninger. På den måde kan idéer hurtigt overføres til mange mennesker.

Den nazistiske propaganda var indrettet efter tidens og stedets behov og muligheder. Den var grov i sine virkemidler og speciel i sit sigte.

Hitler siger f.eks. *"Den store masses nationalisering kan aldrig ske ved halvhed, ved en svag betoning af et såkaldt objektivitetsstandspunkt, men ved hensynløs og fanatisk ensidig indstilling på det mål, der stræbes hen imod"*.²¹ Propagandaens opgave ligger ikke, siger Hitler videre, i en videnskabelig belæring af den enkelte, men i at henvise massen til bestemte kendsgerninger, foreteelser, nødvendigheder osv. hvis betydning først derved rykkes inden for massens synskreds. *"Kunsten ligger nu udelukkende i at gøre dette på en så fortræffelig måde, at der opstår en almindelig overbevisning om det virkelige i en kendsgerning, det nødvendige i en foretæelse, det rigtige i en nødvendighed osv. Men da propaganda ikke i og for sig er eller kan være en nødvendighed, fordi dens opgave jo akkurat som ved plakaten består i at vække mængdens opmærksomhed og ikke i at belære den i forvejen videnskabeligt erfarne eller den, der stræber efter dannelse og indsigt, så må dens virke også altid være mere rettet på følelsen og kun meget betinget på den såkaldte forstand. Enhver propaganda skal være folkelig og indstille sit åndelige niveau på opfattelsesevnen hos den mest indskrænkede blandt dem, den vil henvende sig til. Jo større den menneskemængde er, der skal påvirkes, des lavere må propagandaens åndelige niveau sættes"*.²² *"Et folks brede lag består hverken af professorer eller af diplomater. Den ringe abstrakte viden, det har, henviser det mere til følelsens verden. I den findes dets enten positive eller negative indstilling. Det brede lag er kun modtageligt for en kraftudfoldelse i én af disse to retninger og aldrig for en halvhed, der svæver midt imellem. Dets følelsesbetonede indstilling betinger samtidig en overordentlig stabilitet. Troen er vanskeligere at røkke end viden, kærlighed er mindre udsat for omskiftelser end agtelse, had er mere levedygtig end uvilje, og drivkraften til de voldsomste omvæltninger har til enhver tid ligget mindre i en videnskabelig erkendelse, som beherskede massen, end i en fanatisme, der besjælede den, eller et hysteri, som drev den fremad. Den, der vil vinde det brede lag, må kende den nøgle, som lukker dets hjertedør op. Den hedder ikke objektivitet, altså svaghed, men vilje og kraft..."*.²³ *"Jo mere beskeden en propagandas videnskabelige ballast er, jo mere den udelukkende tager hensyn til massens følelser, des større bliver successen. Men denne er det bedste bevis på det rigtige eller det urigtige i en propaganda og ikke den lykkelige tilfredsstillelse hos nogle videnskabsmænd eller æstetiske ynglinge. Kunsten ved propaganda ligger netop i, at den forstår den store masses følelsesmæssige idéverden og i en psykologisk rigtig form finder vejen til det brede lags opmærksomhed og derfra til hjertet"*.²⁴ *"Folket er for størstedelen så feminint anlagt og indstillet, at det ikke så meget er nøgtern overvejelse som følelsesmæssig indstilling, der bestemmer dets tanker og handlinger"*.²⁵ *"Den store masses opfattelsesevne er så indskrænket, forståelsen ringe, glemsomheden til gengæld stor. Ud fra disse kendsgerninger bør al virkningsfuld propaganda indskrænke sig til meget få punkter og*

anvende disse som slagord så længe, indtil alle ved sådanne ord formår at forestille sig det tilsigtede...".²⁶ "Selv om en propaganda er sat op med al mulig genialitet, vil den dog ikke føre til noget resultat, hvis der ikke stedse tages stærkt hensyn til en fundamental grundsætning. Den skal indskrænke sig til såre lidt og gentage dette i det uendelige. Udholdenheden er her som ved så meget i verden den første og vigtigste forudsætning for et heldigt udfald".²⁷ "Propaganda er ikke til for at skaffe blaserte herrer en interessant afveksling, men for at overbevise og især for at overbevise massen. På grund af sin tunge opfattelsesevne behøver denne en vis tid, inden den bliver fortrolig med en sag; først efter at de simpleste begreber er gentaget tusinde gange, husker massen dem".²⁸ Eller som han har sagt andetsteds: I den evige atter og atter gentagelses ensformighed i pressens undervisning ligger dens uhyre betydningsfuldhed. "Det er ikke propagandaens formål, bestandigt at frembringe interessante ændringer til glæde for et par blaserte små intellektuelle, propagandaen skal overbevise; det vil sige, at den skal overbevise masserne. Imidlertid er masserne træge, og det vil altid vare nogen tid, inden de begynder at lægge mærke til noget, og de vil kun kunne huske de allerenkleste ideer, efter at de er blevet gentaget tusinder af gange".²⁹

Goebbels supplerer: "Der er ikke noget, almindelige mennesker hader så meget, som at se begge sider af sagen, at skulle se på både det ene og det andet. Masserne tænker simpelt og primitivt. De elsker at generalisere og at drage klare og kompromisløse konklusioner af disse generaliseringer".³⁰

Grovheden og simplificeringen i midlerne må ses i lyset af nazipropagandaens formål. Den bygger på forståelsen for den kraft, der kan samles ved at appellere til de laveste instinkter i de brede masser. Den går ud på at "rive den sidste mand i folket med" (Goebbels). Den sigter på at vække sympati for en bevægelse og bliver efterhånden til officielt statsligt opdragelsesredskab.³¹

Tilsvarende grove virkemidler er anvendt med held andetsteds. Afhopperen Kaznacheev beretter f.eks., hvordan den sovjetiske ambassade i Burma betjente sig af ligefrem, åben og simplificeret propaganda, der ej heller overlod det til læseren selv at drage konklusionerne af det fremlagte.³² Årsagen var, at KGB ikke mente, at det var muligt at anvende anden fremgangsmåde i et land, hvor hovedparten af befolkningen "manglede politisk erfaring og sofistikering".

En propaganda, der bygger på grove virkemidler, forudsætter imidlertid ikke blot et simpelt publikum. Den vil ofte også forudsætte, at den ikke skal udfoldes over en for lang periode. Som Hermann Rauschnig siger: Hypnosen taber let sin betydning, fordi den ikke kan opretholdes overalt og konstant. Sådan propaganda kan virke som en boomerang mod sin ophavsmand. Den virkelige opgave ved opbyggelsen af en offentlig mening er derfor at påvirke den lysvågne bevidsthed og overbevise helt ind i personligheden. En "besværlig, ofte umulig vej, men den eneste, som ikke leder til katastrofer af den art, som er næsten uundgåelige i massedemokratiene. Grundbetingelsen herfor er imidlertid, at ingen betjener sig af massesuggestionens uhæderlige midler. En besværlig, ofte umulig vej, når man har at gøre med modstandere, der ikke respekterer de politiske spilleregler".³³

Helt så umuligt som Rauschnig vil gøre det til, er det dog næppe at bekæmpe den aldeles grove og plumpe propaganda, netop fordi denne, som han selv

nævner, har vanskelige vilkår over et længere tidsforløb. Problemet er bare, at den nødvendige tid måske ikke står til rådighed. Endvidere ligger der et problem i, at bevidst propaganda langt fra altid er grov og massiv. Mange af de enkeltkneb, som er redskaber i den bevidste propagandists værktøjskasse, kan være endog meget vanskelige at modvirke, hvis de anvendes med omtanke.

En af de anerkendte forskere på området opridses således de mest karakteristiske træk ved det, som må regnes propaganda, således:³⁴ Den effektive propaganda søger at påvirke individet på det ubevidste plan gennem kortslutning af dets rationelle tænkning og beslutninger. Propagandaofret skal ikke selv mærke, at han er offer. Propagandaen søger også at lede individet til at handle - for når man først har handlet på en bestemt måde, er man næsten nødt til at tro på de grunde, som ledte til handlingen (altså propagandaen). Propaganda sættes derfor ofte ind på netop det tidspunkt, hvor det er adækvat at handle. Propagandaen vil ikke gå stik imod det, som findes i individet i forvejen, den prøver tværtimod at forstærke ønskede tilbøjeligheder, trossætninger mv. og at nedtone uønskede. God propaganda vil altså ikke rumme et frontalt angreb på en etableret fornuftig, varig idé eller en accepteret cliché. Propagandaen vil derimod søge at nyttiggøre en eksisterende ide eller en følelse, som allerede findes i målgruppen. Og den vil søge at nyttiggøre de behov, som denne gruppe rummer (det være sig psykologiske eller fysiske behov). Propagandaen vil endvidere forsøge at fremstå som sand, således forstået, at dens rigtighed ikke lader sig faktisk afkræfte. Metoderne til at opnå dette kan være at støtte propagandaen med ukontrollerbare oplysninger, vurderende udsagn og glimmerplatheder samt at bygge på fortællinger og præsentation af udvalgte kendsgerninger, således at publikum ledes til forkerte slutninger.

Alt dette indebærer dog naturligvis ikke, at de grove propagandateknikker er gået af brug. Løgnagtige stemplinger, der gennem gentagelse efterhånden tilføres en vis sandhedsværdi i publikums bevidsthed, forekommer f.eks. stadig. Det samme gælder de indirekte løgne, anvendelse af påstande som bevis, bortseen fra en begivenheds forudsætninger samt referatforvridning, fortælle og censur samt spekulation i menneskelig glemsomhed.

Det er en populær antagelse at propaganda ingen virkning har. Denne tro er naturligvis naiv. Hvilken politiker eller forretningsmand ville hævde, at reklame er uden virkning? De der har været udsat for massiv propaganda, f.eks. flygtninge fra dikaturer, véd da også, at den er effektiv.³⁵ Ja, tværtimod synes det, som om de fleste mennesker er lette propagandaofre.

Sårbarheden over for propaganda udspringer ofte af, at ofrene simpelthen ikke véd, hvad propaganda er. De tror, at propaganda bare består af løgne - og at de er i stand til at gennemskue, hvad der er løgn. Følgelig tror de også, at sandheder ikke kan være led i propaganda. De fatter ej heller, at løgne kan være mange ting - f.eks. undertrykkelse af visse sider af sandheden, (halve sandheder) eller præsentationer som nødvendigvis vil lede publikum til forkerte konklusioner, selv om der intet usandt er sagt. Selv Goebbels lagde megen vægt på, at de oplysninger om kendsgerninger, hans tjenester udsendte, var korrekte. Hans sagde f.eks. "*Ikke alle nyheder må offentliggøres. De, der kontrollerer nyhederne, må bestræbe sig for, at enhver nyhed tjener et bestemt formål*".³⁶ Han betjente sig så vidt muligt slet ikke af direkte løgne, men derimod i stor udstrækning af for-

tielser. En femtedel af samtlige hans direktiver til pressen i årene 1939-44 var ordrer om at tie med det ene eller det andet.³⁷ Og også i dag bygger propaganda i de fleste tilfælde på sande oplysninger om faktiske forhold. Selve nyhedsformidlingen, præsentationen af passende udvalgte, rigtige oplysninger, er en vigtig metode til at skabe en for propagandisten positiv effekt, og dramatik i person- og begivenhedsskildringen er det, som evt. anvendes til at tiltrække opmærksomhed.

En anden årsag til, at de fleste mennesker er lette propagandaofre er, at de har den fejlagtige opfattelse, at propaganda sigter på at ændre eksisterende holdninger. Derved overseer de, at en af de vigtigste propagandametoder er bestræbelser på at forstærke (passende dele af) eksisterende holdninger, og at få folk til at handle i henhold til disse.

Intellektuelle er iøvrigt muligvis i særlig grad udsat for at blive propagandaofre. Det skyldes, at det er i denne gruppe, man finder det største forbrug af andenhånds, uverificerbar information (som meget vel kan være propaganda) - og det største behov for at have en mening om alting (og dermed den største risiko for at blive forbruger af let tilgængelig og forståelig information om uvante forhold herunder slogans og appeller til følelserne). Samtidig finder man netop hos de intellektuelle den mest stålsatte tro på egen vurderingsevne.

Propagandaplanlægning

I reglen vil udøverne af bevidste påvirkningsbestræbelser over for større grupper af mennesker ikke karakterisere det, de gør, som propaganda. Det skyldes ordets negative ladning. I stedet vil de tale om PR og reklame. Sådanne bestræbelser præges ikke desto mindre ofte af det, der ovenfor er blevet identificeret som propagandateknikker.

Planlægning af en sådan propagandainsats over for en større gruppe af mennesker vil normalt tage udgangspunkt i granskning af pågældende målgruppe.

Herunder vil propagandisten bl.a. prøve at finde nøglepersonerne i dette publikum. Han vil altså forsøge at udskille det, der foran er blevet kaldt opinionsdannerne og "prestige"personerne (ledere, nøglekommentatorer mv.). Til fremfindelse af disse vil han interessere sig for, hvem der i henhold til deres køn, alder, formue, uddannelse osv. rummer et opinionsdannelsespotential. Evt. vil han "opbygge" personer, hvis holdninger lader sig nyttiggøre, og omvendt neutralisere eller belaste dem, der kunne tænkes at ville modarbejde ham. Er det et helt samfund, der søges påvirket, vil han undersøge det brede spekter af politiske, religiøse mfl. grupper, som findes i dette samfund, bl.a. for at se, hvem af dem, der har størst betydning for operationens succes, og hvem der er mest påvirkelige. Han vil også undersøge de uformelle gruppedannelser.

Propagandistens interesse for gruppedannelserne og for disse nøglepersoner skyldes ikke blot, at han er nødt til fortrinsvis at sætte ind over for dem, der leder grupperne, for selv at kunne lede disse. Det skyldes også, at det vil kunne have meget stor betydning, at hans budskab præsenteres under omstændigheder, hvor det støttes af et virkeligt eller imaginært gruppepres.

Hvis det er vanskeligt at operere på basis af eksisterende grupper, fordi de

domineres af uanvendelige eller måske endog ugunstige holdninger eller ledere, må propagandisten altså om muligt incitere opbygningen af nye grupper, inden for hvis rammer de ønskede holdninger kan etableres og styrkes. En anden mulighed er at kæntre bestående grupper. Dette kan f.eks. ske ved, at propagandisten sætter sig på fraktioner (arbejdsudvalg eller lignende) i disse. Gradvist kan mere usikre medlemmer så sluses ind i det miljø, som skabes i fraktionen, og involveres i de beslutninger, denne træffer. Den gamle ledelse af gruppen/organisationen vil ofte være henrykt for, at uhåndterlig aktivitet spores ind i særlige aktivitetsudvalg. Den vil nemlig mene, at virkelysten herved får afløb på en konstruktiv måde. Efterhånden kan sådanne fraktioner imidlertid tiltage sig den magt, som deres større aktivitetsniveau tilsiger og i realiteten udsætte medlemsflertallet for en påvirkning, der virker som gruppepres. En identisk metode kan bruges, når det drejer sig om at påvirke en forsamling. Er manipulatorerne af denne kun få, vil de kunne prøve at give de øvrige deltagere indtryk af, at de er flere, end de er. De vil så f.eks. ikke placere sig i det ene hjørne af salen, men sprede sig, gribe initiativet og ved gensidig støtte i debatten så at sige bygge hinanden op. Ved at arbejde på denne måde vil der kunne gives lederne i demokratiske organer indtryk af, at de er nødt til at gå i den retning, den konstruerede "folkestemming" tilsiger.

Propagandisten vil imidlertid ikke nøjes med at undersøge de formelle og uformelle gruppestrukturer. Han vil også søge at afdække sit (nogle)publikums attituder, meninger, trossætninger osv. i relation til de emner, propagandisten er interesseret i (forsvar, administration, politisk lederskab eller hvad der nu måtte være). Dette er nødvendigt med henblik på senere at kunne styrke, omstrukturere eller neutralisere de enkelte elementer heri. Den måde, et publikum reagerer på, afhænger således som allerede nævnt af dets tidligere erfaringer, behov, følelser, fordomme, normer og sædvaner. Propagandisten må derfor finde de tilbøjeligheder og anlæg hos publikum, som udgør summen af disse faktorer. Når han først kender dem, véd han også, hvorledes de billeder og indtryk, han formidler til publikum, omformes, beskæres og suppleres inde i dettes hoveder.

Samtidig vil propagandisten undersøge, hvor langt de forhold, han beskæftiger sig med, ligger fra publikum i tid og sted, og om publikum er mere eller mindre velkendt med dem. Dette skyldes, at desto fjernere de befinder sig, i desto højere grad vil rene påstande, udsagn og generaliseringer jo nemlig være anvendelige. Hvad angår forhold, der ligger nærmere, vil publikum derimod snarere lade sig lede af noget, der kan ses direkte. Propagandisten vil derfor i relation til sådanne forhold snarere eftersøge relevante ting, der kan fremhæves, medens resten udelukkes fra publikums synsfelt, (altså udnytte rasterteknikken).

Når kortlægningssopgaven er udført, vil propagandisten vide, hvilke strenge, der skal spilles på. Under 2. verdenskrig undgik amerikanerne f.eks. efter forudgående omhyggelige undersøgelser direkte angreb på den japanske kejsers person. De erkendte også, at en propaganda med direkte opfordringer til kapitulation ville være virkningsløs, og at en omskrivning derfor måtte finde sted. De opfandt til dette brug en række påskud, som kapitulerende kunne bruge (f.eks. hensynet til Japans egen befolkning, landet og dets kultur). Passérsedler nedkastet til kæmpende japanske tropper havde ikke samme virkning, når de bar overskriften "jeg overgiver mig", som når de sagde "Jeg indstiller modstanden". På samme måde må en propaganda rettet imod et vesteuropæisk land selvsagt

tilpasses - herunder sprogligt - efter de værdier, som er forankrede i Vesteuropa. Typisk vil henvisninger til liberale og humanitære traditioner, tolerance over for anderledes tænkende osv. f.eks. have stor gennemslagskraft.

Når undersøgelsesfasen er tilendebragt, må propagandisten beslutte sig for en strategi.

Som resultat af sine undersøgelser vil han ofte stå med en mangfoldighed af oplysninger om det potentielle publikum. Blandt disse er de mest interessante for fastlæggelsen af strategien oplysningerne om de elementer, der rummer en eller anden grad af disposition hos målgruppen for at reagere på den af propagandisten ønskede måde. Målet er jo at slå på netop de strenge, som har bedst udsigt til at føre publikum i den ønskede retning.

Propagandisten vil herunder koncentrere sig om svaghederne hos publikum, diskussionsemnerne, bekymringerne, beklagelserne, animositeterne osv. Og blandt de brugbare elementer vil han søge at udskille dem, som udgør fællesnævnerne for hele målgruppen eller dog for så store dele af den som muligt. Han vil med andre ord have større vanskeligheder ved at håndtere store, uhomogene grupper end små og homogene. Over for et stort publikum må han evt. satse på passende varieret gentagelse for at opnå gennemslagskraft.

Inden for de elementer, som propagandisten mener at kunne bygge på, vil han først søge at finde et eller flere emner, som målgruppen må formodes at anse for at være af særlig betydning. Formålet er at skabe en "madding" som er egnet til at tiltrække sig publikums opmærksomhed. Kun få vil f.eks. lukke op for TV for at se en ren propaganda-udsendelse. Anderledes derimod, hvis den puttes ind i en udsendelse, som er egnet til at tiltrække opmærksomhed - f.eks. et underholdningsprogram. Men maddingen kan fsv. have meget forskellig form: Billeder, teaterstykker, tegneserier, "nyheder" af den art, som er attraktive for publikum, osv. Benjamin Franklin brugte i Paris et uhyre enkelt middel til at tiltrække sig opmærksomheden for at kunne advokere for sit budskab: Han optrådte med skindhue i stedet for paryk, hvilket affødte en umådelig interesse for hans person. I folkeoplysningens tidsalder kan maddingen være endnu simplere. Den kan ganske enkelt have form af økonomisk attraktive tilbud om "oplysende" materiale. F.eks. udlejede sovjetiske interesser film og video til undervisningsbrug til fristende lave priser. Interesserede vil kunne sammenligne kataloget fra "Folkefilmen" (Trekronergade, Valby, 1988-89) med kataloger og priser fra andre udlejningsbureauer. Også ved valg af madding gælder det i øvrigt naturligvis for propagandisten om at være så vidtfavnende som muligt. Der skal jo nemlig helst bruges noget, som vil kunne tiltrække alle grupper i det publikum, han henvender sig til. Et politisk parti må sørge både for en ungdomsorganisation med baller for de unge og kaffebord med andespil for de ældre.

I overensstemmelse med det, han har fundet under sine undersøgelser, må propagandisten dernæst udforme sit budskab til publikum. Dette vil typisk rumme 3 elementer: Appellen, båndet og sagen. Appellen er det, som slår på publikums (sandsynlige) interesser, sympatier, antipatier, fordomme osv. Sagen er det mål, propagandisten søger at nå. Båndet er den forbindelse, som kobler appellen til sagen.

Henvendelsen til publikum, altså budskabet, kan for så vidt godt være omfattende

de. I større meningsoffensiver vil propagandisten f.eks. gerne udarbejde et passende grundmateriale, der kan virke som aksel for bestræbelsen. Dette kan f.eks. have form af en bog, som repræsenterer den ideologi, der søges fremmet, og som kan virke som forankring for fremstødet under skiftende vilkår (eks. "Mein Kampf", det kommunistiske manifest, Luthers skrifter osv.). Oftest vil propagandisten dog søge at simplificere. Desto mere mangfoldigt og uoverskueligt budskabet er, når det præsenteres, desto vanskeligere opfattes og forstås det jo nemlig. Derfor vil han også søge at omforme det til passende let forståelige slogans og slagord. Han vil her undgå gråtoner og fortrinsvis tegne i sort og hvidt, ondt og godt. "Men"er, "hvis"er, "og"er osv. erstattes af generaliseringer og symboler.

Propagandisten må naturligvis endvidere som led i strategilægningen overveje, hvilke adgangsveje, han har til publikum, og hvordan disse veje bedst udnyttes.

En information vil fremstå som mest troværdig, hvis den kommer fra publikums sædvanlige informationsleverandør, hvis den stemmer med publikums hidtidige erfaring, og hvis den kan stå for den efterprøvelse, publikum umiddelbart er i stand til at foretage. Hvilke kommunikationskanaler er altså de mest troværdige i publikums øjne, hvilke kan opfylde kravene mht. tid og sted for budskabets fremførelse? Hvad er publikums sædvanlige nyhedsmedier, hvor meget tid bruger publikum hver dag på at sikre sig information, og hvor bruges denne tid? I hvilken sprogbrug vil publikum sædvanligvis få sin information? Hvad vil evt. få publikum til at afstøde information, der kommer fra andre kilder? Hvilke tendenser har publikum til at godskrive sig et budskab ad forskellige mulige kanaler og i hvilken form? En målgruppe bestående af politiske beslutningstagere vil f.eks. være i særlig grad sårbare for ekstreme eksempler præsenteret i massemedierne. Dette vil propagandisten tage højde for allerede i planlægningsfasen - evt. ved at planlægge konstruktion eller fremprovokation af passende, medieegnede eksempler.

De overvejelser, som propagandisten står over for mht. adgangsvejene, er ikke altid så enkle, som det umiddelbart kunne synes. Og valget mellem eller prioriteringen af forskellige anvendelige veje kan volde vanskeligheder.

Der findes således ganske mange veje, ad hvilke udbredelsen kan finde sted. Massemedierne, altså de institutionaliserede organer med kapitalstøtte og et formaliseret apparat bag sig (radio, TV, aviser, blade, bogforlag, filmselskaber osv.), udgør kun én mulighed. Som medie for propaganda kan også bruges f.eks. en uformel eller evt. løsere organiseret rygtedannelse, fordeling af løbesedler og pamfletter, organisering af talere, opsætning af plakater, skabelse af begivenheder (f.eks. sportsbegivenheder), retssager osv. De tilgængelige medier - udbredelseskanaler - kan også være vendt i forskellig retning. Nogle kanaler er f.eks. rettet imod en ubestemt offentlighed, medens andre primært er rettet på et afgrænset publikums indre forhold, hvor de fortrinsvis virker til at bekræfte og konsolidere gruppens medlemmer. Til sidstnævnte type hører f.eks. foreningsblade.

Det mest velegnede propagandamedium er naturligvis det, som når ud til flest muligt i målgruppen. TV og radio har derfor ofte en utvivlsom fortrinssstilling. Også aviserne har dog stor styrke. Men forudsætningen for, at aviser, radio og

TV kan bruges, er ofte, at propagandaen får en udformning, som gør den attraktiv for journalistisk viderebringelse. Denne udformning vil propagandisten derfor evt. søge at give sit budskab. For i disse medier kan der også opnås meget af det, som karakteriserer den mest effektive påvirkningsindsats: Gentagelse af ønsket og frasortering af ønsket stof kan sikres. Førstegangssindtrykket og den hermed forbundne særlige effekt er let at skabe. TV, radio og aviser sætter endvidere dagsordenen for, hvad der tales om, og grænsen for, hvad "man" kan mene. De udgør dermed referencerammen for den enkeltes efterprøvning af nye synspunkter. De er af disse grunde i høj grad bevidsthedsskabende. Og frem for alt vil det, der viderebringes ad disse kanaler, bære præg af autoritet.

Propagandisten må naturligvis også som led i strategiens udformning prøve at fastlægge metoder til at begrænse sit publikums tilgang til oplysninger, som er ugunstige for opnåelsen af hans formål. En censur, som sikrer bortsortering af uønsket stof, er som allerede nævnt et vigtigt propagandaredskab. For den propagandist, der ikke har det i sin magt selv at gennemføre en fysisk censur, er dog ikke alt håb ude. Censur behøver jo nemlig ikke være direkte. Hvis ugunstige oplysninger ikke kan holdes væk fra publikum, kan propagandisten om muligt forvride dem eller skabe animositet imod dem - evt. ulyst hos publikum til overhovedet at sætte sig ind i dem eller mistro mod deres ophavsmand.

Sluttelig må propagandisten som led i strategiens tilrettelæggelse overveje endnu en ting nemlig sin egen identitet og det potentielle, denne repræsenterer. Han vil således gennemtænke denne og sin placering i forhold til publikum. Successen i et propagandaforsøg vil ofte afhænge af den rolle, propagandisten indtager i så henseende. Er det rollen som "ven" eller "fjende"? Er det en rolle som rummer magtpotential over for dem, mod hvem propagandaen rettes (f.eks. som overordnet leder i forhold til disse)? Særlige muligheder knytter sig også til en rolle som "ekspert" med dertil hørende autoritet. Bør der evt. inddrages en formidler eller mellemmand? Er det f.eks. muligt at trække på facadeorganisationer eller facadepersoner, som låner respektabilitet og et velkendt ydre til sagen? Er det evt. nødvendigt i god tid at opbygge sådanne personers prestige? Hvem kan herudover indrangeres i fremstødet? Hvor mange og hvilke "vandbærere" - dvs. menige der støtter fremstødet - kan der f.eks. påregnes? Kan der evt. påregnes lejlighedsstøtter - dem, der blot tilfældigt bidrager til sagens fremme, f.eks. ved som deltagere i en forsamling, et møde, eller ved at give udtryk for sympati kan bidrage til at skabe en atmosfære af gruppepres eller et indtryk af, at "alle" mener på den måde? Hvilket antal medløbere kan der påregnes, som uden selv at være formelt forbundet med sagen dog som sympatisører kan være med til bevidst eller ubevidst at sprede budskabet?

Ud fra en overvejelse over sin egen og publikums identitet må propagandisten også tage stilling til det meget afgørende spørgsmål om, hvorvidt propagandaen skal være "sort" eller "hvid", åben eller skjult. Forskellen mellem sort og hvid beror på, om afsenderen står åbent frem, således at hans identitet ligger klart for publikum, eller om han tværtimod optræder gennem stråmand. Forskellen mellem åben og skjult propaganda ligger i, om propagandisten optræder således, at påvirkningsbestrebelsen fremgår klart for publikum, eller om han tværtimod søger at skjule, at der er en sådan hensigt.

Såfremt propagandisten vil kunne have vanskeligt ved at overbevise publikum om

sine reelle hensigter, er han ofte nødt til at vælge sort eller skjult propaganda. Afsenderens identitet kan evt. tilsløres på anden måde end ved anvendelse af stråmænd. F.eks. kan afsenderen overføre budskabet ved at indbygge det i et rygte. Rygter er uhyggeligt effektive især i sværtningsøjemed. Rygter vil endvidere være uhyre svære at afkræfte, og de kan forholdsvis let sikres en stor udbredelse, når bare de (også) rummer de elementer, der er attraktive netop for rygtedannelse.

Men iøvrigt vil en afsender ofte kunne stå åbent frem, selv om han har ureelle hensigter. Dette gælder ikke mindst, hvis publikum har ham på afstand. Han vil jo nemlig kunne spekulere i, at publikum, indtil det modsatte er bevist, vil tro, at han har loyale hensigter eller - i en konflikt med en modpart - at de konfliktende parter "er lige gode om det", og at propagandisten altså ikke er værre end sin modstander. Presseforskeren Erik Lund nævner f.eks. i "Fire millioner frie ord" (s. 313), at der i vide kredse under besættelsen herskede den opfattelse, at BBC og den tyskkontrollerede radio begge var vanskelige at stole på.

Har propagandisten afstand til publikum, vil han også kunne spille på dettes tilbøjelighed til at koncentrere sig om nære irritationsmomenter fremfor om den ydre men fjernere fare, som propagandisten selv repræsenterer. Selv Goebbels faldt som offer for denne tilbøjelighed: Når samtalen faldt på Ribbentrop tog han parti mod denne og til forde! for Churchill!

Endelig må propagandisten prøve at tage højde for, at publikum ikke over-doseres, således at der evt. opstår en eller anden form for modreaktion. Det var f.eks. Goebbels en kilde til stadig ærgrelse, at der var en tendens hos andre tyske ledere til at forvænne befolkningen med alt for positive oplysninger. Hvis et propagandabudskab møder målrettet opposition, vil det også let føre til irritation, såfremt det alligevel gentages. Budskabet må i så fald omskrives inden gentagelsen. Ja, den blotte og bare gentagelse kan vække irritation, hvis den ikke varieres i passende omfang.

Iøvrigt vil propagandisten naturligvis søge løbende at måle og vurdere effekten af sine bestræbelser for herudfra at kunne justere indsatsen.

Et muligt eksempel på en bredere påvirkningsindsats: Kæntning af Danmarks sikkerhedspolitik

Det kan være svært at overskue, hvordan en bredere propagandainsats (påvirkningsoperation) rent praktisk forløber i lyset af det sagte. Det er derfor praktisk at vælge et eksempel. Lad os derfor prøve at se på, hvad hovedelementerne i den påvirkningsaktivitet, der i sin tid sigtede på at omforme dansk sikkerhedspolitik i sovjetisk favør, naturligt kan antages at have været i lyset af det sagte:

Denne indsats har antagelig taget udgangspunkt i en grundig kortlægning af hele det danske meningsdannelsessystem, herunder af de formelle og uformelle magtkonstellationer i partier, organisationer, institutioner, presse osv.

På dette grundlag er der blevet udskilt en række nøglepersoner, som er blevet udsat for individuel påvirkning - så vidt muligt uden at dennes indhold, mål og oprindelse blev klar for dem. Visse politikere har f.eks. pludselig befundet sig i

en rolle, der fik dem til i egen overbevisning at fremstå som betydningsfulde for formidlingen af afspænding i verden (hvilket naturligvis forudsatte, at de bevægede sig ind i en midterposition mellem Sovjet og USA). Andre er på et tidspunkt kommet til at befinde sig i en gruppedannelse med skjult sovjetstyring. I denne gruppedannelse er der så blevet taget skridt, som uden at virke alarmerende dog var skridt på den af Sovjet ønskede vej. Af disse skridt er målpersonen blevet psykologisk bundet (gruppepres/medbestemmelsesmekanismerne). Man har antagelig også prøvet at fremprovokere beslutninger eller tilkendegivelser i disse grupper, som, omend de i første omgang så harmløse ud, dog har skabt en psykologisk disposition for senere beslutninger i samme retning. Evt. har man hen ad vejen søgt at forskyde ofrets opfattelse af det virkelige indhold af det, der blev besluttet.

Den mod hele befolkningen rettede propaganda var antagelig søgt at gøre forestillingen om, at Danmark er et lille land, der alligevel hverken kunne gøre fra eller til i en frontal konfrontation. Den har samtidig spillet på den følelse af mereværd på det politisk/moralske område, som er så almindelig herhjemme, og dermed på forestillingen om Danmark som foregangsland på fredens og humanitetens område. Formålet hermed har været at fremprovokere en urealistisk politik eller knuder i forholdet til allierede med et mere jordbundet syn på tingene.

Budskaberne i propagandaen har sandsynligvis været indrettet således, at de på overfladen fremtrådte som overensstemmende med Danmarks interesser. De har endvidere været sådan indrettet, at accept af dem var nemmere end afvisning. De har f.eks. udtrykt den løsning, som var billigst og nemmest for den enkelte.

Budskaberne er antagelig endvidere blevet præsenteret af personer eller grupper, som tilhørte det danske samfund selv. Der er uden tvivl blevet gjort meget ud af at sløre den virkelige afsenders identitet. Foruden at injicere budskabet i tilstrækkeligt fremtrædende personer, som kunne fremføre det, har man søgt at give indtryk af en voksende folkestemning svarende til budskabet. Der er altså blevet trukket på sympatisører med holdninger svarende til budskabets, som kunne foranstalte den nødvendige "græsrods"aktivitet (møder, læsebrevne osv.). Om muligt er der blevet etableret meningsundersøgelser, hvor spørgsmålene blev indrettet på en sådan måde, at der kunne forventes svar i overensstemmelse med budskabet. Skulle dette vise sig umuligt, er resultatet af eksisterende meningsundersøgelser blevet søgt farvelagt i pressereferatet.

Sovjet har antagelig også gjort meget ud af forsøget på at opnå indflydelse på de medier, som befolkningen var vant til at hente sin information fra - enten direkte eller ved at oparbejde en journalistbestand med sympatiserende ("socialistisk") grundholdning. Der er utvivlsomt især gjort meget ud af at gennemtrænge radio og TV. En mulig indflydelse i medierne er dog ikke blevet udnyttet til straks at introducere synspunkter, der umiddelbart kunne opfattes som dramatiske nydannelser. I første omgang er der blot sket det, at uønskede informationer er blevet frasorteret eller nedtonet. De journalister eller medier, der alligevel gav prioritet til uønskede oplysninger, er blevet udstillet som umoderne, forstenede, koldkrigere osv. Der er blevet søgt opbygget et gruppepres imod dem inden for journaliststanden. Latterliggørelse og fremhævelse af det meningsløse i den hidtidige politik har været nogle af de elementer, som gradvist blev søgt indsluset i

mediebilledet. Der er søgt skabt uro om alle uønskede politiske beslutninger. I næste fase er informationerne så på andre punkter blevet udbygget, med henblik på gradvist at skabe et billede af ændrede forudsætninger, i hvilke det virkelige budskab kunne falde naturligt ind. Ekstreme facetter ved vestmagternes aktiviteter er blevet fremhævet med sigte på at få især ungdommen til at identificere sig imod disse. Der er tegnet forudsætninger svarende til, hvad publikum inderst inde ønskede at høre. Og det tegnede verdensbillede har været så enkelt, at alle kunne forstå det. Det har placeret publikum i rollen som den, der véd bedst. Der er blevet spillet på eksisterende modsætninger i det danske samfund. Samlet er der på denne måde søgt skabt et nyt sæt af forudsætninger med dertil hørende vokabularium og handleanbefalinger, udformet som et logisk hele.

Alt dette har givetvis krævet lang tid. Men Sovjetmanipulatorerne har givetvist satset på, at en opvoksende generation, som aldrig har set andet, ikke uden videre ville føle, at billedet af sikkerhedspolitikens forudsætninger skiftede. Dermed har man kunnet regne med efterhånden at tilføre befolkningen en ny forestillingsverden.

Det er altså antagelig blevet betragtet som en overordnet målsætning for påvirkningsaktiviteten, at befolkningen ikke kom til at opleve, at der foregik en forandring, som bevægede sig ud over den grundholdning, den allerede havde i forvejen. Det er i hvert fald blevet søgt undgået, at den ynge generation, som efterhånden bliver befolkningsflertallet, kom til at opleve en sådan forandring. Påvirkningen har antagelig endvidere bygget på holdninger og behov, som allerede rummedes i befolkningen, og som derfor kunne styrkes (medens uønskelige holdninger gradvist blev nedtonet). Man har afholdt sig fra at tage enkeltskridt, som kunne alarmere landets politiske ledelse, og som kunne fremprovokere modreaktioner. Under hensyn til den risiko for afsløring, som frembyder sig i et højt uddannet land, har man givetvis også så vidt muligt undgået direkte løgne og forfalskninger.

Oversigt: Propagandakneb

Som det vil kunne forstås af det foregående, - der oven i købet kun er rent oversigtligt - vil en propagandist kunne betjene sig af et meget stort antal fremgangsmåder. Allerede denne overfladiske beskrivelse vil antagelig virke uoverskuelig. Uden på nogen måde at være udtømmende og uden ambition om systematisk perfektion, kan der derfor være anledning til at opregne nogle af de mere kurante kneb på en måde, som vil sætte læseren i stand til bedre at identificere dem og anholde dem som det, de er:

"Koblings"knebet: Propagandisten kobler positivt hhv. negativt ladede fænomener og objekter til det, han ønsker at fremme, hhv. modvirke.

"Mærkat"-knebet og **stemplings**knebet: Propagandisten klistrer en følelsesladet betegnelse på et objekt eller fænomen for derved at forme indtrykket af, hvad objektet står for.

"Følelser-pianist"-knebet, **følelsermageri**: Propagandisten spiller på publikums følelser - angst, glæde, sorg, medlidenhed osv. - for derigennem f.eks. at sætte de virkelige sammenhænge i skyggen eller for at overdimensionere de aspekter,

hvorom følelserne er koncentreret.

"Skin-eksemplifikation"-knebet: Propagandisten fremhæver et let forståeligt eksempel, som på overfladen er egnet til at støtte hans sag.

"Det-hele-er-uhyre-enkelt"-knebet: Propagandisten appellerer ved slagord, slogans og forenkling af problemstillingen til publikums behov for et ukompliceret verdensbillede.

"Skyklap"-knebet: Propagandisten sørger for, at diskussionen holder sig inden for de af ham afstukne grænser og dermed i det spor, som fører til den af ham ønskede konklusion.

"Raster"-knebet: Propagandisten lader kun publikum se de dele af virkeligheden, som er egnede til at tegne det ønskede billede af helheden.

"Ironi"-knebet: Propagandisten forstørrer modpartens standpunkter helt ud over, hvad de kan bære, for derigennem at latterliggøre eller umuliggøre ham.

"Først-til-mølle"-knebet: Propagandisten søger at få sit synspunkt om nye anliggender først ud til publikum for derved at udfylde det eksisterende tomrum og trække på den menneskelige ulyst ved senere at ændre opfattelse.

"Sådan gør da alle"- også kaldet **"udbredelses"**-knebet: Propagandisten skaber et indtryk af, hvad de fleste eller gruppen mener, for derved at få publikum til at føle gruppepressets tryk.

"Det-gode-selskab"-knebet: Propagandisten sporer diskussionen ved at skabe opfattelsen af, at der er visse ting, "pæne" mennesker ikke kan mene, eller som "de" nødvendigvis må mene.

"Forandring-er-af-det-onde" eller **"sådan har vi altid gjort"**-knebet: Propagandisten trækker på publikums tilbøjelighed til at modsætte sig forandringer og til at fastholde egne tidligere standpunkter og adfærd.

"Spille-manden-i-stedet-for-bolden"-knebet: Propagandisten koncentrerer sine angreb om modpartens person, baggrund, formodede hensigter osv. i stedet for om hans synspunkter.

"Latterliggørelses"-knebet: Propagandisten latterliggør modstanderen og viser evt., at hans arbejde er meningsløst.

"Og-han-er-en-af-vore-egne"-knebet: Propagandisten stiller sig an, som om han tilhører målgruppen og/eller deler dennes interesser.

"Imponator"-knebet: Propagandisten udnytter, skaber eller fremhæver billedet af sig selv som prestigeperson eller særligt sagkyndig, eller han henviser til forliggende "sagkundskab" eller prestigepersoner mv., der støtter hans synspunkt. Knebet anvendes i forskellige varianter, således "prestigetricket" (der henviser til egen prestige i anliggender, hvor denne ikke kan bære), "lånte-fjer-tricket" (der giver indtryk af, at synspunktet støttes af "sagkundskaben") eller "idoltricket"

(hvor propagandisten postulerer, at hans opfattelse svarer til, hvad fremtrædende personer eller institutioner står for).

"Falsk-flag"-knebet: Propagandisten optræder over for publikum som en anden end den, han egentlig er.

"Oprigtigheds"-knebet: Propagandisten fremstiller sig selv i rollen som oprigtig og velmenende.

"Løgne"-knebet: Propagandisten lyver simpelthen, men da det er svært at tro, at nogen lyver, vil publikum tro, at han taler sandt.

"Referat"-knebet: Propagandisten misreferer hvad hans modpart har sagt, gjort og mener - i en kortfattet form som får modparten til at fremtræde frastødende.

"Der går sjældent røg af en brand"-knebet: Propagandisten trækker på publikums opfattelse af, at der nok er en eller anden sand kerne selv i det rene opdigt.

"Dobbeltdekker"-knebet: Propagandisten bygger den ene udokumenterede påstand på den anden, således at det fremstår som yderst trættende, hvis ikke denne anden påstands rigtighed accepteres som en allerede dokumenteret kendsgerning.

"Det hele er nok ikke så galt"-knebet. Propagandisten trækker på publikums manglende evne til at fastholde virkelighedsbilleder, der er ubehagelige, så længe denne ubehagelighed kun har karakter af en fjern, abstrakt trussel.

"De er nok lige gode om det"-knebet: Propagandisten trækker på publikums manglende nærhed til en konflikt og dets deraf følgende manglende mulighed for at få klarhed over, hvem af de stridende parter, der har ret.

"Så ta'r vi den nok engang"-knebet: Propagandisten gentager budskabet igen og igen, således at det 1) når frem til og siver ind i hovedet på selv de mest tungnemme, 2) er levende i publikums bevidsthed netop i det øjeblik, hvor sindet er modent for den foreslåede løsning, og 3) måske alene i kraft af gentagelsen får sandhedsværdi.

"Selvsikkerheds"-knebet: Propagandisten fremfører sine argumenter, påstande m.v. med så stor skråsikkerhed, at dette i sig selv tages som udtryk for, at han har tilstrækkelig baggrund for sin stillingtagen.

"Tal kan ikke lyve"-knebet: Propagandisten konstruerer en talmæssig begrundelse for sit standpunkt.

"Det er da logik"-knebet: Propagandisten fremstiller sit synspunkt som logisk uangribeligt.

"Det er ganske vist"-knebet: Propagandisten indser de vanskeligheder, der vil opstå, hvis hans påstande modbevises eller hans virkelige identitet og hensigt kommer frem. Han starter derfor et rygte.

"Ordmager"-knebet: Propagandisten bygger med ord alene en anden virkelighed end den foreliggende - men troværdig og attraktiv.

"Overtalelses-definitions"-knebet: Propagandisten definerer det formål, han ønsker fremmet, således at dets fremme ud fra de af ham valgte ord falder inden for, hvad publikum nødvendigvis føler at måtte tilslutte sig.

"Gøre-en-dyd-af-behageligheden"-knebet: Propagandisten appelléerer til publikums disposition for at tillægge sig de standpunkter, der er behageligst og lettest for publikum selv, eller at den løsning er den rigtige, som publikum selv har størst fordel af.

"Dyd-af-nødvendigheden"-knebet: Propagandisten trækker på publikums lyst til at mene, at der ikke er grund til at ofre tid på noget, som alligevel ikke kan ændres.

"Dæk-argument"-knebet: Propagandisten tilbyder et argument, hvormed publikum formelt kan begrunde rimeligheden af det af propagandisten ønskede resultat.

"I-morgen-er-der-ikke-en-dag"-knebet: Propagandisten fremhæver de nære besværligheder, som er følgen af en bestemt stillingtagen, og tilslører de langt større ulykker, som en anden stillingtagen kunne afværge.

"Mindste-onde", også kaldet "hellere rød end død"-knebet: Propagandisten opridser for publikum, at hans løsning udgør det mindst ubehagelige af flere alternativer.

"h-hvor-er-vi-dejlige"-knebet: Propagandisten trækker på publikums opfattelse af dets egne positive egenskaber ved at undersøtte opfattelsen af disse egenskabers tilstedeværelse og derefter fremmane sin egen målsætning som en nødvendig eller naturlig stillingtagen hos den, der har disse egenskaber.

"Sådan-mener-du-selv"-knebet: Propagandisten fremstiller sit synspunkt som udtryk for noget, publikum i virkeligheden altid selv har ment.

"Når-man-har-sagt-A (må-man-også-sige-B)"-knebet: Propagandisten fremstiller det, han ønsker fremmet, som en nødvendig konsekvens af noget andet, som publikum allerede har accepteret.

"Det-hele-er-ad-h-til"-knebet: Propagandisten trækker på den omstændighed, at det som regel er lettere og mere risikofrit at være negativ og kritisk end positiv og konstruktiv, lettere at forkaste et positivt end et negativt udsagn, og at en negativ stillingtagen oftere har en højere morskabsværdi for publikum.

"Frænde-er-frænde-værs"-knebet: Propagandisten spiller på modstanderens naturlige tilbøjelighed til at interessere sig mere for de negative træk i deres umiddelbare omgivelser end for ikke realiserede større trusler med oprindelse længere væk.

"Du-b bliver-snydt-og-bedrager"-knebet: Propagandisten appelléerer til publikums tilbøjelighed til at tro, at det bliver snydt.

"**Drama**"-knebet: Propagandisten forskaffer sig ny opmærksomhed ved at skabe et drama, som er egnet til at tiltrække sådan - også selv om dramaet fsv. intet har med sagen at gøre.

"**Blind-passager**"-knebet: Propagandisten sluser budskabet ind sammen med stof af helt anden karakter eller af et indhold, som publikum vil være tilbøjelig til at godskrive sig.

"**Skifte**"-knebet: Propagandisten skifter scene, hastighed eller metode for derigennem at tiltrække sig ny opmærksomhed hos publikum og forvirre modstanderen. Eksempler er brug af vittigheder og skift fra konfrontation til forlig og omvendt.

"**Glimmer-platheds**"-knebet: Propagandisten trækker på velklingende men reelt indholdsløse tillægsord og udtryk, således at ingen kan afkræfte hans udsagns rigtighed, uden at nogen dog af den grund er i stand til at konstatere, hvad der nærmere ligger i dem.

"**Bagholds**"-knebet: Propagandisten overrasker modstanderen ved at konfrontere ham med en begivenhed, påstand eller lignende - fiktiv eller reel - således at modstanderen reagerer akavet og lidet tillidsvækkende.

"**Panik-før-lukketid**"-knebet: Propagandisten stiller modstanderen, som er i tidnød, et spørgsmål, som kræver et så omfattende svar, at det ikke er muligt at svare fornuftigt.

"**Synde**buk"-knebet: Propagandisten placerer skylden for indtrufne ubehageligheder et sted, hvor publikum gerne vil tro, at skyld er til stede, for derigennem at udnytte publikums latente aggressivitet.

"**Kommer-tid-kommer-råd**"-knebet: Hvis propagandisten ikke kan opnå en for ham gunstig stillingtagen, kan han altid advokere for at få sagen udskudt. En udskydelse betragtes i reglen som uproblematisk - ja ses evt. endog som udtryk for modenhed og eftertanke ("der må indhentes mere materiale/flere oplysninger/foretages en upartisk undersøgelse/sagen hører i virkeligheden til et helt andet sted).

"**Glemsomheds**"-knebet: Propagandisten trækker på publikums glemsomhed i relation til alt andet end dets egne meget nærværende erfaringer.

"**Sorteper**"-knebet: Propagandisten placerer ansvaret for opståede ubehageligheder et andet sted end hos sig selv.

Eksempler på propagandateknikker

Meningspåvirkning, herunder propaganda, forekommer overalt i menneskelig kommunikation herunder også i vor hverdag. De følgende eksempler tjener til at vise, hvordan propagandaens metoder anvendes i praksis, her og nu midt iblandt os. Det bemærkes dog, at udvælgelseskriteriet for, hvad der er medtaget blandt eksemplerne, ikke har været den konkrete afsenders hensigt men derimod den sandsynlige effekt af det, han har foretaget sig. Flere af de anvendte eksempler

repræsenterer således utvivlsomt ingen bevidst propagandistisk hensigt og ej heller nødvendigvis en sympati for de formål, der faktisk fremmes.

Eksempel: Avisdebat.

(Uddrag af aviskronik i Jyllandsposten 1/9 1988, Fremskridtspartiets finanspolitiske ordfører Kim Behnke, forf. identifikationer)

"Fremskridtspartiet er parat til at blive en god og handlekraftig (mærkatknebet, glimmerplathed positivt ladede emotivord) samarbejdspartner for regeringen. Men det kræver, at NLP og andre Venstre-folk kommer op at uvidenhedens mudderpøl (mærkatknebet, negativt ladede emotivord). FRP har brugt 15 år i Folketinget til at udarbejde et omfattende materiale om, hvordan man får samfundsøkonomien oprettet. Om Venstre også er indstillet på kraftige besparelser, skattelettelser og anden sund (mærkatknebet, koblingsknebet glimmerplathed, overtalelsesdefinition) handling får partiet mulighed for at bevise, når Folketinget de næste fire måneder skal behandle finansloven for 1989".

Propagandaindholdet er ikke svært at se. Kan politisk debat føres anderledes?

Eksempel: folketingsmand Bernhard Baunsgårds indledende bemærkninger i Folketinget ved 1. behandling af 1983-udlændingeloven.

(Uddrag med forf. identifikationer)

"... Efter min opfattelse bør det lovforslag, vi skal vedtage, i modsætning til ministerens lovforslag bygge på mindretallets udkast, men også i dette bør der ske nogle rettelser. Jeg har allerede haft lejlighed til at sige, at jeg havde ønsket, at vi som udgangspunkt for diskussionen havde haft et forslag fra et stort eller et lille mindretal, der konsekvent var udarbejdet på et humanistisk grundlag, (følelesespianist/-glimmer-plathed), uden at man skelede til, at man skulle være én eller flere om at komme med dette forslag til os. Det har vi ikke fået, så vidt jeg kan skønne, men vi må jo så arbejde ud fra det, så godt vi kan.

Måtte jeg komme med nogle principielle betragtninger.

Adgangen til Danmark. Den nye lov bør bygge på, at flygtninge naturligt, (glimmerplathed) sådan som det også er tilfældet i dag, (sådan-har-vi-altid-gjort/sådan-mener-du-selv) har adgang til at blive optaget (glimmer-plathed) i det danske samfund, men ikke med den alt for firkantede (mærkat) opdeling vi har i dag, hvor vi siger, at hvis de har været i andet land, så må det virkelig være dette andet land, der har pligt til at tage dem ...

Derefter er der spørgsmålet om familiesammenføring. Vi bygger i vor kultur i meget høj grad på forholdet mellem forældre og børn (følelesespianist/sådan-har-vi-altid-gjort/sådan-mener-du-selv). Jeg finder, det er nødvendigt, at vi tager op til diskussion, om vi ikke her må bøje os for den tradition, som mange af vore indvandrere har, (kobling) nemlig at der ikke alene er et forhold fra forældre til børn, men også den anden vej, sådan at man føler, at man har pligt til at tage sig af sine forældre. Det bør især gælde, når der er tale om en enlig far eller mor (følelesespianist). Jeg

ved godt, at man kan pege på, at det vil medføre udgifter. Vist så, men i dansk flygtningepolitik har det været vores opgave ikke at tage det store tal, men til gengæld at tage nogle flygtninge, der vel kan betegnes som tunge (ih-hvor-er-vi-dejlige/dæk-argument). Det har været handicappede, og det har været ældre (følelespianist). Det har været en meget lang tradition hos os (sådan-har-vi-altid-gjort). Jeg mener, at den bør vi indføre i vor lovgivning.

Så er der spørgsmålet om faste parforhold. Her er vi nødt til, (dyd-af-nødvendigheden) synes jeg, i fortsættelse af den liberalisering, der er sket, (når-man-har-sagt-A) også at tage hensyn til mennesker af samme køn i faste parforhold. Hvordan vi skal ordne det, må vi diskutere nøje igennem.

Det næste punkt er retssikkerheden (følelespianist) for dem, vi nu engang har indladt og har anerkendt (når-man-har-sagt-A) som indvandrere eller gæstearbejdere. Udvisning af indvandrere eller gæstearbejdere bør efter min mening kun ske efter en domstolsafgørelse. Jeg vil gerne benytte lejligheden til at sige, at det efter min opfattelse ikke er en rimelig (glimmer-plathed) undskyldning, at vi er nødt til først at skæve til, om vi kan klare en sådan udvidelse. Det drejer sig efter min opfattelse om menneskerettigheder, (følelespianist/dæk-argument) og den kan vi ikke klare ved at sige: det kan vore domstole ikke overkomme. Så må vi oprette en domstol, der kun tager sig af disse sager.".

Eksemplet rummer anvendelsen af teknikker, der ud fra situationen såvel som sagens realitet må identificeres som irregulære. Markant er f.eks. - følelespianisteriet og sådan-har-vi-altid-gjort-knebet. Det vil imidlertid også kunne ses, at en del af det, der sagt på en sådan måde, at det lader sig rubricere som propaganda, under situationens tidspres næppe overhovedet kunne have været sagt anderledes. Det vil endvidere kunne ses, at taleren i visse tilfælde ikke kan undgå at sætte følelespianoet i gang, hvis han overhovedet vil nævne sagens reelle problemer (f.eks. henvisningen til at vi har taget handicappede og ældre flygtninge). Den nødvendige og fuldt ud loyale kortfattedhed over for en del af publikum vil iøvrigt også kunne rumme en propagandaeffekt over en anden del. Henvisningen til "retssikkerheden" rummer f.eks. for jurister et spekter af hensyn om hvis indhold, der ikke hersker større tvivl. Over for lægmand får anvendelse af udtrykket derimod nærmest karakter af følelespianisteri.

Eksempel: Forsvaret og nyhederne

Et af de nyhedsbureauer, der har størst betydning som leverandør af information til danske aviser, er Ritzau. I den instruks, som gælder for journalisternes arbejde for dette bureau, stod der i en periode følgende om, hvad der i særlig grad havde bureauets interesse med henblik på viderebringelse på landsplan:

"FORSVARET

Der kan være mange lokale vinkler, som han have landsinteresse, f.eks. uoverensstemmelser mellem personel og ledelse på militære forlægninger, militære ulykker, auditørsager, lokale protester (af et vist omfang) mod nye kaserner eller andre militære installationer".

"Nyheder" formet efter disse kriterier vil selvsagt kunne få en propagandistisk virkning, især gennem appeller til følelserne. En udsortering efter den opstillede retningslinje vil også let få en rastervirkning.

Eksempel: Atomskibsvalget³⁸

I april 1988 blev der udskrevet valg på grund af den borgerlige regerings vanskeligheder ved at acceptere det "alternative" sikkerhedspolitiske flertals beslutning mht. informeringen af besøgende krigsskibe om den danske atomvåbenpolitik. I den socialdemokratiske dagsorden, som udløste valget, hedder det "at det igennem 30 år har været dansk politik ikke at ville modtage atomvåben på dansk område, herunder danske havne ..." I regeringens oplæg hed det om "Danmarks politik om atomvåbenfrihed, der har været gældende siden 1957", at "atomvåben under de nuværende omstændigheder ikke accepteres på dansk territorium, herunder landområder, farvande og havne...".

Hvad var det, der var foregået siden 1957?

I 1957 afgav den daværende statsminister H.C. Hansen en erklæring (for den dengang siddende socialdemokratiske regering) i anledning af, at Danmark var blevet tilbudt raketter, der kunne medføre atomsprænglandninger. Heri hed det: *"Der har ikke ved forhandlingerne om leverancer til Danmark af moderne våben været tilbudt atomammuniton. Skulle et sådant tilbud komme til at foreligge, er det ud fra de foreliggende forudsætninger regeringens opfattelse, at det ikke bør modtages"*. Tilkendegivelsen blev gentaget samme år på et NATO-ministerrådsmøde.

I januar 1958 gav H.C. Hansen i Folketinget en mere udførlig begrundelse for, at man havde sagt nej til atomammuniton. Han fremhævede Danmarks geografiske placering og sagde, at det var et historisk faktum, at *"planer om forsvarsforanstaltninger i det område, hvortil Danmark hører, i de år, NATO har bestået, i særlig grad har påkaldt østlandenes opmærksomhed og fremkaldt stærke reaktioner"*. Derfor burde *"vi i vort område undlade foranstaltninger, som - selv blot med urette - ville kunne opfattes som provokation..."*.

Den 29. maj 1963 udtalte statsminister Jens Otto Krag i Folketinget, at *"danske farvande og danske havne er dansk territorium og som sådan naturligvis omfattet af regeringens almindelige stilling til spørgsmålet om placering af atomammuniton på dansk territorium"*.

I oktober 1980 satte udenrigsminister Kjeld Olesen lighedstegn mellem den gældende formulering "under de nuværende omstændigheder" og "i fredstid". Han trak dog umiddelbart efter lidt i land ved at sige, *"enhver regering må have et minimum af handlefrihed til at kunne vurdere en situation, også den situation, hvor en konflikt er så truende nær, at man kan tale om, at vi står i en nødsituation"*.

Ved en socialdemokratisk dagsorden 3/5 1984 blev den borgerlige regering pålagt at arbejde i NATO og andre internationale organer for, *"at Danmark forbliver atomvåbenfrit i freds-, krise- og krigstid"*. Dette arbejde skulle bestå i at fremme planerne om en nordisk kernevåbenfri zone. Herefter kom altså den socialdemokratiske dagsorden fra april og i 1988 valget.

Forløbet demonstrerer frænde-er-frænde-værst-effekten (socialdemokratiet formås gennem sin oppositionsrolle til at forlade egne, tidligere standpunkter). Samtidig demonstreres sådan-har-vi-altid-gjort-knebet i kombination med "glem-somheds"-knebet (jfr. den formentlig bevidst skabte glidning i opfattelsen af, hvad dansk atomvåbenpolitisk traditionelt gik ud på, og hvad dens grundelse var).

Eksempel: Fredsbevægelserne

Aktiviteterne hos de såkaldte fredsbevægelser gennem 70-erne og begyndelsen af 80-erne frembyder et righoldigt udvalg af rent propagandistiske indslag.

En del af det, der skete, var som allerede nævnt i foregående kapitel KGB-styret, medens andre dele ingen direkte tilknytning havde af denne art. En del af fredspropagandaen havde også former, der vanskeligt lader sig illustrere med passende korte eksempler i en boglig fremstilling.

Et overskueligt eksempel, som kan tjene til at belyse fremgangsmåden, foreligger imidlertid i bogen "Fredsundervisning - psykologi og pædagogik til fredsarbejdet" (red. Jørgen Pauli Jensen og Søren Keldorff). Denne rummer nemlig til en vis grad en syntese af disse aktiviteterets indretning. Den er samtidig ganske ensidig, idet de tiltag, som anbefales i værket, kun vil ramme de vestlige forsvarsbestræbelser (hvormed ikke er sagt, at den er et KGB-produkt).

Vurderingen af bogens karakter bygger på følgende overvejelser: Hvis man virkelig ønsker fred og afrustning, er det nødvendigt først at undersøge, hvorledes de militære muligheder er for at bryde freden. Man måtte i denne forbindelse nødvendigvis overveje, den militære balance imellem Sovjetblokken og NATO på tidspunktet for bogens fremkomst.

Der er ingen vanskeligheder ved at konstatere, at denne balance var i NATOs disfavør forstået således, at det aktuelle styrkeforhold umuliggjorde en NATO-aggression mod Sovjet. Derimod var den vestlige underlegenhed på konventionelle styrker så markant, at yderligere reduktioner i den vestlige forsvarsindsats ville indebære, at et konventionelt angreb fra Sovjet ikke kunne afslås på anden måde end gennem anvendelse af atomvåben.

Også den, der er enig med omtalte bog i dennes generelle sigte, nemlig i ønsket om nedrustning, måtte således se den risiko for fredens bevarelse, som en ensidig vestlig nedrustning ville kunne afføde. Ved at reducere eller vanskeliggøre den vestlige forsvarsindsats under disse forhold var der al mulig udsigt til at skabe forudsætninger for et krigsudbrud. Ønskede man at modvirke et sådant, måtte bestræbelserne gå i anden retning. Det afgørende måtte nemlig så være at finde veje til den reduktion af det sovjetiske militærapparat, som ville muliggøre en aftrapning af NATOs forsvarspotential. Dette var en langt vanskeligere opgave, eftersom Sovjets daværende ledere jo stort set var upåvirkelige for folkeligt pres kanaliseret af vestlige græsrodsbevægelser. Et pres mod sovjetledelsen havde kun udsigt til at lykkes, hvis det gennemførtes på overordnet plan og hvilede på Sovjets erkendelse af, at samtalepartneren talte ud fra en styrkeposition og ikke ud fra svaghed.

Bogen rummer en righoldighed af de elementer, som karakteriserer den pro-

fessionelle propaganda:

På generelt plan opstiller bogen det, som kunne kaldes "fredsarbejdets dialektik", altså udredninger som tjener til at opbygge den begrebsverden, terminologi og argumentation, som legitimerer fredsbevægelserne.

I forordet citerer en af redaktørerne en UNESCO-konvention. Bogen legitimeres med andre ord i læsernes bevidsthed ved at koble sig til FN. Denne konvention er imidlertid af et sådant indhold, at kun få vil kunne modsige den. Den taler f.eks. om, at undervisningen bør sigte på at udrydde forhold, der skaber problemer og truer menneskehedens velfærd, og at den bør beskæftige sig med problemer såsom fredens opretholdelse, nedrustning osv. (glimmerplatheder). Bogen monopoliserer så at sige disse FN-udtalelser til fordel for fredsbevægelsernes arbejde (idoltricket), selv om de i og for sig lige så godt kunne tages til indtægt for, at der bør indgå en bedre information om den vestlige forsvarsalliance i skoleundervisningen. Samtidig monopoliserer bogen emotiv-ordet "fred" (mærkat-knebet). Dette videreføres på bogens s. 20 ff, hvor den også monopoliserer en række såkaldt sagkyndige socialvidenskabsfolks udtalelser om årsagerne til de spændinger, der fører til krig (lånte-fjertricket/idoltricket). Også disse udtalelser er helt alment holdte (glimmerplatheder). Netop i den omstændighed, at udtalelserne giver indtryk af logik men udelukkende knytter denne til ord, som er så rummelige, at der intet konkret siges, giver fredsbevægelsen mulighed for at tilegne sig dem og tage ophavsmanden til indtægt for egne standpunkter. Iøvrigt synes redaktøren lejlighedsvis at have været i bekneb for specialister. F.eks. aftrykker han en tale, som en "bulgarsk psykologiprofessor" har holdt om "Si vis pacem, para pacem - hvis du vil fred, så forbered freden". Man havde naturligvis hellere set en sovjetisk dissidents vurderinger.

Som forside til bogens første del citeres dernæst Nordahl Griegs linier: "Krig er foragt for liv, fred er at skabe" - en kraftig appel til følelserne. Her tager værket altså - igen - patent på freden og indgiver læseren det indtryk, at dette patent er i overensstemmelse med en fremtrædende forfatters mening (idoltricket). Til trods for at det ikke kan være redaktørerne ubekendt, undlader de at fortælle, at Grieg netop er kendt for at have angret sin manglende omtanke før krigen (raster-knebet). Pacifismens fallit indså han 9. april 1940. Han deltog aktivt i kampen mod nazismen og blev dræbt på et bombetogt til Tyskland.

Afsnittets fortsættelse med en indledning bestående af citater indeholder en tilsvarende manipulation. Citaterne stammer fra Hørup, Gustav Bang, Frederik Bajer og I.C. Christensen (idol-tricket). De er løsrevne fra deres sammenhæng (raster-knebet) og stammer fra et tidspunkt i historien - omkring århundredskiftet - hvor deres ophavsmænd i al fald ikke kan have haft nutidens forhold for øje.

Citatet af Hørup er særlig interessant. Det lyder som følger: "Modstanden mod militarismen er ikke blot demokratiets vigtigste sag, men den folkelige livssag, hvorpå selve Danmarks tilværelse beror". Redaktørerne anvender i realiteten citatet til at sætte lighedstegn mellem det, bogen vender sig imod (nemlig NATO-forsvaret) og militarismen (koblings-knebet, overtalelsesdefinitions-knebet). Tilsvarende overtalelsesdefinitioner forekommer i rigt mål. En af redaktørerne definerer f.eks. på side 45 begrebet militarisme som "bevægelser og forestillinger i samfundet som tilstræber at fremme militære eller militær lignende

(volds)løsninger på konflikter og fremme militærvæsenets stilling også i det civile samfund og hverdagsliv". Enhver helhjertet bestræbelse på at opretholde NATOs forsvarpotentiel ville falde ind under denne definition. Nævnes kunne også s. 127. Efter først at have fortalt, at den offentlige meningsdannelse i USA er manipuleret til gavn for en koldkrigsideologi, tager en af redaktørerne stilling til den mulige rigtighed af en udtalelse om at "sådan noget hopper vi danskere ikke på! At sige at det danske samfund langsomt snigløbes af militarister er sindssyg tale". Redaktøren fastslår herefter, at den hopper danskerne alligevel på, og at freden i Europa siden 1945 hovedsagelig har været en forberedelse til krig (altså også du-bliver-snydt-og-bedraget-knebet).

De stadige sammenkædninger mellem militarisme, oprustning og NATO har også den form, at alle illustrationer af krigens gru finder sted med henvisning til det vestlige forsvar (koblings-knebet, følelspianisteri). Eksempelvis illustreres på side 50 i form af en mængde små prikker den samlede sprængkraft, som de i verden eksisterende kernevåben repræsenterer. Én af disse prikker angives at illustrere den samlede sprængkraft, som blev anvendt under 2. verdenskrig. To cirkler om et mindre antal prikker illustrerer endelig hhv. en af USAs poseidonubåde og en af samme lands Trident-ubåde. Nyt eksempel. På side 84 fortæller det, at "kampklare NATO enheder" er blevet uddannet til at klare det stress, det giver at dræbe, bl.a. ved at mændene får fastspændt hovedet i en skruestik og får afstivet deres øjenlåg således, at de ikke kan lukkes, hvorefter der vises rædselsfilm. Undertegnede forfatter, der selv har tilhørt en af de omtalte kampklare enheder, erindrer ikke at have haft sådanne eller tilnærmelsesvis lignende oplevelser under uddannelsen. Bogens redaktører undlader også at fortælle om mere nærliggende og dokumenterbare eksempler der kendes fra Sovjet - f.eks. om hvorledes sovjetiske specialstyrker blev udrustet med en fil ved hjælp af hvilken de kunne file oplysninger ud af tænderne på tilfangetagne modstandere. Man kunne f.eks. også have ventet at se en mere indgående beskrivelse af forskellene mellem f.eks. dansk kaserneliv og sovjetsoldatens ditto.³⁹ Lejlighedsvis lykkes det endog at foretage en kobling mellem nazisterne og dem, der stillede sig mere skeptisk an over for Sovjet end redaktørerne, (f.eks. s. 103).

Appellerne til følelserne er i det hele fremtrædende. F.eks. anvendes en række citater af digte, (f.eks. p. 51, 103) og beskrivelser af børns frygt (f.eks. p. 38 ff og 177). Der spares heller ikke på emotivord og -sætninger ("slå ihjel", "umenneskelighed", "terrorbalance", "plovskær af sværd", "fjendebilleder", "militarisering", "lidelse" osv. osv.).

Nævnes bør også de mange skråsikkert fremførte, udokumenterede påstande, især om vestlige nationers nederdrægtighed (f.eks. s. 158, hvor det anføres, at industrilandene har deltaget i mindst halvdelen af krigen i den 3. verden siden 1945. "Først og fremmest USA, England, Frankrig og Portugal" fordi, som det hedder, disse landes udvikling er afhængig af, at de har kontrol med U-landene (selvsikkerheds-knebet).

I det klareste lys står bogens afsluttende afsnit. Her findes s. 172 og følgende uddrag af det standardprogram (med tilhørende undervisningsmateriale og lærervejledning), som for nogle år siden blev tilrettelagt af "Lærere for Fred" med sigte på at injicere fredsbevægelsernes ideologi i skolebørn. Det kan ikke beskrives, men bør læses. Dets ondartethed beror ikke alene på den frækhed,

hvormed den åbenlyse propaganda hermed søges sat i system over for en sårbar gruppe, der ikke har nogen chance for at gennemskue påvirkningsteknikken. Ondartetheden beror også på, at programmet betjener sig af nogle af propagandens mest effektive virkemidler over for en gruppe af uerfarne unge. Appellen til følelserne er således en rød tråd i oplægget. Herudover anbefales f.eks. ledede diskussioner og fælles aktiviteter (jfr. gruppepresteknikken, hjernevasketeknikken og medbestemmelsesteknikken).

Netop i denne forbindelse synes programmet iøvrigt at afsløre sin oprindelse. På bogens s. 174 gengives silhuetten af en ubåd og derefter silhetterne af, hvad der kan fås i stedet - korn, skoler, medicin samt afslutningsvis "200.000.000 sæt håndredskaber til fattige bønder". Disse illustreres gennem noget, der må tydes som konturerne af hammer og segl (men som kan bortforklares som konturerne af et segl og en hakke). Illustrationen er så professionelt snedkereret med henblik på at skabe sublim påvirkning, at den næppe kan hidrøre fra tilfældige danske fredsaktivister.

Ville en sådan aktion "fredsundervisning" da kunne lykkes? Naturligvis. Ifølge folkeskoleloven skal undervisningen være alsidig. En "freds"uge skulle altså sådan set opvejes af en "fred gennem NATO"-uge. Hvis ingen tog et håndfast initiativ til sidstnævnte - og det var ikke behageligt at tage sådanne initiativer - ville fredsaktivisternes fredsuge imidlertid komme til at stå alene. Det ville den også, hvis skolens myndighed, skolenævnet, besluttede, at "fredsugen" var alsidig nok i sig selv. Sådanne beslutninger blev truffet ved stemmeflerhed - og i skolenævnene sad i hovedsagen de aktive blandt forældrene.

Eksempel: Faget Orientering i skolen

Faget "Orientering" i skolen kan anvendes til meget. Fra flere sider tilbydes materiale hertil. En organisation med det tilforladelige navn "U-landshjælp Folk til Folk" (som drives af Tvind-imperiet) tilbyder bl.a. sådant.

Det trykte materiale, der tilbydes, er meget uskyldigt. Det er programmet for selve undervisningen derimod ikke nødvendigvis. Der synges og snakkes og laves skuespil og meget andet.

En af sangene er aftrykt.

Et "indiens"forløb iht. Tvinds recept kan strække sig over flere måneder.

1. Nede i Indien i en fjern, fjern krog
kører vi i varmen i et helt fyldt tog.
Landet er grønt, bønderne er små,
okserne pløjer med hovedet på skrå.
Under en palme der sidder en mand -
nu kan han ikke tjene nok på sit land.
Konen koger ris til de syv små børn -
der er ikke nok bare til en ørn.
Risene skal males - jorden skal gødes -
det koster penge - de rige ta'r hans løn.
/: Åh Kerala Kerala Keralala
 åh-åh-åh-åh-åh-åh-åh-åh-åh-:/
2. Solen ved havet går ned påny,
vinden den blæser, der er ikke en sky.
Bådene går ud, lygterne er tændt,
mændene skal fiske, nu venter de spændt.
Pludselig ser de, at der er fisk -
nettene kastes, man må være frisk.
Fiskerne trækker de små net op -
sardinerne spræller - der er ikke nok.
Om morgenen så sælger de fangsten til manden,
der kører i bilen og bliver så rig.
/: Åh Kerala ...
3. Inde i byen sidder folk på rad
ned langs gaden i deres lille bod.
Nogle sælger slik, andre sælger frugt,
og overalt er en mærkelig lugt.
Rickshaw'en kører de rige folk hjem
ind gennem mylderet, der er svært at komme frem.
Nu skal den rige hjem til sit hus
og spise maden i sus og dus.
Manden på cyklen skal ikke hjem,
han sover på gaden, han har ingen seng.
/: Åh kerala ...
4. De rige bygger et stort flot hus,
de fattige lever endnu som lus.
Stor fattigdom - stor ulighed,
det er den verden, de mennesker lever i.
Men der er mange, der syn's det er galt,
mange har skrevet og mange har talt.
Regeringen taler, men gør ikke spor.
De rige har stadig det meste jord.
Folk laver strejker og demonstrerer -
de vil ikke finde sig i deres nød.
/: Åh Kerala ...
5. Hen under aften i Ernaculam
vandrer en hob - hundrede meter lang.
Skilte de bærer - store som træer,
de vil ha' bolig og mere i løn.
De kommer alle fra en fabrik,
jobbet er hårdt, og nu bli'r de væk
Alle er stærke, det er fordi,
alle de råber: "Vor nød skal være forbi!"
Faklerne brænder i deres hænder,
de vil holde ud til de har nået det mål.
/: Åh Kerala ...

Eksempel: TV-udsendelsen "Dagbog fra Beiruth"

I 1987 blev den historiestuderende Hanne Guldborg Mikkelsen cand.mag. Hendes speciale var en analyse af TV-udsendelsen "Dagbog fra Beiruth", som TV havde sendt nogle år forinden. Udsendelsen blev i vide kredse herhjemme og i udlandet taget til indtægt for, at israelerne medvirkede til folkemord i flygtningelejrene Sabra og Chatila.

Analysen dokumenterer en omfattende manipulation af stoffet. Dette er ikke blevet benægtet af udsendelsens tilrettelægger, der imidlertid henviser til, at han søgte at udtrykke sine følelser gennem TV-programmet.

Udsendelsen rummer bl.a. anvendelse af følgende teknikker:

- "Krydsklipninger", eksempelvis billeder af leende israelske soldater (optaget ved en helt anden lejlighed) i sammenhæng med nogle scener fra kristne falangisters overgreb (løgnknebet)
- Israelerne ses som flyvemaskiner og anden mekanik. Da en israelsk soldat endelig udtaler sig, siger han blot, at han "handler efter ordre" (rasterknebet, koblingseffekt til nazitidens krigsforbrydere)
- Der tales om massakre på civile - men den blev formentlig i væsentlighed begået på militære (løgnknebet)
- Gennem billedsætning og lyd appelléres til følelser - medlidenhed, had osv.
- Falangistlederen Haddads udtalelser diskvalificeres på forhånd gennem stempling af ham inden han kommer til orde (stemplings- og først-til-mølleknebet)

Specialet er fremragende og meget veldokumenteret. Det rummer en af de få virkelig gennemarbejdede analyser af de vanskeligt dokumenterbare produkter, de elektroniske medier leverer. Langt fra alt lader sig samle op i en kort beskrivende tekst. Det er derfor på sin plads at gengive visse passager fra specialets konklusion:

"På hvilke punkter stemte DAG (omtalte udsendelse, red.) ikke overens med det, der skete, således som massakren i dag kan rekonstrueres?....."

På det snævre plan, i de enkelte syntagmer findes programmets 'historiske' ukorrektheder og dets bevidste situationsforvanskninger. På det bredere plan, i dets tematiske formulering, som er identisk med dets indfaldsvinkel og bestemmer arrangement og selektion, findes DAGs tendens.

DAGs ukorrekthed, dens forvanskning i detaljen og dens tendens i helheden skabes gennem formen, og bunder i journalistens bevidste udryttelse af netop denne som et middel til at udtrykke den virkelighedsopfattelse, han ikke har konkret materiale til at illustrere. Ofte fordi den ikke er i overensstemmelse med de ydre 'objektive' forhold...

Ukorrekthederne på det snævre plan har to forskellige former. I den ene, situationsforvanskningen, redigeres et historisk materiale på en sådan måde, at en beretning, som ikke oprindeligt har ligget i materialet, skabes. Det dokumentariske materiale arrangeres på en sådan måde, at en ny virkelighed opstår. Den allerede een gang selekterede og registrerede virkelighed redigeres, så den underordnes og i summen af sine detaljer bygger virkeligheden, som journalisten ønsker den fremstillet.

Den anden hovedkilde til 'ukorrekthed' på det snævre plan er kommentaren. Her bringes flere steder oplysninger, som der dels ikke er dokumentation for, hverken billed- eller anden ... og som dels ikke er i overensstemmelse med de faktiske forhold, ...

For DAGs vedkommende er det i nogle tilfælde ikke muligt at fastslå, hvorvidt redigeringen er foretaget som en slags reenactment af observerede begivenheder eller om redigeringen er foretaget MOD virkeligheden til støtte for programmets indre og egen logik.

Enkelte elementer i klippene kan definitivt siges at modsige den virkelighed, klippet som helhed er sat til at illustrere. ...

I den bredere fremstilling, altså i udsendelsen som et sammenhængende hele, skabes tendensen gennem teamet, som det udvikles i den fortløbende fortælling.

Temaformuleringen offer/bøddel = palæstinenser/israeler danner som påvist basis for seerens forståelse og bliver samtidig forståelsen selv.

Fremstillingen af palæstinensereren som offer er korrekt - også historisk set. Palæstinensereren var objektivt set ofret i denne massakre. De palæstinensere, overvejende civile: kvinder, børn og gamle, der var tilbage i lejrene, var blottede. Der var, meget få PLO'ere tilbage til at forsvare lejrene. Det var imidlertid ikke hovedsagelig kvinder, børn og gamle, der blev myrdet, de var ikke hovedgruppen. Hovedgruppen var yngre våbenføre mænd, i modsætning til det indtryk af kvinder, børn og gamle, udsendelsen formidler

Hvad angår den tematiske parallelstilling af den nazistiske folkeudryddelse og massakren i Sabra og Chatila er det udtryk for en kraftig fortegning...

Hvad angår bødden, den anden halvdel af udsendelsens tema, ses denne, som påvist, at være israeleren. Israeleren er, også historisk, at betragte som ansvarlig for at massakren fandt sted. Men israeleren var ikke og reagerede ikke - som enkeltindivid eller som beslutningstagende individ - som det nærmest karikerede hjernevaskede og følelseskolde menneske, udsendelsen portrætterer. Sådan oplevede hverken sundheds-personale eller beboere de soldater, der var posteret udenfor lejrene Den planlagte udrensning fik ikke karakter af en massakre, fordi soldater posteret udenfor lejrene lukkede deres øjne for hvad der foregik og grinede af blodbadet - en simplificering og en forvrængning.

Den historiske virkelighed reduceres i DAG til en sort/hvis fremstilling, med skurke og helte".

Eksempel: TV-propaganda, indslag i TVA 11/5 1989

Den 11/5 1989 bragte TV 1 et indslag om indvandringsmodstanden i Norge. Indslaget blev af nærværende forfatter efterforsket i detaljer på stedet. Resultatet heraf blev følgende:

TV: Speakeren indledte med at oplyse, at yderligtgående højregrupper har optrappet modstanden imod indvandrere i Norge, og at deres midler bliver mere og mere

voldelige.

Kommentar: Ledende lokale arbejderpartipolitikere er tilsluttet Folkebevægelsen imod Indvandringen (FMI), der ligeledes rummer personer tilknyttet Senterpartiet, Kristeligt Folkeparti m.fl. Speakerens oplysning giver imidlertid det indtryk, at indvandringsmodstanderne generelt er placeret blandt de "yderligtgående højrekræfter" (stempling og kobling).

TV: Speakeren viser billedet af noget, der angives at være en bombe fundet i en køledisk i en butik ejet af en indvandrer. Det oplyses, at de ekstreme højrekræfter i Norge har en voldelig tradition.

Kommentar: Det påståede attentatforsøg er (i skrivende stund) endnu ikke opklaret. Den pågældende bombe kan udmærket være placeret af butiksindehaveren selv. Oslo vrimler med indvandrerbutikker, hvoraf mange går dårligt. Der har været flere tilfælde, hvor "racistisk hærværk" mod indvandrerbutikker har kunnet henføres til disses indehavere, som har forsøgt herved at få frigjort forsikringssummen. De af TV allerede udpegede "højrekræfter" (i publikums bevidsthed nu alle indvandringsmodstandere) kædes imidlertid gennem et forudsættende udsagn (oplysningen som forudsætter, at attentatfolk har lagt bomben) til en voldelig politik (koblingsknebet).

TV: Speakeren oplyser, at der 2 uger før var udlagt en tilsvarende bombe ved en butik nogle numre højere oppe ad vejen.

Kommentar: Denne bombe var udlagt med detonator og lunte liggende således, at de ikke ville kunne bringe ladningen til detonation. Den pågældende butiksejer har været indblandet i en omfattende hælerisag, hvilket fik politiet til at tvivle på hans version af "attentatet". TV udsorterer altså her den del af virkeligheden, som er brugbar til at støtte det budskab, TV på forhånd har bestemt sig for at bringe (rasterteknikken).

TV: Speakeren oplyser, at nynazisterne har taget ansvaret for tidligere bombeattentat mod en moske.

Kommentar: Her går TV et skridt videre og gør "højrekræfterne" til nazister. Dette vil for seeren forklare (på en overbevisende måde), at "højrekræfterne" bruger vold. Oplysningen er i øvrigt ukorrekt. Sprængningen blev udført af en 17-årig, som var knyttet til hvad der blev betegnet som et nynazistisk miljø, på eget initiativ. Han var påvirket af, at moderen havde giftet sig med en pakistaner, han var psykisk ustabil, og han er senere blevet tilknyttet SOS-Racisme.

TV: Speakeren oplyser, at det er langt større organisationer end nynazisterne på den yderste højrefløj. FMI nævnes nu direkte, og det oplyses, at organisationen har optrappet sin kampagne og udsendt racistiske løbesedler. Organisationen omtales samtidig som "Folkebevægelsen imod Indvandrere".

Kommentar: Organisationen hedder som sagt Folkebevægelsen imod Indvandringen. TV kobler den til nazismen og anvender ved gengivelsen af dens navn en løgn, som tjener til at støtte opfattelsen af, at den har nazistiske eller i hvert fald menneskefjendske synspunkter. FMI's formand er tidligere modstandsmand

(og krigsinvalid). FMI mener ikke at have udsendt racistisk materiale. Men der er udsendt en del skrifter med racistisk indhold, som giver sig ud for at hidrøre fra FMI. Den egentlige kilde er ukendt, men det formodes, at skrifterne er udsendt med henblik på at kompromittere FMI.

TV: Speakeren oplyser, at FMI's tidligere formand er sigtet for attentatforsøg mod et flygtningecenter.

Kommentar: Formanden fortæller, at den på hans bopæl fundne dynamit var anbragt af en provokatør, som var ankommet med den under henvisning til, at den kunne bruges til at bortsprænge noget fjeld, som forårsagede vand i hans kælder.

TV: Speakeren giver nu ordet til en af lederne for partiet "Stop Indvandringen". Indledningsvis spørger intervieweren ham, om han kan afvise, at medlemmer af partiet har været impliceret i sagen med bomben i køledisken.

Kommentar: Spørgsmålet er udformet således, at det kan besvares på en måde, som tjener til at støtte udsendelsens budskab. Hvordan skulle formanden med sikkerhed kunne afvise det? Han kan jo umuligt vide hvad alle medlemmerne til enhver tid foretager sig. Lederen af Danmarks Radio ville f.eks. næppe heller kunne afvise, at medarbejdere i radioen kunne have placeret den.

TV: Speakeren oplyser, at indvandringsmodstanderne hævder, at der om 10 år vil være 25% muslimer i Oslo. Ordet gives derefter til en norsk "journalist", der oplyser, at det er at se spøgelser ved højlys dag, at oplysningen kan afkræftes af et hvilket som helst offentligt kontor, samt at den er løgnagtig.

Kommentar: Oplysningen mht. væksten i antallet af muslimer i Oslo stammer fra det seriøse blad "Skoleforum" (nr. 1 1989). Andelen af indvandrerbørn i Oslos skoler var på interviewets tidspunkt allerede 25%, og bladets prognose er efter de nuværende udviklingstal i de muslimske samfund i Norge ikke usandsynlig. Den interviewede norske "journalist" var identisk med redaktøren af et lille ekstremistorgan på venstrefløj. FMI mistænker ham for at være en af bagmændene bag den infiltration, bevægelsen har været udsat for i provokatorisk øjemed. "Journalisten" er altså ikke den neutrale kommentator, som seerne efter præsentationen af ham naturligt vil antage ham for - og det véd intervieweren.

TV: Seerne får at vide, at forklaringen på, at kampagnen imod indvandringen var blevet optrappet til trods for en mere restriktiv indvandringspolitik bl.a. var, at højrekræfterne mv. følte sig inspireret heraf til den hårdere kurs.

Kommentar: Ræsonnementet udgør et udmærket dækargument.

TV: Indslaget afsluttes med udtalelser om, at man må frygte flere og sikkert også fuldbyrdede attentater, samt om at alle partier (bortset fra Fremskridtspartiet) tager afstand fra indvandringsmodstanderne.

Den samlede linie i TV-indslaget er altså følgende: 1) Al indvandringsmodstand defineres som højreekstremistisk 2) Det sandsynliggøres for seeren, at indvandringsmodstanderne benyttet bombeattentater, og at de lyver for den norske

befolkning. Grundlaget for opnåelsen af det billede, der tilføres seerne, er ikke blot reporternes forudindtaget mht. tingenes tilstand evt. i kombination med dårlig journalistisk research. Det benyttes også manipulerende teknikker af en sådan art, at producenten nødvendigvis må være bekendt med, at det er ren propaganda, der drives.

Men den interviewede leder fra "Stop Indvandringen" har iøvrigt oplyst, at det danske fjernsynshold fik en "teknisk fejl" i optageren, da han som led i interviewet oplyste holdet om de af indvandrerne selv iværksatte attentater.

Eksempel: Frænde-er-frænde-værst-knebet

En artikel som den viste tjente KGB's interesser - men kan meget vel være skrevet af en fuldstændig loyal og oprigtig person

DEBAT

FRIDAY, 27. MAJ 1988

AGENTERNE OG DE BLEGRØDE

NYRODNINGEN

En specialdemokratiske
Folketingsgruppe

LABOURS premierminister Harold Wilson var velbetjent i den engelske befolkning - men ikke i sin sikkerhedsjensete. I Peter Wrights bestseller fra det valgelige lys spionage, "Spionacher", afslører han, at MI6 uviskandede bevodt vidde frøde oplysninger, som skulle korrumpere Wilson. Og i sidste ende medføre et regeringsskifte.

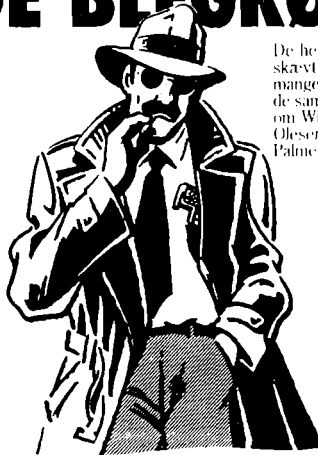
I april 1974 bliver navnet Gaerthe Guillaume pludselig verdenskendt. Indtil da havde han været en af Inghandskandere Wally Brandts nærmeste medarbejdere - og med officersrang i DDR's Nationale Volksarmee. Den 6. maj tager Brandt konsekvensen af at have haft en DDR spion i forkon-

terter den nødvendige myndig i Staps, han er spædet undersøgelse gæde en eventu el udbringning i mødet på statsminister Olof Palme.

Kongerens bog følger Palmesagen meget nøje, hvorefter personspolitiikeren Palmes er ham - interressant - afslører at forholdene omkring ham kan give ledetråde til drabetsfor-

svend. Iøvrigt indholder det sig med Uppdraget Olof Palme af Arbejdet journalisterne Håkan Hermansson og Lars Womander.

Hermansson/Wenzelstedt kertilager en politisk klausur i den i Sverige, således som den følger efter presensafsløret i USA januar 1981. Efter den væde beamlingssejnt i ar-

De hemmelige politijensete har et skævt forhold til socialdemokraterne i mange europæiske lande. Hvad enten de samler kompromitterende materiale om Wilson, Brandt, Trøholt eller Olesen eller har svært ved at finde Palmes morder

bergt? Er der tale om et efterretningssensete, komsekret jager og konspiret med de vestlige socialdemokrater - og med hvilket valgdemokratiske regerings ledet af socialdemokrater?

I DANMARK har PET i Herlesagen benyttet sig af geskaffige - hærsk-tjenester med snage fra katteolier. Her les oplysninger kom i øvrigt også saps til gode takket være det uenskabte samarbejde mellem PET og Saps.

Alene et lovligt politisk tilberedhold er tabrakkløbet til at gøre socialdemokrater til potentielle landforrædere i nædes øne. Socialdemokraterne flyt sikkerhedspolitiske ordfører Lasse Halla har i årenes løb marthaget stabler af Sverige etid 11.

Eksempel: Der går sjældent røg af en brand-knebet

Artiklen tjente KGBs interesser, selv om den meget vel kan være skrevet af en uskyldigt sensationsøgende journalist.

SPION-CENTRAL AFSLØRET

En tunnel 20-30 meter under jorden og ti kilometer lang skærer sig tværs gennem København. Fra FET's hovedkvarter i Kastellet til en lyttecentral på Vestvolden. Formål: at drive spionage

Eksempel: U-landsbistand

Hjælp et barn!

Tegn et fadderskab for et barn i den tredje verden!

Total-fadderskab:	Skolefadderskab:
130 kr. pr. måned	65 kr. pr. måned

54 børn i Indien og Uganda 42 fattige børn i Indien

Dette er et eksempel på utvivlsomt følelsspianisteri. Men er det - sagens formål taget i betragtning - ikke berettiget?

Eksempel: Forudsatte sandheder ("indsagte meninger")

Da Hitler blev løsladt fra Landsberg-fængslet i 1924, blev han hentet i en bil med chauffør og en fotograf. Der var forbud mod at fotografere ham, medens han forlod fængslet. I stedet kørte man til en af portene i den gamle bymur, og foran denne blev så Hitler fotograferet. Billederne tilsendtes herefter aviserne med teksten "Hitler forlader Landesberg-fortet". Det blev selvsagt misforstået. De aviser, der bragte dem, anvendte naturligvis undertekster såsom "Fortets port er åbnet", "De første skridt imod friheden" o.l. Men Hitler havde fsv. intet urigtigt sagt til aviserne. (Z.A.B. Zeman "Nazi Propaganda" s. 3).

1. Se til dette afsnit f.eks. "Social Psychology in the 80s, (ed. Wrightsman/Deaux); Jacob Graves Sørensen "Nyhedsformidling" s. 150 ff; Joachim Israel "Socialpsykologi" s. 223 ff; E. Hoeck-Gradenwitz "Socialpsykologi"; David Krech og Richard S. Crutchfiels "Theory and Problems of social Psychology"; Leon Mann "Socialpsykologi"; Fritz Heider "The Psychology of Interpersonal Relations" s. 20 ff; Margaret G. Hermann (red.) "Political Psychology"; Gunnar Boalt "Socialpsykologi"; Ron D. Mc. Laurin (red.) "Military propaganda" s. 20 ff; Nowak og Wärneryd "Kommunikasjon og Påvirkning"; Theodore M. Newcomb "Social Psychology"; Povl Markussen "Sociologiske Grundproblemer 1"; Jan Stehouwer "Sociologi"; Torsten Husén "Massepsykologiske Problemer"; Margaret G. Hermann (red.) "Political Psychology"; Denis Mc. Quail "Towards a Sociology of Mass Communications"; Edgar H. Schein i Bennis, Benne og Chin (red.) "The planning of Change særligt s. 98 ff; Harry Kaufmann og Linda Zener Solomon "Readings in Social Psychology", især s. 77 ff og 127 ff; Kagelmann/Wenninger (red.) "Medienpsychologie"; Edward L. Bernays "Crystalizing Public Opinion"; Walter Lippmann "Public Opinion"; Nancy Bratt "Samfund, normer og normdannelse"; George Hormans "Menneskegruppen"; Arne Sjølund "Gruppepsykologi"; Verner Goldschmidt "Gruppe og Samfund"; Erik Maniche "Social Struktur"; J.A.C. Brown "Techniques of Persuasion"; P. Wolstrup "Die Strategie der Propaganda"; E. Carstens "Mennesket i Myreperspektiv" s. 207 ff; Saul D. Alinsky "Rules for Radicals" s. 81 ff; G.J. Warnoch G.J. "The Philosophy of Perception"; P. Sepstrup "Om Reklame"; P. Sepstrup "Om at informere"; Åke Edfeldt "Påverkan"; Kaare Nordenstreng "Kommunikationsteori"; Jørgen Schrøder "Reklame i Praksis"; Rita Mårtenson "Marknadskommunikation"; Otto Ottosen "Innføring i markeds kommunikasjon".
2. I "Political Communication and Persuasion" Vol. 4, 1987 karakteriserer Herbert A. Kampf en ideologi som en gruppe generelt relaterede tanker, som udgør et trossystem for betragtning af verden. Dette trossystem giver sine tilhængere værdidomme om samfundet, økonomi, regeringsførelse og de fleste andre livsforhold og anviser løsningsveje på disse områder. En ideologi kan også give forklaringer om samfundets oprindelse og historiske udviklingsforløb, profetier om fremtiden, en speciel analytisk metode og svar - virkelige eller imaginære - på næsten et hvilket som helst spørgsmål. Ideologi bruges til at retfærdiggøre en eksisterende eller ønsket social orden. Den kan også bruges af sine tilhængere til at afvise traditionelle moralnormer og etiske standarder og til støtte for en ret til at gøre hvad som helst i forfølgelsen af politiske ambitioner. Tilhængere af en ideologi kan opnå intens følelsesmæssig tilfredsstillelse gennem tilslutning til den. Derfor karakteriseres politiske ideologer undertiden som "seculare religioner". Ideologier begrænses af den menneskelige videns begrænsning og kan derfor forældes i løbet af udviklingen - hvilket dog ikke hindrer grupper, der er blevet knyttet til en ideologi og har interesse i at opretholde den, i at kæmpe herfor, selv om de omstændigheder, der begrundede den, ikke længere er til stede.
3. De samfund, der ikke hviler på en bevidst og helstøbt ideologi, men på tænkning fra sag til sag, har f.eks. ofte for lidt at tilbyde de mennesker, der søger at finde et højere mål i tilværelsen. En ideologi vil ofte være mere

tiltrækkende, desto enklere de formler er, inden for hvilke de kan præsenteres. Det er karakteristisk, at marxismen netop opfylder disse krav: Det er en af de få filosofier, hvis grundtræk lader sig lære på 10 minutter. Samtidig vil dens hovedsætninger kunne elobareres næsten i det uendelige af den, der er mere intellektuelt interesseret. Det samme gælder iøvrigt den moderne nazisme.

4. Citeret efter Torsten Husén "Massepsykologiske problemer" s. 124.
5. Om dette, såkaldt sublimal påvirkning, se f.eks. Wilson Bryan Key "Sublimal Seduction", Howard Shevrin "Brain Wave Correlates of Sublimal Stimulation, Unconscious Attention, primary - and secondary - Process Thinking and Repressiveness" i "Psychoanalytic Research" red. Martin Mayman, samt N.F. Dixon "Sublimed Perception. The Nature of a Controversy".
6. Se f.eks. Jacques Ellul "Propaganda" s. 311 ff og J.A.C. Brown, Techniques of Persuasion" s. 250 ff (som beskriver an anden "hjernevasketeknik") og s. 267 ff.
7. Se f.eks. Jan Stenhouwer "Sociologi" s. 48 ff; Denis McQuail "Towards a Sociology of Mass Communication" s. 44 ff; Ron D. McLaurin (red.) "Military Propaganda" s. 25 f; Nowak og Wärneryd "Kommunikasjon og Påvirkning"; Hans Sølvhøj i "Madsen og Medierne" s. 76; Jørgen Vedel-Petersen "Folk og Medier" s. 33 ff og 91 ff; Sigurd Bennike "Avisen og Danskeren s. 122 ff; Doris A Graber "Processing the News".
8. Se f.eks. Erik Høgh "Karakteristiske træk ved danske opinionsledere", tidsskriftet Økonomi og Politik nr. 2 1967 samt Nowak og Wärneryd "Kommunikasjon og Påvirkning" s. 91 ff.
9. Se herom især Jan Andersson og Mats Furberg "Politik og Propaganda" og samme "Sprog og påvirkning"; David Krech og Richard S. Crutchfield "Theory and Problems of Social Psychology", Kap. IX; Leonard W. Doob "Public Opinion and Propaganda" s. 285 ff, Bo Fibiger "Partipolitisk Sprogbrug", Klaus Kjølner "Sprogbrugsbegreber", Jon Espersen, "Logik og Argumenter", Herbert A. Kampf i "Political Communication and Persuasion" vol. 4 1987.
10. Gordon Brook-Shepherd "The Storm Birds" s. 210.
11. "Grundbog for Aktivister" s. 50.
12. "Grundbog for Aktivister" s. 43.
13. "Grundbog for Aktivister" s. 48 f.
14. "Grundbog for Aktivister" s. 45.
15. Refereret efter Jan Andersson og Mats Furberg "Sprog og Påvirkning" s. 26 samt Z.A.B. Zeman "Nazi Propaganda" s. 34.

16. Se til det følgende Torsten Husén "Massepsykologiske Problemer"; Alfred Mc Clung Lee "How to understand Propaganda"; Lester Markel "Public Opinion and Foreign Policy" s. 11 ff; Boorstin "Den syntetiske Verden" s. 45 f; Ron D. Mc. Laurin (red) "Military Propaganda"; Leonard W. Doob "Public Opinion and Propaganda"; F.C. Bartlett "Political Propaganda"; Daniel Lerner "Propaganda in War and Crisis"; John W. Clews "Communist Propaganda Techniques". En let overskuelig gennemgang af propagandaens teknik og resultater til og med Koreakrigen findes i den svenske betænkning fra 1953 "Psykologisk Försvar" (Statens offentlige utredningar 1953:27).
17. Om 2. Verdenskrigs billedpropaganda, se især Anthony Rhodes "Propaganda". Om 2. Verdenskrigs propaganda iøvrigt, se f.eks. Wallace Carroll "Persuade or Perish"; Charles Cruickshank "The fourth Arm"; Davis Owen "Battle of Wits". Om den nazistiske propagandas teknik se også Edvard Andersen og Edward Clausen "Ordet fanger" samt Hartvig Frisch "Pest over Europa" s. 115 ff. Iøvrigt f.eks. Klaus Kirchner "Krankheit rettet"; "Psychologische Kriegsführung". Specielt om antisemitisk propaganda se James Parkes "An Enemy of the People: Antisemitism".
18. Z.A.B. Zeman "Nazi Propaganda" s. XIV.
19. J. Goebbels "Goebbels Dagbøger" s. 14. Hitler siger nærmere i "Mein Kampf", at propagandaens opgave er at tilstrække sympatisører, organisationens opgave at vinde medlemmer.
20. Om propagandadefinitioner se iøvrigt J.A.C. Brown "Techniques of Persuasion" s. 9 ff og Jacques Ellul "Propaganda" s. IX ff og s. 61. Ifølge Ellul er propaganda de metoder, som en organiseret gruppe anvender for at tilvejebringe aktiv eller passiv deltagelse i dens handlinger fra en masse af individer, som er psykologisk forenet, gennem psykologisk manipulation. Schultz og Godson anfører i "Dezinformatia", at Propaganda er skreven eller mundtlig information som forsætligt forsøger at påvirke og/eller manipulere meninger og holdninger i en given målgruppe.
21. Adolf Hitler "Min Kamp" (1) s. 226.
22. Smsts. s. 127.
23. Smsts. s. 227.
24. Smsts. s. 127.
25. Smsts. s. 130.
26. Smsts. s. 128.
27. Smsts. s. 130.
28. Smsts. s. 131.
29. Refereret efter Boorstin "Den syntetiske Verden" s. 45 f.
30. Citeret efter Bartlett "Political Propaganda" s. 71.

31. Hitler "Min Kamp" (II) s. 140 f og Elin Fredsted "Fascistisk Ideologi og Propaganda" s. 171 ff, specielt s. 211.
32. "Inside a Soviet Embassy" s. 103.
33. "Nihilismens Revolution" s. 99.
34. Jacques Ellul i "Propaganda" s. 3 ff.
35. Se også Jacques Elleul "Propaganda" s. 287 ff.
36. Goebbels Dagbøger s. 242.
37. Jacques Ellul "Propaganda" s. 56.
38. Forløbet er beskrevet af professor Bent Jensen i Jyllandsposten 27/4 1988 (indlægget er siden kommenteret smsts. af den socialdemokratiske forsvarspolitiske ordfører Hans Hækkerup). Se iøvrigt Erik Boel "Socialdemokratiets Atomvåbenpolitik" 1945-88 specielt s. 240 ff.
39. Se om sidstnævnte f.eks. FE "Sovjetsoldantens miljø" samt Viktor Surorov "Befrierne".

Kapitel 5. Værnet for loyaliteten i meningsdannelsen

De foregående kapitler har været helliget forsøget på at beskrive nogle af de mekanismer, der former menneskers opfattelse i politiske anliggender. Denne opfattelse giver sig udtryk på to planer, nemlig dels som et fænomen i det enkelte menneskes bevidsthed og dels som et fænomen i den kollektive bevidsthed, dvs. som det fælles udtryk for opfattelserne hos summen af individer i samfundet. Når en opfattelse er blevet tilstrækkelig dominerende i samfundet, kan den kaldes den "offentlige mening".

Bogen beskriver de mekanismer, gennem hvilke denne offentlige mening formes. De fleste vil formentlig vedgå, at disse mekanismer faktisk lader sig misbruge, således at denne formning finder sted på et andet grundlag, end de foreliggende kendsgerninger tilsiger. Men selv uden baggrund i sådant misbrug er opinionsklimaet langt fra så smidigt, som ønskeligt i lyset af menneskelivets behov for bestandig tilpasning til en omskiftelig verdens vilkår. Som det siges i en finsk undersøgelse: "*Opinionsklimaet har en tilbøjelighed til at fungere som beskytter af gamle indstillinger og indgroede anskuelser over for ny viden og nye ideer. Opinionsklimaet fremmer ikke fordomsfrihed og grundig faktaviden, men derimod overfladiske krusninger, udslidte fraser og cirkulerende rygter. Opinionsklimaet støtter menneskenes fordomme og giver dem en fornemmelse af tryghed - men det er en underdanig og falsk sikkerhed, som bliver sviget af alt nyt og uventet. Når borgeren indåndet den luft, der er mættet af opinionsklimaet, mangler han normalt materiale til at danne sig en selvstændig mening: han har netop ingen valgmulighed*".¹

Der er næppe mange, som vil være uenige i, at der er behov for at skabe så gode forudsætninger som overhovedet muligt for, at såvel den offentlige som den individuelle mening kan formes og udvikle sig på et sikkert og loyalt grundlag. Derimod hersker der tilsyneladende delte meninger om, hvorvidt der i så henseende er gjort tilstrækkeligt. Er der gjort nok for at sikre det danske meningsdannelsesapparat imod illoyal påvirkning udefra? Og er dette apparat omgærdet med tilstrækkelige garantier imod indre misbrug i form af anvendelse af, hvad der ovenfor i kap. 4 blev karakteriseret som propagandateknikker - eller blot imod utidig vanetænkning? Kun hvis begge disse spørgsmål kan besvares bekræftende, kan det politiske demokrati jo fungere efter sin hensigt.

Det første er et spørgsmål om vort psykologiske forsvar, det andet om de regler, der omgærdet pressens virksomhed og andre større informationsformidlings-systemer.

Et psykologisk forsvar?

Østfjellere og andre med intern indsigt i forholdene (f.eks. Sakharov²) advarede gang på gang Vesten mod de sovjetiske påvirkningsoperationer, der er beskrevet ovenfor. Jan Sejna er højligt forundret over, at der ikke blev lagt en samlet strategi for imødegåelse af Østblokkens "Strategiske Plan."³ Viktor Suvorov slutter sin bog som følger:⁴ "*Jeg tilbragte 30 år af mit liv på knæene. Så rejste jeg mig og løb. Det var den eneste måde, på hvilken jeg kunne protestere imod systemet. Er I, kære vestlige venner overrasket over, at jeg ikke satte mig til modværge mod KGB, medens jeg boede der? Vel, der er også noget som overrasker mig. I jeres egne smukke lande er KGB, denne afskyelige organisation, i dette øjeblik i fuldt*

sving, det sovjetiske kommunistparti understøtter en horde betalte lejeskribenter og galninge, den sovjetiske militære efterretningstjeneste sender medlemmer af sine specialstyrker på besøg i jeres lande, så de kan øve sig i faldskærmsudspring på jeres egen jord. Formålet med alt dette er ganske simpelt at bringe jer ned på knæene. Hvorfor protesterer I ikke? Protestér i dag. I morgen vil det være for sent".

Alt dette er forhåbentlig historie nu. Men historien kan som bekendt gentage sig.

Den passivitet, disse førstehåndskendere af en målrettet meningspåvirkningsaktivitet under sig over, var givetvis til dels en naturlig konsekvens af de tilbøjeligheder i tankedannelsen, som er indbygget i menneskelige samfund, hvis man ellers skal tro de forfattere, som er omtalt ovenfor i kapitel 2. Samtidig er den imidlertid blevet gødet gennem veltilrettelagte, kyniske påvirkningsoperationer.

Desværre synes Danmarks politiske beslutningstagere ikke at have forstået dette endsige problemets dimensioner. Det gælder i iøvrigt varierende grad ledere inden for alle de politiske partier. Socialdemokratiet nåede i vid udstrækning at tilegne sig en forestillingsverden, der som påvist af Bent Jensen i bogen "Tryk og Tilpasning" havde oprindelse i Moskva. Men også ind i de borgerlige rækker fandt man eksempler på opsigtsvækkende misopfattelser af såvel det aktuelle trusselsbillede som af modpartens hensigter. Bent Jensen nævner f.eks., hvorledes endog statsminister Poul Schlüter på et tidspunkt gav et totalt misvisende billede af forholdene.⁵ Fælles for disse politikere synes at have været en forveksling af danske ønsker om afspænding og gensidig forståelse med modpartens hensigter - altså den typiske "spejlbilled"fejl. Den psykologiske mekanisme, som i det gamle Grækenland fik modtagerne af dårlige budskaber til at slå budbringeren ihjel, spillede velsagtens også ind. Hertil kom så en ejendommelig tilbøjelighed til at fastholde, at det danske militære og psykologiske forsvar havde tilstrækkelig evne til at modstå tryk. Denne fastholden i ord udsprang givetvis af ønsket om ikke at skade indtrykket af vor forsvarsevne i modpartens øjne. Men modparten lod sig næppe blænde af ordene. Derimod lod den danske befolkning sig langt lettere blænde, eftersom den jo naturligt måtte tro på det, dens politiske ledere sagde.

Men hvorledes burde et psykologisk forsvar da organiseres for at skabe større tryghed i fremtiden?

Tankegrundlaget for et psykologisk forsvar

Et demokratisk retssamfunds forsvar mod propaganda og påvirkningsoperationer af den art, der er beskrevet i denne bog, bør ikke have karakter af indpropaganda og modoperationer. Det bør heller ikke have form af indgreb imod "mistænkelige" politiske partier eller organisationer. Og det bør ikke have form af afbrydelse af kulturudveksling og politiske kontakter med en mulig aggressor blot fordi sådanne kontakter også lader sig udnytte imod os. For gennem et forsvar indrettet på denne måde sætter man jo netop det over styr, som er selve meningen med demokratiet og retsstaten.

På den anden side er en passiv tro på, at den frie presse, ytrings- og talefriheden er nok til at bringe sandheden for dagen og modstå manipulation naturligvis naiv. I livtag med målrettede politiske manipulører, der bevidst og dygtigt udnytter

de påvirkningsmuligheder, netop vore frihedsrettigheder giver, vil sandheden tværtimod antagelig komme til kort, hvis der ikke gøres noget for at understøtte den.

Derfor må demokratiet gøre noget aktivt for at afsløre fremmede påvirkningsaktiviteter og informere befolkningen om dem. Det demokratiske statsstyre må også sørge for at oplyse befolkningen, så den forstår den illoyale påvirknings teknik.

Et institutionaliseret forsvar?

I så henseende er der hidtil intet synligt gjort herhjemme. Og da et effektivt psykologisk forsvar forudsætter, at borgerne informeres, jfr. det lige nævnte, kan det også siges, at der intet effektivt er gjort. På en forespørgsel fra denne bogs forfatter til Politiets Efterretningstjeneste om hvorvidt denne eller nogen anden myndighed har til opgave at afdække udenlandsk styrede meningspåvirkningsaktiviteter, svarer tjenesten således,⁶ at den af principielle grunde ikke besvarer sådanne spørgsmål. Da man vel næppe kan forestille sig, at der eksisterer et organ til folkeoplysning, hvis eksistens folk ikke må få noget at vide om, må det være berettiget at slutte, at et sådant organ ikke eksisterer.

Der er imidlertid i andre vestlande rigelige forbilleder at hente for opbygningen af et aktivt psykologisk forsvar.

Det schweiziske modstykke til vor pjece "Hvis krigen kommer", nemlig den i 1970 udgivne håndbog "Zivilverteidigung", indeholder f.eks. også et afsnit, som beskæftiger sig med undergravelse af den offentlige meningsdannelse.⁷ I Sverige findes Styrelsen för Psykologisk Försvar, der står for udgivelsen af en lang række publikationer. Og i USA er der løbende blevet udgivet offentlig information om sovjetiske påvirkningsaktiviteter. Allerede en systematisk viderefordeling til befolkningen af sådant materiale ville være en væsentlig gevinst.

Herhjemme anbefalede en (fortrolig) betænkning fra det såkaldte H.P. Sørensen-udvalg allerede i 60-ernes begyndelse, at der etableres et nævn til at følge den propaganda, som fra udlandet rettes imod den danske opinion. På dette grundlag skulle der træffes forberedelser til et dansk psykologisk forsvar. Men betænkningens anbefaling blev ikke fulgt op. Daværende departementschef Zeuthen synes at have lagt papiret i skuffen. I en i 80-erne udgivet pjece udsendt til landets kommuner om planlægningen af civilt beredskab i kommuner, amtskommuner og Hovedstadsrådet oplyses det imidlertid (s. 5) at totalforsvaret også indebærer, at "forsvarsviljen" skal opretholdes. Men hvorledes man tænker sig, at dette skal foregå, henstår i det uvisse. Det politiske miljø i indenrigsministeriet, hvorunder sagen sorterer, er næppe gunstigt for foretagelse af noget som helst i denne retning. Hvad enten henlæggelsen af H.P. Sørensen udvalgets anbefaling er en konsekvens af sovjetiske afværgeoperationer, embedsmandsmæssigt fejlskøn eller forglemmelse, kan man ikke undgå at føle, at passiviteten over for betænkningens anbefalinger kan have haft betydning for den sikkerhedspolitiske udvikling, som fandt sted i 80-erne. På oplysningsområdet er der som bekendt oven i købet sket det, at store beløb, der tidligere blev anvendt til at oplyse befolkningen om grundlaget for dansk sikkerhedspolitik, blev overført til såkaldt freds- og nedrustningsarbejde.

Et offentligt organ til løsning af disse opgaver er dog ikke nok. Som påvist af Bent Jensen i "Tryk og Tilpasning" er f.eks. dele af fagbevægelsen blevet misbragt i forbindelse med påvirkningsoperationer. Det kræves derfor også, at danske nøgleinstitutioner gør sig problemet klart og medvirker til at i mødegå det.

Hvad specielt socialdemokratiet og fagbevægelsen angår, var der her før i tiden en klar fornemmelse af behovet for at vide, hvad de samfundsundergravende kræfter fortog sig. I 30-erne etablerede partiet derfor sin egen efterretningsvirksomhed, det såkaldte HIPA (Hovedorganisationens Informations- og Propaganda Afdeling). Formålet var at holde styr på, hvilken indflydelse andre kredse tiltog sig i fagbevægelsen og på den politiske scene. I 1944 blev apparatet omdøbt til AIC (Arbejdernes Informations Central). Man opbyggede et net med 6000 kontaktfolk på arbejdspladserne. Sigtet med arbejdet var at beskytte den eksisterende demokratiske samfundsorden og at modvirke infiltration. Denne organisation eksisterer imidlertid ikke mere. Det hævdes dog at Det Faglige Sekretariat i hovedkvarteret i Nyropsgade og Socialdemokratiets Nyhedstjeneste udfolder tilsvarende aktiviteter.⁸ Er dette tilfældet, holdes det imidlertid ualmindelig godt skjult.

Fastlæggelsen af det strafbares grænser

Et afgørende spørgsmål er, hvor grænsen går - eller bør lægges - mellem den lovlige meningspåvirkning og den ulovlige undergravelse.

Den nuværende straffelov er ikke klar på dette punkt. I § 108 hjemles straf for den, der foretaget noget, hvorved et fremmed efterretningsvæsen sættes i stand til eller hjælpes til at virke inden for den danske stats område. Hvor langt bestemmelsen rækker til at ramme deltagerne i meningspåvirkningsoperationer, er imidlertid tvivlsomt. I justitsministeriets redegørelse af 28/4 1982 i Arne Herløv Petersen-sagen antages det, at domstolens vurdering nok vil være meget konkret og afhænge af, om den virksomhed, der er udfoldet, efter en samlet bedømmelse af samarbejdsformer, vederlæggelse, graden af afhængighed mellem parterne mv. klart har været drevet med det overordnede sigte at hjælpe den fremmede efterretningstjeneste til at forfølge sine formål, således at bistanden tydeligt adskiller sig fra, hvad der blot med nogen rimelighed kan betegnes som normal virksomhed som f.eks. journalist eller forfatter her i landet.

Men der blev ikke rejst nogen tiltale i Herløv Petersen-sagen, og det er derfor uafklaret, hvor domstolene vil sætte grænsen. Virkningen af, at tiltale ikke blev rejst er naturligvis iøvrigt, at politiet en anden gang må overveje, om det er rimeligt at anvende de betydelige ressourcer, der skal til for at opklare aktiviteter som Arne Herløv Petersens, når efterretningsresultatet sandsynligvis ikke bliver brugt til noget som helst.^{9, 10, 11}

Selv i lande, der har en strammere straffelov end vor, kniber det tilsyneladende med at finde eksempler på retsforfølgning af indflydelsesagenter mv. Dette skyldes givetvis vanskeligheden ved i et demokratisk land, som bygger på tanken om fri meningsudveksling, at udsondre visse dele af denne meningsudveksling som kriminel. For hvad skulle begrunde kriminaliteten? Skulle det være hensigten, som jo vanskeligt lader sig dokumentere? Skulle det være den omstændig-

hed, at der evt. modtages betaling for ydelsen, hvilket jo langt fra alle, der udøver indflydelse i Sovjets interesse, gør? Skulle det være den omstændighed, at aktiviteten truer landets sikkerhed, hvilket jo også klart loyale aktiviteter kan gøre? Skulle det være den omstændighed, at aktiviteten indeholder et konspiratorisk element, altså at den egentlige kilde søges skjult? Og i så fald: hvorfor skulle man strafbelægge viderebringelse af meninger og oplysninger blot fordi de oprindelig kommer fra en fremmed kilde, men ikke, hvis de udgør fra en landsmands ganske selvopfundne tankespind?¹² Problemet kan således kun vanskeligt løses gennem straffelovsparagraffer.

Efterforskningens problemer

Et problem rejser sig også omkring efterforskningen af meningspåvirkningsaktiviteter. En sådan efterforskning kan jo nemlig let lægge et låg på lysten til at engagere sig i lovlige politisk virksomhed. For uanset hvorledes efterforskningen indrettes, vil den vanskeligt kunne undgå at berøre også lovlige politisk aktivitet. Det vil jo nemlig ikke være muligt at vide, hvad der er hvad, førend efterforskningen er udført. Og aktiviteter, der er lovlige for én person, kan jo også - alt afhængig af hvad man kriminaliserer - meget vel ud fra situationen (f.eks. afhængighedsforholdet til en fremmed magt) være ulovlige for en anden. Samtidig vil kun krydspjlinger udført på grundlag af lovlige aktiviteter (f.eks. registrering af nøglepersonerne i læserbrevskampagner) kunne afgive de indikationer for, hvor der er noget galt, som vil gøre en afsløring mulig.

Efterforskning som (også) dækker lovlige politiske aktiviteter anses almindeligvis for problematisk netop fordi sådant ikke kan undgå at påvirke, evt. hæmme denne aktivitet. Dette er et mangeårigt dilemma for danske efterretningsmyndigheder.

Lov nr. 294 af 8/6 1978 om offentlige myndigheders registre fastslår ganske vist, at denne lovs almindelige begrænsninger for edb-registrering af personoplysninger ikke gælder for politiets og forsvarrets efterretnings tjenester. Den antydning, som ligger heri, er imidlertid ikke dækkende for virkeligheden. I 1968 besluttede VKR-regeringen således, at registrering af danske borgere ikke længere måtte finde sted alene på grund af lovlige politisk virksomhed, og at tidligere registrerede oplysninger af denne art skulle tilintetgøres. Formuleringen indebar, at registrering kan foretages, når der først er konstateret ulovlig aktivitet - altså herefter også af lovlige politisk virksomhed (tilknytning til et politisk parti, deltagelse i demonstrationer osv.). Beslutningen følte ikke desto mindre som en voldsom belastning for de danske efterretnings tjenesters arbejde. En af dem - Forsvaret Efterretnings tjeneste - etablerede derfor kontakt med private kredse, som dels rådede over et registreringsapparat og dels havde infiltreret visse aktivistkredse.¹³

Denne fremgangsmåde var ikke ny. I forlængelse af begivenhederne, som førte til Danmarks tilslutning til NATO, blev der op gennem 50-erne ført et intensivt tilsyn med det danske kommunistparti under ly af en privat virksomhed, det såkaldte "firmaet". Denne organisation bemandedes af folk fra "Studenternes Efterretnings tjeneste", som havde virket med held mod tyskerne under krigen. Den støttedes bl.a. af statsminister Hans Hedtoft og af den senere statsminister H.C. Hansen. Driftsmidlerne hentedes dels fra erhvervslivet og dels vistnok også

fra Socialdemokratiet. Informationerne skaffedes bl.a. ved at aflytte det kommunistiske folketingsmedlem Alfred Jensens lejlighed.

VKR-beslutningen ser på overfladen udmærket ud og var derfor utvivlsomt en god politisk salgsvare. Det er imidlertid ikke svært at forstå den situation, den satte efterretningstjenesterne i. Hvordan finde ud af hvornår politisk virksomhed passerer det ulovlige grænse, hvis denne virksomheds nærmere art ikke kan holdes under opsyn? Og i nærværende sammenhæng: Hvordan oplyse befolkningen om meningsdannelsens veje, hvis disse ikke må granskes nærmere af myndighederne?

Efter den tankegang, som har udviklet sig i forlængelse af den relative fredssommelighed, der har hersket herhjemme i de sidste 40 år, er det fristende at trække grænsen for, hvilke politiske aktiviteter, der bør kunne føres intensivt tilsyn med, snævert og altså at definere al politisk aktivitet som lovlig aktivitet. Andet vil jo også kunne få de voldsomste følger i dagspressen. Men det er altså ikke sikkert, at denne grænsedragning er det mest velegnede grundlag for bevarelse af de fredelige tilstande. Med den viden vi i dag har mht. skadevirkningerne af illegitime meningspåvirkningsoperationer kunne man tværtimod godt mene, at prisen for 1968-beslutningen var for høj. Og hvorfor skulle den, der har papirerne i orden, i øvrigt egentlig også være bange for at lade myndighederne og offentligheden se dem?

Bevidstgørelse af pressen

Endelig ligger der en opgave i at bevidstgøre pressens medarbejdere over for det problem, påvirkningsoperationer kan udgøre. Sir James Goldsmith har beskæftiget sig med problemet om pressen som redskab for fremmede magter.¹⁴ Han ser det som hovedsagelig et problem om kvaliteten i det journalistiske arbejde, og anbefaler, at medierne i højere grad er opmærksomme på de illoyale meningspåvirkningsaktiviteters eksistens. I så henseende ville meget være vundet, siger han, hvis der skabes større offentlighed om interesserne hos journalisterne, dvs. om deres økonomiske støtter. Endvidere mener han, at udgiverne bør stille større krav mht. redegørelse for kilderne til det, der offentliggøres. Han gør ligeledes opmærksom på, at der er behov for i journalistuddannelsen at indbygge undervisning i, hvordan propaganda bedrives i dag - fra alle sider - og en orientering om "active measures". Endelig opfordrer han journaliststanden til større selvjustrits. Journalister bør således i højere grad medvirke til at afsløre illoyal journalistik hos kolleger, siger han - i stedet for som i dag at holde sig tilbage af kollegiale grunde. Goldsmiths anbefalinger kan uden videre udvides til Danmark.

Reglerne om pressens brug

En af de mest afgørende forankringer for den offentlige meningsdannelse er pressen. Spørgsmålet er derfor også, hvilke rammer der er skabt til sikring af den størst mulige loyalitet i den påvirkning, som kan udvirkes ad denne vej.

Hvad dette angår, er udgangspunktet egentlig ikke opmuntrende. Forholdet er jo nemlig, at medens forfalskning af oplysninger i økonomisk vindingsøjemed er kriminaliseret i straffeloven, så er forfalskning, som finder sted for at forøge oplagstal eller for at opnå politisk vinding, ikke underkastet andre sanktioner en

de meget sparsomme, som presselovgivningen fastsætter, suppleret med straffelovens regler om freds- og æreskrænkelser.¹⁵ Lidt firkantet kan det siges på den måde, at beskyttelsen af loyaliteten i den informationsformidling, som er hele demokratiets grundlag, er spinklere end beskyttelsen mod f.eks. butiksrapserier og økonomisk plattenslageri.

Danmarks Radio

Forsåvidt angår Danmarks Radio fremgår det af lov om radio og fjernsynsvirk-somhed, § 6, at der ved programlægningen skal lægges afgørende vægt på hensynet til informations- og ytringsfriheden, og at der i programudbudet skal tilstræbes kvalitet, alsidighed og mangfoldighed. Ligeledes fastslås det, at der ved informationsformidlingen skal lægges vægt på saglighed og upartiskhed.

I forlængelse heraf er der i 1977 vedtaget nogle almene retningslinier for pro-gramvirksomheden. Det hedder heri:

"Danmarks Radios eneret til radio- og fjernsynsspredning og institutionens centrale placering i landets kultur- og samfundsliv pålægger den pligt til at bringe saglig og upartisk information, til at stræbe efter den størst mulige alsidighed i programud-buddet og til at lægge afgørende vægt på ytrings- og informationsfriheden ved programlægningen.

Saglighed:

Kravet om saglighed i informationsspredningen indebærer en forpligtelse til at lægge vægt på det væsentlige og til, at sagsfremstillingen er korrekt og baseret på en kritisk holdning til de kilder, hvorfra oplysningerne hidrører.

Upartiskhed:

Upartiskheden i informationsspredningen forudsætter, at Danmarks Radio som institution ikke tager stilling i kontroversielle spørgsmål, at medarbejderne i Danmarks Radio ikke benytter deres stilling til at fremme personlige interesser, og at der stræbes imod, at opfattelser, der er så væsentlige, at de har krav på almen interesse, i et rimeligt balanceforhold kommer til udtryk i Danmarks Radios programvirksomhed.

Alsidighed:

Alsidighedsforpligtelsen indebærer ikke blot en forpligtelse til indenfor det samlede programudbud at bringe programmer fra så forskellige områder som nyhedsformidling, oplysning, underholdning og kunst, men også til, at der søges tilvejebragt et varieret udbud af genrer, holdninger og synspunkter, og at der gives den kunstneriske frihed frugtbare muligheder for udfoldelse. Alsidigheds-kravet må desuden forstås som en forpligtelse overfor minoriteters ret til at komme til orde med synspunkter og holdninger og som et krav om, at særin-teresser ikke dyrkes ensidigt på bekostning af almenhedens synspunkter og holdninger.

Informations- og ytringsfrihed:

Informations- og ytringsfrihed skal have afgørende vægt ved programlægningen. Forsøg fra udenforstående på at øve pression mod programvirksomheden skal afvises. Sikringen af ytringsfriheden i Danmark står i nøje forbindelse med

radio/tv's frie adgang til at indsamle informationer og nyheder og til at offentliggøre dem så korrekt som muligt".

Ifølge lovens § 9 har DR's bestyrelse (som i det væsentlige udpeges af Folketinget) "det overordnede ansvar for, at de bestemmelser for institutionens virksomhed, der er fastsat i loven, overholdes." Bestyrelsen har endvidere beføjelse til at fastsætte "de almindelige retningslinier for DR's virksomhed". Ifølge vedtægten for DR (bekendtgørelsen nr. 148 af 6/3 1989) fastsætter bestyrelsen selv sin forretningsorden (§ 4, stk. 4), dens møder er lukkede (§ 10, stk. 1) og dens formand "afgør, om en sag efter sin karakter er omfattet af reglerne om tavshedspligt, jfr. forvaltningslovens § 27" (§ 10, stk. 3).

Endvidere er der ifølge lovens §§ 11 og 12 nedsat ét centralt samt amtslige programråd. Førstnævnte er efter vedtægtens § 23 et "rådgivende organ, der skal drøfte generelle spørgsmål vedrørende DR's programvirksomhed i form af efterfølgende generel vurdering af udsendelsesvirksomheden, herunder drøftelser af bredere programkredse eller programtyper (temadebatter)". Rådet kan afgive udtalelse til bestyrelse og direktion.

Ifølge lovens § 16 skal klager over bestemte programmer eller programserier, der er udsendt af Danmarks Radio, indgives til denne inden 4 uger efter udsendelsen. DR's afgørelse kan indbringes for Radionævnet. Dette kan efter § 18 pålægge DR at berigtige fejlagtige oplysninger om faktiske forhold, der er udsendt af DR, og kan træffe afgørelse om berigtigelsens indhold, form og plads. Nævnets afgørelser herom kan ikke indbringes for anden administrativ myndighed. I øvrigt kan nævnet ikke træffe afgørelser, der er bindende for DR, men alene fremsætte sin opfattelse af sagen. Udtalelserne offentliggøres imidlertid, og nævnet kan pålægge DR at give meddelelse om udtalelsen i udsendelserne, samt bestemme, på hvilken måde og i hvilken form, dette kan ske.

Offentliggørelsen af Radionævnets afgørelser finder sted ved, at de tilsendes Ritzaus Bureau. Der udfærdiges tillige en årsberetning med meget korte resumer af sagerne. Forfatteren har ved henvendelse til nævnet fået stillet disse årsberetninger til rådighed fsv. angår årene 1982-1989.

Det er ikke muligt ud fra sagsresuméerne at se med nøjagtighed, på hvilket grundlag afgørelserne træffes. Det fremgår imidlertid, at berigtigelsesordningen ifølge radioloven ikke administreres på samme måde som presselovens berigtigelsesregler. I overensstemmelse med ordlyden i radiolovens § 18 gives der således kun pålæg om berigtigelse, når der bevisligt er udsendt fejlagtige oplysninger om faktiske forhold. Noget krav på plads til et "genmæle" foreligger altså ikke - end ikke et krav på at få plads til supplerende faktiske oplysninger. Det er forekommet, at Radionævnet har fastslået, at nogle udsendelser havde skabt et urigtigt indtryk, og at de var behæftet med nogle af DR selv erkendte mangler - uden at der blev pålagt berigtigelse (sag R 3/87). Det er også forekommet, at Radionævnet ikke har villet pålægge TV at berigtige en oplysning om, at en bestemt forening var til stede ved et nærmere angivet arrangement, selv om den vitterlig ikke var til stede (sag E 9/1990). Hvis der imidlertid pålægges berigtigelse kræves, at denne skal være tilstrækkelig således forstået, at det skal fremgå nøjagtigt hvilke oplysninger, der berigtiges eller rettes, (sag R 8/88), og at berigtigelsen skal præsenteres som en berigtigelse (sag R 7/89).

Radionævnets mulighed for at "fremsætte sin opfattelse af sagen" er ikke altid blevet udnyttet til at føre tilsyn med overholdelse af de for udsendelsesvirksomheden gældende retningslinier. Således er det udtalt, at det ikke påses, at alsidighedsforpligtelsen overholdes (se f.eks. sag R 8/82). Radionævnet er gået så vidt som til at godkende en udsendelse, som nævnet selv fastslog var ensidig, med henvisning til, at DR måtte være berettiget til at anvende den journalistiske metode, som er almindelig anvendt i dagspressen! (Se sag R 4/82). Det er iøvrigt også anset for fast praksis ikke at ytre kritik af den journalistiske og redaktionelle linie i nyhedsudsendelser (sag R 14/84). Nævnets nuværende formand har dog over for forfatteren udtalt, at han ikke vil fraskrive sig adgangen til at påtale tilsidesættelse af alsidighedsforpligtelsen.

Det er iøvrigt i det hele usædvanligt, at en kendelse giver klager medhold.

Ifølge radiolovens § 16, stk. 3 gælder der en klagefrist på 4 uger for sagers indbringelse for nævnet, når DR's afgørelse er truffet - og sagen skal iøvrigt ifølge samme bestemmelses stk. 1 indbringes for DR inden 4 uger efter udsendelsen. Radionævnets formand har dog oplyst, at nævnet evt. alligevel vil behandle sagen, hvis der f.eks. forligger en ringe fristoverskridelse, skyld på DR's side o.l.

Nævnets afgørelser træffes med almindelig stemmeflerhed - hvilket indebærer, at den højesteretsdommer, som optræder som nævnets formand, meget vel kan komme i mindretal.

TV 2

For TV 2's vedkommende fastsætter radiolovens § 15 u blot lakonisk, at klager over et program skal indgives til den TV 2-virksomhed, der er ansvarlig for programmet, inden 4 uger efter, at dette er udsendt. Derimod er der ingen regler om hvilken fremgangsmåde, der herefter skal følges, og om på hvilket materielt grundlag vurderingen af klagens berettigelse skal finde sted.

I praksis går en sådan sag til den administrerende direktør, som afgør den efter at have hørt den pågældende virksomheds eller afdelings kommentarer til klagen.

Ifølge oplysning fra TV 2 (i maj 1990) har der kun været én sag. Herudover er forfatteren imidlertid bekendt med et tilfælde, hvor der i en TV 2 udsendelse blev bragt en bevidst urigtig oplysning om forhold vedr. Danmarks Statistik. Dette førte først til 2 henvendelser til producenten, hvilket imidlertid ikke affødte nogen korrektion - og senere til en egentlig klage. Sidstnævnte afvistes med henvisning til overskridelse af 4 ugers klagefristen.

Lokalradio og -TV

Lokalradioer og Lokal-TV, som virker på grundlag af reglerne i radiolovens kap. 2 a, er underkastet de for den trykte presse gældende berigtigelsesregler (jf. nedenfor), jf. radiolovens § 15 g. Der har imidlertid ved manuskriptets færdiggørelse (maj 1990) endnu ikke været sager på dette område.

Den trykte presse

Om aviser, blade og andre periodiske skrifter mv. gælder lov om pressens brug. Det fremgår af dennes § 9,¹⁶ at redaktøren er forpligtet til i skriftet uforandret at bringe en berigtigelse af meddelelser, som dette har indeholdt med hensyn til oplysninger af faktisk karakter, når det (inden en måned) begæres af nogen, hvem meddelelsen er egnet til at påføre en ikke uvæsentlig skade i økonomisk henseende eller i offentlighedens omdømme. Hvis begæringen afslås, kan sagen indbringes for et særligt berigtigelsesnævn. Uafhængigt af en indankning for dette kan den, der anser sig for skadet eller krænkede, i skriftet forlange optaget (uden betaling) meddelelse om sagsanlæg i anledning af artiklen såvel som om sagens udfald. Ligeledes kan han forlange optaget en henvisning til en berigtigelse af artiklen i et andet skrift. Det særlige berigtigelsesnævn træffer efter lovens § 10 endelig afgørelse af, hvorvidt en berigtigelse skal bringes. Hvis nægtelsen af at bringe den har været åbenlyst urimelig, eller hvis en ufyldstgørende berigtigelse indebærer en væsentlig overtrædelse af lovens bestemmelser, kan nævnet pålægge redaktøren en bøde.

I domme, hvor redaktøren eller forfatteren til en artikel idømmes straf for indholdet af samme, skal det efter begæring fra den forurettede bestemmes, at dommen i et nærmere fastsat omfang skal optages i skriftet, § 11. Optagelsen skal ske uden vederlag og med samme typer som skriftets almindelige tekst samt på et så fremtrædende sted, som det efter omstændighederne med rimelighed kan fordres.

Udtrykket "berigtigelse" er ikke heldigt valgt, fordi det giver indtryk af, at berigtigelsesinstitutionen kun sikrer en ret til at få dokumenteret urigtige oplysninger korrigeret. Dette er imidlertid ikke korrekt. "Berigtigelses"retten er en ret til - hurtigt - at komme til orde, dvs. til at tage til genmæle med sin egen opfattelse af faktum (hvis blot denne opfattelse ikke er åbenlyst urigtig). "Genmæleretten" gælder således også ganske uafhængigt af, hvad den berigtigelsesøgende kan dokumentere angående faktum, og uanset om der f.eks. verserer en retssag herom, som gennem egentlig bevisførelse vil skabe klarhed senere. Om faktums indhold anstiller Berigtigelsesnævnet altså ingen undersøgelser, foretager ingen undersøgelser og tager ingen stilling. Bevisførelse for nævnet kommer således ikke på tale. Indtil en dom er faldet til klarlæggelse af faktum, kan der følgelig fsv. godt afsiges kendelse om "berigtigelse" - medmindre det, klageren hævder, er åbenlyst urigtigt.

Det, der kan forlanges en berigtigelse af, er oplysninger om faktum, givet i det redaktionelle stof, læserindlæg eller annoncer, det være sig i teksten eller i billederne. En beskrivelse, som er egnet til umiddelbart at bibringe læserne et indtryk af faktum, kan danne grundlag for et berigtigelseskrav, uanset om dette indtryk er hidført direkte ved de anførte ord eller gennem disses sammenhæng, opstilling osv. "Ordgrænsen" er altså ikke afgørende for, hvad der kan kræves berigtiget.

Kun faktum kan forlanges berigtiget. Vurderinger - de være sig nok så horrible - ligger uden for, hvad der kan kræves en berigtigelsesnævnskendelse på - selv om de måske meget vel kan begrunde en injuriersag.

Betingelsen er endvidere, at de bragte oplysninger om faktum er skadeegnede, det være sig økonomisk eller ideelt. Det kræves altså ikke, at de er strafbare

eller erstatningspådragende. Hvad ideelle skader angår, er det følgelig ikke nødvendigt, at der foreligger en overtrædelse af injurielovgivningen. Afgørende er også blot, om de er egnede til at hidføre skade, og en aktuel skadevirkning behøver ikke være påvist. Der behøver ej heller være tale om stor skade, men skaden må dog ikke være helt ubetydelig. Det, der skal vurderes, er endvidere, om netop klageren risikerer at lide skade, ikke om den bragte oplysning i almindelighed er egnet til at hidføre skade. En sådan skaderisiko kan dog meget vel være til stede, selv om den potentielt skadelidte ikke er nævnt udtrykkeligt ved navn i den påklagede artikel.

Den "berigtigelse", der kan kræves, er en oplysning om faktum. Denne oplysning må naturligvis ikke være retsstridig over for 3. mand eller give denne ret til at kræve berigtigelse. Vurderinger og kommentarer til dette faktum kan heller ikke kræves offentliggjort. Hvis berigtigelseskravet indeholder sådanne, kan der evt. afsiges kendelse om, at berigtigelsen skal offentliggøres uden disse. Hvis de imidlertid ikke lader sig udskille således, at der bliver en meningsfyldt berigtigelse tilbage, pålægges der ikke berigtigelse - selv om der klart havde været noget at berigtige. Berigtigelsesnævnet kan nemlig ikke formulere en berigtigelse, der er anderledes end kravet. Det kan heller ikke pålægge bladet at dementere eller beklage artiklen.

Lovens berigtigelsesregler indeholder altså ikke noget reelt værn imod offentliggørelse af direkte eller indirekte usandheder. For det første kan der meget vel bibringes læserne et urigtigt indtryk, uden at der er skrevet noget som helst, der kan karakteriseres som en urigtig meddelelse af faktisk karakter. For det andet kan det være vanskeligt at bevise, at selv en klart urigtig meddelelse er egnet til at påføre konkrete personer en ikke uvæsentlig skade i økonomisk henseende eller i offentlighedens omdømme.

Dernæst er den sanktion, der opstilles, ineffektiv som oprejsningsmiddel. Det er f.eks. uden værdi at få et dementi i almindelig skrift af måske oven i købet op til flere fede overskrifter.

Som supplement til presseloven er der vedtaget et sæt regler for god presseskik, som et antal blade (men langt fra alle) har tiltrådt. Disse sigter primært på at beskytte det enkelte individs fred og privatliv. I relation til det, som i nærværende undersøgelse står i centrum, nemlig den offentlige meningsdannelse i politiske anliggender, er det imidlertid af interesse, at reglerne fastslår følgende:

1. *Det er pressens opgave at bringe korrekt og hurtig information. Så langt det er muligt, bør det kontrolleres, om de oplysninger, der gives, er korrekte.*
2. *Kritik bør udvises over for nyhedskilderne, i særdeleshed når disses udsagn kan være farvet af personlig interesse eller skadevoldende hensigt.*
3. *Oplysninger, som kan være skadelige, krænkende eller virke agtelsesforringende for nogen, skal efterprøves i særlig grad, inden de bringes, først og fremmest ved forelæggelse for den pågældende.*
4. *Angreb og svar bør, hvor det er rimeligt, bringes i sammenhæng og på samme måde.*

5. *Det skal gøres klart, hvad der er faktiske oplysninger, og hvad der er kommentarer.*
6. *Overskrifter og mellemrubrikker skal i form og indhold have dækning i den pågældende artikel eller udsendelse. Det samme gælder de såkaldte spisesedler.*
7. *Berigtigelse af urigtige meddelelser skal finde sted på redaktionens eget initiativ, hvis og så snart kendskab til fejl af betydning i de bragte meddelelser indgår. Berigtigelsen skal foretages i en sådan form, at læserne får klar mulighed for at blive opmærksom på berigtigelsen".*

Disse forskrifter gælder for det redaktionelle stof incl. billeder samt for videreformidling af læserindlæg (navngivne eller anonyme). Som redaktionelt stof betragtes også tegninger og de i denne forbindelse bragte tekster (jfr. Presse-nævnets beretning 1979/1 nr. 9). Derimod gælder de ikke for annoncer (medmindre det drejer sig om annoncer for bladet selv, jfr. nævnets kendelse 324.

Overtrædelse af de presseetiske regler kan indklages for et særligt Pressenævn. Såfremt der er anlagt retssag f.eks. for påståede injurier, behandler nævnet dog ikke klagen (jfr. beretningen 1973/2 nr. 8).

Pressenævnets virksomhed opfylder i dag ikke de sædvanlige retsplejegarantier. Det kan f.eks. udmærket forekomme, at en sag bliver afgjort, uden at klageren får lejlighed til at tage stilling til de retlige og faktiske anbringender, det indklagede blad anfører som begrundelse for krænkelens berettigelse.

Pressenævnets afgørelser offentliggøres i periodiske beretninger, som kortfattet refererer de enkelte sager. Afgørelserne fra nævnet er i kraft af reglernes fokusering i stor udstrækning vinklet på beskyttelsen af individet og således af mindre interesse for en undersøgelse af den politiske meningsdannelse. Oven i købet gentager afgørelserne igen og igen, at rammerne er videre i politiske anliggender og i sager af stor offentlig interesse. En vis betydning har Pressenævnets dog trods alt også her.

Det kan f.eks. af de afsagte kendelser læses, at informationsindsamlingen skal foregå loyalt. Dette indebærer bl.a., at journalisten ikke må optræde fordækt (medmindre ganske særlige omstændigheder nødvendiggør det). På den anden side behøver pågældende ikke udtrykkeligt præsentere sig som journalist, hvis det fremgår klart af omstændighederne, at han er det. Se kendelserne nr. 339 og 343. Tilkobles der båndoptager på et telefoninterview, skal dette oplyses for den interviewede, beretningen 1975/2 nr. 4. Loyalitetskravet indebærer endvidere, at uforsætlige bemærkninger ikke må bruges, jfr. beretningen 1971/1, nr. 1. Ej heller må information, der er fremskaffet på uregelret manér, f.eks. gennem tyveri, uden videre bruges. Se f.eks. beretningen 1971/1 nr. 11-12 (forudsætningsvis).

Bringes anonyme artikler (eller læserbreve), hæfter redaktionen alligevel herfor. Men det er ikke i sig selv angribeligt at trykke anonyme indlæg, når forfatterens identitet er redaktionen bekendt, se beretningen 1977/1 nr. 11 og 1981/2 nr. 3.

Af praksis kan i øvrigt ses, at det er imod god presseskik at bringe regulær løgn.

Se f.eks. beretningen 1970/2 nr. 10, hvor der var bragt et billede af en såret pige med angivelse af, at det drejede sig om politivold, selv om pågældende var ramt af sten fra demonstranter. Hvis en alvorlig beskyldning er fremsat, må den altså tages tilbage, når det bliver klart, at den er urigtig (jfr. beretningen 1970/2 nr. 10). Se også f.eks. beretningen 1975/2 nr. 6 om en urigtig beskrivelse af politiets fremgangsmåde i en konkret sag og 1976/2 nr. 3. Efter omstændighederne vil et tilbud om at bringe et berigtigende indlæg være nok til, at pressenævnet ikke udtrykker sin misbilligelse, jfr. f.eks. beretningen 1980/1 nr. 1. Eventuelle berigtigelser kan dog ikke uden videre blot henvises til rubrikken for læserbreve. Se beretningen 1973/2 nr. 7.

Kan det ikke bevises, at der foreligger løgn eller urigtigheder, vil pressenævnet ikke påtale forholdet, se f.eks. beretningen 1978/2 nr. 6, hvor et blad havde skrevet, at (de kendte) medlemmer af en strejkekomite havde taget hærværk mv. i brug. Se også f.eks. beretningen 1971/2 nr. 14, 1973/1 nr. 7, 1973/2 nr. 1 og 1975/1 nr. 2.

Hvis en artikel (eller overskrift) naturligt må læses af publikum på en bestemt måde, vil nævnet ofte statuere overtrædelse af reglerne, såfremt dette indtryk er urigtigt i forhold til kendsgerningerne. Se f.eks. beretningen 1972/1 nr. 5, 1978/1 nr. 13, 1983/2 nr. 2. Det er dog tilsyneladende ikke alle sådanne indirekte usandheder der opsamles. Se f.eks. beretningen 1971/2 nr. 13, hvor et blad havde oplyst, at en fængselsmassakre var godkendt af præsident Nixon, selv om denne kun havde støttet en ordre om at nedkæmpe et fængselsoprør (og ikke kunne vide at nedkæmpelsen ville udvikle sig til en massakre). Og ligeledes 1978/2 nr. 7 om en overskrift som gav et urigtigt indtryk af en faglig organisations virke. Disse sidstnævnte afgørelser hviler tilsyneladende på manglende anerkendelse af det indtryk, pågældende artikel efter opsætningen naturligt vil give læserne, der i bred almindelighed jo fanges af præsentationen mere end af detaljerne.

Imod god presseskik er det endvidere e.o., hvis en del af en begivenhed fremhæves således, at det giver læseren et misvisende billede af helheden. Se f.eks. beretningen 1971/2 nr. 16 om en artikel, der fremhæver ét indlæg på et fagligt møde og derved antyder, at dette var karakteristisk for forsamlingens holdning. Det samme gælder, såfremt den grafiske opsætning er en sådan, at den vil føre læseren til fejlagtige konklusioner. Se f.eks. beretningen 1982/2 nr. 6, hvor to forskellige historier blev bragt i sammenhæng på en spiseseddel.

Et særligt problem udgør referater af udtalelser mv., fordi det jo ofte må bero på journalistens skøn, hvor meget der er plads til at medtage. Sådanne udvalgte citater af det sagte vil den citerede ofte kunne føle belastende - og misvisende. I mangel af bevis for hvad der egentlig blev sagt, kan referatet imidlertid vanskeligt kritiseres, jfr. kendelse 349 og beretningen 1980/1 nr. 2, 1978/2 nr. 11, 1975/2 nr. 2, 1983/1 nr. 3. Udtalelser må dog ikke refereres i en sådan opsætning eller beskæring, at læseren misforstår, hvad de overhovedet går ud på, jfr. beretningen 1976/2 nr. 5 og 1978/2 nr. 10 (men også beretningen 1976/2 nr. 3). Der skal også holdes en klar adskillelse imellem rene citater og journalistens egne supplerende kommentarer. Hertil er det ikke uden videre tilstrækkeligt at sætte citater i citationstegn, se beretningen 1977/1 nr. 9.

Kobliger, som kan virke skadevoldende eller agtelsesferringende, kan også

påtales. Det illoyale vil evt. fremgå af, at den oplysning, der hidfører koblingen, er uden relevans for den egentlige historie. Se f.eks. beretningen 1978/2 nr. 15 (forudsætningsvis, om omtale af en kriminel persons tilknytning til boksport), 1983/2 nr. 3 (hvor oplysningen om en voldssag blev koblet til voldsmandens medlemsskab af en bestemt motorcykelklub) og kendelse 321 (hvor det uden grund var anført, at historien drejede sig om en tidligere fremskridtsmand). Se i øvrigt beretningen 1973/1 nr. 2 1976/1 nr. 4 og 5, 1981/1 nr. 1 og 1982/1 nr. 5. Hvis en oplysning ikke relaterer til en identificeret person eller organisation, kan de, der måtte føle sig ramt af den association til dem, som historien hidfører hos læseren, ikke uden videre påtale artiklen, se beretningen 1976/2 nr. 1 og 1980/1 nr. 3.

En indirekte usandhed kan følge af en overskrifts naturlige læsning. Artikeloverskrifter, underoverskrifter, forsidesindledninger og spisesedler må da heller ikke (efter deres naturlige læsning) være vildledende i forhold til artiklernes indhold (og de må naturligvis heller ikke indeholde noget, som udgør en selvstændig overtrædelse af reglerne). Under hensyn til de ekstreme krav om kortfattet accepteres dog udrastninger af dele af artiklen som grundlag for overskrifter og spisesedler og ligeledes en passende konklusion ud fra artiklen. Se f.eks. beretningen 1970/1 nr. 5, 1970/2 nr. 13, 1974/1 nr. 2, 1974/2 nr. 4, 1978/2 nr. 10, 1978/2 nr. 5 og 7, 1979/1 nr. 8, 1980/1 nr. 6, 1980/1 nr. 1, 1982/2 nr. 6, 1983/1 nr. 7, 1983/2 nr. 4, kendelse 328, kendelse 335, kendelse 342, kendelse 349, kendelse 360 og kendelse 370. Hvis overskriften er dækkende for en mærkværdig men tilladelig udtalelse, kan den ikke anfægtes, jfr. kendelse 320.

Billeder må ikke anvendes på vildledende måde eller forvanskes ved beskæring, således at de virker vildledende. Billeder af identificerbare personer må således ikke bringes i sammenhæng med artikler om noget helt andet, som kunne belaste dem i kraft af den kobling til historien, læseren naturligt vil indlægge i illustrationen. Se beretningen 1971/1 nr. 3 og 1977/2 nr. 5, 1979/1 nr. 1, 1982/1 nr. 4, kendelse 322 og kendelse 361, men også 1974/1 nr. 8. I forbindelse med artikler om offentlige personer må gerne bringes (neutrale) billeder af pågældende, selv om disse måtte være overladt bladet i anden anledning, jfr. beretningen 1971/2 nr. 3. Se i øvrigt beretningen 1974/1 nr. 9 samt beretningen 1987/2 s. 8 og kendelse 362 om anvendelse af billeder generelt.

Der er en vidtgående satirisk og sarkastisk ytringsfrihed i politiske anliggender, jfr. beretningen 1971/2 nr. 6, 1978/1 nr. 1 og kendelse 350. Men også her er der dog en grænse, jfr. beretningen 1979/1 nr. 9.

Journalisten er forpligtet til at udøve en passende kildekritik. Dette indebærer, at givne oplysninger evt. må kontrolleres gennem andre end den oprindelige kilde. Se f.eks. kendelse 321, 338, 345 og beretningen 1975/2 nr. 5.

I tilfælde hvor oplysningen kan være skadelig, krænkende eller agtelsesforringende for nogen, skal efterprøvelsen være særlig grundig - særligt ved forelæggelse for pågældende. Se herom beretningen 1970/2 nr. 1, 1972/2 nr. 5 og 7, 1973/2 nr. 5, 1973/2 nr. 1 og 2, 1974/1 nr. 7, 1975/1 nr. 1, 1976/2 nr. 6, 1977/1 nr. 8, 10 og 11, 1978/1 nr. 13 og 15, 1978/2 nr. 11 og 14, 1979/2 nr. 3, 1982/1 nr. 3, 1983/2 nr. 4, men også kendelse 365. Den omstændighed, at pågældende

oplysning er fremkommet gennem et bureau, fritager ikke for pligten til at forelægge sagen for den angrebne, jfr. beretningen 1970/2 nr. 8. I tilfælde, hvor sagen har betydelig politisk eller anden offentlig interesse, har pressen imidlertid generelt videre rammer end ellers. Se f.eks. beretningen 1969/2 nr. 6, 1970/1 nr. 1, 1972/1 nr. 11, 1973/2 nr. 2, 1974/1 nr. 5, 1977/1 nr. 10, 1978/1 nr. 1, 1979/2 nr. 3, 1984/1 nr. 3. Det samme gælder indlæg i en løbende debat om et kontroversielt emne, se beretningen 1984/1 nr. 5. Hvis oplysningen er mere alment holdt, og der også bringes oplysninger, som går i modsat retning, lempes høringspligten e.o. Se beretningen 1970/1 nr. 5. Det påvirker i øvrigt Pressenævnets vurdering, om der evt. senere er givet den krænkede adgang til at svare for sig. Se f.eks. beretningen 1977/1 nr. 10 og 11, 1978/2 nr. 11, 1975/1 nr. 3, 1976/2 nr. 6.

Redaktionens vurderinger, herunder i lederartikler, har frie rammer, og Pressenævnet vurderer heller ikke, om de stemmer med god smag. Se beretningen 1971/2 nr. 7 og 16, 1971/1 nr. 17, 1971/2 nr. 9, 1973/2 nr. 9, 1974/1 nr. 6, 7 og 10, 1976/1 nr. 3, 1976/2 nr. 4, 1977/2 nr. 3, 1978/2 nr. 8 og kendelse 326. Dette gælder også i omtale af politiske figurer - især i sager der har været genstand for megen omtale og kraftig politisk debat. Se f.eks. beretningen 1975/1 nr. 3, 1980/1 nr. 4 og kendelse 363. Tilsvarende gælder anmeldelser, jfr. beretningen 1973/1 nr. 3 (forudsætningsvis) og kendelse 323. I særligt grove tilfælde påtales vurderinger dog - selv i politiske spørgsmål. Se beretningen 1978/2 nr. 8, 1972/2 nr. 2 og 1973/1 nr. 3. Tilsvarende vil urigtige stempler kunne påtales - jfr. f.eks. beretningen 1983/2 nr. 2, hvor en repræsentant for Folkebevægelsen imod EF uberettiget var blevet udhængt som kommunist. Hvis bladet mener at være i stand til at godtgøre berettigelsen af en sigtelse, henvises klageren imidlertid til at rense sig ved retssag, jfr. beretningen 1979/2 nr. 4 og 1977/1 nr. 7.

Den omstændighed, at Pressenævnet ikke gerne påtaler vurderinger, siger naturligvis intet om, hvorvidt der er grundlag for at rejse sag ved domstolene for injurier.

Pressen skal i øvrigt respektere lovgivningens krav ang. behandling af specielle emner. Se f.eks. kendelse 344, beretningen 1970/2 nr. 9, 1979/1 s. 11, 1978/1 nr. 7 og 8, 1974/2 nr. 5 og 1983/1 nr. 6 om racediskriminering.

Hvad retten til at få optaget læserindlæg angår, tilkommer det som udgangspunkt redaktionen at bestemme, om der skal gives spalteplass, jfr. kendelse 329 og beretningen 1978/1 nr. 4 og 1978/2 nr. 12. Der er således en vidtgående adgang til at afvise indlæg på grund af vidtløftighed, manglende kvalitet eller i det hele taget for at stoppe en polemik, som ikke bringer nyt. Se f.eks. beretningen 1982/2 nr. 4, 1983/1 nr. 2.

Det fremgår dog af et stort antal sager, at afgørelsen af, hvorvidt der gives påtale, i nogen grad afhænger af, om pågældende blad har givet den forudrettede adgang til at komme med en korrektion. Heraf følger fsv. en ret for personer, der udsættes for belastende omtale, til e.o. at komme til orde i læserindlæg. Visse sager drejer sig udelukkende om denne ret, jfr. beretningen 1970/1 nr. 7 og 1979/1 nr. 8.

Redaktionen må ikke i læserindlæg indføre noget, som ikke er skribentens (jfr.

beretningen 1970/2 nr. 7) - heller ikke ved trykning af noget, indsenderen har udstreget (jfr. beretningen 1975/1 nr. 7). Derimod er en redaktionel efterskrift tilladelig (beretningen 1972/1 nr. 1). Efterskrifter, redaktionelle reportager og kommentarer i tilknytning til læserbrevet skal dog være således adskilt fra dette, at læseren ikke sammenblander dem hermed (beretningen 1978/1 nr. 4). Påfører redaktionen en overskrift, må den være dækkende (jfr. det allerede nævnte), og den må i fagskrifter ikke uden forfatterens tilsagn gives et journalistisk tilsnit. Se beretningen 1980/1 nr. 5. Iøvrigt kendelse 367.

Da redaktionen kan komme til at bære et ansvar for, hvad der offentliggøres i læserbreve (se f.eks. beretningen 1977/2 nr. 2, 1981/2 nr. 3 og kendelse 333) vil den kunne kræve sådanne dele af læserindlæg udtaget, som overskrider det tilladeliges græser. Af praktiske grunde accepteres det også, at forkortelser foretages i videre udstrækning. Teksten må dog kun beskæres med forfatterens tilladelse eller med angivelse af, at indlægget er forkortet (beretningen 1978/1 nr. 4 og 1978/2 nr. 12). Og det turde vel også være en betingelse, at det trykte indlæg giver et korrekt billede af det oprindeligt indsendte manuskript.

Injurielovgivningen

Ifølge straffelovens § 267, stk. 1 er det strafbart (forsætligt) at krænke en andens ære ved fornærmelige ord eller handlinger (ringeagtsytringer) eller ved at fremsætte eller udbrede sigtelser for et forhold, der er egnet til at nedsætte den fornærmede i medborgerens agtelse. For pressens vedkommende må ansvaret for udbredelse bestemmes i lyset af presselovens regler om ansvarets placering.

Forskellen mellem ringeagtsytringer og sigtelser går på, at der i princippet vil kunne føres sandhedsbevis for sigtelser, hvis de altså er rigtige (eks. "tyv", "morder" etc). Ringeagtsytringer er derimod blot nedvurderende udsagn, om hvilke det aldrig ville kunne konstateres om de er sande eller usande (eks. "slubbert", "dumt svin" etc.). Forskellen har betydning bl.a. derved, at sigtelser i visse tilfælde kan begrunde skærpet straf, nemlig for bagvaskelse, jfr. lovens § 268, ligesom en sigtelse kan "kendes død og magtesløs" ("mortificeres"), jfr. lovens § 273. Omvendt kan der føres sandhedsbevis for sigtelsens eventuelle rigtighed, hvilket vil have den virkning, at den bliver straffri (§ 269).

Afgrænsningen af, hvornår der overhovedet foreligger en strafbar ærekrænkelse, er ofte vanskelig, og specielt som led i den politiske debat om sager af stor offentlig interesse accepterer domstolene tilsyneladende efter omstændighederne mere end ellers. Negative udtalelser som led i vurderingen af f.eks. videnskabelige eller kunstneriske præstationer er i almindelighed heller ikke strafbare. Det samme gælder i vidt omfang satiriske tegninger o.l. Heller ikke krænkelser af god tone eller æstetisk følelse straffes, og det samme gælder i vid udstrækning konstateringer af et menneskes faktiske evner, kundskaber, dannelse, sygdomme m.v.

I øvrigt gælder et særligt ytringsprivilegie efter Grundlovens § 57 som fastslår, at for sine ytringer i Folketinget kan intet af dets medlemmer uden tingets samtykke drages til ansvar uden for samme. (Herom f.eks. Juristens Domssamling 1936/107). Reglen hviler på behovet for at sikre et aldeles frit debatgrundlag for folkestyret. Det diskuteres i teorien, om en tilsvarende regel gælder i relation til

udtalelser fremsat i offentlige kommunalbestyrelses- eller amtsrådsmøder. Her kan dog evt. § 269, som giver mulighed for at fritage for straf, (jfr. nedenfor) anvendes. Endelig har advokater under en retssag et særligt ytringsprivilegium, jfr. Ugeskrift for Retsvæsen (U) 1951/1106 og U 1949/159 (samt § 269).

Det er i øvrigt ingen betingelse for strafbarheden, at den ramte har følt sig krænk-
ket eller at hans omdømme faktisk er forringet. Afgørende er alene, om udsagnet er egnet til at virke krænkende. Sigtelser behøver ej heller være præsenteret som vished - det er nok, at de udtales som udtryk for injuriantens subjektive for-
mening eller som en mistanke, som spørgsmål, ja endog som ironi. Den krænkede behøver ej heller være nævnt direkte ved navn, hvis han dog klart kan identifi-
ceres.

Inden for det politisk meningsdannende område foreligger fra nyere tid flere
afgørelser, som belyser, hvor grænserne går:

Det er således (U 1955/912) ikke blevet anset for injurierende over for en fhv.
borgmester, at et blad bl.a. udtalte "at der ved afslutningen af det legendariske C-
styre i X-by var sat et endeligt punktum for den overdådighed af ufrivillig public-
ity, der i en tidligere periode ... blev byen til del" og "C, der var landskendt ...
fordi han bevidst eller ubevidst altid har haft en særlig evne til at skabe blæst om
sit navn". "Det ... skabte ... en ny affære, at borgmesteren ... havde dristighed til
at gøre ham (socialudvalgsformanden) til gasværksbestyrer ... Ved denne 'ud-
nævnelse', som borgmesteren fik gennemtrumfet ved brug af alle til rådighed
stående midler ... tilsidesatte C den parlamentariske anstændighed" "... de der
med opmærksomhed har fulgt de vekslende xby-sager, vil erindre, da der for
nogle år siden opstod stor diskussion om et lån på 400.000 kr. til en gasværksud-
videlse - et lån som ifølge et borgerligt byrådsmedlems opgivende hverken var
sanktioneret af byråd eller ministerium". "C er som nævnt nu fjernet fra byen". "...
iøvrigt med en pension på 8.000 kr. om året, hvilket også repræsenterer sin
affære". Som grundlag for frifindelsen udtaler retten, at selv om enkelte udtryk i
artiklen kunne give anledning til at tro, at der lå mere bag de omtalte i byrådet
kritiserede forhold, end tilfældet var, så var der dog ikke tale om strafbare
sigtelser. Heller ikke det øvrige ansås at være injurierende, idet der var tale om
en orientering om byen. Det ansås tilladeligt at et dagblad fremsætter kritiske
bemærkninger i en vis skarp form om forhold, der i byrådet har givet anledning
til skarp diskussion. Det ansås endvidere at være forhold af kommunalpolitisk
karakter, hvorfor læseren ikke ansås at være tilbøjelig at misforstå selv ret kraf-
tige udtryk.

Det er derimod (U 1958/600) blevet anset ærekrænkende på flere offentlige
møder i 1955 at have beskyldt 4 personer, der var ministre 9/4 1940, for dengang
at have begået "højforræderi". Injurianten ansås at have savnet enhver rimelig
grund til at anse sigtelseerne for sande, hvorfor han blev idømt 8 mdrs. fængsel
for bagvaskelse.

Og en dagbladsartikel, der omtalte et tidsskrift som "nazistisk", ansås at inde-
holde en ubeføjet sigtelse, hvorefter der blev givet dom til straf (dagbøder) og
mortifikation (U 1958/882). Tilsvarende fastslås i Vestre Landsretstidende
1958/46.

Derimod er udtrykket "politisk hykler" ikke blevet anset for ærekrænkende (Vestre landsretstidende 1958/326).

Endvidere er sigtelserne "citاتفusker" og "ordbedrager" i en dagbladspolemik kendt ubeføjede. Udtryk om, at den ene debattør "har bjæffet til piskens pris ..., løftet ben mod ret og menneskelighed ..., er bare en lydlig skødehund" blev anset for ringeagtstytringer. Derimod fandtes en udtalelse om at debattøren "henter sine skarns- og skældsord fra sprogets dyb" ikke at overskride ytringsfrihedens grænser (U 1958/1182).

En dagbladsartikel sigtede chefen for hæren for landsforræderi og i hvert fald indirekte skyld i mord på landsmænd under besættelsen ved at forholde modstandsbevægelsen våben, der var sendt fra Sverige. Endvidere blev han beskyldt for ugeringer og for loyalitet over for besættelsesmagten samt for at være identisk med en navngiven person eller ansvarlig for et af denne begået stikkeri. Der blev herefter givet dom efter § 267, jfr. § 268 til fængsel i 3 mdr. samt en godtgørelse på 25.000 kr. og mortifikation (U 1961/372).

En forfatters kronik om en rejse til Tjekkoslovakiet omtaltes i et blad, hvorved det udtalte, at en agent for Goebbels ikke kunne have leveret en mere uvederhæftig, ja bevidst løgnagtig skildring, samt at han i Afrika morede sig med at skyde på negre. Disse sigtelser blev anset for ærekrænkende og straf af dagbøder blev herefter pålagt efter § 267. Tillige blev udtalelserne mortificeret, ligesom der blev tilkendt en erstatning på 3.000 kr. (U 1961/549).

Ifølge avisreferater havde en taler på et offentligt møde udtalt, at et sogneråd bestod af 1 mand og 6 nuller og "Jeg blev rystet, for jeg troede ikke, at en kommunalpolitiker kunne tage metoder fra Hitlertyskland i anvendelse". Som led i et forlig offentliggjorde taleren en erklæring, hvori han nægtede at have udtalt sig således. De to journalister, der havde skrevet referatet, anlagde imidlertid nu sag imod ham, idet de anførte, at erklæringen om referatets urigtighed var krænkende for deres faglige ære. Antaget, at journalisterne havde haft føje til at referere som sket. Erklæringen ansås imidlertid, da den alene vedrørte et enkeltstående forhold og ikke derudover vedrørte noget angreb på journalisternes almindelige faglige evner, ikke at udgøre en strafbar sigtelse (U 1961/962).

En værnepligtig havde under et interview anvendt udtrykket "halvsadister" om befalingsmandselever i flyvevåbnet. Straf af dagbøder blev ikendt og udtrykket mortificeret (U 1965/914).

Under en forældredag havde enhedens chef udtalt, at "de mennesker, der taler imod NATO, tænker måske ikke dybere over det, men i virkeligheden er den indstilling, de giver udtryk for, forbryderisk og landsforræderisk". 6 medlemmer af Socialistisk Ungdoms Forum påstod herefter pågældende straffet. Han blev imidlertid frifundet under hensyn til den igangværende lidenskabelige debat, til det i udtalelsen indeholdte forbehold og til at den ikke var møntet på konkrete personer (U 1966/167).

Udtalelse om at en person var et "fascistsvin" blev kendt ærekrænkende (U 68/780).

Et billede i et blad af nogle græske gæstearbejdere bragt i sammenhæng med en omtale af jugoslavisk terroristvirksomhed udgjorde ikke en sigtelse, men nok en krænkelser af pågældendes fred og ære (U 73/730).

Udtrykket i en sensationspræget avisartikel "den nu bedragerianmeldte direktør S" fandtes at gå uden for det tilladelige i betragtning af, at der var tale om en gammel affære, at oplysninger om den sigtedes person måtte opfordre til forsigtighed med hensyn til sigtelsens holdbarhed, og at det måtte henstå som uvist, om anmeldelsen ville føre til en politimæssig undersøgelse endelige straffesag (U 74/647).

Et blad havde i en plakat, som udgjorde en efterligning af en tegning i Andelsslageriernes reklametryksag, skrevet "Danske svin er sunde, de strutter af penicillin". Dette ansås som en tilkendegivelse i satirisk form af, at der er penicillin i urimeligt omfang i svinene. Denne ansås endvidere at være led i en omfattende og længerevarende offentlig debat om anvendelsen af medicin i husdyrbruget. Hensynet til den frie meningsudveksling om et sådant væsentligt samfundsanliggende ansås at måtte have betydelig vægt, hvorfor det skete ikke ansås at have overskredet det tilladeliges grænser (U 80/1037).

Endelig har Den danske Forening i flere (utrykte) domme fået mortificeret udtalelser om, at foreningen er "racistisk" eller "nazistisk".

Også viderebringelse af strafbare sigtelser og ringeagtsytringer er som anført strafbart, hvilket har en særlig betydning for pressens gengivelse af sådanne. Loyale referater af udtalelser i Folketinget og retssalene antages dog ikke at være strafbare, jfr. iøvrigt § 269). Det er vel tvivlsomt, hvor langt referatfriheden i øvrigt rækker. Drejer det sig om udtalelser, der i forvejen har stor offentlig udbredelse, synes en loyal og objektiv gengivelse af dem ikke at være strafbar, jfr. U 34/1130 smh. U 59/762 og U 87/363.

Ved udmålingen af straffen skal det efter loven betragtes som en skærpende omstændighed, hvis fornærmelsen er fremsat i trykt skrift eller på anden måde, hvorved den får større udbredelse, eller på sådanne steder eller til sådanne tider, at det i høj grad forøger det krænkelende i ytringen, § 267, stk. 3. Og hvis nogen på den måde som er omtalt i § 267, stk. 3, har fremsat en udtalelse, der indeholder en usandfærdig sigtelse imod en anden for forhold der, hvis den var sand, ville gøre denne anden uværdig til at beklæde offentlig hverv, må der hverken ved skyldsspørgsmålets afgørelse eller ved fastsættelse af straffen tages hensyn til en påstand om, at den i samfundet i almindelighed gældende vurdering af sigtelsens utilbørlighed ikke skal finde anvendelse, § 267 a. Hvis stiftelsen er fremsat eller udbredt imod bedre vidende, eller hvis gerningsmanden har savnet rimelig grund til at anse den for sand, straffes han for bagvaskelse efter § 268.

En sigtelse er omvendt strafri, når dens sandhed bevises, såvel som når den, der er i god tro fremsætter sigtelsen, har været forpligtet til at udtale sig eller har handlet til berettiget varetagelse af åbenbar almeninteresse eller egen eller andres tarv. "Åbenbar almeninteresse" omfatter navnlig forhold omkring statens og kommunernes udvikling, tilstand og dispositioner, den almindelige samfundsudvikling og større grupper af befolkningen. Interessen behøver ikke at være af økonomisk art. "Berettiget" indebærer, at udtalelsen skal være rimelig i lyset af

dens nytteværdi.

Straf kan bortfalde, når der oplyses omstændigheder, som gav føje til at anse sigtelsen for sand, § 269. Straf efter § 267 kan også bortfalde, hvis handlingen er fremkaldt ved utilbørlig adfærd fra den forurettede eller denne har øvet gengæld imod fornærmeren, § 272.

Hvis en ærefornærmende sigtelse kendes ubeføjet, skal der efter påstand i dommen optages en bemærkning herom, § 273, stk. 1. Dette gælder, hvad enten den er forsætligt fremsat eller ej og selv om der ikke samtidig kræves straf og/eller erstatning. Den, der dømmes for en sådan sigtelse, kan også tilpligtes at udrede et beløb til bestridelse af omkostningerne ved offentliggørelse af dommen, § 273, stk. 2.

Der kan ud over straf og mortifikation mv. også dømmes til erstatning efter erstatningsansvarslovens § 26 for tort. Sådant godtgørelse er i praksis udmålt fra 500 kr. og til 50.000 kr.

Konklusioner

Vurderingen af de regler, der omgærder aktualitetsmedierne, må nødvendigvis være forskellig, alt efter om det er den trykte dagspresse eller de æterbårne medier, der tænkes på. Dette skyldes, at der jo er tale om vidt forskellige vilkår for den påvirkning, der formidles. Især TV rummer som allerede nævnt mulighed for at opnå særlig stor gennemslagskraft over for publikum. De elektroniske medier udøver også en øjeblikspåvirkning, hvor det, der formidles, rent praktisk straks forsvinder uden for publikums rådighedsfære igen. Kontrol af rigtigheden bliver derved vanskeligere, og det bliver også vanskeligere at afsløre evt. illoyalitet i fremstillingsteknikken. En senere opretning af eventuelle illoyale indslag - f.eks. et dementi - bliver ligeledes vanskeligere, fordi opretningen kun når ud til de seere og lyttere, som fysisk er inden for mediets rækkevidde netop i det øjeblik, det sendes. Samtidig repræsenterer de elektroniske medier i højere grad monopoler. Kravene til sikringen af, at alsidighedskravet er opfyldt, må derfor være store i relation til de elektroniske medier, og sanktionerne anderledes.

Men iøvrigt må vurderingen være forskellig, alt efter hvad det er for en medieopgave, der tænkes på. Med henblik på det, som her står i centrum, nemlig pressens rolle som fødelinie i den politiske meningsdannelse, er det f.eks. bemærkelsesværdigt, at værnet for loyaliteten i formidlingen gennemgående er svagt. Reglerne til værn imod pressemissbrug har tyngden placeret på misbrug, som virker krænkende for enkeltpersoner - typisk som indgreb i privatsfæren - ikke misbrug, som skader en politisk sag.

Med henblik på den politiske meningsdannelse er mediernes vigtigste opgave at distribuere viden om kendsgerninger og dernæst at formidle oplysning om de meninger, som på grundlag af disse kendsgerninger danner sig i samfundets forskellige grupper. I den skrevne presse formidles begge stoftyper dels i det journalistiske stof (som kommer fra bladet selv) og dels i det såkaldte debat- og kronikstof (som udvælges af bladet blandt bidrag fra læserne).

I den elektroniske presses største virksomhed (DR) findes i dag stort set kun

journalistisk stof og stærkt redigerede bidrag fra lyttere og seere. Til gengæld gælder et lovfæstet alsidighedskrav.

I de øvrige elektroniske medier har brugerne tilsyneladende noget større mulighed for at komme til orde, men redaktørens magt er dog også her klart større end i den skrevne presse.

Ordningen lider for DR's vedkommende af den svaghed, at det i sidste ende er en politisk afgørelse, om alsidighedskravet er opfyldt. Det kommer med andre ord til at bero på flertallets beslutning, om mindretallets synspunkter er tilgodeset. Afgørende for, hvad der faktisk sker, vil derfor være flertallets forståelse for, hvad alsidighed er, og vilje til at handle derefter. I en situation, hvor det samlede produkt er ganske uoverskueligt, og hvor de "folkevalgte" tilsynsorganer derfor er gidsler hos de ansatte medarbejdere - og af PR-mæssige grunde er stærkt utilbøjelige til at lægge sig ud med disse - giver dette selvsagt en betydelig usikkerhed om, hvorvidt hensynet til mindretallene nu også rent faktisk tilgodeses.

Den eksisterende ordning giver altså ikke grund til at forvente, at alsidighedskravet føres ud i livet i DR. For at sikre alsidigheden vil det være nødvendigt at sikre en langt større gennemsigtighed i udsendelsesvirksomheden. Dette kunne f.eks. opnås ved at tilpligte DR periodisk at redegøre for, hvad der rent konkret er gjort for at tilgode netop alsidighedskravet og til i denne forbindelse at offentliggøre indsigelse, der i så henseende måtte være fremkommet imod institutionens virksomhed. Endvidere bør institutionen indrette en del af sin udsendelsesvirksomhed som indslag tilblevet på initiativ fra og med deltagelse af publikum selv. Endelig bør der etableres en (upolitisk) instans til at udtale sig om berettigelsen af eventuelle klager over manglende opfyldelse af alsidighedskravet og illoyalitet i øvrigt i stofformidlingen.

Med hensyn til sanktionen for eventuelle tilsidesættelser ligger det i sagens natur, at selve konstateringen af disse turde have en væsentlig præventiv virkning. En sådan konstatering vil også give institutionens politiske ledelse grundlag for og incitament til at skride ind. Herudover bør der imidlertid gives eventuelle krænkede adgang til at tage til genmæle med egne ord. Et sådant genmæle bør kunne forlanges i en så tilpas fyldig form og forudgået af en passende rekapitulation af det, der imødegås, at indslaget bliver meningsfyldt. Genmæleretten bør altså være videregående end den hidtidige berigtigelsesret. Dette gælder både i henseende til, hvad der kan tages til genmæle over for og i henseende til genmælets indhold. Især bør en sådan ret også være til stede i tilfælde, hvor der er formidlet et urigtigt indtryk, eller hvor publikum er blevet efterladt med et ensidigt indtryk af en sag eller en persons meninger. Og den bør være til stede, ikke blot hvor en fremstilling er egnet til at virke skadevoldende for en bestemt person, men også hvor den er egnet til at skade en sag.

Hvad den trykte presse angår, turde det være indlysende, at pressenævnets virksomhed bør udvides til alle blade. Men pressenævnets kompetence bør også udvides efter tilsvarende kriterier som ovenfor nævnt med henblik på at sikre en udvidet genmæleret. Og endelig bør pressenævnets virksomhed indrettes, således at elementære retsplejegarantier opfyldes.

For både den trykte og den elektroniske presses vedkommende gælder det iøvrigt, at der er behov for et enstrenget klagesystem. I dag kan den forurettede sendes rundt fra sted til sted i et kinesisk system, opbygget efter helt andre principper end de normale i retsplejen. Selvom han måtte have ret i sin klage, er det derfor højst usikkert, om han vil kunne gennemføre denne til den bitre ende, hvor han får medhold. Endvidere bør kravene til loyaliteten i stofformidlingen skærpes. Det er næppe muligt at opstille faste regler for, hvad der er loyal formidling, og hvad der ikke er. Derfor bør de presseetiske regler, som fortsat bør være grundlaget for afgørelserne, suppleres med en generalklausul, som gør det muligt at tilpasse praksis efter udviklingen i samfundet, de konkrete tilfældes behov og en gradvis øget erkendelse af grænserne mellem de loyale og de illoyale formidlingsteknikker. En linie herfor vil naturligt udfælde sig i praksis fra et pressenævn indrettet i overensstemmelse med forannævnte i lyset af tilgængelig viden om den illoyale formidlingsteknik. Det vil iøvrigt være naturligt i langt højere grad at bevidstgøre journalister og publikum over for denne grænsedragning. Med udgangspunkt i pressenævnets praksis burde alle vordende journalister således undervises i journalistisk etik. Og der burde iøvrigt som led i folkeskoleundervisningen undervises i pressebrug og -misbrug, således at der oparbejdes den nødvendige kritiske sans i befolkningen.

Såfremt reglerne indrettes som skitseret, bliver behovet for et egentligt strafværn imod sigtelse svagere. Hvor der i god tro bringes noget, som kan gøres til genstand for faktisk modargumentation og genmæle, turde den krænkedes interesser i almindelighed være tilstrækkelig tilgodeset hermed. Forudsætningen er dog naturligvis, at han bliver opmærksom på forholdet. Der burde med henblik herpå indføres en ordning, hvorefter den, som omtales på en måde, der kan blive til ikke uvæsentlig skade ideelt eller økonomisk - så vidt muligt skal underrettes herom. Ligeledes bør han naturligvis til kontrol have kopi af det offentliggjorte genmæle.

Medieansvarsudvalget har i sommeren 1990 afgivet en betænkning med forslag til en presselovgivning, der vil rette op på en god del af de foran omtalte skævheder. F.eks. lægges op til et énstrenget klagesystem.

Forslaget rummer imidlertid ikke alt, hvad der er nødvendigt. Især vil det fortsat være ganske svært for den, som savner indlevet kendskab til området, rent praktisk at sikre sig en oprejsning.

Etableringen af en fast ombudsmandsinstitution til at følge pressen og varetage brugernes interesse i relation til denne, turde således være en nødvendig forudsætning for at sikre en aftrapning af de urimeligheder, som nu ofte foregår. En sådan ombudsmand vil tillige kunne tillægges kompetence til at påtale forvridninger, der ikke sker på konkrete skadelidtes bekostning, men derimod er rettet mod den politiske meningsdannelse i bredere almindelighed.

Biblioteker, skoler mv.

Den offentlige mening udkrystalliseres naturligvis også på grundlag af det meningsdannelsesstof, der formidles gennem skoler, biblioteker og tilsvarende institutioner.

Ifølge Folkeskolelovens § 2 er folkeskolens opgave i samarbejde med forældrene at give eleverne mulighed for at tilegne sig kundskaber, færdigheder, arbejds-metoder og udtryksformer, som medvirker til den enkelte elevs alsidige udvikling. Folkeskolen skal i det hele søge at skabe sådanne muligheder for oplevelse og selvvirksomhed, at eleven kan øge sin lyst til at lære, udfolde sin fantasi og opøve sin evne til selvstændig vurdering og stillingtagen. Folkeskolen skal endvidere forberede eleverne til medleven og medbestemmelse i et demokratisk samfund og til medansvar for løsningen af fælles opgaver. Skolens undervisning og hele dagligliv skal derfor bygge på åndsfrihed og demokrati.

Ved hver skole oprettes (ifølge lovens § 39 c ff) en skolebestyrelse med dominans af forældrerepræsentanter. Denne bestyrelse fastsætter principperne for skolens virksomhed inden for de rammer, kommunalbestyrelsen fastsætter. Ligeledes godkender den skolens budget og undervisningsmidler, fastsætter ordensregler, foreslår (over for kommunalbestyrelsen) læseplaner og kan iøvrigt over for kommunalbestyrelsen stille forslag om alle forhold, der vedrører skolen.

Ifølge biblioteksloven, § 1 er folkebibliotekernes formål at fremme oplysning, uddannelse og kulturelle aktiviteter ved at stille bøger og andet egnet materiale til rådighed. Dette formål skal ifølge § 1 a opfyldes gennem kvalitet, alsidighed og aktualitet i udvalget af materiale. Det nævnes endvidere direkte, at ved udvælgelsen må alene disse kriterier og ikke de i materialet indeholdte religiøse, moralske eller politiske synspunkter være afgørende. Rent konkret skal materialevælget foretages af den ledende bibliotekar under medvirken af de øvrige bibliotekarer og under ansvar over for kommunalbestyrelsen.

Efter lovens § 12 skal særlige skolebiblioteker inden for folkeskolens formål tjene skolens undervisning og bidrage til den enkelte elevs alsidige udvikling. Skole-nævnet godkender efter indstilling fra lærerrådet anskaffelse af materialer til skolebiblioteket.

Den ledende bibliotekars beslutninger med hensyn til bogindkøbene træffes som sagt under ansvar over for byrådet. Der er imidlertid kun ganske få eksempler på, at et byråd har blandet sig.

Beslutningen mht. indkøb træffes normalt på særlige bogvalgsmøder, hvor alle bibliotekarerne deltager. Inspiration til indkøb hentes i stor udstrækning i de meget kortfattede såkaldte "lektøruddtalelser", som udsendes fra bibliotekscentra-len, og som normalt vil slutte med en anbefaling eller det modsatte mht. evt. køb. En lektørgruppe vælger den litteratur, man finder relevant, og fordele op-gaverne til lektørerne. Disse kan være valgt af gruppen - eller har måske selv meldt sig til løsning af opgaven. Forfattere og forlag, der måtte være utilfredse med en udtalelse, kan klage over den til lektøruddvalget.

Herudover trækkes naturligvis på avisanmeldelser. Der er mulighed for at tegne abonnement på Politikens anmeldelser - men eventuelle modsvar til anmeldelserne indgår ikke heri.

Endelig kan der naturligvis hentes inspiration til bogvalget i Dansk Bogfor-tegnelse, som medtager alle nye udgivelser.

Valg af abonnemeter til bibliotekernes tidsskriftshylder sker typisk i konsekvens af lokal efterspørgsel.

Biblioteksvæsenet opnåede op gennem 70erne ry for at være inde i en venstredrejning med forankring i bl.a. Bibliotekarforbundet. Der synes imidlertid nu at være en oprettende bevægelse i gang. Stadig kan der imidlertid opstå en rastereffekt derved at visse bøger ikke indkøbes - eller ikke indkøbes i tilstrækkeligt antal. Publikums tilgang til den samlede bogbestand bygger jo som bekendt i reglen på, hvad det rent konkret finder ved gennemgang af hyldeerne i de enkelte biblioteker.

1. Refereret efter Kaarle Nordenstreng "Kommunikationsteori" s. 173.
2. Jfr. ovenfor kap. 4.
3. "We will bury you" s. 111 f.
4. "Inside the Soviet Army" s. 289.
5. S. 202 f.
6. Brev 10/8 1988 til forf.
7. Afsnittet foreligger i en dansk oversættelse udgivet af Selskabet til Værn for dansk Folkestyre, "Den anden form for Krig". Dele af skriftet er også trykt i Thorleif Andreassen og Gunnar Moe "Spioner og Spionmål i Norge".
8. Ekstra Bladet 7/7 1978, "Under Dække" s. 41 ff samt Birte Weiss i Jyllandsposten 9/1 1991.
9. Ifølge Jyllandsposten 13/11 1988 har den afhopper, der bidrog til at afsløre Herløv Petersen, også angivet andre påvirkningsagenter i Danmark. Firklovreringen besluttede imidlertid ikke at gøre noget ved det, idet justitsministeriet fandt, at sagerne var forældede.
10. Oplysningen om den forsvundne anbefaling af et nævn til at følge undelandske påvirkningsaktiviteter og en kommentar til det mærkværdige i, at tiltale ikke blev rejst i Herløv-Petersen-sagen, blev af forfatteren indleveret som kronikforslag til Jyllandsposten 7/9 1988. Her vandt det imidlertid ingen interesse. Den 13/11 1988 (jfr. 14/11) fremkom imidlertid en forklaring på, hvorfor tiltale ikke blev rejst, nemlig dels at regeringen ikke var underrettet om styrken i beviset imod Herløv Petersen i form af en dobbeltagent i KGB, dels at der var blevet rejst en pressehetz imod beslutningen om at anholde Herløv-Petersen. En sådan hetz er let at iværksætte som led i en afvæргеoperation. Men hvorfor havde efterretningstjenesten ingen tillid til regeringen, og hvorfor turde man end ikke underrette statsministeren om dobbeltagentens eksistens?
11. Ørnulf Tofte oplyser i "Spaneren" s. 122, at et tilfælde som Herløv Petersens efter al sandsynlighed var endt med tiltale efter den norske straffelovs § 97 a . I Sverige er det strafbart at tage mod penge for at drive opinionsarbejde for en fremmed magt, hvis dette truer landets sikkerhed, jfr. Brottsbalkens kap. 19, § 13 (jfr. herom Peppe Engberg "Sovjet och Fredsrörelsen" s. 295 ff).
12. Bortset herfra kunne man naturligvis godt trække nogle af tænderne ud på dem, der måtte misbruge vort åbne samfund. Der kunne f.eks. lægges et låg på antallet af herværende fremmede diplomater svarende til det faktiske repræsentationsbehov. Dette kunne f.eks. ske ved ikke at tillade erstatning af diplomater, der udvises på grund af uregelmæssigheder. Et sådant låg blev etableret i Norge, jfr. Ørnulf Tofte i "Spaneren" s. 172, samt i England.

13. Se om Hetler-sagen f.eks. Jacob Andersen og Søren Jakobsen "Spionen der sladrede" s. 222 og samme "Operation Kastanje" samt Poul Smidt "Undergravende Virksomhed - beretning fra Kommissionsdomstolen af 13/7 1977).
14. Political Communication and Persuasion vol. 4 p. 57 ff.
15. Se bl.a. K. Aa. Frøbert "Massemediernes Frihed og Ansvar" s. 152 ff, Preben Stuer Lauridsen "Personlighedsret", Vagn Greve m.fl. "Kommenteret straffelov" s. 305 ff, Knud Waaben "Straffelovens Specielle Del" s. 256 ff, Betænkning 1029/1985 om dansk mediepolitik og Bruno Fjeldstrup i "Er det virkelig sandt" s. 132 ff.
16. Se Herom Oluf H. Krabbe "Dansk Presseret" s. 45 ff, Knud Aage Frøbert "Dansk Presseret 3, s. 136 ff, samme "Massemediernes Frihed og ansvar" s. 197 ff, Carl Rasting "Presseretten" s. 154 ff.

Efterskrift

Da manuskriptet til denne bog blev skrevet, havde Danmark givet efter i den kamp om den offentlige mening, som gik forud for tømbruddet i Øst. Vi var kommet derhen, hvor vi - som land betragtet - ikke støttede de kræfter, hvis fasthed hidførte dette tømbrud. Vort forsvar var udhulet, moralen i bund, føjelig-heden over for ondskabens kræfter bestemte vore handlinger, og kun vor geogra-fiske placering gjorde os tålte i det vestlige fællesskab, til trods for at det var dette fællesskabs idealer, vi hævdede at stå for. Lad være, at der også var retfær-dige blandt os - den "offentlige mening" herhjemme var dog i altdominerende grad døvet under en strøm af ord, halvhjertethed og manglende forståelse for, hvad der skulle til. Kun den omstændighed, at ord har en tendens til at forsvinde i luften, fritager os for skammen ved det, vi gjorde - eller rettere ikke gjorde.

Men selv om det denne gang endte godt - hvis det da er endt - er alt ikke af den grund godt. Nye trusler tårner sig op, menneskene river og slider i hinanden, og vi kan ikke forvente, at fremtidens konflikter vil gå vor dør forbi.

I disse konflikter vil afgørende slag komme til at stå om den offentlige menings-dannelse.

Vi vil ikke vinde disse slag, medmindre vi lærer at forstå kampens vilkår.

Litteraturliste

Agee, Philip, "Tæt på CIA", 1975

Agrell, Wilhelm, "Hvorfor U-bådskrænkelserne", 1987

Alinsky, Saul D., "Rules for Radicals", New York, 1972

Altheide, David L., "Media Power", London 1985

Altheide, David L., "Creating Reality - How TV News distorts Events", London, 1976

Altschull, J. Herbert, "Agents of Power: The Role of the News Media in Human Affairs", New York, London, 1984

Andersen, Jakob og Jakobsen, Søren, "Spionen der sladrede", 1977

Andersen, Edvard og Edward Clausen, "Ordet fanger", 1945

Andersen, Eigil, m.fl., "Ikke et ord om ytringsfrihed", 1978

Andersson, Jan og Mats Furberg, "Politik og Propaganda", 1974

Andersson, Jan og Mats Furberg, "Sprog og Påvirkning", 1979

Andesen, Jakob og Jakobsen, Søren, "Operation kastanje", 1978

Andreassen, Thorleif og Gunnar Moe, "Spioner og spionmål i Norge", Oslo 1984

Andrén, Gunnar m.fl., "Loyalitet mod virkeligheden", 1979

Asmussen, Kaj og Mogens Meilby, "Før Deadline", 2. udg. 1978

Bachmann, Albert og Georges Grosjean, "Den anden Form for Krig", udgivet af selskabet til værn for dansk folkestyre.

Barron, John, "KGB Today, The Hidden Hand", England 1985

Bartlett, F.C., "Political Propaganda", New York 1973

Beloff, Nora, "Titos flawed Legacy" London 1985

Bennike, Sigurd, "Avisen og danskeren", 1983

Bennike, Sigurd, "Befolkningens Forbrug af kommunikation", 1977

Bennis, Warren G. (red.) Kenneth D. Benne "The Planning of Change", 2. udg., London 1969

Berglind, Hans, "Introduktion til Socialpsykologi", 1975

Bering, P.H., "Fredsbevægelsens Bagmænd", 1985

Bernays, Edward L., "Crystalizing Public Opinion", New York 1923

"Besættelsestidens Fakta" (red. Niels Alkil), bind 1-2, Sagførerrådet 1945-46

Betænkning nr. 1029/1985 om dansk mediepolitik

Bibliografier: Smith, Myron J., "The Secret Wars", Volume II, Intelligence, Propaganda and Psychological Warfare Covert Operations 1945-1980. USA og England 1981

Bittmann, Ladislav, "The Deception Game", New York 1972

"Bladet, Festskrift til Niels Hasager", 1958

- Blot, Yvan, "Socialism och fascism - samma familj", Stockholm 1985
- Blædel, Nic., "Forbrydelse og Dumhed", 1945
- Boalt, Gunnar, "Masskommunikation", Stockholm 1965
- Boalt, Gunnar, "Socialpsykologi", Stockholm 1950
- Boel, Erik "Socialdemokratiets Atomvåbenpolitik 1945-88", 1988
- "Bogens Fremtid", red. Kurt Fromberg og Hans Hertel, 1988
- Bom, Annelise, "Småbørn og Medier", 1978
- Boorstin, Daniel J., "Den syntetiske Verden, the Image", dansk udg. 1968
- Borre, Ole, "Oprørsteorier", 1980
- Bratt, Nancy, "Samfund, Normer og Normdannelse", 1979
- Brook-Shepherd, Gordon, "The Storm Birds", London 1988
- Brown, J.A.C., "Techniques of Persuasion", 1963
- Brucker, Herbert, "Freedom og Information", New York 1951
- Bruun, Michale og Poulsen, Jørgen, "Mediesociologi" 1974
- Brøcker, H.R., "Dagpressen og dens Ansvar for Udviklingen", 1945
- Buch, Ralf og Gert Munch (red.), "BT p.t.", 1966
- Budtz, Lasse, Gert Petersen, Arne Stinus, Wilhelm Christmas Møller, "Fodnoter og Fredspolitik" 1985

- Carr, E.H., "The Bolshevik Revolution", bd. 1 og 3, London 1950 og 1953
- Carrol, Wallace, "Persuade or Perish", Cambridge. Mass. 1948
- Carstens, Erik, "Mennesket i Myreperspektiv", 1945
- Cavling, Henrik, "Paris"
- Chakotin, Serge, "The Rape of the Masses, London 1940
- Christensen, Søren Møller (red.) "Man har et standpunkt", 1984
- Clews, "Communist Propaganda Techniques", London 1964
- Cohen, Yoel, "Media Diplomacy", London 1986
- Colby, William, "Honourable Men", London 1978
- Coppa, Frank J., "Screen and Society", Chicago 1979
- Corcoran, D.W.J., "Den menneskelige Naturs Grundtræk", 1973
- Cosyns-Verhaegen, Roger, "Subversionens teoretiske grundvalar", oversat af Bertil Hæggman
- Cour, Vilhelm la, "På Vej mod Katastrofen" I-III, 1946-49
- Cruickshank, Charles, "Deception in World War II, Oxford 1979
- Cruickshank, Charles, "The fourth Arm", London 1972
- Curran, James, Anthony Smith og Pauline Wingate, "Impacts and Influences", London 1987

- Damgaard, Erik, "Folkets veje i dansk Politik", 1980
- "Dansk media Index 1985", Dansk Media Komite
- Dell, Robert, "Germany Unmasked", London 1934
- "Disinformation for Fred", Dansk Institut for kritisk Fredsforskning, 1986
- Dixon, N.F. "Sublimal Perception. The Nature of a Controversy", London 1971
- Doob, Leonard W., "Public Opinion and Propaganda", New York 1948
- Edfeldt, Åke, "Påverkan", Stockholm 1973
- Ellul, Jacques "Propaganda: The Formation of Men's Attitudes, New York 1965
- Elsass, Peter, "Grundbog for Aktivister - Teori og Praksis", 1982
- Engberg, Peppe, "Sovjet och Fredsrörelsen", Sverige 1985
- Espersen, Jon, "Logik og argumenter", 1969
- Farah, Eduardo, "Økologisk Ideologi 1", 1987
- Farmann, Erik og Peter Kramhøft, "Radio" 1989
- FE, "Sovjetsoldatens miljø", 1980
- "Festivals for Sovjet", Dansk Institut for kristisk Fredsforskning, 1985
- Fibiger, Bo, "Partipolitisk Sprogbrug", 1972
- Foged-Christiansen, "Mulvarpekrigen", 1980

- "Fredsbevægelser", red. P.H. Bering, 1982
- Fredsted, Elin m.fl., "Fascistisk Ideologi og Propaganda", 1979
- "Fredsundervisning", red. Jensen, Jørgen Pauli og Søren Keldorff, 1984
- Frisch, Hartvig, "Pest over Europa", 1950
- Frøbert, Knud Aage, "Massemediernes Frihed og Ansvar", 1983
- Frøbert, Knud Aage, "Dansk Informationsret", bd. 1-5, 1975-79
- Furhoff, Lars, "Makten över medierna", Lund 1974
- Gasset, José Ortega y., "Massernes Oprør" med forord af Peter P. Rohde, 1964
- George, Alexander L., "Propaganda Analysis", Evanston Illinois 1959
- Goebbels, "Dagbøger" med noter af Louis P. Lochner, 1948
- Golding, P., G. Murdoch og P. Schlesinger (red.) "Communicating Politics, New York 1986
- Goldschmidt, Verner, "Gruppe og Samfund", 1969
- Goldsmith, Sir. James, "Statement to the Media Committee of the Conservative Party", House of Commons, 1981
- Gorbatjov, Mikhail, "Glastnost", 1987
- Gorbatjov, Mikhail, "Perestrojka", 1987
- Gordon Brook - Shepherd, "The Storm Birds", London 1988

Gorer, Geoffrey og John Rickman, "The People of Great Russia", London 1949

Graber, Doris A., "Processing the News", New York, 1984

Greig, Ian, "The mean what they say", London 1981

Hammerich, Poul & Koch, Bent A. (red.), "Madsen og Medierne", 1970

Hansen, Mogens og Ole Ravn, "Massekommunikation" 1-3, 1988

Heider, Fritz, "The Psychology of Interpersonal Relations", New York 1958

Hermann, Margaret G. (red.), "Political Psychology", London 1986

Heurlin, Bertel (red.) og Bjarne Nørretranders, 1985 "Veje til Fred", 1985

Hitler, Adolf, "Min Kamp", bd. 1-2 dansk udg. 1966

Hjejle, Bernt, "Den aktive Kapitalist og den dogmatiske Socialist", 1982

Hjorth, Jesper & Simon Hansen, "Fredens Spioner", Fredsbevægelsens Forlag 1983

Hoeck-Gradenwitz, E., "Socialpsykologi", 2. udg. 1977

Holk, Iben og Ulrik Høy, "Modstand og Frihed", 1983

Hormans, Georg, "Menneskegruppen", 1966

Howitt, Dennis, "The Mass Media and Social Problems", Oxford 1982

Husén, Torsten, "Massepsykologiske problemer", 1947

Høyem, Tom, "Avisens Spiseseddel, Avisens Ansigt", 1975

- Ingelhart, Ronald, "The Silent Revolution", Princeton 1977
- Inkeles, Alex, "Public Opinion in Soviet Russia", London 1950
- Isreal, Joachim, "Socialpsykologi", Stockholm 1967
- Jensen, Bent (red.), "Sakharovs stemme", 1983
- Jensen, Bent, "Stalinismens Fascination og de danske Venstreintellektuelle", 1984
- Jensen, Bent, "Sovjetunionen - historie, ideologi, økonomi og politik", 1985
- Jensen, Bent, "Tryk og Tilpasning", 1987
- Jensen, Poul Erik, "Påvirkning", 1976
- Jonasson, Stig (red.), "Sådan var nazismen", 1967
- Jong, Louis de "The German Fifth Column in the Second World War", London, 1956.
- Jovius, Dragan, "Sovjetspionage i Sverige", Sverige 1978
- Jovius, Dragan, "Sovjethotet mot Norden" Sverige 1984
- Kaarsted, Tage, "De danske Ministerier 1929-1953", 1977
- Kagelmann, H. Jürgen og Gerd Wenninger (red.), "Medienpsychologie", München-Wien-Baltimore, 1982
- Kaufmann, Harry og Linda Zener Solomon, "Readings in Social Psychology", London mfl. steder, 1973
- Kaznacheev, Aleksandr, "Inside a Soviet Embassy", Philadelphia & New York

1962

Key, W.B., "Subliminal Seduction", New York 1974

Key, W.B., "Subliminal Seduction", New York 1974

Kintner, William R., "The Front is Everywhere", USA 1950

Kirchner, Klaus, "Krankheit rettet, Psychologische Kriegführung", Erlangen 1976

Kjær-Hansen, Ulf, "Søren Kierkegaards Pressepolemik", 1955

Kjøller, Klaus, "Sprogbrugsbegreber" 1975

Knickerbocker, H.R. "Kommer Krigen"?, 1934

Knightley, Phillip, "The second Oldest Profession", 2. oplag, England, 1987

Kofod-Svendsen, Flemming, "Sandheden er det første Offer", 1984

Kousgaard, "Befolkningens Forsvarsvilje maj 75 - okt. 86", 1987

Krabbe, Oluf H., "Dansk Presseret", 1939

Krech, David og Richard S. Crutchfield, "Theory and Problems of Social Psychology", London, New York, Toronto 1948

"Krig eller Fred, Idekatalog om Fredskampen", DKU, København 28/3 1980

Kurzman, Dan, "Subversion of the Innocents", New York 1963

Landahl, P-A, "Psykologisk Försvar. Dåt. Nutid, Framtid", Försvar i Nutid 2/1987

- Lauridsen, Preben Stuer, "Pressefrihed og Personlighedsret", 1988
- Lederer, William J., "A Nation of Sheep", London 1961
- Lee, Alfred Mc. Clung, "How to understand Propaganda", New York 1952
- Lenin, V.I., "Udvalgte Værker", bind 9, 1976
- Lenin, V.I., "Udvalgte Værker" bd. 2, 1979
- Lerner, Daniel, "Propaganda in War and Crisis", USA 1951
- Leshner, Stephan, "Media Unbound" USA 1982
- Liebst, Asger, "Krise til salg. Underholdning og propaganda under Krisen" 1978
- Lippmann, Walter, "Public Opinion", New York, London 1965
- Lorenz, Konrad, "Den civiliserede menneskeheds Otte Dødsynder", 1974
- Lund, A. Brink, "Magten over Danmarks Radio", Institut for Statskundskab, Århus 1977
- Lund, Erik, "Hvorfra ved vi det?", 1973
- Lund, Erik, "Fire millioner frie Ord", 1970
- Luttwak, Edward, "Statskup", 1969
- "Læste Bøger, Vokenes Læsning og Biblioteksbenyttelse", 2. udg. v. B.V. Elberling og Inger Bruhns, 1967
- Machiavelli, Niccolò, "Fyrsten", dansk udg. 1983

- Malmqvist, Ole (red.), "Er det virkelig sandt", 1988
- Mann, Leon, "Socialpsykologi", 1972
- Manniche, Erik (red.), "Social Struktur", 3. udg. 1973
- Markel, Lester m.fl., "Public Opinion and Foreign Policy", New York 1949
- Markussen, Povl, "Socialisation", 1980
- Markussen, Povl, "Sociologiske Grundproblemer" 1-2, 1978-79
- Mc. Laurin, Ron D. (red.), "Military Propaganda", New York 1982
- McQuail, Denis, "Towards a Sociology of Mass Communications", London 1969
- McQuail, Denis (red.), "Sociology of Mass Communications", USA/England 1972
- Meadows, Donella H. m.fl., "Grænser for Vækst", 1972
- "Medieansvar", Betænkning nr. 1205, 1990
- "Mediekultur 3", 1986
- Meilby, Mogens, "Reklame og Propaganda", 1968
- Meilby, Mogens og Kim Minke, "Når Sandheden skal frem", 1983
- Meyrowitz, Joshua, "No sense of Place: the Impact of Electronic Media on Social Behavior", New York, 1985
- Mikkelsen, Flemming (red.), "Protest og Oprør", 1986

- Munch, P., "Erindringer 1933-1939", 1966
- Myagkov, Aleksei, "Jeg var KGB-offiser", Oslo 1977
- Mølgaard, Kika (red.), "Avisen Spejl", 1972
- Møller-Rasmussen, Lars, "Presse og Magt - Manipulation og Fordrejning i Mediernes Nyhedsdækning" 1972
- Mårtenson, Rita, "Marknadskommunikation", Lund 1984
- Newcomb, Theodore M., "Social Psychology", 1952
- Nielsen, Jan Bonde, "Frikendt", 1986
- Nielsen, Jan Bonde, "Dømt", 1980
- Nordblom, Charlie, "Krig i Fredstid", Sverige 1988
- Nordenstreng, Kaarle, "Kommunikationsteori", 1972
- Nowak, Kjell og Wärneryd, Karl-Erik "Kommunikasjon og Påvirkning", Oslo 1970
- Nygren, B., "Fredlig samexistens: Klassekamp, fred och samarbete i Sovjetunionens détentedoktrin", Stockholm, 1984
- Ottosen, Otto, "Innføring i markedskommunikasjon", 1988
- Owen, D., "Battle of Wits: A History of Psychology and Deception in Modern Warfare", London 1978
- Pahuus, Mogens, "Samfund og Bevidsthed", 1984
- Parkes, James, "An enemy of the People: Antisemitism", New York og England

1945

Pincher, Chapmann, "Spionerne iblant oss", Oslo 1981

Pittelkow, Ralf, "Analyser af TV", 1985

Prehn, Ole og Nielsen, Jonna Byskov, "TV-avisen", 1979

"Pressens Årbog 1976", Dansk Pressehistorisk Selskab 1976

"Psychoanalytic Research, Three Approaches to the Experimental Study of Subliminal Processes" red. Martin Mayman, i "Psychological Issues", vol. VIII/nr. 2, New York 1973

Ramsing, Bo, "Den hemmelige Tjeneste", 1980

Rasmussen, Erik, "Komparativ Politik" 1-2, 2. udg. 1971 og 1972

Rasting, Carl, "Presseretten", 1951

Rauschnig, Hermann, "Mændene omkring Hitler", 1944

Rauschnig, Hermann, "Nihilismens Revolution", Stockholm 1940

Rauschnig, Hermann, "Mine samtaler med Hitler", 1945

Rauschnig, Herman, "The Voice of Destruction" London 1940

Reich, Wilhelm, "Fascismens Massepsykologi", 1970

Revel, Jean-Revel, "Hvordan demokratierne går til grunde", dansk udg. 1985

Rhodes, Anthony, "Propaganda. The Art of persuasion: World War II", London 1984

Rhue, Morton, "Kan det ske igen?", dansk udg. 1984

Roberts, Stephen H., "Huset Hitler byggede", 1938

Sand, Gunnar, "Nyheter på godt og vondt", Frederiksted 1987

Schmid, A, de Graaf, J: "Violence and Communication. Insurgent Terrorism and the Western News Media", London 1982

Schrøder, Jørgen, "Reklame i Praksis", 3. udg. 1973

Schultz, Richard H. og Roy Godson "Dezinformasia", Washington 1984

Scott, Andrew, "The Revolution in Stratecraft: Informal Penetration", New york 1965

Sejna, Jan, "We will bury you", London 1982

Semler, Rudolf, "Sådan var Goebbels, en Medarbejders Dagbog", dansk udg. 1947

Sepstrup, Preben, "Om Reklame", 1982

Sepstrup, Preben, "Om at informere", 1989

Shirer, William L, "Berlin Dagbog: En udenrigskorrespondents optegnelser 1934-41", 1962

Sinclair, Upton, "The Brass Check, A study of American journalism", Pasadena Californien

Shirer, William L., "Berlin Dagbog: En udenrigskorrespondents optegnelser 1934-41", 1962

Sjølund, Arne, "Gruppepsykologi", 1987

Sjöstedt, Gunnar, "Desinformation, vilseledning och nationell säkerhet", Stockholm 1988

Sjöstedt, G., "Den icke-militära balansen: Ett försummat perspektiv", Research Report 17, Utrikespolitiska Institutet, Stockholm 1987

Smith, Joseph Burkholder, "Portrait of a Cold Warrior", New York, 1976

"Social Psychology in the 80s", 3. udg. 1981 (ed. Wreightsman/Deaux), Monterey Calif.

"Socialisme på dansk - SF gennem 25 år", SF 1984

Sorel, Georges, "Reflexions sur la violence", 2. udg. Paris 1910

"Soviet Influence Activities, A Report on Active Measures and Propaganda, 1986-87", United States Department of State, august 1987

"Soviet Active Measures in the Era of Glasnost, a Report to Congress", United States Information Agency, marts 1988

Stangerup, Hakon, "Avisen Historie", bind 3, 1974

Stangerup, Hakon, "Henrik Cavling", 1968

Statens offentlige utredninger 1953:27 "Psykologisk Forsvar", Stockholm 1953

Stehouwer, Jan, "Sociologi", 2. udg. 1972

Sun Tzu, "The Art of War", London University Press, 1963

Suvorov, Viktor, "Inside the Soviet Army", London 1982

Suvorov, Viktor, "Befrierne", 1982

Sørensen, Jacob Graves, "Nyhedsformidling - en Grundbog i Massekommunikation", 1982

Sørensen, Flemming, "I demokratiets Grænseland", 1984

"The Journal of Strategic Studies", vol. 5, number 1, 1982, "Speciel Issue on Military Deception and Strategic Surprise".

Thomsen, Niels, "Dagbladskonkurrencen 1870-1970", 1972

Thomsen, Niels, "Partipressen", 1965

Thorsen, "Den danske Dagspresse" 1-2, 1947 og 1951

Thyssen, Ole (red.), "Politik og Etik", 1988

Tingsten, Herbert, "Nazismens og Fascismens Ideer", dansk udg. 1965

Todd, Olivier, "Cruel Avril", Paris 1987

"Troldspejlet - Mediernes forvriddning af Debat og Samfundsforhold", Pressens Årbog 1988

Tuchman, Barbara W., "The March of Folly", London 1984

Ufer, Nils, "Pressens Pris", 1972

"Under Dække", De danske Vietnamkomiteers Dokumentationsgruppe, 1978

"Undergravende Virksomhed - beretning fra Kommissionsdomstolen af 13/7 1977", Demos 1977

"V. Hørup i Skrift og Tale" bd. I-III, 1904

Vedel-Petersen, Jørgen, "Den forvrængede Virkelighed", 1977

Vedel-Petersen, Jørgen, "Folk og Medier", 1974

Veirup, Kjeld (red.), Andréén, Gunnar m.fl. "Loyalitet mod virkeligheden", 1979

Voigt, F.A., "Pax Britannica", London 1949

Warnock (ed.), "The Philosophy of Perception", London 1967

"Warszawapagtens agressionmuligheder mod dansk område", FE 1986

Watzlawick, Paul, Janet H. Beavin og Don D. Jackson, "Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes", New York 1967.

Wesker, Arnold, "Journey into Journalism" London 1977

Westerståhl, Jörgen, "Objektiv Nyhetsförmedling", Stockholm 1972

Williams, Raymond, "Massemedierne", 1963

Wolstrup, Preben, "Die Strategie der Propaganda", København 1962

Zeman, Z.A.B., "Nazi Propaganda" 2. ed., New York, 1973

"Zivilverteidigung" udgivet af det schweitziske Justits- og Politidepartement

Ørnulff, Tofte, "Spaneren, KGB's menn og metoder", Oslo 1988

Østgaard, E., "Nyheter til salgs", Oslo 1962